

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ  
НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ  
“ХАРКІВСЬКИЙ ПОЛІТЕХНІЧНИЙ ІНСТИТУТ”

**ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ  
ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ  
ГУМАНІТАРНО-ТЕХНІЧНОЇ ЕЛІТИ**

**ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ**

Випуск 26 (30)

*За редакцією  
доктора технічних наук, професора  
Л.Л. ТОВАЖНЯНСЬКОГО  
і доктора педагогічних наук, професора  
О.Г. РОМАНОВСЬКОГО*

**ХАРКІВ НТУ «ХПІ» 2010**



Рецензенти: **Сущенко Т.І.**, доктор педагогічних наук, професор  
**Андрущенко В.П.**, доктор філософських наук, професор  
**Бал Г.О.**, доктор психологічних наук, професор

Свідоцтво про державну реєстрацію: **КВ №7762 від 21.08.2003 р.**

Друкується за рішенням Вченої ради Національного технічного університету “Харківський політехнічний інститут” (протокол № 2 від 05 березня 2010)

Редакційна колегія:

**В. Г. Кремень**, д-р. філос. н., професор, академік НАН України і АПН України (голова)  
**Л. Л. ТОВАЖНЯНСЬКИЙ**, д-р. техн. н., професор, почесний академік АПН України (співголова)  
**І. А. Зязюн**, д-р. філос. н., професор, академік АПН України (заступник голови)  
**О. Г. Романовський**, д-р. пед. н., професор (заступник голови)  
**В. М. Бабаєв**, д-р. держ. упр., професор  
**В. П. Андрущенко**, д-р. філос. н., професор, академік АПН України  
**Н. Г. Ничкало**, д-р. пед. н., професор, академік АПН України  
**І. Д. Бех**, д-р. психол. н., професор, академік АПН України  
**С. У. Гончаренко**, д-р. пед. н., професор, академік АПН України  
**В. І. Луговий**, д-р. пед. н., професор, академік АПН України  
**В. Ю. Биков**, д-р. техн. н., професор, член-кор. АПН України  
**С. О. Сисосва**, д-р. пед. н., професор, член-кор. АПН України  
**Г. О. Балл**, д-р. психол. н., професор, член-кор. АПН України  
**В. М. Князєв**, д-р. філос. н., професор  
**П. І. Надолішний**, д-р. держ. упр., професор  
**В. П. Тронь**, д-р. держ. упр., професор  
**Р. С. Гуревич**, д-р. пед. н., професор  
**В. В. Рибалка**, д-р. психол. н., професор  
**Т. І. Сушенко**, д-р. пед. н., професор  
**М. П. Лещенко**, д-р. пед. н., професор  
**В. О. Моляко**, д-р. психол. н., професор  
**Н. А. Побірченко**, д-р. психол. н., професор  
**Л. П. Пуховська**, д-р. пед. н., професор  
**О. М. Психота**, д-р. пед. н., професор  
**В. В. Корженко**, д-р. філос. н., професор  
**А. І. Грабченко**, д-р. техн. н., професор  
**Є. Є. Александров**, д-р. техн. н., професор  
**М. Д. Годлевський**, д-р. техн. н., професор  
**Е. Г. Братута**, д-р. техн. н., професор  
**О. С. Куценко**, д-р. техн. н., професор  
**В. Б. Самородов**, д-р. техн. н., професор  
**О. С. Пономарьов**, професор  
**С. М. Пазинич**, д-р. філософії, професор  
**А. О. Мамалуй**, д-р. фіз.-мат. н., професор  
**О. І. Гльїнський**, д-р. фіз.-мат. н., професор  
**О. А. Ігнатюк**, к. техн. н., доцент  
**Н. В. Підбуцька**, к.пед. н. (відповідальний секретар)

**Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти:** П78  
зб. наук. праць / за ред. Л.Л. ТОВАЖНЯНСЬКОГО, О.Г. РОМАНОВСЬКОГО. – Вип. 26 (30). – Харків:  
НТУ “ХПІ”, 2010. – 324 с.

Розглянуто теоретико-методичні аспекти проблем нової філософії професійної освіти, феноменів еліти і лідерства, виховання керівників-лідерів, формування гуманітарно-технічної еліти. Проаналізовано акмеологічні підходи до підготовки еліти, аспекти психології управління та виховання керівників-лідерів.

Адресовано науковим працівникам, педагогам, аспірантам, тим хто займається дослідженням проблем педагогіки еліти і лідерства.



**І РОЗДІЛ****ДО 125-РІЧЧЯ НТУ «ХПІ»****УДК 378***В.М. Лабскір, А.І. Любєєв, А.В. Юшко,  
м. Харків, Україна***СОЦИАЛЬНЫЕ ФАКТОРЫ СПОРТИВНЫХ ДОСТИЖЕНИЙ  
НТУ «ХПИ» В 1999 - 2010 ГОДАХ****НАКОПЛЕНИЕ ПОТЕНЦИАЛА В 1950- 1990-ТЫХ ГОДАХ**

Физические упражнения, занятия разнообразными видами спорта, (туристские походы альпинистские восхождения, плавание, гимнастика, волейбол, тяжелая атлетика и др.), участие и победы в соревнованиях всегда были популярны среди студентов и преподавателей.

В предыдущие десятилетия накапливался потенциал материально-технической базы спорта и физического воспитания, формировались педагогические спортивные школы по видам спорта, воспитывались и поддерживались традиции здорового образа жизни, культурно-спортивных праздников, обновлялись формы проведения соревнований. Такое разноплановое накопление рано или поздно должно было дать свой эффект,

По-видимому, решающую роль в последующих успехах спорта в НТУ «ХПИ» сыграли два процесса: введение в эксплуатацию в 1989 году учебно-спортивного комплекса («Белый пароход») в молодежном парке города Харькова и открытие в 1994 году специальности «Физическое воспитание».

Третьим фактором усиления роли и места спорта в жизни НТУ «ХПИ» стала новая концепция миссии физического воспитания. Эту концепцию предложил в 1999 году ректор университета Товажнянский Л.Л. Концепция была успешно внедрена ректоратом, факультетами, кафедрой физического воспитания, профсоюзным комитетом, спортивной общественностью.

Закономерно проанализировать составные части развития физического воспитания и спорта в период с 1999 года по юбилейный 2010 год.

**ПЕРИОД С 1999 ГОДА ПО 2010 ГОД**

В этот период спорт стал неотъемлемой весомой частью социального развития нашего университета. НТУ «ХПИ» утвердился лидером студенческого спорта Украины, дал путевку в олимпийский и профессиональный спорт десяткам высококлассных спортсменов. Эти годы были наиболее успешными для студенческого спорта в НТУ «ХПИ» за всю историю университета. Например, в 1999-2010 годах завоевано более 1000 золотых, серебря-

ных бронзовых наград на национальных, европейских и мировых спортивных соревнованиях. НТУ «ХПИ» - победитель пяти подряд Универсиад Украины в 2001 - 2009 годах.

### **МИССИЯ СПОРТА В СОВРЕМЕННОМ УНИВЕРСИТЕТЕ**

Признание НТУ «ХПИ» одним из ведущих в Украине национальных центров физической культуры и спорта обеспечили много факторов:

Поколения сложившихся педагогических и научных школ физического воспитания.

Многолетние традиции спортивно-массовой и физкультурно-оздоровительной работы со студентами и сотрудниками.

Обеспечение условий для подготовки не только наших студентов, но и украинских олимпийцев в четырех олимпийских циклах.

Проведение национальных чемпионатов и международных соревнований, турниров, матчевых встреч.

Становление принципиально новой по содержанию специальности «Физическое воспитание» на грани спорта, информационных технологий и менеджмента.

Сложившаяся научно-педагогическая школа по здоровому образу жизни и олимпийскому воспитанию студентов.

Общепризнанный профессиональный и моральный авторитет заслуженного работника физической культуры и спорта Украины, лауреата Государственной премии, профессора Любиева А.И.

Миссия (сверхзадача) физического воспитания в вузе заключается в содействии средствами физической культуры, спорта и рекреации (восстановления работоспособности) процессам обучения и формирования личности с выраженным индивидуальным стилем здорового образа жизни.

Важность такой миссии физического воспитания состоит в том, что правильные, интересные занятия разгружают психику студентов, нормализуют показатели физического развития и физической подготовленности, противодействуют наркотикам и компьютерной зависимости.

### **ПРЕПОДАВАНИЕ ФВ И ЗОЖ**

В преподавании физического воспитания студентам всех факультетов на практике внедрены элементы современной концепции, парадигмы высшего инженерного образования. Центральной фигурой, основным субъектом учебного процесса является студент. Учебный процесс, деятельность студента и преподавателя ориентированы на учет личных и социальных запросов, мотивов, потребностей в вопросах здорового образа жизни, индивидуального стиля, современных форм занятий.

Физическое воспитание вошло в модельные характеристики выпускника НТУ «ХПИ». Модель выпускника в социальных условиях получения

высшего образования в первые годы ХХІ века включает разноплановые задачи гармонии физического, профессионального и нравственного совершенствования. Приводим примерный перечень этих задач.

Образованность в вопросах здоровья, рекреации, общения, питания, самоконтроля физического и психического благополучия;

Внутренняя потребность быть здоровым человеком;

Наличие индивидуального стиля здорового образа жизни;

Система ценностей, которая основывается на олимпийской философии (жажда личного жизненного достижения, честная борьба в профессиональной карьере, уважение к коллегам и к преподавателям;

Знания, умения и навыки организации индивидуальных и коллективных форм досуга, рекреации, спортивных и подвижных игр (туризм, атлетизм, аэробика, психофизические системы, бадминтон, баскетбол, волейбол, футбол и др.)

Знание государственных требований к уровню физической подготовленности специалиста;

Индивидуально обоснованный уровень развития отдельных физических и психофизических качеств (быстроты, силы, выносливости, гибкости, координации движений, показателей внимания, памяти, воли и др.);

Спортивно-технические достижения в конкретном виде спорта.

Внедряются современные направления и методики физического воспитания и новые виды спорта. Это, например, атлетизм, тренажеры для юношей и девушек в нескольких специализированных залах, классическая аэробика, степ-аэробика для студенток. НТУ «ХПИ» является родоначальником армспорта в Украине. Развиваются у нас скалолазание, виды туризма, виды единоборств, плавание.

Именно богатство видов спорта для студентов в университете позволяет формировать разнообразие индивидуальных и профессиональных стилей здорового образа жизни представителей научно-технической элиты. Причем формировать на многие годы вперед.

Наиболее популярные виды спортивных увлечений студентов и преподавателей НТУ «ХПИ»: армспорт, атлетизм, аэробика, бадминтон, баскетбол, бодибилдинг, йога, лыжный спорт, настольный теннис, оздоровительный бег, пауэрлифтинг, плавание, спортивные единоборства, туризм, тяжелая атлетика, футбол и др.

### **МАТЕРИАЛЬНАЯ БАЗА**

40-тысячный коллектив политехников имеет достойные условия для занятий студентов и преподавателей физической культурой и спортом. В первую очередь благодаря современному учебно-спортивному комплексу в Молодежном парке Харькова. Одновременно в нем могут заниматься более 2000 человек от волейбола до бадминтона, от легкой атлетики до плавания.

Кроме того, работает спорткомплекс на улице Веснина, созданы условия для занятий в спортивно-оздоровительном лагере «Политехник» под городом Чугуев, в спортивном центре «Студенческий» возле города Алушта.

Материально-техническая база предоставляет тысячам студентов и сотрудников ежегодно условия для занятий спортом, отвечающие международным нормам и требованиям. Это позволяет университету проводить без дополнительных финансовых затрат учебные занятия на всем протяжении теоретического обучения студентов (I-IV курсы).

Строительство спорткомплекса стало страницей в истории нашего университета. Мы твердо убеждены, что создание современной, уникальной по многим показателям спортивной базы «потянуло» за собой успешное решение многих задач физической культуры и спорта в ХПИ.

### **ТРЕНЕРЫ, ПЕДАГОГИ**

Достижения в спорте имеют важную основу – труд и творчество тренеров. Далеко неполный список педагогов, тренеров, внесших индивидуальный вклад в спортивные успехи в НТУ «ХПИ» в 1999 – 2010 годах включает такие фамилии: заслуженные работники физической культуры и спорта Украины Любиев Альберт и Манжос Николай, заслуженные тренеры Украины: Дементьев Сергей (академическая гребля), Кызим Петр (акробатический рок-н-ролл), Петренко Владимир (армспорт), Махновский Геннадий (бадминтон), Жданов Ростислав (водное поло), Михайленко Андрей (дзюдо и самбо), Ирхин Владимир, Поздняков Владислав (легкая атлетика), Василенко Сергей (подводное плавание).

### **СПАРТАКИАДЫ НТУ «ХПИ»**

Спартакиады имеют историческое начало – 1949-1950 учебный год. К началу 2010 года в Спартакиадах НТУ «ХПИ» ежегодно принимают участие более 3500 студентов всех факультетов. В Университете проводились учебно-тренировочные занятия и соревнования в программе ежегодных спартакиад НТУ «ХПИ» в таких видах спорта:

- Армспорт;
- Бадминтон;
- Баскетбол (мужчины);
- Борьба вольная;
- Борьба греко-римская;
- Борьба дзюдо
- Борьба самбо;
- Волейбол (мужчины);
- Гимнастика художественная;
- Гимнастика спортивная;
- Гиревой спорт;
- Легкая атлетика;



Лыжный спорт;  
Пауэрлифтинг;  
Плавание;  
Скалолазание;  
Спортивная аэробика и фитнес;  
Спортивное ориентирование;  
Теннис;  
Теннис настольный;  
Тяжёлая атлетика;  
Футбол;  
Шахматы;  
Шашки.

Популярные виды спортивных увлечений студентов и преподавателей меняются год от года. В период 1999-2010 годы наиболее привлекательными были: армспорт, атлетизм, аэробика, бадминтон, баскетбол, бодибилдинг, йога, легкая атлетика, лыжный спорт, настольный теннис, оздоровительный бег, пауэрлифтинг, плавание, спортивные единоборства, туризм, тяжелая атлетика, футбол и др.

#### **МАССОВЫЕ СОРЕВНОВАНИЯ.**

Традиционными являются более 30 ежегодных соревнований: университета:

Соревнования по скалолазанию, посвященные Дню физической культуры и спорта.

Соревнования по спортивным танцам «Кубок Силуэта».

Турнир по самбо памяти МС СССР А.И. Медведева.

Первенство Харьковской области по акробатическому рок-н-роллу.

Первенство НТУ «ХПИ» по многим видам спорта.

Соревнования по легкой атлетике «День первокурсника».

Открытое первенство НТУ «ХПИ» по армспорту, посвященное Дню защитника отчества.

Кубок памяти М.Ф. Семко по футболу.

Кубок Харьковской области по рок-н-роллу.

Детские соревнования по легкой атлетике «Старты надежд».

Рождественский турнир по акробатическому рок-н-роллу.

Чемпионат Харьковской области по спортивному бриджу.

Первенство Харьковской области по легкой атлетике среди ветеранов.

Открытое Первенство НТУ «ХПИ» по легкой атлетике.

Первенство по бадминтону среди выпускников НТУ «ХПИ».

Соревнования по фитнес-аэробике среди ВУЗов г. Харькова «Мемориал памяти Т.А. Саблевой».

Турнір по акробатическому рок-н-роллу, посвященный Дню защиты детей.

Классификационные соревнования по художественной гимнастике.

Классификационные соревнования по плаванию.

Классификационные соревнования по настольному теннису.

Кубок области по легкой атлетике.

Чемпионат области по пауэрлифтингу.

Чемпионат области по каратэ.

Чемпионат г. Харькова по скалолазанию.

Командный Чемпионат области по настольному теннису.

Традиционный легкоатлетический пробег «Бег патрулей».

Их дополняют также яркие ежегодные спортивно-культурные праздники:

Спортивный праздник, посвященный подведению итогов прошедшей Спартакиады НТУ «ХПИ» и открытию новой Спартакиады НТУ «ХПИ».

Спартакиады отдельных факультетов.

День физической культуры и спорта.

Праздник для 1-го курса «Звезды говорят».

Новогодний вечер.

Спортивно-театрализованный праздник «Спорт на всю жизнь».

Вечер, посвященный защите дипломных работ.

Спортивный праздник, посвященный подведению итогов очередной Спартакиады НТУ «ХПИ» по скалолазанию.

Праздник баскетбола,

Праздник туристов

Праздник бадминтона

Спортивный праздник, посвященный Дню защиты детей.

Праздник волейбольного клуба «Прострел» и другие

### **ВЫПУСКАЮЩАЯ СПЕЦИАЛЬНОСТЬ «ФИЗИЧЕСКОЕ ВОСПИТАНИЕ»**

Получая спортивную травму, закончив свою многолетнюю тренировку, некоторые студенты как бы отставали в темпах профессиональной карьеры от других сокурсников. Надо было найти форму социальной защиты передовой группы студенчества. Этой организационной формой стало открытие в 1994 году в НТУ «ХПИ» впервые в странах СНГ специальности «Физическое воспитание» с самыми современными и востребованными специализациями – «Менеджмент и информационное обеспечение физического воспитания, спорта и рекреации». Этот шаг отвечал духу времени. Многие университеты Украины и России пошли по нашему пути.

Кафедра физического воспитания ведет около 40 учебных дисциплин и поручений по специальности «Физическое воспитание». Мощный научно-

технический потенциал НТУ «ХПІ» дозволил привлечь к работе на специальности профессоров, доцентов, преподавателей примерно 20 кафедр университета.

Наши выпускники специальности уже заслужили высокие профессиональные оценки в государственных органах, как тренеры, как профессиональные спортсмены в Украине, Франции, Испании, Израиле и других странах. Они стали социальным лицом нашего университета в спорте.

Спортсменов готовят более 10 заслуженных тренеров Украины, 10 мастеров спорта международного класса, более 40 мастеров спорта.

**Список литературы: 1.** Социальные технологии высшей школы в XXI веке: спорт в жизни студентов и преподавателей НТУ «ХПІ» : методические материалы к Совету ректоров Харьковского региона / [Лабскир В.М., Любиев А.И., Товажнянский Л.Л. и др. - Харьков: НТУ «ХПІ», 2002. -18 с. **2.** *Лабскир В.М.* Возвращение к олимпийским идеалам: олимпийское и спортивно-гуманистическое воспитание молодежи / Лабскир В.М., Любиев А.И.- Харьков: ХПИ, 1992. -58 с. **3.** *Лабскир В.М.* Физическая культура и спорт в цивилизациях и эпохах: учебное пособие / Лабскир В.М., Любиев А.И., Юшко А.В.; под общ. ред. В.М.Лабскира.- Харьков: НТУ «ХПІ», 2003.- 130 с. **4.** Підходи до формування професійних стилів здоров'я / Глядя С.О., Лабскір В.М., Любієв А.Г., Бубнов В.О.- Матеріали міжн. наук.- практ. конф. «Здоровий спосіб життя: Проблеми та досвід».- Дніпропетровськ: Націон. гірн. ун-т, 2007. с. **5.** Особенности содержания элитного образования в физическом воспитании, спорте и рекреации / Лабскир В.М., Любиев А.И.- Проблемы та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти: збірник наукових праць / під ред. Л.Л.Товажнянського та О.Г. Романовського: У двох частинах. Ч.2.- Харків: НТУ «ХПІ», 2002.- С. 251. **6.** 50 лет кафедре физвоспитания НТУ «ХПІ» /Лабскир В.М., Любиев А.И., Юшко А.В.- Слобожанський науково-спортивний вісник.-Харків, 2001. № 5.- С.56.

В.М. Лабскир, А.И. Любиев, А.В. Юшко

### **СОЦИАЛЬНЫЕ ФАКТОРЫ СПОРТИВНЫХ ДОСТИЖЕНИЙ НТУ «ХПІ» В 1999 - 2010 ГОДАХ**

Физические упражнения, занятия разнообразными видами спорта участие и победы в соревнованиях всегда были популярны среди студентов и преподавателей.

В предыдущие десятилетия накапливался потенциал материально-

технической базы спорта и физического воспитания, формировались педагогические спортивные школы по видам спорта, воспитывались и поддерживались традиции здорового образа жизни, культурно-спортивных праздников, обновлялись формы проведения соревнований. Одним из факторов усиления роли и места спорта в жизни НТУ «ХПИ» стала новая концепция миссии физического воспитания.

В.М. Лабскір, А.І. Любієв, А.В. Юшко

### **СОЦІАЛЬНІ ФАКТОРИ СПОРТИВНИХ ДОСЯГНЕНЬ НТУ «ХПІ» В 1999 - 2010 РОКАХ**

Фізичні вправи, заняття різноманітними видами спорту участь і перемоги в змаганнях завжди були популярні серед студентів і викладачів.

У попередні десятиліття накопичувався потенціал матеріально-технічної бази спорту і фізичного виховання, формувалися педагогічні спортивні школи з видів спорту, виховувалися і підтримувалися традиції здорового способу життя, культурно-спортивних свят, оновлювалися форми проведення змагань. Одним з факторів посилення ролі та місця спорту в житті НТУ «ХПІ» стала нова концепція місії фізичного виховання.

V.M. Labskir, A.I.Ljubiev, AV. Ushko

### **SOCIAL FACTORS OF ACHIEVEMENTS IN SPORT NTU «KhPI» IN 1999 – 2010**

Physical exercises, employment by various kinds of sports participation and victories over competitions were always popular among students and teachers.

The last decades the potential of material base of sports and physical training collected, pedagogical sports schools by kinds of sports were formed, traditions of a healthy way of life, cultural-sports holidays were brought up and supported, forms of carrying out of competitions were updated.

To one of factors of strengthening of a role and place of sports in life NTU «ХПІ» became the new concept of mission of physical training.

*Стаття надійшла до редакції 05.04.2010*

## II РОЗДІЛ

## ФІЛОСОФІЯ ОСВІТИ

УДК 378

*О.Г. Романовський,  
м. Харків, Україна***САМОВДОСКОНАЛЕННЯ ТА САМООСВІТА ЯК ПОКАЗНИКИ  
РІВНЯ ПРОФЕСІОНАЛІЗМУ**

**Постановка проблеми.** Швидка модернізація освітнього простору та активне впровадження інноваційних технологій призводить сьогодні до того, що суб'єкти навчального процесу неадекватно сприймають та використовують отримані знання та інформацію. Створення оптимальної моделі вищої освіти, яка забезпечила б підготовку фахівців з високим рівнем загальних і професійних знань, умінь і навичок, є провідною тенденцією розвитку цієї галузі практично у всьому світі. Але одночасно не слід забувати і про традиції, що склалися протягом століть. І саме баланс між двома різними векторами можна створити за допомогою самовдосконалення та самостійного засвоєння знань.

У зв'язку із переорієнтацією та деякими деформаціями у галузі освіти, вища освіта повинна навчити усвідомлювати не тільки те, що тобі потрібно і навіщо (ціле покладання), але і як це зробити (організація і планування): чи є для здійснення даного вибору ресурси — інтелектуальні, інформаційні, фінансові. Додатково студент повинен бути мотивований на розуміння того, що він прийшов у вищу освіту саме для того, щоб навчитися культурі вибору і стати особистістю.

Суб'єкти навчання відчують потребу в систематичному підвищенні та поглибленні знань, в оволодінні ними останніми досягненнями науки і техніки, в здатності швидко й ефективно засвоювати потік інформації, що постійно оновлюється, переробляти та творчо застосовувати її в навчально-пізнавальній, науково-дослідній та професійній діяльності. Одним із основних шляхів вирішення цих завдань є розвиток у студентів прагнення до самоосвіти.

Однак, **аналіз останніх досліджень** дозволяє зробити висновок про неоднозначність в оцінці поняття самоосвіти. Теорія неперервної освіти розглядає самоосвіту як елемент, що наскрізно проходить через різноманітні підсистеми, а також забезпечує ефективність функціонування цих систем на різноманітних етапах життєдіяльності людини (Ничкало Н.Г., Сисоева С.О., А.П. Владиславлев, А.В. Даринський, тощо). В соціологічних дослідженнях

самоосвіта вивчається у контексті вільного часу як один з елементів її структурування (В.А.Артемів, М.М. Водомірова тощо). Психологи, досліджуючи внутрішні механізми саморегуляції, розглядають самоосвіту як складову частину самовиховання, самовдосконалення та саморозвитку (А.Я.Арет, А.Г.Ковальов, тощо).

У педагогіці самоосвіта – це один з принципів навчання, що забезпечує готовність суб'єктів навчання до післядипломної безперервної освіти (Кремень В.Г., Биков В.Є., Зязюн І.А., Пономарьов О.С., Т.О.Воронова, А.К.Громцева, тощо). Дослідники також зверталися і до дослідження сутності самого поняття. Однак, наше завдання полягає у дослідженні терміну самоосвіти на шляху самовдосконалення фахівця як необхідного фактору, що впливає на рівень професіоналізму. На жаль, конкретно цього питання дослідниками розглянуто не було.

Тому **мета** нашого дослідження полягає в уточненні значення терміну самоосвіта, конкретизації її ролі у процесі самовдосконалення та підвищення рівня професіоналізму майбутніх фахівців.

**Виклад основного матеріалу.** Новітня модель розвитку сучасної освіти у багатьох аспектах пов'язана зі зміною освітніх парадигм, що переносять акценти із освітньої на самоосвітню діяльність. Стрімкий розвиток інформаційного суспільства привели до того, що сьогодні для фахівців перетворилося на суспільство знання та вищої освіти. Стан сучасної науки, збільшення інформації у всіх галузях людської діяльності привели до того, що одержати вичерпні відомості з предметів, що вивчаються, можна лише за допомогою систематичного, цілеспрямованого, самостійного засвоєння знань, тобто самоосвіти. Відповідно здійснювати її повинен будь-який суб'єкт освітнього процесу.

В педагогіці під суб'єктом навчальної діяльності мають на увазі носія наочно-практичної активності та пізнання, що здійснює зміну в інших людях і в самому собі [2, с. 144]. Суб'єктність людини виявляється в її життєдіяльності, спілкуванні, самосвідомості.

У дослідженні більшу частину уваги приділено майбутньому фахівцю – студенту вищого технічного навчального закладу.

Студентський вік - це період розквіту фізичного і розумового розвитку людини. В цьому віці відбувається безперервне наростання працездатності, динаміки активної діяльності і продуктивності [4, с. 86].

Формування студента як суб'єкта навчальної діяльності припускає навчання його умінню планувати, організовувати свою діяльність, визначати конкретні навчальні дії, необхідні для успішного навчання, програму їх виконання на конкретному навчальному матеріалі та чітку організацію вправ з їх формування.

Істотним показником студента, як суб'єкта навчальної діяльності, є його вміння виконувати всі її форми і види. Проте за даними В.Т. Лисовського більшість студентів не уміє слухати і записувати лекції, конспектувати літературу (в більшості випадків записується тільки 18-20 % лекційного матеріалу). Студенти не уміють виступати перед аудиторією, вести суперечку, давати аналітичну оцінку проблем [1, с. 753]. На матеріалі дослідження цього ученого було показано, що 37,5 % студентів прагнуть добре вчитися, а 53,6 % не завжди стараються, а 8 % не прагнуть хорошого навчання.

У людини як істоти розумної є фундаментальна потреба в самопізнанні, проте «фундамент» цієї потреби у багатьох людей має відмінність. Професійна майстерність, на наш погляд, - це глибоко усвідомлене володіння ключовими, базовими і спеціальними компетенціями за умови високорозвинутої особистості, що прагне до якнайповнішого освоєння культурної і національної спадщини.

Студентський вік є синдетивним періодом для розвитку основних соціогенних потенціалів людини. Для успішного навчання необхідно мати високий рівень загального інтелектуального розвитку: сприйняття, уявлення, пам'яті, мислення, володіння певним колом логічних операцій. Навчання у ВНЗ – це діяльність, в процесі якої на студента лягає величезне розумове і нервово-емоційне навантаження, тому важливо сформувати здатність самоврядування психічним станом в процесі пізнавальної діяльності (мінімізація емоційного збудження в очікуванні іспиту або в ході нього, емоційна настроєність на успіх, упевненість у своїх силах, висока працездатність тощо).

Мабуть, найефективніший шлях до цього, — через самоосвіту особистості, що, у свою чергу, припускає її самопізнання і саморозвиток.

Для усвідомлення себе самокерованою особистістю у вищому навчальному закладі важливо мати не тільки необхідні за освітнім стандартом знання, але і уміти здобувати їх самостійно; знати джерела інформації, шляхи їх пошуку; володіти розвиненим логічним мисленням, що дозволяє домислювати ланку, якої бракує в існуючій інформації, і здатністю створювати власні тексти. Активність суб'єктів навчання повинна бути спрямована не лише на запам'ятовування та увагу, а й на процес самостійного здобуття знань.

Система підготовки студентів до самоосвіти, що склалася останніми роками, в умовах радикальних змін у вузівській освіті потребує корекції.

Крім того, професійна діяльність майбутнього фахівця постійно повинна відповідати сучасним вимогам, які регулярно змінюються у зв'язку з науковими досягненнями і зміною інформаційних технологій. Тому необхідно систематично удосконалювати свою майстерність. При цьому визначаючими будуть не закладені вище знання, вміння і навички, а здатність самої особистості працювати над собою, тобто здібність до самоудосконалення.

На процес самоудосконалення впливає наявність або відсутність у фа-

хівця інтересу до своєї професії. Саме професійний інтерес накладає відбиток на ставлення людини до професії, до її успішної реалізації. Зацікавленість в своїй праці створює необхідні умови для вдосконалення професійної майстерності. Наявність професійного інтересу і прагнення до самоудосконалення породжують конкретну роботу особистості з розвитку в собі певних, необхідних для професії якостей.

Відзначимо, що в сучасній вищій освіті необхідно створювати умови, що сприяють андрагогічному підходу в навчанні студентів, який призводить до того, що студент відчуває себе в процесі навчання самотійною, самокерованою особистістю, яка самореалізується.

Саморозвиток - власна активність людини в зміні себе, в розкритті, збагаченні своїх духовних потреб, творчого розвитку, всього особового потенціалу, в реалізації віри в можливість самовиховання - в процесі природного фізіологічного, психічного, соціального розвитку.

Отриманню професійних якостей сприяє в першу чергу самоосвіта. Самоосвіта в своєму першому, більш вузькому значенні, стає частиною і підставою самоосвіти в широкому, психологічному і культурологічному значенні.

Самоосвіта — діяльність збагнення Культури, залучення до неї. В діалозі з Культурою людина удосконалює свій інтелект, пам'ять, міняє всю структуру своєї особистості. Власне кажучи, мета самоосвіти і полягає в цій роботі, що самотворить. Тут з'єднуються дві задачі і дві діяльності. Без однієї з них неповна, а часто і неможлива інша: без самоосвіти немає саморозвитку, а без саморозвитку — самоосвіти [5].

Самоосвіта є творча робота з розвитку своєї особистості, розширенню ерудиції, поглибленню світобачення. Самоосвіта являє собою важливу складову творчо-трансформаційної, духовної діяльності людини, один з механізмів перетворення репродуктивної діяльності в продуктивну.

Таким чином, самоосвіта — необхідний, постійний доданок життя культурної, проінформованої людини, заняття, яке супроводжує її завжди.

В сучасній культурній ситуації самоосвіта може зумовлювати соціокультурну незалежність і самотійність особистості. Сам феномен самоосвіти породжений кризою світової освітньої системи. Він же і прокладає шлях до виходу з цього тупика.

За М. Князевою [6] самоосвіта має декілька функцій, а саме:

- екстенсивна – накопичення, придбання нових знань;
- орієнтовна – визначення себе в культурі та свого місця в суспільстві;
- компенсаторна – подолання недоліків шкільного навчання, ліквідація «білих плям» в своїй освіті;
- саморозвитку – вдосконалення особистої картини світу, своєї свідо-



мості, пам'яті, мислення, творчих якостей;

- методологічна – подолання професійної вузькості, добудовування картини світу;

- комунікативна – встановлення зв'язків між науками, професіями, станами, віками;

- співтворча – супровід, сприяння творчій роботі, неодмінне доповнення її;

- омолоджування – подолання інерції власного мислення, попередження застою в суспільній позиції (щоб жити повноцінно і розвиватися, потрібно час від часу відмовлятися від положення навчати та переходити в стан навчання);

- психологічна (і навіть психотерапевтична) – збереження повноти буття, відчуття причетності до широкого фронту інтелектуального руху людства;

- геронтологічна – підтримка зв'язків зі світом і через нього – життєздатності організму.

Отже, самоосвіта той важливий компонент у процесі життєдіяльності людини, що супроводжує її протягом усього життя та дозволяє постійно самодосконалюватися і самореалізовуватися.

Існує поняття професійної самоосвіти. Це явище характеризується цілеспрямованою самостійною діяльністю студента з удосконалення і придбання нових психолого-педагогічних і методичних знань, їх творче використання відповідно до характеру виконуваної роботи.

*В професійну самоосвіту включаються 4 види самоосвітньої діяльності: фонове загальноосвітнє самоосвітнє; фонове педагогічне самоосвітнє; перспективне професійне самоосвітнє і актуальне педагогічне самоосвітнє.*

Фонове загальноосвітнє самоосвітнє - самостійна пізнавальна діяльність, частина природного життя студента, не вимагає спеціальної організації і планування: читання художньої літератури і періодичних видань, дитячої літератури, перегляд окремих телепередач, слухання радіо, відвідини кіно, театрів, музеїв, виставок; участь в екскурсіях самого різного характеру і спрямованості, лекторіїв, всіляких курсів.

Фонове педагогічне самоосвітнє - перегляд і читання педагогічної періодики і нових книг з педагогіки, психології, методик, створення особистої бібліотеки і її систематизація, накопичення і класифікація різних матеріалів для використання в навчанні.

Перспективне професійне самоосвітнє – робота студента над певною наочною або психолого-педагогічною, методичною проблемою, розрахована на достатньо тривалий термін: написання рефератів, курсових і дипломних робіт.

Актуальне педагогічне самоосвітнє - робота над окремими, найістотнішими, але приватними утрудненнями в своїй навчальній діяльності.

Правомірним буде зазначити, що процес вузівського навчання необхідно побудувати так, щоб йшов розвиток творчої самостійності фахівця, здійснювалася його підготовка до подальшої безперервної самоосвіти і самоудосконалення. Особливу увагу слід приділити реалізації принципу самоорганізації, яка можлива тільки за умови зсуву акцентів навчально-виховного процесу на самостійну роботу суб'єктів навчання. Самостійна робота - пізнавальна діяльність суб'єктів навчання, виконання якої здійснюється за завданням педагога, але без його безпосередньої участі; засіб навчання, що відповідає конкретній дидактичній меті та пізнавальній задачі на певному етапі навчання.

Для керування процесом організації самостійної роботи, необхідно виробити такі дії, рішення і технології, які б забезпечували його продуктивність і ефективність.

Особлива роль у формуванні умінь самостійної роботи належить педагогічній практиці. При її організації необхідно орієнтувати студентів на досягнення певних рівнів розвитку педагогічних умінь як одну з найбільш значущих цілей, а також на саморозвиток професійно значущих властивостей, якостей психіки й особистості. Необхідно показати майбутнім фахівцям, що лабораторні й інші форми навчально-виховної роботи, як компоненти педагогічної практики, повинні виступати не як цілі, а як педагогічні засоби розвитку професійних умінь, психічні й особистісні властивості й якості; що студент повинен проявляти самостійність не тільки у виконанні навчальної діяльності, але й у визначенні її цілей, змісту, виборі видів і форм діяльності; в створенні середовища рефлексії, яке сприяє розвитку відносин, що являють собою доступність власного досвіду студента для інших (студентів, викладачів вчз, тощо) і відкритість досвіду для себе.

За умов швидкісної зміни видів та форм інформації від високо компетентного фахівця вимагають активного та адекватного процесу її переробки. Це в свою чергу вимагає, щоб самостійна науково-інформаційна діяльність органічно вбудовувалась у навчальний процес на будь-якому етапі та при будь-якій формі організації. Отриманий результат у вигляді «експортної моделі» стає суспільним здобутком. Відбувається перехід знання у інформацію. Змінюється характер пізнавальної діяльності (стає дійсно творчим), та роль викладача (керування зовнішніми факторами, тобто викладач створює умови для розвитку внутрішньої самодіяльності). Таким чином готовність до безперервного пошуку нового актуального знання, до правильного здійснення інформаційних процесів – одна з професійних компетенцій фахівця, що визначає його конкурентоспроможність та рівень професіоналізму. Студент визначає себе не лише споживачем знання, але і відчуває вагомість своєї індивідуальної пізнавальної діяльності для суспільства.

Самоосвіту можна розглядати в двох значеннях: як «самонавчання» (у вузькому значенні – як самонавчання) і як «самоспоглядання» (в широкому – як «створення себе», «самобудівництво»).

Ми матимемо на увазі друге значення, оскільки нас цікавить проблема самовдосконалення. В даному випадку самоосвіта виступає одним з механізмів перетворення репродуктивної діяльності людини в продуктивну, наближає індивіда до творчості. Вона є вектором, який безпосередньо задає напрямок для механізмів самовдосконалення людини, що у свою чергу сприяє стрімкому росту рівня професіоналізму фахівця та його конкурентоспроможності у соціально-економічному суспільстві.

Розумінню необхідності самоосвіти навчають різні навчальні курси і види діяльності, освоєвані студентами під час навчання у вищому навчальному закладі. Курси психології і педагогіки дають теоретичну і практичну базу для проведення самодіагностики і діагностики інших, знання того, які вимоги до особливостей психіки людини (пізнавальним процесам і властивостям особи) пред'являють різні види діяльності. Поза сумнівом, розвитку усвідомленої варіативності навчає і науково-дослідна робота, і виконання навчальних завдань в групі (наприклад, на практичному або семінарському занятті, де обов'язки розподіляються самими студентами залежно від наявності різних ресурсів, необхідних для виконання завдання).

**Висновок.** Отже, процес інформатизації та швидкої модернізації сучасного суспільства, в тому числі й вищої освіти, сприяє постійному професійному самовдосконаленню, яке в свою чергу не можливе без неперервного процесу самоосвіти. При чому перша тенденція не може існувати без другої. Студент перестає бути лише споживачем, а перетворюється на активну творчу особистість, суб'єкта навчального процесу. З огляду на реформи у вищій освіті (Болонський процес) самоосвіта набуває провідного значення і впливає не лише на професійний рівень, а й на конкурентоздатність фахівця, активність у його освітній діяльності. Саме тому термін самоосвіти потребує корегування та негайного пошуку методів для здійснення контролю за цією діяльністю, а також для виявлення рівня якості самоосвіти у процесі засвоєння знань. Отже, ми прийшли до висновку: самоосвіта цінна не як вузький «набір» знань. Самоосвіта - це шлях розвитку як інтелекту, так і особи в цілому. Самоосвіта - вільний рух особи в культурі, неформальне спілкування з нею - а значить, це повне, багатобічне, природне самопочуття людини в ноосфері. Самоосвіта - це неформальне буття людини в знанні.

**Список літератури:** 1. Современный словарь по педагогике / Сост. Рапацевич Е.С. - Мн.: «Современное слово», 2001. - 928 с. 2. Коджаспирова Г.М., Коджаспиров А.Ю. Педагогический словарь: Для студ. высш. и сред. пед. учеб. заведений. - М.: Издательский центр «Академия», 2003. - 176 с. 3.

*Валаханович С. А.*, Психолого-педагогические особенности развития личности студента и их влияние на самоуправление в учебной деятельности // за матеріалами сайту: <http://charko.narod.ru/index63.htm> 4. *Ростопшин П.* Психология и педагогика. - М.: ПРИОР, 2000. - 96 с. 5. Словарь по этике. Под ред. И.С. Кона. М., 1975 – С. 266. 6. Князева М. Ключ к самосозиданию. – М., 1990.

О.Г. Романовський

### **САМОВДОСКОНАЛЕННЯ ТА САМООСВІТА ЯК ПОКАЗНИКИ РІВНЯ ПРОФЕСІОНАЛІЗМУ**

Автор розглядає сутність поняття «самовдосконалення» та «самоосвіти» як показники, що суттєво впливають на підвищення рівня професіоналізму. У статті з'ясовано основні складові самоосвіти та її функції. Розкрито зміст поняття «самостійної роботи» та її роль у процесі засвоєння знань людьми, що отримують вищу освіту, а також здійснено аналіз змісту дефініції «студент» як суб'єкта освітнього процесу.

А.Г. Романовский

### **САМОУСОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ И САМООБРАЗОВАНИЕ КАК ПОКАЗАТЕЛИ УРОВНЯ ПРОФЕССИОНАЛИЗМА**

Автор рассматривает сущность понятия «самоусовершенствования» и «самообразования» как показатели, что существенно влияют на повышение уровня профессионализма. В статье выяснены основные составляющие самообразования и его функции. Раскрыто содержание понятия «самостоятельной работы» и ее роль в процессе усвоения знаний людьми, что получают высшее образование, а также осуществлен анализ содержания дефиниции «студент» как субъекта образовательного процесса.

A.G. Romanovskiy

### **SELF-PERFECTION AND SELF-EDUCATION AS INDEXES OF LEVEL OF PROFESSIONALISM**

An author examines essence of notion of «self-perfection» and «self-education» as indexes, that substantially affect the increase of level of professionalism. In the article the basic constituents of self-education and its function are

found out. Maintenance of notion of «independent work» and its role in the process of mastering of knowledge's by people is exposed, that higher education is got, and also the analysis of maintenance of definitions is carried out «student» as a subject of educational process.

*Стаття надійшла до редакції 25.05.2010*

**УДК 167.7:37.013**

*О. С. Пономарьов  
м. Харків, Україна*

### **ФІЛОСОФСЬКІ АСПЕКТИ КАДРОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ**

**Постановка проблеми.** Світ вступив сьогодні у принципово новий етап свого розвитку, визначальними ознаками якого є його інноваційний характер і надзвичайний динамізм. У зв'язку з цим перед філософією освіти постають проблеми визначення напрямків реформування системи підготовки фахівців та відповідного вибору цілей, змісту і характеру освіти, які б давали змогу успішно формувати адекватне кадрове забезпечення інноваційного розвитку. Серед множини цих проблем чи найголовнішими мають вважатися усвідомлення, по-перше, сутності і основних характеристик самого процесу інноваційного розвитку, по-друге, особливостей його здійснення в умовах України, по-третє, його впливу на зміст і структуру професійної діяльності фахівців, по-четверте, визначення нових суспільних вимог до професійної і соціальної компетентності випускників вищої школи і по-п'яте, визначення змісту і характеру інноваційної організації навчально-виховного процесу.

Системна єдність, цілісність і взаємозумовленість розглянутих проблем передбачають необхідність пошуку шляхів і засобів їх успішного розв'язання саме в межах філософської рефлексії. Тільки чітке з'ясування онтологічного статусу сучасної освіти, її гносеологічних, телеологічних та аксіологічних аспектів може дати змогу системно підійти до формування практичних рекомендацій стосовно реформування підготовки кадрів на інноваційній основі та їх успішної реалізації. При цьому уявляється абсолютно очевидним, що тільки інноваційний підхід до організації професійної освіти здатний створити реальні можливості для успішної підготовки належного кадрового забезпечення інноваційного розвитку нашої країни.

Це вже давно зрозуміли в більшості провідних економічно розвинених країн світу, де відбувається не просто активний пошук шляхів ефективного реформування освіти, а перегляд цілей і концептуальних основ організації

підготовки фахівців. У зв'язку з цим там нового розвитку набуває філософія освіти, істотна увага приділяється розвитку педагогічної теорії, в тому числі й педагогіки вищої школи. І вся ця діяльність відбувається саме на системній основі та, що є досить показовим, в загальному руслі інноваційного розвитку.

**Зв'язок проблеми з актуальними теоретичними і прикладними завданнями.** Особливості інноваційного типу світового розвитку полягають у тому, що науково-технічний і соціальний прогрес, як його визначальні елементи, не тільки істотно прискорюються, а й розгалужуються, тобто їхні досягнення поширюються як на безпосередню сферу, в якій вони відбулися, а й на суміжні та навіть інколи на досить віддалені від неї, находячи там своє, здавалося б, несподіване застосування. Таким чином, інноваційний розвиток поступово охоплює всі сфери людської діяльності і стає невід'ємним атрибутом всієї світової спільноти, визначаючи характер як функціонування її взагалі, так і кожної конкретної країни. Тому успіх практики суспільного виробництва істотно залежить від глибини філософського аналізу порушеної проблеми та визначення підходів до її розв'язання.

Безсумнівним є і її зв'язок з актуальними теоретичними завданнями, оскільки важливою особливістю інноваційного розвитку виступає його чітка гуманістична спрямованість. А вона ж суперечить традиційно поширеному в системі професійної освіти технократичному типу мислення і відповідного характеру діяльності фахівців. Тому надзвичайно важливим завданням стає формування нової, справді гуманістичної парадигми вищої освіти й належна корекція на її основі основоположних принципів інноваційної педагогіки. Успішне розв'язання цього завдання виявляється безпосередньо пов'язаним з розробкою світоглядних позицій і методологічних принципів інноваційної педагогіки вищої школи. Адже дійсно, інноваційна підготовка інноваційно мислячих фахівців можлива лише за умови, коли її здійснюватимуть також інноваційно мислячі педагоги, які використовують інноваційні педагогічні технології. Тільки в такому разі і стане можливим реальний перехід України на інноваційний тип розвитку, який буде здатний забезпечити її соціально-економічне і духовне відродження, економічну безпеку, політичну стабільність і суттєве підвищення життєвого рівня населення.

**Аналіз актуальних досліджень і наукових публікацій з проблеми** переконливо свідчить про її значну теоретичну і практичну значущість як для філософії освіти, так і для практичної педагогічної діяльності у вищій школі. Це пов'язано з тим, що інноваційний характер мислення і діяльності вимагає від людини не просто високої професійної і соціальної компетентності, а й високої загальної і професійної культури, постійного підвищення їх рівня, постійного самонавчання, професійного і особистісного самовдосконалення. Тому дослідження порушеної проблеми має міждисциплінарний і привертає

увагу вчених різних спеціальностей – філософів і соціологів, педагогів і психологів, економістів і фахівців з системного аналізу та соціального управління тощо.

Як приклад, можна послатися на роботи філософів В. Г. Кременя, М. І. Михальченка, М. М. Моїсеєва, С. М. Пазиніча, Н. Б. Шулерського, педагогів В. Ю. Бикова, О. П. Мещанінова, Н. Г. Ничкало, О. Романовського, психологів Г. О. Балла, А. Л. Журавльова, О.В. Ігнатовича, В. В. Криводелера, В. В. Рибалки, економістів А. С. Гальчинського, В. Г. Геєця, М. М. Гуревичова, фахівців з системного аналізу М. З. Згуровського, І.В. Кононенка, А. І. Половинкіна та інших. Знайомство з проблематикою їх досліджень дозволяє дійти цілком обґрунтованого висновку, що належна ефективність світового розвитку на інноваційних засадах і принципах може бути забезпечена лише за умови професійного планування цього розвитку та цілеспрямованого управління процесами його здійснення. А це, у свою чергу, неможливе без наявності відповідним чином підготовлених кадрів фахівців, тобто без належної перебудови системи освіти на інноваційних засадах.

Проблеми забезпечення дійсно інноваційного характеру освіти, який би відповідав умовам і вимогам суспільства знань та інтелектуальної економіки, серйозно розглядають В. Андрущенко, І. Вакарчук [2], С. Гончаренко, Р. Гуревич, М. Култаєва, С. Мельник [5], А. Олійник [6], С. Сисоєва [8], Д. Табачник, Л. Товажнянський, Н. Шевченко [9], В. Ягупов та інші. Ці проблеми хвилюють і російських вчених, про що свідчить аналіз досліджень Г. Андрєєвої, О. Бондаревської, Б. Вульфсона, В. Зернова [14], А. Казарінова [3], В. Краєвського, Т. Матвеєвої [4], Б. Синельникова [7], С. Тангяна, В. Щетиніна та багатьох інших.

При цьому не можна не погодитися з твердженням М. М. Гуревичова, який спеціально підкреслює, що «перехід до інноваційного типу світового розвитку несе з собою і нову якість управління. Вона формується в процесі поліваріантної практики як національного, так і глобального розвитку інноваційного управління» [1, с. 44]. Вкрай необхідною умовою належного оволодіння кожним сучасним керівником закономірностями, принципами і технологіями інноваційного управління виступає відповідна спрямованість навчально-виховного процесу в системі їх професійної підготовки.

В умовах інноваційного розвитку істотно загострюється конкуренція, в тому числі й за рахунок раціонального використання інновацій. Ця обставина також вимагає відповідної реакції освіти. У зв'язку з цим можна послатися на думку відомих американських фахівців у галузі сучасної філософії освіти Дж. Грейсона та К. О' Делла, які вказують, що «освіта прямо пов'язана з конкурентоспроможністю. Жодне суспільство не може мати високоякісної продукції без високоякісних висхідних матеріалів. Освіта створює «людський капітал», який у поєднанні з «фізичним капіталом» і дає збільшення продуктивності та якості. Це

було вірно завжди, але вдвічі вірно для глобальної, технологічно складної економіки» [10, с. 253].

Отже, важливість і актуальність завдань освіти з належної підготовки кадрів, необхідних для забезпечення успішного здійснення сучасного надзвичайно складного й відповідального етапу суспільного розвитку однозначно визнається фахівцями різних країн і різних галузей науки і техніки. Разом з тим, в наявній літературі, на жаль, **відсутнє системне бачення** ролі кадрового забезпечення інноваційного розвитку і особливо ефективних підходів до його формування як актуальної надзвичайно важливої проблеми теорії і практики сучасної педагогіки вищої школи. Більш того, слід підкреслити, що сьогодні відсутня навіть сама постановка проблеми стосовно системного підходу до цілеспрямованої організації формування кадрового забезпечення інноваційного розвитку. Це тим більш викликає здивування, що множина процесів самого інноваційного розвитку вже перетворилася на цілісне явище, на спеціальний тип світового розвитку. Його характерними рисами виступають, по-перше, істотне прискорення науково-технічного і соціального прогресу.

У зв'язку з цим **мета даної статті** й полягає у спробі визначитися з сутністю і змістом проблем кадрового забезпечення інноваційного розвитку, з їх структурою, основними філософськими, психологічними і педагогічними аспектами та місцем в сучасній філософії освіти. Передбачається також на цій основі сформулювати основні завдання нової освітньої парадигми, яка б гарантувала належний рівень якості освіти, її дійсно інноваційний характер. Мається на увазі показати можливість забезпечення відповідності цілей і змісту освіти загальним тенденціям інноваційного розвитку та обґрунтувати їх з позицій логіки науково-технічного і соціального прогресу.

Водночас вважаємо за необхідне показати не просто шляхи і доцільні способи реформування освіти, а висвітлити саме філософські аспекти того, як можна забезпечити інноваційний характер самого процесу професійної підготовки фахівців і прищепити їм готовність до інновацій та внутрішню потребу і постійну націленість на творення інновацій.

**Виклад основного матеріалу.** Одними з визначальних характеристик інноваційного розвитку виступають розробка і широке застосування високих технологій у всіх сферах життєдіяльності соціуму. Серед них істотне місце посідають нанотехнології, біотехнології, створення матеріалів із задалегідь запрограмованими властивостями тощо. Переважна більшість цих технологій створюються і результатів новітніх досягнень фундаментальних наук і нових фізичних ефектів. Ця обставина висуває однією з вимог інноваційної освіти посилення її фундаментальної складової, особливо в підготовці інженерів.

Глибока внутрішня суперечність, що була іманентна освіті протягом останніх десятиліть, сьогодні набула особливої гостроти. Її сутність полягає в



тому, що підготовка фахівців звичайно здійснюється на підставі того рівня знань, тих техніки і технологій, які притаманні сьогоденню, в той час як їхня професійна діяльність здійснюватиметься через кілька років. Матеріальних і технологічних умов завтрашнього ж і тим більш післязавтрашнього дня ми в принципі не можемо знати. І ця суперечність стає однією з найважливіших вимог і передумов формування і розвитку інноваційного мислення майбутніх фахівців. Це завдання, у свою чергу, передбачає необхідність формування у них належної психологічної готовності до сприйняття, розуміння і успішного використання інновацій сфері своєї професійної діяльності. Більш того, воно включає їх готовність, уміння і бажання активно творити інновації.

Складність проблеми полягає і в існуванні ще й такої суперечності, як необхідність інноваційної підготовки фахівців в умовах збереження значної частини положень традиційної освітньої парадигми і педагогічних кадрів, які також виховані на її основі. Таким чином, перед філософією освіти, теорією і практикою педагогіки вищої школи постає надзвичайно серйозне завдання з ви будови контурів дійсно інноваційної системи навчання, виховання та особистісного розвитку студентів.

Органічною складовою цієї системи має стати й організація підготовки та перепідготовки науково-педагогічного складу вищої школи. Йдеться, поперше, про істотне підвищення рівня їх світоглядно-методологічної підготовки і формування інноваційного підходу до світобачення та розуміння закономірностей логіки науково-технічного і соціального прогресу. По-друге, серйозної уваги вимагає перебудова всієї системи неперервного підвищення рівня професійної компетенції викладачів, яка б забезпечувала глибоке розуміння і прогнозування визначальних тенденцій і напрямків розвитку техніки і технологій у сфері їх професійної діяльності. Нарешті, по-третє, вкрай необхідним має стати дійсно істотне підвищення психолого-педагогічної і методичної підготовки професорсько-викладацького складу. Це пов'язано з тим, що в умовах неперервного зростання обсягу науково-технічних знань та існуючих часових обмежень на оволодіння ними в навчально-виховному процесі саме педагогічна майстерність викладачів і методика викладання навчальних дисциплін стають одними з основних резервів реального забезпечення бажаної якості освіти.

Істотне ускладнення екологічної ситуації не тільки серйозно загострює й без того складні проблеми сучасності, а створює реальну загрозу самому існуванню людської цивілізації. Можна назвати хоча б незворотні кліматичні зміни, безслідне зникнення через широку господарську діяльність людини і переважання хижацько-споживацького способу її здійснення багатьох тисяч видів рослин і тварин, а також близьку перспективу вичерпання багатьох видів важливих природних ресурсів. Сьогодні переконливо доведено, в тому числі й завдяки діяльності Римського клубу, інших авторитетних організацій

вчених та їх активне апелювання до урядів і широкої громадськості, що для збереження людства при нинішньому рівні споживання ним матеріальних і духовних благ необхідно дотримуватися стратегії сталого розвитку. Саме на успішну її реалізацію і спрямована ідея інноваційного розвитку, яка увібрала в себе і завдання збереження належного стану середовища людського буття.

Вважаємо за необхідне підкреслити, що наведені міркування аж ніяк не повинні сприйматися як певні інструкції чи рекомендації. Адже в дійсності порушена проблема є настільки важливою і серйозною, що сьогодні можна тільки ескізно окреслити окремі її аспекти і можливі підходи до вибору шляхів і способів розв'язання. Головним стрижнем всієї цієї діяльності має стати розуміння невідворотності і всезагального характеру інноваційного поступу, який набирає сили і трансформується у глобальний тип світового розвитку. Саме розуміння цього факту має лежати в основі всієї сучасної філософії освіти, пронизувати всю барвисту тканину філософського підходу до постановки і розв'язання завдань педагогічної теорії і практики.

Сьогодні мало хто навіть серед філософів глибоко усвідомлює, всю глибинну сутність тих дійсно кардинальних змін, які зумовлює інноваційний тип розвитку в характері людського буття, в тому числі духовно-культурній, морально-етичній і життєво-ціннісній його сферах. А ці зміни онтологічного характеру зі всією необхідністю викликатимуть відповідні психофізіологічні зміни, змушуватимуть людину істотно активізувати свої розумові здібності, в тому числі процеси мислення. Адже в сучасних умовах переважна більшість людей лише користується результатами творчої інноваційної діяльності десь 5 % справжніх інноваторів. Завдання ж освіти полягає у тому, щоб розбудити можливості, здібності й таланти цієї переважної більшості, щоб перетворити споживачів інновацій на їх творців, на інноваторів.

Як тут не згадати відверті й нещадні у своїй правдивості відомі слова А. Кларка про те, що «ймовірно, 99 % здібностей людини розтрачується даремно, навіть сьогодні люди, які вважають себе культурними і освіченими, працюють здебільшого як автомати, лише раз чи два за все життя осягаючи на мить ті могутні, але глибоко приховані можливості, які має у своєму розпорядженні їх розум» [11, с. 184]. Тільки уявіть собі, шановні читачі, який могутній поштовх у своєму інноваційному розвитку отримало б людство, якби ми були здатні підвищити той тільки 1 % своїх здібностей, які сьогодні раціонально використовуємо, хоча б всього лише на порядок, тобто до 10 %!

В той же час це могло б кардинально змінити зміст і спосіб людського життя, систему життєвих цілей і цінностей. Іншими словами, досягнення подібного результату вимагає істотних змін у самих підходах до розуміння гносеологічних аспектів освіти. Справа в тому, що творення інновацій може бути успішним лише при глибокому знанні самим інноватором можливостей і

обмежень існуючих зразків техніки і технологій, при належному розумінні ним фундаментальних закономірностей природи, науки і техніки, на базі урахування яких тільки й можна успішно пропонувати принципово нові високоефективні рішення. Іншими словами, для формування та успішного функціонування освіти на інноваційних засадах важливого значення набуває ефективне розв'язання завдання з належного оволодіння студентами логікою і методологією пізнання і наукового дослідження.

Таким чином, знання та процес неперервного їх оновлення мають стати однією з життєвих цілей і потреб людини, що зумовлює необхідність у поглибленні досліджень з телеологічного аспекту філософії освіти. Сам же феномен освіти при цьому має розглядатися у більш широкому розумінні, ніж це традиційно прийнято. Освіта інноваційного періоду має включати не тільки отримання високої професійної підготовки у вищому навчальному закладі, а й неперервне самонавчання, самовиховання і самовдосконалення людини протягом всього її активного трудового життя.

Усвідомлення ж самоцінності знань і освіти посилює роль досліджень аксіологічних аспектів філософії освіти. Їх результати дозволятимуть людині не «зациклюватися» лише на сфері своєї професійної діяльності, оскільки вони відкриють перед нею всю багатоманітну красу світу і повноцінного життя зі всіма його радощами, дозволять їй стати всебічно розвиненою особистістю. Саме тоді людина зможе повною мірою насолоджуватися як можливостями і результатами своєї творчої самореалізації, так і радощами любові, щастя і сімейного життя, відчувати глибоку насолоду від милування красою природи і творів літератури і мистецтва.

Ще одна важлива особливість філософії освіти в контексті системного підходу до розв'язання завдання з ефективного формування кадрового забезпечення інноваційного розвитку пов'язана з теоретичним дослідженням і прикладними розробкою проблем цілісності навчально-виховного процесу і єдності професійної та соціальної компетенції випускників. Покажемо, як у зв'язку з цим С. О. Сисоева пише, що «спрямованість процесу навчання на творчий розвиток особистості значною мірою наближує нас до вирішення проблем її адаптації у сучасному суспільстві. Досягнення означеної мети при організації процесу навчання у будь-якому закладі освіти можливо, за нашим глибоким переконанням, лише на основі застосування педагогічних технологій, орієнтованих на конкретного учня, його проблеми і, що особливо важливе, його можливості і здатності до навчання». Сьогодні, за словами дослідниці, такі педагогічні технології «називають особистісно зорієнтованими хоча деякі дослідники вважають, що краще їх називати соціально орієнтованими, оскільки у процесі навчання відбувається соціалізація особистості» [8, с. 49].

Вважаємо за необхідне додати до цього, що соціальна зорієнтованість інноваційних педагогічних технологій відіграє й ще одну дуже важливу роль,

знайомлячи студентів з тими проблемами, які переживає суспільство, та з інноваційними підходами до їх розв'язання. Соціальна зорієнтованість всього навчально-виховного процесу дозволяє їм також системно підходити до аналізу соціально-економічного стану України і світового досвіду успішного подолання подібних кризових ситуацій. Так зазначені педагогічні технології формуватимуть і розвиватимуть інноваційну спрямованість і стратегічний характер мислення майбутніх фахівців і орієнтуватимуть їх на мобілізацію свого творчого потенціалу для ефективного розв'язання складних науково-технічних, технологічних і соціально-економічних проблем відповідно до стратегії інноваційного розвитку.

Сьогодні ми всі стаємо свідками й безпосередніми учасниками ніколи раніше небаченого ще в історії цивілізації лавиноподібного зростання обсягів науково-технічних знань та стрімкого скорочення циклу старіння і оновлення створюваних на їх основі технологій. За своїми масштабами і глибиною воно визначає всезагальний інноваційний тип суспільного розвитку й істотно змінює не тільки цілі й характер суспільного виробництва, а й саму систему життєвих цінностей. Люди все більше починають усвідомлювати самоцінність знань, їх визначальну роль у виборі та реалізації шляхів подальшого розвитку. Тому не випадково сучасне, а тим більш суспільство найближчого майбутнього отримало назву суспільства знань, або К-суспільства (від англійського *Knowledge-society*).

Сучасний студент повинен чітко усвідомити, що отримані ним знання стають не просто його надбанням, а й основним джерелом і засобом його інтелектуальної творчої діяльності, джерелом отримання ним нових знань і створення нових виробів і технологій. Знання не просто трансформуються в потужну продуктивну силу, а й містять потенційну можливість отримання прямої і безпосередньої економічної вигоди для їх носія. Водночас знання як основний результат творчої інтелектуальної діяльності, насамперед результат інноваційного мислення, стають визначальним чинником подальшого плідного розвитку продуктивних сил суспільства, забезпечують інноваційний характер його розвитку.

Характерною особливістю інноваційного розвитку виступає також його всезагальне поширення, проникнення в буквально всі сфери людського буття і діяльності. Так, надзвичайно важливого значення набуває забезпечення нової якості управління соціальними системами, яке вимагає інноваційного характеру свого змісту і виконання управлінських функцій. Без цього сам інноваційний розвиток таких систем просто унеможлиблюється. У свою чергу, одним з важливих атрибутів нового характеру управління, як це зазначається в роботі [1], стає культура інноваційного управління. Вона певною мірою

пов'язана із загальною культурою керівника і професійною культурою працівників і поєднує процес і чітку систему положень і норм.

Оскільки з подальшим розвитком ринкової економіки число фахівців, яким доведеться професійно виконувати управлінські функції, буде зростати, одним із завдань освіти має також виступати формування у студентів чіткого розуміння сутності управління, його філософських і психологічних аспектів, його логіки і культури. Більш того, процес цілеспрямованого розвитку у них інноваційного мислення має передбачати і належне оволодіння інноваційною парадигмою управління та його культурою. Вони повинні чітко усвідомити, що ця культура виступає не тільки чинником забезпечення їх власної успішної управлінської діяльності, а й потужним стимулятором формування якостей справжнього інноватора у їх підлеглих.

Філософські аспекти формування інноваційної культури вимагають більш чіткого визначення кваліфікаційних вимог до змісту професійної і соціальної компетенції майбутніх фахівців, змісту і характеру їх загальної і професійної культури, соціально і професійно значущих особистісних рис і якостей. Всі ці складові сьогодні якраз і прийнято об'єднувати поняттям професійної і соціальної компетенції. Рівень же цієї компетенції в сучасних умовах істотною мірою повинен оцінюватися в залежності від її інноваційної спрямованості, від того, наскільки ця компетенція сприяє прояву творчих здібностей в процесі професійної інтелектуальної діяльності самого фахівців і людей, з ким йому доводиться виконувати спільні функції і співпрацювати, в тому числі й тих, ким він керує.

Успішне формування і особливо реалізація стратегії інноваційного розвитку будь-якої соціальної системи, від маленької фірми до держави і всієї світової спільноти, можливі лише за умови формування його належного кадрового забезпечення. Тому необхідність переходу до інноваційного типу світового розвитку ставить перед системою вищої освіти низку принципово нових завдань, глибинну сутність яких можна осягнути лише з позицій сучасної філософії освіти. Дійсно, новизна, складність і надзвичайно висока відповідальність цих завдань вимагають побудови і впровадження нової освітньої парадигми, яка б передбачала зміну цілей, змісту і характеру освіти, забезпечила інноваційний розвиток самої освіти. Це має бути справжня парадигма *освіти інноваційної доби*. Розглянемо детальніше завдання, які необхідно розв'язати для цього, та доцільні шляхи і засоби їх розв'язання.

По-перше, стосовно *цілей освіти* необхідно рішуче відмовитись від їх розуміння як забезпечення потреби суспільства в кадрах певної спеціальності і певного рівня професійної кваліфікації. Адже з подальшим посиленням і поширенням інноваційного типу світового розвитку характер професійної діяльності, а відтак і зміст багатьох спеціальностей у традиційному їх розумінні постійно зазнаватиме істотних змін. Тому загальна спрямованість освіти

взагалі й системи підготовки фахівців зокрема має орієнтуватися передовсім на формування фундаментальних знань, розвиток інноваційного мислення студентів та їх креативних здібностей, прищеплення їм глибокого розуміння того, що інноваційність стає способом буття як суспільства, так і кожного індивіда. Нарешті, в системі цілей освіти належне місце повинно посідати задоволення освітніх потреб особистості та належне формування, розвиток та усвідомленню нею відповідних потреб.

По-друге, *характер освіти* все більш має наближатися до характеру майбутньої професійної діяльності студентів з обов'язковим урахуванням, безумовно, постійної мінливості цього змісту та зумовленої нею відповідної професійної мобільності фахівців. Тому перспективним напрямом розвитку освіти уявляється все більш широке впровадження проектних технологій і технологій управління проектами. Самі ж проекти мають формуватися як під конкретне завдання, виконання якого на договірних засадах здійснює кафедра з обов'язковим залученням студентів, так носити штучно створений, навчально-виробничий чи навчально-пізнавальний характер. У будь-якому разі, при виконанні проекту студенти повинні отримувати знання новітніх технологій і навички практичного їх застосування.

По-третє, необхідно істотно підвищити роль і питому вагу *самостійної роботи студентів*, формування у них умінь і глибокої внутрішньої потреби у самостійному добуванні знань. Добре відомо, що саме тільки те, що людина знала або освоїла самостійно, найкраще сприймається, запам'ятовується і розуміється. Для підвищення ж ефективності самостійної роботи необхідно посилити мотивацію студентів і водночас удосконалити систему контролю її результатів та відповідної корекції навчально-виховного процесу.

По-четверте, неможливе розв'язання складних і відповідальних завдань кадрового забезпечення інноваційного розвитку без організації інноваційного характеру самої освіти і без належного формування науково-педагогічного складу *викладачів-інноваторів*. Як справедливо вказує М. Ларіонова, саме викладач вищого навчального закладу є суб'єктом модернізації освіти [12]. У свою чергу, А. Кирьякова розкриває взаємозв'язок між ціннісними аспектами освіти та її інноватикою в умовах університету [13]. Отже, визначальною передумовою формування та особливо практичної реалізації інноваційної освітньої парадигми виступає особистість педагога. Цікаво, що саме в цьому моменті перетинаються зміст і сутність завдань з кадрового забезпечення інноваційного розвитку взагалі й кадрового забезпечення інноваційного характеру освіти як умови його успішного виконання.

Експериментальні спроби автора впроваджувати елементи інноваційної освіти активно здійснювалися протягом останніх двох десятиліть. Спочатку в це відбувалося процесі викладання студентам кафедри автоматизованих сис-

тем управління Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут» циклу дисциплін з автоматизованого управління атомними електростанціями. Пізніше ці спроби було продовжено на кафедрі педагогіки і психології управління соціальними системами при вивченні філософії освіти і методики викладання загально інженерних дисциплін магістрами з педагогіки вищої школи та при вивченні філософії управління і технології управління магістрам з адміністративного менеджменту. Вважаю характерним, що студенти завжди схвально ставляться до цих спроб, істотно зростають їх зацікавленість і мотивація в оволодінні навчальним матеріалом.

Все це дозволяє дійти обґрунтованого **висновку**, що формування інноваційної освітньої парадигми дійсно набуває значення актуальної соціальної проблеми, а її впровадження в педагогічну практику вищої школи має розглядатися як єдиний шлях і єдина можливість формування надійного кадрового забезпечення інноваційного розвитку. Сам же цей розвиток не має альтернативи при виборі та реалізації стратегії суспільно-політичного, соціально-економічного і духовно-культурного відродження України.

**Список літератури:** 1. *Гуревичев М.М.* Инновационный тип мирового развития: Текст лекций / М. М. Гуревичев, А. С. Пономарев, А. Г. Романовский. – Харьков: НТУ «ХПИ», 2010. – 86 с. 2. *Вакарчук І.* Стратегія інноваційного розвитку України на 2010-2020 роки в умовах глобалізації них викликів / Іван Вакарчук // Освіта. – 2009. – 24 черв.-1 лип. (№ 25-26). – С. 3. 3. *Казарин А.* Инновационные средства и технологии в системе обучения / А. Казарин // Высшее образование в России. – 2007. – № 6. – С. 143-144. 4. *Матвеева Т.* Инновационная образовательная технология формирования базовых компетенций студентов / Т. Матвеева // Высшее образование в России. – 2007. – № 7. – С. 28-32. 5. *Мельник С.* Економіка знань: світовий досвід і перспективи впровадження в Україні / Сергій Мельник, Віталій Матросов // Вища школа. – 2009. – № 9. – С.14-25. 6. *Олійник А.* Поняття і реальність процесу інноваційного розвитку освіти в Україні у контексті Болонських декларацій / А. Олійник // Вища освіта України. – 2007. – № 1. – С. 42-49. 7. *Синельников Б.* Инновационные подходы к организации научно-образовательной деятельности в технических вузах / Б. Синельников // Высшее образование в России. – 2007. – № 12. – С. 13-19. 8. *Сисоєва С. О.* Освіта і особистість в умовах постіндустріального світу / Світлана Сисоєва. – Хмельницький: ХГПА, 2008. – 324 с. 9. *Шевченко Н.* Інновації в освіті – виклик часу / Н. Шевченко // Проблеми освіти. – 2008. – Вип. 54. – С. 19-24. 10. *Грейсон Дж.* Американский менеджмент на пороге XXI века: Пер. с англ. / Дж. Грейсон, К. О’Делл. – М., 1991. 11. *Кларк А.* Черты будущего / А. Кларк. – М., 2007. – 340 с. 12. *Ларионова М.* Преподаватель вуза – субъект модернизации образования / М. Ларионова // Высшее образование в России. – 2007. – №. 12. – С.

30-33. **13.** *Кирьякова А.* Взаимосвязь аксиологии и инноватики в университетском образовании / А. Кирьякова // Высшее образование в России. – 2007. – №. 12. – С. 59-64. **14.** *Зернов В.* Высшее образование как ресурс инновационного развития России / В. Зернов // Высшее образование в России. – 2008. – № 1. – С. 12-22.

О. С. Пономарьев

### **ФІЛОСОФСЬКІ АСПЕКТИ КАДРОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ**

Показано, що за своєю сутністю сучасний етап в історії людської цивілізації набув характеру інноваційного розвитку. Доведено, що успішне його здійснення вимагає надійного кадрового забезпечення. Проаналізовано філософські аспекти розв'язання проблеми його підготовки. Розкрито роль вищої школи у формуванні цього забезпечення і наведено шляхи і засоби розв'язання цього завдання.

А. С. Пономарев

### **ФИЛОСОФСКИЕ АСПЕКТЫ КАДРОВОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ ИННОВАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ**

Показано, что по своей сущности современный этап в истории человеческой цивилизации приобрел характер инновационного развития. Доказано, что успешное его осуществление требует надежного кадрового обеспечения. Проанализированы философские аспекты решения проблемы его подготовки. Раскрыта роль высшей школы в формировании этого обеспечения и приведены пути и средства решения этой задачи.

А. S. Ponomaryov

### **PHILOSOPHICAL ASPECTS OF SKILLED PROVIDING OF INNOVATIVE DEVELOPMENT**

It is shown, that on the essence a modern stage in history of human civilization gained character of innovative development. It is proved, that successful its realization requires the reliable skilled providing. The philosophical aspects of decision of problem of its preparation are analyzed. The role of high school is exposed in forming of this providing and paths and tools of decision of this task are resulted.



*Стаття надійшла до редакції 12.03.2010.*

**УДК 101.8**

*С.М. Пазиніч,  
м Харків, Україна*

## **ФІЛОСОФСЬКИЙ ПОГЛЯД НА ПЕДАГОГІЧНУ ДІЯЛЬНІСТЬ В СИСТЕМІ ПОТРЕБ СУЧАСНОСТІ**

Постановка проблеми. Викладацька діяльність може бути одним з найбільш безкорисливих, а можливо і поганських справ, наголошував Л.М.Толстой, якщо за неї беруться люди не обізнані в педагогічному професіоналізмі. Легко і успішно можна виконати певне завдання самостійно. Але намагаючись пояснити кому-небудь, як безпомилково і найкоротшим шляхом дійти до кінцевого позитивного результату в розв'язанні проблеми, промовець інколи попадає в безвихідь. І тут не важливо, наскільки щиро і натхненно «лектор» інтерпретує проблему, головне в цій ситуації те, що студенти не бачать саме його очима те, що він їм віщує. В такому разі він розпочинає замислюватися, а чи не простіше зробити все самому, тобто, вирішити проблему і надати їм готовий кінцевий результат. Це тупикова педагогічна ситуація, адже цим самим він позбавляє студента головного – шляху до істини. І якщо викладач не подолає цю критичну смугу і обрушиться на студентів з докорами про не розуміння ними теми, він неминуче відштовхнете їх від себе і заблокує будь-яку довіру до себе. Більше того, він зруйнує природну допитливість студента — важливий мотиватор у навчанні, а головне, викличе індивідуальне відношення до навчальної дисципліни. Оскільки відомо, що студенти як тільки познайомилися з новим матеріалом, вони формують відношення до нього і як наслідок до викладача. Якщо відношення негативне, все останнє, що за цим відбувається, просто не сприймається. Шкода, але такі науково-методичні прорахунки, а ще гірше, відсутність педагогічної майстерності, руйнують навіть сильну студентську мотивацію до навчання.

Проте якщо педагог використовуючи різноманітні інструментарії за допомогою яких зможе створити працюючу ролеву модель і забезпечить підтримку, зв'язану з осмисленим і ненав'язливим інтелектуально мотиваційним керівництвом, то здивуєтесь несподіваним змінам відносно студентів до навчання і особисто до себе і предмета, який він викладає. Адже студентам завжди подобається освоювати досвіди, які допомагають їм самостверджуватися і цим самим завоювати пошану в суспільстві.

Детальний аналіз підходів до визначення змісту і сутності поняття педагогічної майстерності проводить І.А. Зязюн [ 1 30], В.В. Ягупов[2 106],

С.У.Гончаркнко[3 19], О.С.Пономарьов [4]. Взагалі можна стверджувати, що сьогодні відбувається активний процес становлення і творчого розвитку філософського аспекту вищезгаданої проблеми.

В той же час, менш дослідженими залишаються такі проблеми, як психологічно моральнісні, еротетикоемпатичні, формально логічні, а також системно стильові аспекти в навчальному процесі.

**Мета дослідження** саме і полягає у з'ясуванні сутності цих феноменів в їх гармонійному поєднанні з нагальними проблемами педагогічної діяльності в системі сучасного потреб суспільства.

**Виклад основного матеріалу дослідження.** Відомо, що студенти, в першу чергу, мотивовані до навчання зацікавленістю або страхом, але зацікавленість у них значно переважає. Тож викладач, який «наганяє» страху в аудиторії не користується повагою у них в такій же мірі як і той, хто грає до студентів виставляючи лише відмінні та добрі оцінки не турбуючись за рівень знань студентів. В педагогічній практиці ми часто зустрічаємо факти, коли студенти всім загалом легко виконують все, чому викладач їх учив. Частіше за все, це свідчить про те, що він і в цьому ми глибоко переконані, встановив дуже низькі стандарти в навчанні або сам недостатньо освоїв навчальну програму. Тому він змушений робити подібний «відкат», а простіше кажучи викликає до життя своєрідна корупцію. Шкода, але таке ганебне явище буває у вищих навчальних закладах. Отож, оцінююча винагорода, повинна бути адекватною складності виконаного навчального завдання студентом. В протилежному разі маємо високий вал відмінних і добрих оцінок, а допитливих, кмітливих особистостей для країни, котра надіється конкурувати на міжнародній арені ХХІ століття, обмаль. Часто милуємося високим внутрішнім рейтингом українських вищих навчальних закладів і їх міжнародним авторитетом. В той же час представляється досить показовим, що жоден з українських університетів не потрапляє навіть до списку 1500 кращих вузів світу. І це тоді, коли у сфері освіти «економіка знань характеризується глобальним ринком з попитом на кваліфіковану робочу силу, яка підтримується наявністю міжнародного документа на відповідність кваліфікацій. Отже, освіта може використовуватись і як послуга, що продається, і як цінна інтелектуальна власність» [5, с. 107]. Саме цей факт свідчить, що істотне підвищення якості нашої освіти є надзвичайно важливим практичним завданням.

Отже, вищі навчальні заклади, ці унікальні інтелектуально виховні фабрики, повинні випускати висококласних фахівців аналітиків, володіючих еротетичним мистецтвом і бездоганною культурою спілкування в різноманітних сферах знань. Лише за таких умов країна здатна подолати небезпечний рубіж щоб не перетворитися в придаток високорозвинутих країн. Оскільки, країна, за влучним

висловом Ф.Кюрі, яка не вкладає достатні кошти в розвиток науки перетворюється в колонію.

Яким саме бачиться викладач вищої школи, у чому полягає його місія, які вимоги висуває суспільство до нього? Ці питання не випадково перебувають нині, в складних умовах розвитку нашого суспільства, у полі зору сучасної наукової думки й громадськості. Адже від їх оптимального вирішення певною мірою залежить кінцевий результат як реформування вищої освіти, так і доля українського народу в соціально-політичному і культурному просторі світу.

Безперечно, що атрибутом педагогічної діяльності був, є і буде педагог-вихователь.Сьогодні неможливо уявити особистість викладача вищого навчального закладу без ключових моральнісних чеснот, без педагогічних достоїнств, якими він повинен філігранно володіти. Отож, на деяких рисах педагога в контексті сучасних вимог до нього суспільства зосередимо увагу.

Найголовніша вимога суспільства до викладача - він зобов'язаний бути **Особистістю**. При аналізі його якостей та особливостей необхідно виходити з розуміння особистості як цілісного утворення з багаторівневою структурою[6, с. 76 ]. Серед цих рівнів головними є: а) базовий, тобто психосоматичний, який визначається основними ознаками його нервової системи; б) верхній, або емоційно-оцінний, який складається з мотивів, потреб, інтересів, оцінки і самооцінки особистості; в) проміжний, або поведінковий рівень.

Однією з визначальних якостей викладача має бути його висока професійна компетентність. Ми спеціально виокремлюємо і наголошуємо на її домінуючій характеристиці, оскільки студенти цінують викладача перш за все як фахівця в будь якій галузі. Ніякий кругозір, ніяка загальна культура і навіть бездоганний світський етикет і моральність не допоможуть викладачеві завоювати авторитет у студентів, якщо він «не панує» у питаннях і справах власної професійної царини. В контексті цієї теми можна поставити питання: «А чи може моральнісна людина-педагог дозволити собі некомпетентність у викладанні навчальної дисципліни?».

Цілком природно, що окрім високого професіоналізму у своїй навчальній дисципліні, викладачеві необхідно володіти також і педагогічною майстерністю на рівні мистецтва. У тлумачному словнику В. Даля слово «мистецтво» пояснено так: *«Искусный, относящийся к искусу, опыту, испытанию, искусившийся, дошедший до умения или знания многим опытом; хитро, мудро, замысловато сделанный, мастерски сработанный, с умением и с расчетом устроенный»*. Якщо це так, то, педагогічну майстерність не можна пов'язувати лише з якимось особливим природним даром, ототожнювати з випадкованими якостями. Адже нахили, здібності не передаються за наступництвом. Людина через генно-хромосомну структуру отримує лише задатки, генотипні утворення, що слугують передумовою розвитку і формування пев-

них якостей і зокрема, педагогічної майстерності. Звідси, педагогічна майстерність включає низку структурних компонентів: морально-духовні вартості, професійні знання, соціально-педагогічні якості, психолого-педагогічні уміння, педагогічну інноваційну технологію тощо. Через те, педагогу окрім особливої фахової інформації, обов'язково потрібний певний мінімум психолого-педагогічних знань і умінь. Таким чином, професіоналізм викладача - це не просто високий рівень знань і умінь, а певна системна організації його психології і свідомості, обумовленої ерудицією і особистісними якостями. Це ще й висока місія у затвердженні людини в людині. М.О.Бердяєв вважав, що цінність особистості є вища ієрархічна цінність духовного порядку. Особистість є мікрокосм [ 7, с. 256].

*Слід зауважити, що* цілеспрямована життєва позиція і громадянські чесноти, основною складовою яких є самосвідомість і розвинене почуття відповідальності за все те, що відбувається в країні і в світі, також є атрибутивним компонентом найліпшої моделі викладача. Звідси, однією з визначальних умов самосвідомості педагога виступає його високий рівень іманентної культури, тобто *«інтелігентності його душі»*.

Відомо, що можна отримати вищу освіту, але при цьому не стати інтелігентною людиною. Інтелігентність не дається разом з дипломом, а активно формується в процесі самовиховання. Організація ж цього процесу, прищеплення відповідних навичок і глибокої потреби у ньому також є вельми складною і одночасно конче необхідною якістю викладача. *Повноцінна інтелігентність включає, перш за все:* адекватну історичній добі парадигму мислення; евристику і креативну спрямованість інтелектуального пошуку; культуру маєтики і еротетики в спілкуванні; емпатичну і комплементарну культуру; уміння створювати і насолоджуватися художньо-просторовим середовищем; духовно-моральнісну і етичну культуру; орієнтацію в основних тенденціях розвитку суспільних відносин, а також в головних напрямках сучасної науки, культури і мистецтва.

В цьому контексті, на наше глибоке переконання, справжнім викладачем може стати тільки людина, яка дійсно закохана в педагогічну діяльність і як наслідок поважає студентів зі всіма їх лінощами, недбальством, юнацьким максималізмом тощо, які вона своєю діяльністю і своєю люб'язністю прагне спрямувати в річище світської культури. Згідно Я.А.Коменського всі навчальні заклади повинні стати «майстернями гуманності». Але все це можливо досягти лише за умови бачення в кожному студенті неповторної особистості з її добрим, світлим і навіть естетично привабливим, унікальним потенціалом. Безликих, безвиразних студентів не існує, а є збайдужіле, індиферентне відношення викладача до особистості молодшої людини. Знову виникає питан-

ня: «Чи винен студент в своїй особистісній «невизначності», а можливо все залежить від байдужого, автобіографічного погляду спрямованого на нього?»

Чільне місце в педагогічній діяльності займає самосвідомість особистості педагога. Вона складається з таких чинників як: самопізнання, самовиховання і самовдосконалення, самодетерміація і самомоделювання перспективного розвитку тощо. Найважливішими інструментами при цьому виступають саморегуляція і самоорганізація. Саме у цьому полягає найважливіша передумова можливості *самоактуалізації, самомотивації* особистості педагога. Адже професійна компетентність, добра психолого-педагогічна підготовка збагачують викладача необхідними знаннями, уміннями і навичками, які знаходять застосування у його практичній професійній діяльності, формують здатність підготовки і прийняття вірних системних рішень. На переконання В.Г. Кременя, навіть найсучасніші комп'ютерні системи, високі комунікаційні технології, які без жодного сумніву, стимулюють динаміку і ефективність навчального процесу, ніхто і ніщо не зможе повністю витіснити і замінити мистецтво безпосереднього педагогічного діалогу «вчитель-учень». Тому особливо важливою є підготовка високопрофесійних педагогічних і науково-педагогічних працівників, що відповідають інтеграційному критерію *«педагогічна майстерність = мистецтво комунікації + новітні технології»*. Не дарма в світовому середовищі у зв'язку з такою зміною парадигми педагогічних функцій з'явився спеціальний термін *facilitator* - сприяючий, такий, що полегшує, допомагає вчитися. Мимоволі виникає питання: «А чи кожний викладач використовує колосальний методичний арсенал, починаючи від маєвтики і закінчуючи сучасними інноваційними технологіями, для допомоги студенту в оволодінні новітніми знаннями?»

Цілком природно, що не тільки професійна діяльність, а й характер спілкування та його ефективність, а відтак і психологічний клімат взаємовідносин між студентами і викладачем істотною мірою визначаються рівнем духовної культури кожного учасника навчально-виховного процесу. Тому такого великого значення набуває мовленнєва практика майбутніх фахівців в процесі їх професійної освіти. Більше того, вона, на наш погляд, має розглядатись як один з невід'ємних елементів професійної компетенції сучасного фахівця, особливо коли йдеться мова про представників гуманітарно-технічної еліти країни.

Сьогоднішня доросла освічена людина застосовує 6-9 тис. слів, проте словниковий запас справжніх майстрів слова, як правило, значно багатший. Відомо, наприклад, що В. Шекспір використовував близько 15 тис. слів, М.Сервантес – близько 17 тис. слів, М. Гоголь – близько 10 тис. слів, Т.Шевченко, І. Франко – понад 20 тис. слів, О.Пушкін – понад 34. Отже, багатство мовлення – це використання мовниками великої кількості мовних номусів – слів, суджень, умовиводів тощо. Існує прямий зв'язок багатства і

різноманітності мовлення, адже чим багатобарвніше мовлення, тим воно яскравіше і естетично привабливіше. Адже як ми розмовляємо, так ми і кмітуємо; які наші думки, такі наші дії; які наші слова, такі наші почуття, вчинки і відносини до людей і навіть до рослин, тварин і речей.

Слід зауважити, що мовленнєва діяльність (саме так, *діяльність*) тісно пов'язана з точністю, яка є попередньою умовою логічності, що забезпечує лапідарне і разом з цим, коректне, змістовно насичене і навіть прекрасне за формою відображення дійсності. Ще в античності виключно високо цінувалася здатність самотійно висловлювати той або інший мисленевий пасаж про певне, навіть прозаїчне, явище або річ. Більш того випускником ліцею вважався лише той, хто запропонував свій унікальний погляд, спосіб і форму викладу проблеми. Так, в «Метафізиці» Арістотель помічає: «розум мислить сам себе, він є мислення про мислення». І тут раптово виникає цікава несподіванка. Арістотель ставить риторичне питання: «а чи є в деяких випадках саме знання (предмет) знання»? [ 8. с. 316].

Отож, логіка традиційно займає особливе місце в наукових побудовах, світоглядних філософських системах і культурі взагалі. Вона не тільки детермінує точність і зумовлює дисципліну суджень, але надає можливість педагогу лапідарно викласти сутнісну сторону наукової концепції і світоглядну позицію самого викладача. Як наслідок, педагоги, які бездоганно володіють законами, принципами і формами логічної культури завжди користуються повагою у студентів. На наше глибоке переконання, у методиці формування культури мови і мовлення слід поєднувати розумові, етичні й естетичні завдання навчання. Слово й наочність, мова й викладання навчальних дисциплін – стиль мислення як одне з понять, в якому реалізується *самосвідомість* особи педагога, покликані впливати на загальний розвиток культури мови й мовлення студентів – майбутніх представників гуманітарно-технічної еліти України.

Слід звернути увагу на те, що моральна відповідальність педагога зумовлена тим, що значна частина людей є безвідповідальними не тільки перед загалом, а й у відношенні до самих себе, особливо це стосується більшості керівників різного рівня управління. Такий стан речей не свідчить про те, що вони такими є від природи, сутність полягає в тому, що вони не знають іманентної природи моральнісної відповідальності та психологічних та естетичних наслідків її дії на особистість. Тому педагог повинен сам стати взірцем особистісних чеснот, високої шляхетної людяності, моральнісної відповідальності, щоб виховувати у студентів почуття високої гідності за свої вчинки, свою діяльність та поведінку і неодмінно в формі прекрасного. З цього приводу чітко і переконливо підкреслює існування безпосереднього зв'язку між відчуттям краси і розвитком креативних здібностей людини філософ і педа-

гог І.А.Зязюн, за словами якого «без здатності відчувати красу, захоплюватися нею, дивуватися, цінувати дивні творіння людських рук неможлива особистісна творчість»[9, с.178].

Саме такі визначальні світові тенденції сучасного етапу в розвитку науки і освіти диктують нові вимоги до особистості викладача. Це повинен бути фахівець, якому властиві висока духовність, етико-естетичні принципи і переконання, загальна культура, інноваційний характер мислення і системний підхід до аналізу проблемних ситуацій виробничого, наукового чи навчального характеру. В цьому ряду своєрідних канонів, однією з найголовніших вимог до особистості викладача є глибоке усвідомленні ним самоцінності особистості кожного студента, люб'язне, трепетне відношення до його *Я-простору*, до його утаємниченої душі. Відповідно до цього відбувається зміна цілей, змісту і структури художньої та інженерно-технічної освіти. Ми поставили їх рядом, тому що вони мають діалектично доповнювати одна одну і лише в такому дієвому поєднанні кожна із них буде повноцінною складовою в системі гуманітарно-технічної вищої освіти.

Сучасний педагог вищого навчального закладу зобов'язаний на рівні категоричного імперативу одночасно виступати як викладач, як дослідник, як інноваційний технолог, як вихователь і як виняткова високообдарована індивідуальність. Справжній педагог-професіонал - це *Особистість* з великої літери, яка одержима пошуком нових знань і в такій же мірі бажанням ділитися результатами своїх досліджень зі студентами. Адже віддавши деяку частку знань, неодмінно виникає настрій постійно її поповнювати, оскільки лише, той хто постійно ділиться знаннями є господарем своїх знань, в іншому ж разі він залишається рабом обмежених, замкнених на себе, знань. При цьому педагог своєю діяльністю, своїм відношенням до справи, до своєї професії і науки фактично здійснює величезний виховний вплив на студентів, не прикладаючи, здавалося б зовні, ніяких спеціальних зусиль для цього. Але це тільки зовні так уявляється. В дійсності він постійно працює і видає наукові праці, підручники, навчальні посібники, організовує науково-теоретичні конференції, дієво приймає участь в роботі міжнародних конгресів тощо. Студенти все це спостерігають і намагаються наслідувати працелюбності свого викладача. Вони завжди **віддають перевагу всебічно освіченим і цікавим особистостям і підсвідомо вірять, що навчання дозволить їм стати такими ж цікавими і змістовними як і їх улюблені педагоги і тому прагнуть швидше і глибше опанувати відповідні знання і навіть манери своїх авторитетних лідерів.** Чи не найкращою ілюстрацією святого відношення до педагогічної діяльності є постать професора НТУ «ХПІ» *Олександра Семеновича Пономарьова*. Він завжди **привертає увагу студентів і**

аспірантів перш за все до правильно виконаних завдань, а не до їх помилок. Культивує звичку до успіху на основі позитивного досвіду. Будує різноманітні структури завдання таким чином і з такою метою, щоб фундаментально і різнобічного пізнати проблеми, а також для того, щоб уникнути плутанини, яка інколи зустрічається в літературі. Знайде час для того, щоб показати студентам, як можна застосувати знання в «реальній дійсності». Дає можливість кращим студентам застосувати свої навички, допомагаючи тим із них, які відстають з тієї чи іншої причини у навчанні. Заохочує студентів до діалогового спілкування, що сприяє формуванню критичного мислення і створює у студентів декілька точок зору з погляду на один і той же предмет дослідження. Коли студенти опиняються в пізнавальній скруті він обов'язково повертається до більш знайомого матеріалу для того, щоб вселити в них віру в успіх. Тому сильним мотиватором його студентів у навчання є упевненість в тому, що професор Пономарьов О.С. завжди допоможе або підкаже щось цінне і виняткове на шляху до коректного сприйняття дійсності й себе в цій безграничній царині.

І навпаки, той викладач, який постійно повчає, докоряє студентів в їх «інтелектуальній слабкості» і при цьому не знайомить з наслідками (їх у нього не має) своїх досягнень в науково-методичній роботі (саме роботі, а не творчій діяльності), такий педагог скривджує саму суть навчання і виховання у вищій школі. Як тут не згадати думку О.І.Герцена про те, що важких наук немає, є тільки важке викладання, тобто таке, що виявляється непереварюваним [10, с.28]. В цьому ж контексті можна послатися на перлини думок античних філософів у яких наголошується про те, що тільки *Особистість* може виховати *Особистість*. Тому і не дивно, що зразок для наслідування залишається в пам'яті студентів довше і міцніше, ніж найсправедливіша критика.

Таким чином, створення сучасної гуманістичної педагогіки вимагає й відповідного *нового образу педагога*. Він для свого гармонійного розвитку зобов'язаний занурюватися в існуюче національне і глобалістичне культурне середовище через засвоєння знань в галузі природознавства, історії науки і техніки, філософії, економіки, психології, літератури і мистецтва тощо. Отже, людинолюбність в діяльності фахівця полягає саме у тому, що дієві постулати гуманізму затверджуються в свідомості студента, які надають йому можливість усвідомити свою мету і цілі, свої права і обов'язки, а також моральнісну відповідальність за наслідки своїх дій в трьох модусах простору-часу.

Адже людина завжди ревно і гордовито відноситься до своїх дій, в які вкладений її унікальний творчий потенціал. Саме останній її відмежовує від інших індивідуумів. І навпаки, вона завжди засмучується, якщо її здібностей



не потребує суспільство, або її здібності попросту ігноруються через їх примітивізм. Такай, своерідний остракізм згубно позначається на психіці людини і зрештою на психосоматичному стані її здоров'я. А хвора людина як відомо завжди соціально пасивна і не зручна на всіх рівнях життєдіяльності суспільства. Фігуруючи незадоволеною і як наслідок роздратованою в своїй недосконалої людина автоматично вибуває із процесу створення як соціального простору, так, природно, і простору власного повноцінного існування.

І в цій титанічній діяльності (по створенню *Я-простору* і просторів соціуму) людина могла б не виживати, а жити і насолоджуватися повноцінним у всіх аспектах життям. Оскільки щаслива та людина, яка постійно осягає і створює власний Я-простір, само стверджує себе в безмежних можливостях реальної дійсності. А це і є, врешті-решт смислосназначиме (в формі прекрасного) життя кожної людини і як наслідок, сприяє повноцінному існуванню складної системи – природа - суспільство.

Підсумовуючи особисті розмисли з приводу лише декількох складників цілісної, всебічно розвиненої особистості педагога **приходимо висновку** про те, їх незмірно більше — як і яскравих неповторних індивідуальностей. Однак і ці акценти говорять про те, що інноваційні технології не можуть існувати без обдарованих, одержимих, сумлінних, мудрих, прозорливих, безкорисливих педагогів. Для останніх вищий навчальний заклад — це повноцінне, багатогранне згідно законів прекрасного життя на благо майбутніх поколінь

**Список літератури:** 1. Зязюн І.А. Педагогіка добра: ідеали і реалії. – К.: МАУП, 2000- 312 с. 2. Ягунов В.В. Педагогіка: Навчальний посібник. – К.: Либідь, 2002. – 560 с. 3. Гончаренко С.У. Методика як наука. – Хмельницький: Вид-во ХГПК, 2002. – 180 с. 4. Пономарьов О.С. Морально-етичні аспекти професійної педагогічної діяльності // Наукові праці. Педагогічні науки. Миколаїв: МГДУ ім. П.Могили, 2003. Вип. 15. 5. Макбурні Г. Глобалізація: нова парадигма політики вищої школи // Вища школа. – 2001. - № 1. – С. 104 -119. 6. Зимняя И.А. Педагогическая психология. – М.: Логос, 1999. – 240 с. 7. Бердяев Н.А. О назначении человека / Мир философия. – М.: Изд-во политической литературы. – 424 с. 8. Аристотель Метафизика – М.: Логос, 2004. – 364 с. 9. Зязюн І.А. Педагогіка добра: ідеали і реалії. –К.: МАУП, 2000. - 312 с. 10. Герцен А.И. Введение в педагогическую деятельность. – М., 2005. – 268 с.

С.М.Пазиніч

## ФІЛОСОФСЬКИЙ ПОГЛЯД НА ПЕДАГОГІЧНУ ДІЯЛЬНІСТЬ В СИСТЕМІ ПОТРЕБ СУЧАСНОСТІ

Досліджуються, обґрунтовуються і систематизуються такі актуальні проблеми, як психологічно моральнісні, еротетикоемпатичні, формально логічні, а також системно стильові аспекти викладання у навчальному процесі. Окреслені можливі шляхи і напрямки їх розв'язання і показано роль і місце особистості педагога в навчально-виховній діяльності вищої школи.

*С.М.Пазынич*

### **ФИЛОСОФСКИЙ ВЗГЛЯД НА ПЕДАГОГИЧЕСКУЮ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ В СИСТЕМЕ ПОТРЕБНОСТЕЙ СОВРЕМЕННОСТИ**

Исследуются, обосновываются и систематизируются такие актуальные проблемы, как психологические нравственные, эротетикоэмпатические, формально логические, а также системно стилевые аспекты преподавания в учебном процессе. Очерчены возможные пути и направления их решения и показана роль и место личности педагога в учебно-воспитательной деятельности высшей школы.

*S.M.Pazynich*

### **PHILOSOPHICAL LOOK TO PEDAGOGICAL ACTIVITY IN SYSTEM OF NECESSITIES OF CONTEMPORANEITY**

Probed, grounded and systematized such issues of the day, as psychological moral, erotetikoempaticheskies, formal logical, and also system stylish aspects of teaching in an educational process. Possible ways and directions of their decision are outlined and a role and place of personality of teacher is shown in teaching and educational activity of higher school.

*Стаття надійшла до редакції 26.05.2010*

**УДК 159**

*О. Л. Товажнянська,  
м. Харків, Україна*

### **КУЛЬТУРОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ**

**Загальна постановка проблеми.** Ситуація, що склалася сьогодні в Україні з якістю освіти взагалі й підготовки кадрів у вищій школі набула характеру однієї з найважливіших національних проблем. Справа не тільки в тому, що жоден з українських університетів за своїм рейтингом не потрапляє навіть в тисячу провідних навчальних закладів, які формуються міжнародни-

ми освітніми структурами. Набагато гірше, що за рівнем своєї професійної підготовки значна кількість наших випускників не відповідає сучасним суспільним вимогам ні з позицій їх фахової компетенції, ні з позицій загальної і професійної культури. Ось чому проблема підвищення якості освіти не може бути успішно розв'язана без належного урахування її культурологічних аспектів, без прищеплення студентам не просто системи знань, умінь і навичок у сфері його майбутньої професійної діяльності, а й формування у них належної духовності, системи життєвих цінностей та ідеалів, загальної і професійної культури.

**Зв'язок проблеми з актуальними теоретичними і прикладними питаннями** впливає безпосередньо із сучасних потреб в кадровому забезпеченні кардинальних суспільно-політичних і соціально-економічних трансформацій в Україні. Йдеться про демократизацію суспільного життя, завершення ринкових перетворень в економіці, розробку і впровадження високих технологій як визначальної умови істотно підвищення якості й конкурентоспроможності продукції національних товаровиробників.

Уявляється цілком очевидним, що успішне розв'язання сукупності цих надзвичайно складних і суперечливих завдань практично неможливе без підготовки ефективного високопрофесійного кадрового забезпечення. В той же час вкрай важливі питання формування загальної і професійної культури майбутніх фахівців ще лишаються недостатньо розробленими як педагогічною теорією, так і реальною освітньою практикою вищої школи. Ось чому питання теорії професійної культури, розробки і впровадження ефективних методик її формування і прищеплення майбутнім фахівцям виступають важливими теоретичними і прикладними завданнями системи освіти. Адже від вибору цілей, змісту і характеру їх розв'язання істотною мірою залежать і якість підготовки студентів, і їх психологічна готовність до професійної діяльності, а отже і можливість реалізації ефективної стратегії соціально-економічного і духовного відродження України.

**Аналіз досліджень і публікацій з проблеми** дає нам вагомі підстави стверджувати про її актуальність і дійсно надзвичайно велику теоретичну і практичну значущість. Підтвердженням цієї тези перш за все слугує те, що сама культура являє собою складне, суперечливе і багатоаспектне явище, яке активно досліджують представники багатьох наук. В. П. Андрущенко, Л. В. Губерський і М. І. Михальченко наводять такий цікавий факт. В 1952 році відомі американські культурологи А. Кребер і А. Клаксон налічили 164 визначення терміну «культура» і понад сто спроб пояснити культуру теоретично. Через 20 років французький культуролог А. Моль репрезентував вже 250 варіантів визначення цього феномена. Сьогодні їх налічується близько 500! [1, с. 14].

Саме поняття “культура” (від латинського *cultura* – виховання, освіта, розвиток), як зазначає С. У. Гончаренко – це сукупність практичних, матеріальних і духовних надбань суспільства, які відображають історично досягнутий рівень розвитку суспільства й людини і втілюються в результатах продуктивної діяльності». Культура у вузькому розумінні, як підкреслює вчений, – це «сфера духовного життя суспільства, що охоплює насамперед систему виховання, освіти, духовної творчості (особливо мистецької), а також установи й організації, що забезпечують їхнє функціонування». Водночас під культурою, на його глибоке переконання, «під культурою розуміють рівень освіченості, вихованості людей, а також рівень оволодіння якоюсь галуззю знань або діяльності» [2, 182].

У більш широкому розумінні, зафіксованому свого часу ще у XVIII ст. Дж. Віко, культура – це все, створене людиною на відміну від того, що створене природою. З тих пір феномен культури взагалі та різні його аспекти вивчали багато видатних філософів, соціологів, педагогів, представників інших наук. Серед них можна назвати Данилевського, Шпенглера, Тойнбі, Нортропа, Шуберта та інших. Сьогодні виникла навіть самостійна галузь науки – культурологія. Характерною ознакою сучасних досліджень, як стверджує В. П. Андрущенко, «є посилення уваги до питань культури у вужчому її смислі – як сукупності цінностей, норм і ідеалів, що виконують як конструктивну, так і передусім регулятивну роль у тому чи іншому конкретному суспільстві» [3, с. 387].

У свою чергу, В. О. Лозовой зі своїми співавторами визначають культуру як «явище, яке створюється людиною, людським суспільством і яке утворює їх» [4, с. 7]. Останнє зауваження уявляється нам надзвичайно важливим, оскільки воно насамперед стосується системи освіти. Дійсно, поперше, процеси освіти і соціалізації людини значною мірою визначають ту саму міру освіченості й вихованості, про яку говорить С. У. Гончаренко. По-друге, система освіти функціонує не ізольовано. Як надзвичайно важливий і відповідальний соціальний інститут, вона у своїх діях і цілеспрямованих педагогічних впливах на учнів і студентів повинна враховувати загальний стан і характер соціокультурного простору, в якому відбуваються освіта і особистісний розвиток молоді людини.

Вважаємо за необхідне зазначити, як автори «Морфології культури» спеціально підкреслюють, що явище культур и, «на відміну від біологічних основ людини, не успадковується генетично, а засвоюється нею в процесі діяльності» [там само]. За їхніми словами, «характеризуючи культуру як атрибут людства, слід враховувати, що воно, будучи єдиним біологічним видом, ніколи не було одним соціальним колективом. Тому під суб'єктом культури слід розуміти не тільки все людство, але й індивіда, націю, соціальну групу,

будь-яку конкретно-історичну спільноту людей, що формується в певних природних умовах» [4, с. 9].

**Метою даної статті** виступає прагнення автора проаналізувати взаємозв'язок і взаємозумовленість загального стану соціокультурного середовища з характером і результатами професійної підготовки фахівців у сучасній вищій школі. При цьому мається на увазі простежити наявність педагогічного впливу, його зміст і ефективність на формування загальної і професійної культури студентства та розвиток їх духовності, системи їх життєвих цілей, цінностей та ідеалів.

**Виклад основного матеріалу.** Зазначимо, що сьогодні для системи освіти при розв'язанні проблем формування культури студентів необхідно враховувати, що національні культурно-історичні й духовні традиції не тільки зазнають природних змін, зумовлених розвитком самого суспільства, а й виявляються під істотним впливом процесів глобалізації,

Уявляється цілком очевидним, що феномен культури представлений у продуктах матеріальної та духовної праці, у системі соціальних норм й установ, у духовних цінностях, у сукупності ставлення людей до природи, у стосунках між людьми та їх ставленні до самих себе й інших людей, до суспільства в цілому. У цьому сенсі в понятті культури дійсно фіксується як загальна відмінність людського буття і життєдіяльності від біологічних форм життя всіх інших живих істот, так і якісно визначена своєрідність історично-конкретних форм цієї життєдіяльності на конкретних етапах суспільного розвитку, у рамках певних епох, суспільно-економічних формацій, етнічних і національних спільнот. Культура характеризує також особливості поведінки, свідомості й діяльності людей у конкретних сферах суспільного життя. Саме через зовнішню та внутрішню культуру кожна людина отримує можливість усвідомлення свого "ego", свого місця в житті і в системі культурних цінностей, що її оточують. Більш того, процеси її самоусвідомлення активно сприяють не просто засвоєнню багатих надбань культури, а й участі людини у культуротворення як істотній складовій її саморозвитку і само творення свого «Я-простору».

Слід відзначити, що протягом тривалого часу років наше суспільство розвивалося без урахування культурологічних особливостей виховання та освіти. Автор не має на увазі культуру соціалістичного реалізму, яка, не без певних успіхів, прищеплювалася нам упродовж семи десятків років. Тоді тільки люди з природним імунітетом витримували "вакцинацію" цією культурою, але, на жаль, абсолютна більшість таких особистостей була змушена відправлятися у вимушене вислання за межі своєї держави, або просто опинялася за ґратами психіатричних лікарень для душевнохворих людей чи ґратами політичних в'язниць і таборів, які, без перебільшення, можна назвати закладами справжньої народної культури і свідомості.

Автор не береться розглядати і культурологічні аспекти підготовки майбутньої національної еліти, лідерів і керівників виробництва з позицій пропаганди сучасного “шароварного мистецтва”. Сьогодні часто справжні українські традиції, цінності, звичаї і культура підміняються штучно створеними, тимчасовими, іноді просто вигідними з точки зору політичної боротьби за “місце під сонцем”, тобто за більше чи зручніше крісло. Не менш важливо підкреслити й роль суто економічних інтересів окремих олігархів, які готові підтримувати прояви тієї чи іншої культури в залежності від того, що їм сьогодні вигідно.

Ми ж маємо на увазі істинно народне мистецтво, народну творчість і народний культурний спадок, споконвіку притаманні українському народу. Народне мистецтво, звичаї та традиції як своєрідне відображення життєвих цінностей і морально-етичних норм, – це все те, що поєднується в такому місткому понятті, як українська культура. Українська культура з усією своєю неповторністю, яка плекалася народом упродовж багатьох століть, примножувалася багатьма поколіннями наших предків, зберігала свою самобутність і неповторність навіть в умовах «національної за формою, соціалістичної за змістом», як формулювалося в компартійних документах. Саме це і утворює квінтесенцію того, що сьогодні прийнято називати словом менталітет нації і характеризувати як визначальну рису народу.

Особливу увагу питанню культурологічного виховання та освіти, як одному з основних і найактуальніших питань сьогодення, слід приділяти при підготовці майбутніх фахівців взагалі і особливо керівників різного рівня. Нагальність розгляду даної проблеми викликана тим, що проблеми утвердження нашої державності, відродження національної культури, традицій українського народу та стимулювання їх подальшого розвитку вимагають переосмислення нашого минулого, розуміння сучасного та усвідомлення майбутнього через повернення до скарбниці культурних надбань. Адже не секрет, що нація без минулого позбавлена майбутнього. А це, у свою чергу, вимагає перегляду наповнюваності навчальних планів всіх вищих навчальних закладів (як гуманітарного, так і технічного профілю навчання) з метою приведення їх у відповідність до сучасних та перспективних потреб суспільства і його розвитку.

Відомо, що культурологічний аспект буття супроводжує людину упродовж усього її життя. Він присутній на всіх етапах становлення та розвитку особистості: починаючи з внутрішньоутробного розвитку плода майбутньої людини, перших хвилин після її народження й далі на всіх етапах життя людини, аж до останнього її подиху. Особливого впливу соціокультурного середовища людина зазнає впродовж процесу навчально-пізнавальної діяльності й соціалізації, перш за все за рахунок істотного мотиваційного забезпе-

чення культури. Але своєрідним піком, найвищою точкою впливу культурологічного аспекту на особистість є навчання у стінах вищих навчальних закладів. Саме у вищих навчальних закладах, куди вже сформовані особистості, у своїй переважній більшості, приходять свідомо й з певним багажем життєвого досвіду, проходить остаточне формування світогляду майбутнього фахівця й керівника, його духовності та морально-етичної парадигми.

Аксіоматичне положення про те, що кожна людина – це особистість, а кожна особистість – це безмежний всесвіт, який слід весь час вивчати й спрямовувати особистісну внутрішню самоорганізуючу силу на створення суспільних цінностей, не викликає жодного сумніву або заперечення. Свого часу відомий український психолог і педагог Г.С. Костюк [5, с. 5] зазначав, що людський індивід народжується потенційно здатним стати особистістю, природа його має в собі можливості такого становлення. А ось можливості реалізуються тільки в умовах суспільного оточення, за допомогою засобів, створених суспільством, у процесі засвоєння індивідом суспільних цінностей і участі індивіда у створенні цих умов і цінностей.

Саме цей вислів відомого науковця можна взяти за наріжний камінь для формулювання основної ідеї авторської концепції про формування, виховання та підготовку майбутніх фахівців, лідерів і керівників будь-якого рівня (від керівника невеличкого колективу чи групи людей, до керівника державного рівня). Адже ні для кого не є секретом той факт, що жодний навчальний заклад, жодна навчальна програма на теренах усього пострадянського простору не була спрямована на підготовку лідерів і керівників. Більше того, протягом усіх років радянської влади, одною шостою земної кулі керували непрофесіонали, які б за тих часів і умов ніколи не дозволили не те що говорити про підготовку керівників і лідерів, але й усіяко б заважали це зробити. Усім нам, як у повсякденному житті, так і у професійній діяльності, мало не щодня доводиться зустрічатися з керівниками різних рівнів. Переважна більшість з них, на превеликий жаль, лишаються якщо не вихованцями тієї самої комуністичної моделі керівника, то її прибічниками, навіть якщо такий керівник і відповідає вимогам керівника з точки зору досконалого володіння питаннями, які підпадають під сферу його професійної компетенції та які йому доводиться вирішувати згідно зі своєю посадою. А от «коефіцієнт корисної дії» роботи колективу, який очолює такий керівник, як правило, виявляється низьким. Здавалося б, керівник володіє питанням, досконало знає кожну технічну ланку своєї роботи, а терміни її виконання постійно зриваються, не витримуються технологічні нормативи, що, у свою чергу, призводить до низької якості виконаної роботи та неконкурентоспроможності виробленої продукції. Чому так відбувається?

Однозначно відповісти на це питання неможливо, бо відповідь якраз лежить у площині таких містких понять, як «культура управлінської діяльності» і «культура лідерства». Їх же зміст, перш за все визначає така сукупність взаємо-

пов'язаних обставин.

По-перше, цей керівник в процесі навчання у вищому навчальному закладі був підготовлений до своєї майбутньої професійної діяльності лише як фахівець, і ніхто не вчив його бути керівником, не приділяв належної уваги його особистісному розвитку, формуванню його загальної і професійної культури. Наприклад, він знає як розв'язати певне технічне завдання, але не знає, яким чином доцільно розподілити роботу серед усіх членів колективу. Дуже часто, після розподілу роботи таким керівником, вона виконується згідно з прислів'ям: «Хто везе, того й поганяють», тобто одна частина трудового колективу працює з перенавантаженням, у той час як інша частина не знає, де себе діти без роботи. До речі, слід зазначити, що формування фахової компетенції спеціаліста без огляду на розвиток його особистості позбавляло його одного з найважливіших професійних якостей – творчого підходу до виробничої та управлінської діяльності.

По-друге, керівник не вміє правильно працювати з людьми, він не володіє не тільки сучасними управлінськими технологіями, а й питаннями практичної психології управління таким «живим організмом», як колектив зі своїми культурою, традиціями та ідеалами. В результаті такого керівництва, колектив розпадається на кілька груп на чолі зі своїми неформальними лідерами. Як тільки це відбувається, сам керівник вже перестає бути лідером і авторитетом для своїх підлеглих.

По-третє, керівник практично не знайомий з культурою, звичаями, традиціями свого народу, через що, знову ж таки, виникають проблеми з якістю продукції та термінами її виконання. Зокрема, він недостатньо враховує релігійні аспекти культури віруючих. Особливо наочно це можна було прослідити на підприємствах Західної України, де релігійні традиції збереглися значно сильніше ніж у регіонах Східної України. Правда, за часи незалежності ця обставина значною мірою втрачає свою актуальність, оскільки деякі релігійні свята офіційно проголошені державними. Однак це стосується тільки християнства, та й то лише православного. А Україна ж є багатоконфесійною державою, тому керівникові слід знати і враховувати у своїй управлінській діяльності звичаї і культуру католиків, мусульман, іудеїв, представників інших вірувань.

По-четверте, керівник, який отримав вищу технічну освіту, часто елементарно не може спілкуватися зі своїми підлеглими. Йдеться не про те, що керівник розмовляє українською мовою в російськомовному трудовому колективі (або навпаки російською мовою в україномовному трудовому колективі), а про те, що керівник не володіє жодною мовою, тобто користується суржилом (тобто мовою недостатньо неосвічених і малокультурних людей). Досить послухати, якою мовою послуговуються деякі депутати Верховної



Ради України. Відомо ж, що парламент – це зріз суспільства [6, с. 191], і не секрет, що переважна більшість депутатів Верховної Ради прийшла до неї з керівних посад.

Таким чином, підсумовуючи все вищесказане, можна дійти висновку, що перелік вад з точки зору культурологічної (як і будь якої іншої) освіти у професійній підготовці фахівців, майбутніх лідерів і керівників можна було б ще продовжувати довго, оскільки такої підготовки досі не було в жодному вищому навчальному закладі нашої країни. Ось чому важливим завданням вищої школи стає розробка і особливо послідовна реалізація інноваційних педагогічних концепцій формування і розвитку загальної і професійної культури. Його розв'язання вимагає організації дослідження педагогічних і психологічних аспектів не тільки прищеплення цієї культури студентам, а й формування у них відповідної мотивації і глибокої внутрішньої потреби у постійному підвищенні свого професійного і культурного рівня. Саме така підготовка майбутніх фахівців, справжніх лідерів і потенційних керівників вкрай необхідна для молоді незалежної держави. Подолання тих кризових явищ, які протягом тривалого часу переживає Україна, неможливе без людей, які б могли зайняти місце біля керма виробництва, створити функціонально діючі колективи однодумців.

Для цього доцільно посилити в навчальних планах спеціальностей культурологічну складову дисциплін соціально-гуманітарного циклу. Вона має стати одним з найважливіших елементів змісту цілісного навчально-виховного процесу професійної підготовки майбутніх фахівців. Слід також посилити виховну складову педагогічної діяльності кожного викладача вищої школи, що змусить його самого підвищувати загальнокультурний рівень. Крім того, зміст кожної навчальної дисципліни слід переглянути з позицій її культурологічного потенціалу з тим, щоб ефективно формувати у фахівця сучасну інформаційну, мовну, ділову, психологічну тощо культуру, як невід'ємні складові його професійної культури. Без цього, на наш погляд, не варто навіть і говорити про підготовку фахівця моделі XXI століття. Без цього ми не зможемо подолати наше відставання від Європи.

Сьогодні існує ще одна проблема, яка істотно заважає вищій школі у вирішенні завдань з підготовки високоосвічених, високодуховних фахівців. Її ще в середині минулого століття помітив і проаналізував відомий англійський вчений і письменник Ч. П. Сноу. Сутність проблеми, на його переконання, полягає в тому, що «духовний світ...інтелігенції все більш виразно поляризується, все більш виразно розколюється на дві протилежні частини». Він уточнює, що «на одному полюсі – художня інтелігенція, на іншому – вчені, і як найбільш яскраві представники цієї групи – фізики. Їх розділяє стіна нерозуміння, а інколи – особливо серед молоді – навіть антипатії і ворожнечі» [8, с. 19-20]. На щастя, серед сьогodнішньої молоді, в тому числі

й серед студентства, така гострота відносин відсутня, однак виразна її бездуховність і навіть нехтування культурою, мають місце. На жаль, цьому активно сприяє поширення технократичного мислення серед науково-технічної інтелігенції, в тому числі й серед педагогічного складу вищих навчальних закладів.

**Список літератури:** 1. *Губерський Л. В.* Культура. Ідеологія. Особистість: Методолого-світоглядний аналіз / Л. Губерський, В. Андрущенко, М. Михальченко. – К.: Знання України, 2002. – 580 с. 2. *Гончаренко С. У.* Український педагогічний словник / Семен Гончаренко. – К.: Либідь, 1997. – 376 с. 3. *Філософський словник соціальних термінів* / Під загальною редакцією В. П. Андрущенка. – Харків: Корвін, 2002. – 672 с. 4. *Морфологія культури: тезаурус* / за ред. В. О. Лозового. – Харків: Право, 2007. – 384 с. 5. *Костюк Г. С.* Роль професійного самовизначення у формуванні особистості / Г, С. Костюк // Питання професійної орієнтації учнів. – К.: Радянська школа, 1969. 6. *Бурковський І.* До питання про мову переважного вжитку серед людності України / І. Бурковський // Українська мова: з минулого в майбутнє. – К., 1998. 7. *Романовський О. Г.* Проблеми формування особистості лідера / О. Г. Романовський, В. М. Бабаєв, О. С. Пономарьов. – Харків: Майдан, 2000. – 193 с. 8. *Сноу Ч. П.* Две культуры / Ч. П. Сноу. – М.: Прогресс, 1973. – 144 с.

О. Л. ТОВАЖНЯНЬСКА

### КУЛЬТУРОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ

Показано значення завдань з формування загальної і професійної культури у забезпеченні належної якості підготовки сучасного фахівця. Розглянуто сутність і зміст поняття культури. Проаналізовано проблеми підвищення культурологічної підготовки студентів.

Е. Л. ТОВАЖНЯНСКАЯ

### КУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ПОДГОТОВКИ БУДУЩИХ СПЕЦИАЛИСТОВ

Показано значение задач формирования общей и профессиональной культуры в обеспечении требуемого качества подготовки современного спе-

циалиста. Рассмотрены сущность и содержание понятия культуры. Проанализированы проблемы повышения культурологической подготовки студентов.

E. L. Tovazhnyanskaya

**CULTUROLOGICAL ASPECTS OF  
FUTURE SPECIALISTS PREPARATION**

The value of tasks of general and professional culture forming in providing of the required quality of modern specialist preparation is shown. Essence and maintenance of notion of culture are considered. The problems of increase of cultural preparation of students are analyzed.

*Стаття надійшла до редакції 25.05.2010*

### III РОЗДІЛ

## ІННОВАЦІЙНІ ТЕНДЕНЦІЇ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

**УДК 159**

*Vasile Ciocodeică  
t. Petroșani, Romania*

### **THE INFLUENCE OF THE MINING UNIONS OVER THE EMPLOYEES' SOCIO-ECONOMICAL CONDITIONS IN THE JIU VALLEY**

**Abstract:** In this paper we tried to capture several realities that are present in the Jiu Valley and also tried to have a deeper comprehension of them by analyzing the present reality through the premises set by the past actions. The first step was to present the general situation of the Romanian union world. After that, we used a historical perspective over the present situation of the mining unions in the Jiu Valley and their becoming. We ended the paper with some conclusions drew from a research on a representative sample of miners from the Jiu Valley mines. We statistically analyzed their perceptions regarding the way they feel about the unions and came up with some pretty interesting conclusions.

#### **1. Unions in Romania**

There are several trade union federations and county unions affiliated with one of the great union confederations in Romania. The most famous union confederations, which are recognized at the tripartite negotiations between the government, the unions and the employers, by the C. E. S. body (Consiliul economic și social – The Economic and Social Council), are<sup>1</sup>:

1. C.N.S.L.R. – Confederația Națională a Sindicatelor Libere din România – Frăția (The Romanian Free Union National Confederation – The Brotherhood);
2. B.N.S. Blocul Național Sindical (The Union National Group);
3. C.N.S.C.A. – Confederația Națională Sindicală Cartel Alfa (The Union National Confederation Alfa cartel);
4. C.S.D.R. – Confederația Sindicatelor Democratice din România (The Romanian Democratic Union Confederation);

---

<sup>1</sup> X X X, Confederații sindicale din România, carteluri și sindicate naționale, la [www.util21.ro](http://www.util21.ro) - portal de informații utile din întreaga lume

5. C.S.N. Meridian – Confederația Sindicală Națională Meridian (The National Union Confederation Meridian).

The Romanian Union world is changing<sup>2</sup>. After the merger of the biggest union confederations from Europe, the most important Romanian unions are observing the same pattern. Four of the most powerful union confederations in our country - CNSLR – Frăția, BNS, CSDR and Meridian are to make up The General Work Confederation.

The interests of over a million and a half people will be represented by only one body that will be named The General Work Confederation. There has been talk of these changes in the Romanian union world for some time. A couple of years ago BNS and CNSLR – Frăția had some high level talks about a possible merger. At that time, though, nothing happened, the two union members gave up the idea because of the pride of some of their leaders. Mean while, there have been some important international changes, that have climaxed with the merger of two of the largest union confederations from Europe. The International Free Unions Confederation (CISL) and the International Work Confederation (CMT) made up a huge union, with over 200 million members. In this context, the representatives of the employees organizations from our country realized that faced with globalization, they cannot remain divided. The talks restarted and the general agreement was that the merger had to be done as soon as possible.

## **2. The Union Structure of the Jiu Valley Mining**

The trade union phenomenon from the Jiu Valley developed under the conditions of informational deficiencies, as well as incorrect social perceptions regarding the social problems of the genuine democratic countries, with a policy dominated by several parties, with a free market economy and a civil society based on humans' fundamental rights and on the background of political, social and economical events that marked the union actions and the relations of the union with the management of R.A.H. (Regia Autonomă a Huilei – The Autonomous Mineral Coal Company).

The institutional and power void in 1990 made the mining unions get organized and form claim platforms that were met by the Government too easy.

Starting with January 1990 the union organizations of the Jiu Valley, without a previous consultation and negotiation with the management of the Romanian National Mineral Coal Company, form a delegation of 50 leaders and other representatives and go to Bucharest to plead “The Note of the Jiu Valley Miners Claims” to President Ion Iliescu, Prime-minister Petre Roman and Mines Minister Nicolae Dicu. The note was made up of economical, social and legislative claims. It is the first funds request from the budget for the mines and prepa-

---

<sup>2</sup> Sindicatele „globalizează” piața muncii, Săptămâna financiară, nr.137, luni 19 noiembrie 2007, p.1

rations rebuilding and conservation and the first interference in the management of the Coal Company<sup>3</sup>.

The delays of the decisional factors from Bucharest in handling these claims led to the first miners strike at Vulcan in March 1990. Under the pressure of the miners delegation led by Miron Cozma (employee of Lonea Mining Company back then) and also with elections purposes, the Government gave up too easy and institutionalized new rights for the miners through Decision No. 267 from the 14<sup>th</sup> of March 1990, signed by the Prime-minister Petre Roman.

As a result, the miners feeling that they were favored by the political power and not wanting to lose a government that supported them, in June 1990 went to Bucharest to stop the “University Square” phenomenon. The aggressiveness and the violent character of the events of the 13<sup>th</sup> – 15<sup>th</sup> of June 1990 were determined by the macro-social reshaping, by the political interests but also by the failure of the Government to find a different approach that of manipulation and generating wrong perceptions and deformed visions regarding the conflict situations that marked that period<sup>4</sup>.

The period that followed up to September 1991 was marked by aspects that influenced and maintained a climate of social tension in the Jiu Valley.

The “success” obtained in June 1990 generated an unnatural balance of force in the relations between the Jiu Valley Mining Union League (LSMVJ) and the management of the Mining Company. Looking back objectively, we must underline that the management of the Coal Company proved to be weak and incompetent giving up on countless occasions to the pressure of the union leaders, accepting the change of some top managers (the general manager of Lupeni Mine, the head engineer of Lonea Mine), although they were considered to be good professionals and strict in observing the financial discipline<sup>5</sup> and even declining their competence totally or partially in favor of the unions in order to solve some problems of the Company like: technology updating, investments, supplying. There were also tacit agreements in between the Union and the Company to obtain funds from the budget in the interest of increasing the wages.

In regard to all these, the movement to Bucharest that took place in September 1991 cannot be blamed on the Company management which, in order to do away with the tense situation in the Jiu Valley, agreed to all the claims of the miners. The political factors marked a group of people that was easy to manipulate.

After the strike of September 1991 the management of the company agreed to all the demands of the union at the negotiations of the first collective

<sup>3</sup> Ciocodeică Vasile, *Relația patronat-sindicat*, Editura Fundației I.D.Sârbu, Petroșani, 1998

<sup>4</sup> Mihaela Vlăsceanu, *Psihologia organizațiilor și conducerii*, Editura Paideea, București, 1993, pag. 183

<sup>5</sup> „Raport privind Cercetarea Evenimentelor violente desfășurate în zilele de 23-28 septembrie 1991”, Parlamentul României, Comisia parlamentară de anchetă a evenimentelor din septembrie 1991, București 1992

work contract for 1991-1992 having, verbal or writing approvals from the decision factors from Bucharest, with the granting of funds from the budget, thus up to 1993 the Company had no financial loss.

The first major disagreements in between the Union and the Company appear with the negotiations of the collective work contract for 1993-1994, when the talks are adventitiously and the Union knowingly ignoring the law is requesting financial compensations for the union members. At the negotiations, the management of the Company reasoning that the approved budget is not allowing any wage increases is pointing towards the Government for a solution.

On the 2<sup>nd</sup> of August 1993 the miners had another strike. Once again, the Government proved political indecisiveness and found resources and solutions to most of the strikers' demands.

It must be pointed out that this time the legal procedure of a general strike was observed in an attempt to prove that the union leaders matured and are willing to accept a face to face dialogue. This time also there were destructions, especially at the Company headquarters, where the personnel were deterred from doing their job.

Giving up to the demands of the Union is continued on behalf of the Company as well as the Government with obvious repercussions on the financial situation of the Company. The first negative financial results are registered at the end of 1993, although they are small about 5 milliard lei, they continue to build up over the first six months of 1994 – about 9 milliard lei. In regard to all these, the balance sheet of the Company was almost balanced and there were financial resources to recover. The collective work contract negotiated for 1994-1995, effective of the 1<sup>st</sup> of July 1994, which introduces the fidelity wage increase calculated by applying a percentage of 40% to the base pay, as a way to increase the wages and the agreement of the Company Administration Board, is leading towards the beginning of the end of a normal financial situation, thus at the end of 1994, the Company registered a loss of 179 milliard lei, loss that grew over the next years.

As observers to the events that took place back than we must point out the fact that the Administrative Council of the Company had verbal agreements from the Government to sign that ill-fated collective work contract, based on promises that a supplementary subvention from the budget will be received up to the end of 1994, subvention that would cover the financial demands of the unionists, but the supplementation was not approved accepting though that the Company would not pay off the debt to the state budget.

Regardless of the constitution of the Company's Administrative Council, as long as it didn't have the support of the Government, the union pressure was unstoppable. Further more, by address no 180923/21.03.1995 sent to the Com-

pany by the Ministry of Industry points towards some dysfunctional relations between the unions and the administration and underlines that „the union problems must be understood and treated with all the required attention in order to prevent conflict situations from appearing”.

At the same time realizing that any financial request of the Company will not be met until the unions intervene on imperative tones, the leadership of the Union starts to pose as the leadership of the Company, intervenes to the decision factors from Bucharest and on most occasions gets what it wishes and also organizes work meetings with members of the Government in order to solve the financial problems of the Company.

So on the 9<sup>th</sup> and 10<sup>th</sup> of March 1995, there was a work Meeting with representatives of the Government, the mining unions, county prefects, presidents of county councils, mayors of the Jiu Valley towns and general managers of the mining companies. The general character of the talks is given by the tone of the opening phrase belonging to Miron Cozma – the Union leader: “We promise a new beginning. We direct your attention towards the fact that if there will be any talk about closing down any Romanian mine, than this will really be a new beginning. The miners are making common cause and that is well known”.

None of the problems raised at the meeting in March 1995, in Petroșani was solved, so the Jiu Valley mining unions requested and organized a new meeting on the 9<sup>th</sup> of November 1995. This time the meeting is taking place at the Government headquarters. The tone of the discussions is set once again by Miron Cozma, but also the Finance Minister who is making declarations that are to create future conflicts.

As a result of the promises made by the Government, any Union demand that isn't met by the Company is resulting in blame over the Company that is considered to be incapable of obtaining what the Government promised.

In 1996, analyzing the financial situation of the Company, the Administrative Council is trying without any success to stop the wage increases and while the general manager of the Company was on the waiting list at the Ministers, Miron Cozma was “solving” the economic problems of the Company closing deals that had no finality and being deceived by the leaders of the Government. All these things generated the miners strike on the 30<sup>th</sup> of July 1996 that ended by approving all the demands by the Finance Minister Florin Georgescu. Once again the Administrative Council of the Company was considered incompetent by the miners. At the end of 1996 the financial loss of the Company was 747 milliard lei reflected into debts at the state budget and without any chance of ever being paid off.

In 1997, the Minister of Industry, continuing to consider that the blame for the disastrous situation of the Company is on the Administrative Council, is ap-



pointing a general manager from Bucharest, Gheorghe Rancea, which proves to be an even worst manager than his predecessors. After the miners strike of June 1997, he leaves for Bucharest. As always, at the negotiations between the unions and the Government the Administrative Council is ignored. The requests of the unions are quickly approved by the new Government. The results are losses of over 1000 milliard lei only for 1997. Also it is important to mention that the miners' leader, Miron Cozma, has been in prison since January 1997. For the union requests there are always new leaders ready to take his place but they aren't able to maintain there power.

After the personnel lay offs of September – October 1997, that lead to a decrease of the number of miners to almost half, it looked like the relations between the unions and the Company management would finally normalize. The ones that remained to work in this sector realized that the Government is not protecting them any more. The new Government elected in November 1996 didn't consider mining to be a priority and subventions from the budget are cut down wanting to eliminate them completely. Surprisingly the collective work contract for 1998-1999 is also extremely disadvantageous for the Company. Although the amount of the subventions was unknown, new wage standards were approved, starting with 1996 the rest and treatment tickets were discounted by the Company and also premiums for holidays are approved under the pressure of the Union and without any financial support. Under these conditions we can only assert that the managers of the Company wanted to maintain their jobs, social status and wages giving up too easy and without any grounding to the union demands.

After the miners' strikes of January and February 1999, followed by the arrest of Miron Cozma and of other union leaders, the strength of the Union League collapsed. It all culminated with the rip of 2005 when three powerful unions detached from the Union League and set up The Mines and Energy Union Association which is affiliated to the confederation ran by Marin Condescu.

### **3. The Research Methodology**

The analysis of any given situation is first of all based on the objective data of the reality hereof. For the social protection we took into account the real number of individuals that benefit from it, the available funds and the used funds, the type of expenditures that are made, their real structure, their legal basis etc. The sources of such an analysis are the statistical data, balance sheets, legal rights, the collective work contract etc.

But the objective reality is doubled by its subjective reflection into the peoples' consciousness. In other words, it is important to know not just that there are certain funds that are used in certain ways. It is more important to know what the people think about these actions, what there motivations are, what is their sa-

tisfaction – so we are interested in knowing what their attitude is toward the social protection that they are offered.

The only way in which we can grasp the attitude is by surveying people opinions. There is a difference in between attitude and opinion: the attitude is more profound and fully engages the individual's personality while the opinion is more superficial and often fluctuates.

The research methodology used had a complex character, combining the use of several techniques of data gathering:

- The document analysis of some statistical situations and of the data regarding the work force;
- Observations regarding some realities from the mining companies and the union activity;
- Sociological interview on a sample of employees.

The volume of the sample was made up of 2% of the total population (of over 10,000 employees). As sampling technique, we used non-random multistage sampling. The build up of the sample was done in two stages:

a) Establishing the statistical weight that the employees of different mining companies are going to represent in the final sample.

First of all the percentage of employees of each of the seven mining companies was calculated out of the total number of seven mining companies.

The total number of employees from each mining company that make up the final sample is: Lonea 29, Petrița 32, Livezeni 32, Vulcan 19, Paroșeni 26, Lupeni 44, Uricani 20.

b) Establishing the other criteria for the sampling.

We considered two main criteria – age and qualification – so we ended up with four quotas.

For the criterion age there were “up to 35” and “over 35” categories and for qualification criterion the categories used were “worker + foreman” and “engineer”.

The age criterion was used out of operability reasons, but also because it usually implies a certain length of service. The qualification had only two categories also out of operability reasons.

In respect of any sociological research demands, the anonymity and confidentiality principles were observed.

We will now present the investigated population having as criteria the factual variables just as it was identified after the sampling.

We also specify that the percentages haven't been rounded in order to try to be as objective as possible.

*Table*

*No.1*

**The Age Structure of the Population**

| Mine         | Age       |              |            |              |           |              |            |            |
|--------------|-----------|--------------|------------|--------------|-----------|--------------|------------|------------|
|              | Under 35  |              | 36-45      |              | Over 45   |              | Total      |            |
|              | abs       | %            | abs        | %            | abs       | %            | abs        | %          |
| Uricani      | 3         | 15           | 15         | 75           | 2         | 10           | 20         | 100        |
| Lonea        | 8         | 27.78        | 15         | 51.72        | 6         | 20.68        | 29         | 100        |
| Petrila      | 5         | 15.63        | 24         | 75           | 3         | 9.37         | 32         | 100        |
| Livezeni     | 2         | 6.25         | 18         | 56.25        | 12        | 37.5         | 32         | 100        |
| Vulcan       | 3         | 15.78        | 14         | 73.68        | 2         | 10.52        | 19         | 100        |
| Paroşeni     | 6         | 23.07        | 17         | 65.38        | 3         | 11.53        | 26         | 100        |
| Lupeni       | 7         | 15.90        | 33         | 75           | 4         | 9.09         | 44         | 100        |
| <b>Total</b> | <b>34</b> | <b>16.83</b> | <b>136</b> | <b>67.32</b> | <b>32</b> | <b>15.84</b> | <b>202</b> | <b>100</b> |

As it is easy noticeable, the lowest percentages are found for the young workers (under 35 years old) and also in the opposite category of over 45 years old. The middle section is represented by three quarters of the total investigated subjects. The age structure of the investigated population is representative for the age structure of the entire personnel of the National Mineral Coal Company. The same situation is to be found at all the mining units taken separately except at Livezeni, where the age group of up to 35 years old is less represented; there is a balance in the other situations. This situation is mostly due to the fact that at this mine has workers that that came from other units that were closed down.

*Table*

No. 2

**The qualification structure of the population**

| Qualification    |                |         |          |       |
|------------------|----------------|---------|----------|-------|
| Unskilled Worker | Skilled Worker | Foreman | Engineer | Total |
|                  |                |         |          |       |

| <b>Mine</b>  | abs      | %           | Abs        | %            | abs       | %            | abs       | %            | abs        | %          |
|--------------|----------|-------------|------------|--------------|-----------|--------------|-----------|--------------|------------|------------|
| Uricani      | -        | -           | 12         | <b>60</b>    | 5         | <b>25</b>    | 3         | <b>15</b>    | 20         | <b>100</b> |
| Lonea        | -        | -           | 19         | <b>65.51</b> | 9         | <b>31.03</b> | 1         | <b>3.44</b>  | 29         | <b>100</b> |
| Petrita      | -        | -           | 22         | <b>68.75</b> | 8         | <b>25</b>    | 2         | <b>6.25</b>  | 32         | <b>100</b> |
| Livezeni     | -        | -           | 9          | <b>28.12</b> | 21        | <b>65.62</b> | 2         | <b>6.25</b>  | 32         | <b>100</b> |
| Vulcan       | -        | -           | 5          | <b>26.31</b> | 13        | <b>68.42</b> | 1         | <b>5.26</b>  | 19         | <b>100</b> |
| Paroşeni     | 2        | <b>7.69</b> | 16         | <b>61.53</b> | 4         | <b>15.38</b> | 4         | <b>15.38</b> | 26         | <b>100</b> |
| Lupeni       | -        | -           | 21         | <b>47.72</b> | 14        | <b>31.81</b> | 9         | <b>20.45</b> | 44         | <b>100</b> |
| <b>Total</b> | <b>2</b> | <b>1</b>    | <b>104</b> | <b>51.48</b> | <b>74</b> | <b>36.63</b> | <b>22</b> | <b>10.89</b> | <b>202</b> | <b>100</b> |

The qualification structure is representative to the qualification structure of all the units of the National Mineral Coal Company. Most of the people working at these units have graduated a middle level school (vocational or secondary school) and they are employed as skilled workers as well as a smaller part of the people that have higher education. The most important need of all the mining units is for people that would do heavy physical labor. There are also situations in which a certain subject has graduated some university and is not employed on a job that requires such a high level of education, but these isolated cases are exceptions.

*Table*

*No.3*

### The length of service structure of the population

| <b>Mine</b>  | <b>Length of service</b> |             |             |              |              |              |                |              |              |            |
|--------------|--------------------------|-------------|-------------|--------------|--------------|--------------|----------------|--------------|--------------|------------|
|              | <b>1-3</b>               |             | <b>4-10</b> |              | <b>11-15</b> |              | <b>Over 15</b> |              | <b>Total</b> |            |
|              | abs                      | %           | abs         | %            | abs          | %            | abs            | %            | abs          | %          |
| Uricani      | -                        | -           | -           | -            | 2            | <b>10</b>    | 18             | <b>90</b>    | 20           | <b>100</b> |
| Lonea        | -                        | -           | 1           | <b>3.44</b>  | 4            | <b>13.79</b> | 24             | <b>82.75</b> | 29           | <b>100</b> |
| Petrita      | -                        | -           | 1           | <b>3.12</b>  | 4            | <b>12.5</b>  | 27             | <b>84.37</b> | 32           | <b>100</b> |
| Livezeni     | -                        | -           | -           | -            | 6            | <b>18.75</b> | 26             | <b>81.25</b> | 32           | <b>100</b> |
| Vulcan       | 1                        | <b>5.26</b> | 1           | <b>5.26</b>  | 2            | <b>10.52</b> | 15             | <b>78.94</b> | 19           | <b>100</b> |
| Paroşeni     | -                        | -           | 5           | <b>14.38</b> | 4            | <b>15.38</b> | 17             | <b>65.38</b> | 26           | <b>100</b> |
| Lupeni       | -                        | -           | 1           | <b>2.27</b>  | 5            | <b>11.36</b> | 38             | <b>86.36</b> | 44           | <b>100</b> |
| <b>Total</b> | <b>1</b>                 | <b>0.5</b>  | <b>9</b>    | <b>4.45</b>  | <b>27</b>    | <b>13.36</b> | <b>165</b>     | <b>81.68</b> | <b>202</b>   | <b>100</b> |

Closely connected to the subjects' age is their length of service. Due to the socio-economical situation of the Jiu Valley, especially after the lay offs and of the unemployment rate in the area, in most of the cases the length of service that the subjects declare is totally in the mining sector and even in the same unit. The smallest percentages are registered at the 10 to 15 years. These people are young; their age is up to 35 years old. The last part of the interval is represented by people that have worked for over 15 years and is the best represented sector.

The explanation for this situation can be found in the fact that the National Mineral Coal Company hasn't employed any personnel for a long time, the lay offs are constant and as a result the average age as well as the average length of service are higher. It can also be observed a certain "professional ageing" of the employees.

The good news is that there are a high percentage of personnel that has a longer length of service and that also means that there are more experienced professionals. Besides the positive aspect, we can also notice a certain amount of conservatism and reticence towards everything that is new and means change.

*Table*

*No. 4*

**The marital status structure of the population**

|             | <b>Marital Status</b> |              |                |              |                                    |              |              |           |              |            |
|-------------|-----------------------|--------------|----------------|--------------|------------------------------------|--------------|--------------|-----------|--------------|------------|
|             | <b>Not Married</b>    |              | <b>Married</b> |              | <b>Married and having children</b> |              | <b>Other</b> |           | <b>Total</b> |            |
| <b>Mine</b> | abs                   | %            | Abs            | %            | abs                                | %            | Abs          | %         | abs          | %          |
| Uricani     | 2                     | <b>10</b>    | 7              | <b>35</b>    | 9                                  | <b>45</b>    | 2            | <b>10</b> | 20           | <b>100</b> |
| Lonea       | 3                     | <b>10.34</b> | 14             | <b>48.27</b> | 12                                 | <b>41.37</b> | -            | -         | 29           | <b>100</b> |
| Petrila     | 1                     | <b>3.12</b>  | 10             | <b>31.25</b> | 21                                 | <b>65.62</b> | -            | -         | 32           | <b>100</b> |
| Livezeni    | 4                     | <b>12.5</b>  | 12             | <b>37.5</b>  | 16                                 | <b>50</b>    | -            | -         | 32           | <b>100</b> |
| Vulcan      | 2                     | <b>10.52</b> | 5              | <b>26.31</b> | 12                                 | <b>63.15</b> | -            | -         | 19           | <b>100</b> |
| Paroşeni    | 3                     | <b>11.53</b> | 8              | <b>30.76</b> | 15                                 | <b>57.69</b> | -            | -         | 26           | <b>100</b> |

|              |           |             |           |              |            |              |          |          |            |            |
|--------------|-----------|-------------|-----------|--------------|------------|--------------|----------|----------|------------|------------|
| Lupeni       | 1         | 2.27        | 16        | 36.36        | 27         | 61.36        | -        | -        | 44         | 100        |
| <b>Total</b> | <b>16</b> | <b>7.92</b> | <b>72</b> | <b>35.64</b> | <b>112</b> | <b>55.44</b> | <b>2</b> | <b>1</b> | <b>202</b> | <b>100</b> |

The marital status structure of the personnel is important especially when talking about the socio-human component of technology updating. Aspects like work security, the decrease of the number of work accidents or their severity have a greater impact on the family life compared to the people that are not married. And as it can be seen from Table No. 4 the proportion of married employees and even of the ones that have children too is the largest, exceeding the other percentages by far. The situation of some families in the Jiu Valley is more complex and complicated because in most of the cases when only one adult of the family is working, if that person were to lose his/her job, were to suffer a work accident or were to have his/her work ability impaired, than the situation of all the family becomes extremely precarious.

#### 4. The Union Activity and Its Effects

From the analysis of the answers received at the questionnaire comes out the fact that the most important problems for the Union are: technology updating, work conditions, wage, life conditions, and job safety.

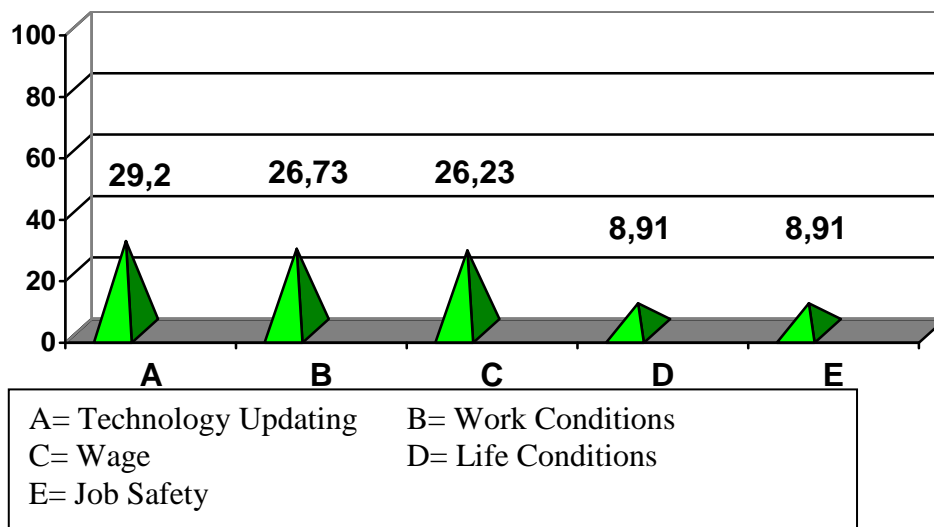
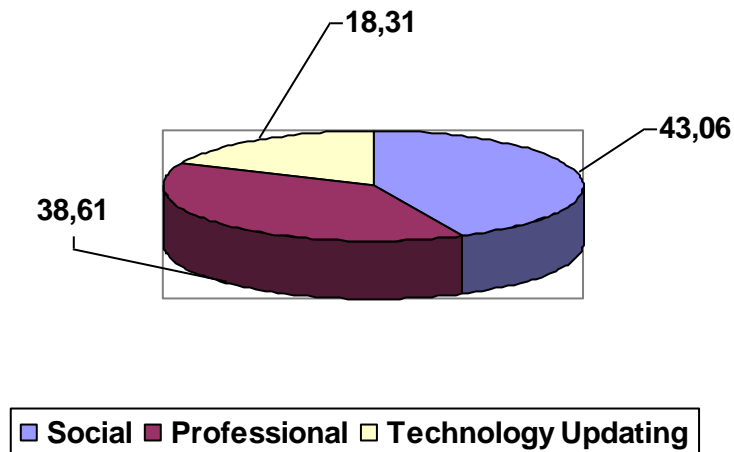


Figure No.1. The Most Important Problems for the Union (%)

Almost half of the subjects agree that the social problems are the ones that the Union should mainly focus on solving. On the second place in the subjects' choices with a small difference (38.61%) from the first is another subject that should be of focus for the Union – professional problems. Third and last choice is the problems of the technology updating.



**Figure No. 2. The Most Important Problems that the Union Should Take Care of (%)**

Most of the subjects, regardless of the mining unit that they work at, assert that their interests are not being promoted enough by the Union (64.35%).

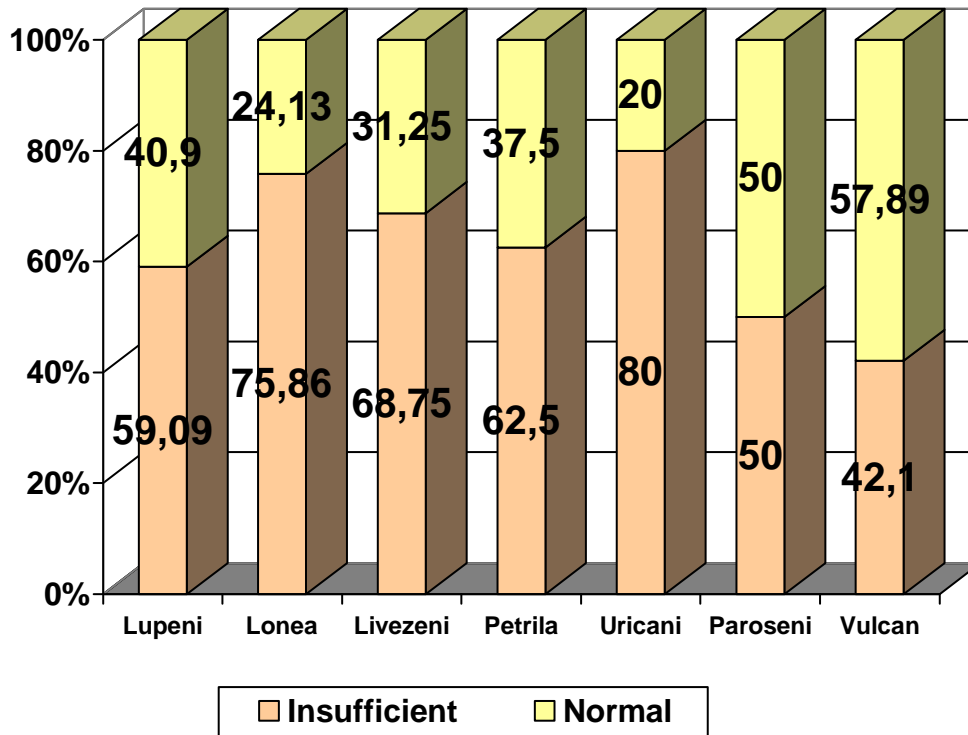


Figure No. 3. **Interest promoting by the Union (%)**

More than half of the subjects agree that the effects of the fact that there are five unions are negative. Taking into account that a unitary approach of any problem by five independent union bodies is impossible, the results of negotiations could differ more or less and under these conditions the consequences could be altercations and professional conflicts that are not beneficial for any professional activity in general. The next represented opinion with 33.66% is of the people that say that the effects of the existence of five unions could be beneficial. The smallest percentage of 13.86% represents the subjects that declare to be indifferent towards this problem.



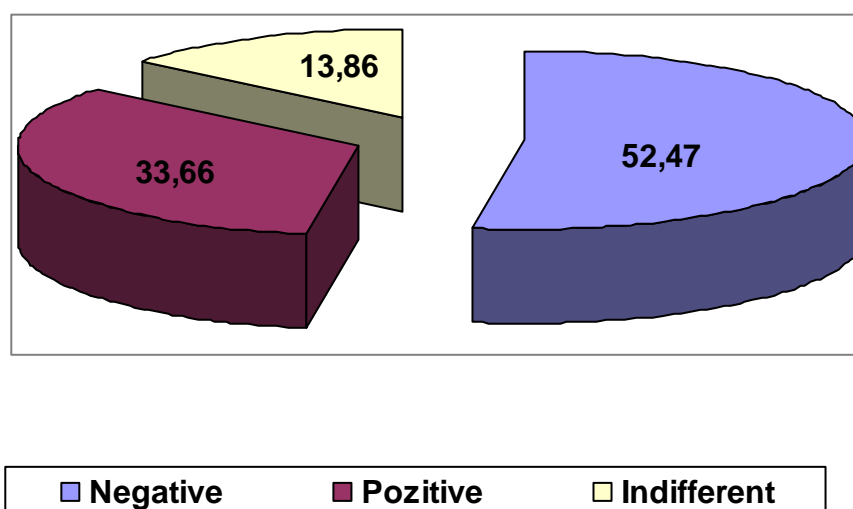


Figure No. 4. The Effects of the Existence of Five Unions (%)

The percentages that define the social services that they would give up in case the Company couldn't afford to provide any more are close but define different realities. Most of them are related to the wages. The first percentages are related to the cooked meal that they are not too happy about but still, they wouldn't give it up. They tend too agree that the holidays premiums are a little welcomed financial help that rounds their incomes and as a consequence they wish to keep them. Due to the fact that part of the subjects have their jobs in other locality than where they live, it is only normal that they do not wish to give up the free of charge transportation. Most of the subjects cannot imagine giving up the safety equipment that assures their work security and is a vital component of the technology updating process.

**Bibliography:** 1. *Ciocodeică Vasile* Relația patronat-sindicat, Editura Fundației „I.D. Sârbu”, Petroșani, 1998. 2. *Rotaru Traian, Iluț Petru* Sociologie, Ediția a II-a, Editura Mesagerul, Cluj-Napoca, 1996. 3. *Vlăsceanu Mihaela* Psihologia organizațiilor și conducerii, Editura Paideea, București, 1993. 4. *Zamfir Cătălin, Zamfir Elena* Politici sociale, Editura Alternativa, București, 1995. 5. Confederația sindicală din România, carteluri și sindicate naționale, [www.util21.ro](http://www.util21.ro). 6. Protecția socială la Regia Autonomă a Hulei Valea Jiului, contract de cercetare științifică nr.2/1996 încheiat între Universitatea din Petroșani și R.A.H. 7. Sindicatele „globalizează piața muncii” în Săptămâna financiară nr.137, luni, 19 noiembrie 2007. 8. Stenograma întâlnirii dintre liderii organizațiilor sindicale din Valea Jiului și reprezentanți ai Guvernului României, 9 noiembrie 1995. 9. Strategia industriei miniere pentru perioada 2007-2020,

[www.minind.ro/strateg](http://www.minind.ro/strateg). **10**. Raport privind cercetarea evenimentelor violente desfășurate în zilele 23-28 septembrie 1991, Parlamentul României, Comisia parlamentară de anchetă a evenimentelor din septembrie 1991, București, 1992

Vasile Ciocodeică

**THE INFLUENCE OF THE MINING UNIONS OVER THE  
EMPLOYEES' SOCIO-ECONOMICAL CONDITIONS  
IN THE JIU VALLEY**

Clause has grasped some facts, which are present at valley Жиу and also, more deeply to understand them, is analyzed existing действительность through the last actions. The general situation of the Romanian world of the union is represented. After that used historical prospect on a current situation of the extracting unions in valley Jiu and their becoming.

Василий Сиодеиса

**ВЛИЯНИЕ СОЮЗОВ ГОРНОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ ПО  
СОЦИО-ЭКОНОМИЧНЫМ УСЛОВИЯМ СЛУЖАЩИХ  
В ДОЛИНЕ ЖИУ**

Статья захватила несколько фактов, которые присутствуют в долине Жиу и также, чтобы глубже их понимать, анализируется существующая действительность через прошлые действия. Представляется общая ситуация румынского мира союза. После этого использовали историческую перспективу по текущей ситуации добывающих союзов в долине Жиу и их становлении.

Василь Сиодеиса

**ВПЛИВ СОЮЗІВ ГІРСЬКОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ ПО СОЦІО-  
ЕКОНОМІЧНИМ УМОВАМ СЛУЖБОВЦІВ У ДОЛІНІ ЖІУ**

Стаття захопила кілька фактів, які присутні в долині Жіу і також, щоб глибше їх розуміти, аналізується існуюча дійсними-ність через минулі дії. Представляється загальна ситуація румунського світу союзу. Після цього використовували історичну перспективу по поточній ситуації видобувних спілок в долині Жіу і їх становленні.

*Стаття надійшла до редакції 21. 04. 2010*

**УДК 339.138**

*О.М. Алимов, В.Ю. Биков, С.Д. Бушуєв,  
Н.С. Бушуєва, Ю.М. Тесля, І.В. Кононенко,  
С.О. Рибак, Ю.Ф. Ярошенко  
м. Київ, м. Харків, Україна*

## **СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ ПРОЕКТАМИ ТА ПРОГРАМАМИ – СУЧАСНІ ІНСТРУМЕНТИ ІННОВАЦІЙНОГО СОЦІАЛЬНО- ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ**

Робота „Системи прогнозованого активного управління проектами та програмами соціально-економічного розвитку України в сферах освіти, науки і виробництва”, що виконана колективом науковців НАН та АПН України, Національним університетом будівництва і архітектури та Національним технічним університетом „Харківський політехнічний інститут”, удостоєна Державної премії України в галузі науки і техніки за 2009 рік.

В чому полягають основний задум, наукові і практичні результати цієї роботи, як ці результати можуть і мають бути використані для розвитку українського суспільства? Розглянемо ці питання.

В умовах глобалізації світових процесів суспільного розвитку, корінних перетворень, що намітилися або почали здійснюватись у всіх сферах життя українського суспільства, концентрації зусиль прогресивних сил на досягненні всебічного прискорення соціально-економічного і духовного розвитку країни об'єктивно зростає кількість сміливих, широкомасштабних і високоефективних рішень на ключових напрямках розвитку країни. При цьому ще більш значущим стає вплив різних підсистем суспільства (галузей економіки, регіональних соціально-господарських комплексів, гуманітарних секторів та ін.) і оточуючого їх середовища, значно більш високими стають вимоги щодо оптимальності (в деякому визначеному розумінні) рішень, що приймаються, збільшується кількість чинників, які необхідно враховувати при розробленні і реалізації широкого спектру проектів і програм розвитку, що розробляються і втілюються у життя.

На практиці розроблення і реалізація великомасштабних і довгострокових проектів здійснюється, переважно, при погано зумовлених цілях, істотній невизначеності обмежень ресурсного характеру, при наявності великої кількості відносин між елементами системи, які не формалізуються або складно формалізуються, при недостатній інформаційній забезпеченості процесів розроблення і прийняття управлінських рішень. Сам проект є не-

стаціонарною системою, яка постійно розвивається. Все це призводить до істотної структурної і параметричної невизначеності подібних проектних задач, передбачає наявність значної кількості різних варіантів проектних рішень при погано зумовленій системі критеріїв їх вибору.

За цих умов для великих систем сьогодні на перший план висуваються завдання комплексного внутрішнього і зовнішнього взаємного ув'язування явищ і процесів, що протікають у різних підсистемах суспільства, детального розроблення достатньої кількості варіантів альтернативних рішень з функціонування і розвитку систем, комплексного аналізу, порівняння та оцінювання можливих наслідків прийняття конкретних рішень, ризиків їх реалізації, уточнення цілей функціонування і розвитку систем, а також критеріїв вибору рішень, поглибленого послідовного вивчення систем (як на етапі проектування систем, так і в процесі їх функціонування) – отримання нових знань про їх будову і діяльність з метою довизначення вихідної задачі з вироблення ефективних шляхів створення або розвитку систем та характеру їх функціонування. Причому, чим складніше система, відносно якої приймаються рішення, тим глибина опрацювання перерахованих питань суттєво зростає.

Це зумовлює в управлінні проектами головну роль людського чинника, як унікального і до кінця незбагненого компонента організаційних (суспільно-технологічних) інтегрованих систем управління різними проектами і програмами, визначає специфіку реалізації проектів, особливості управління проектною командою. Застосування методів, засобів і технологій управління проектами дозволяє проектній команді з системних позицій піти до розв'язування перерахованих проблем. Ці питання складають ядро дисципліни управління проектами.

Саме тому формування і розвиток освітніх систем з підготовки, перепідготовки і підвищення кваліфікації кадрів управління, зокрема проектних менеджерів, є визначальною передумовою ефективного впровадження методології проектного підходу у практику управління проектами.

Для формування в управлінському, виробничо-технологічному, фінансово-економічному середовищі високої сучасної професійної культури управління проектами необхідно розгорнути в необхідних масштабах спеціальну підготовку проектних менеджерів, перепідготовку практиків, зайнятих у сфері управління проектами або тих, які мають безпосереднє відношення до цієї сфери, створити в найближчі роки в Україні “критичну масу” практикуючих проектних менеджерів, яка б забезпечила якісні позитивні зміни у сфері управління проектами, суттєве підвищення ефективності робіт з підготовки і реалізації різноманітних проектів і програм розвитку національної економіки, сфер її виробництва, послуг і соціальних систем.

Становлення управління проектами як самостійної дисципліни відбувалось у розвинутих країнах Заходу (Project Management) починаючи з 50-х років двадцятого століття. Незважаючи на помітний розвиток управління проектами у цих країнах, до початку 90-х років минулого століття в СРСР, в Україні методи і засоби управління проектами практично не використовувались, в державній системі освіти ґрунтовно не вивчались. У ці часи вони не відігравали належної ролі у розвитку сфери управління, не вплинули на розвиток країни у цілому. Це можна пояснити такими основними причинами:

- в галузі економіки – безроздільне панування державної форми власності і витратний принцип фінансування, а також глибока ізоляція вітчизняної економіки від міжнародного досвіду і світових досягнень;
- в галузі організації – переважне існування жорстких бюрократичних структур;
- в галузі управління – жорстке адміністрування та слабка мотивація застосування економічних методів управління;
- в галузі інформаційно-комунікаційних технологій – практична відсутність розгалуженої інформаційно-комунікаційної інфраструктури суспільства, недостатня якість та низький рівень забезпеченості об'єктів наявної інфраструктури засобами обчислювальної техніки і зв'язку.

Крім того, значна кількість методів і засобів управління проектами, що вже успішно використовувались в розвинених країнах світу, не могли бути застосовані в існуючих умовах вітчизняної економіки за причин докорінної різниці у механізмах розв'язування соціально-економічних проблем у системах з централізованою економікою і економічних системах, що будуються на ринкових механізмах.

Проте, на початку 90-х років минулого століття об'єктивні процеси розвитку суспільства (поступовий перехід до ринкових механізмів господарювання, демократичних принципів суспільного життя і управлінської практики, формування в країні потужної інформаційно-комунікаційної інфраструктури) спричинили докорінні зміни, перетворення, що почали відбуватися в Україні практично у всіх сферах життєдіяльності. Саме ці зміни, необхідність забезпечення прискореного розвитку країни, основних соціально-економічних систем суспільства на основі сучасних досягнень науки і високих технологій, удосконалення управлінських кадрів спонукали застосування в Україні методів і засобів управління проектами як інструмента підвищення ефективності управління різними, передусім великими проектами і програмами розвитку.

За сучасних умов світової економічної кризи, що вплинула і на економіку України, це питання набуває особливої ваги. Саме методологія

управління проектами є міжнародно визнаним і найбільш ефективним, а тому доцільним підходом розв'язання проблем управління розвитком в кризових умовах, а її методи і засоби визначають сучасні інструменти цього підходу. Вони дозволяють сьогодні оперативно готувати багатоваріантні гнучкі проектні пропозиції за міжнародно стандартизованими структурою, формами і вимогами щодо основного змісту проектів і програм, забезпечити ефективний моніторинг та управління їх реалізацією в реальних умовах глибокої невизначеності проектів, в першу чергу ресурсного характеру, які спричинені проблемами в економіці України, перехідним етапом її соціально-економічного розвитку.

Світовий досвід підтверджує, що саме сучасні методології управління, зокрема методологія управління проектами, дозволяють багатьом країнам вирішувати найскладніші задачі розвитку в умовах жорсткої конкуренції і суттєво обмежених матеріально-технічних, фінансових ресурсів та часу. Методологія управління проектами з урахуванням швидких змін оточення проектів допомагає адаптації підприємств до вимог конкурентного середовища вітчизняного та світового ринків. Проте практичний досвід показує, що отримати значний ефект від впровадження розробленої і орієнтованої на застосування в розвинених країнах методології управління проектами, інструментів проектного менеджменту на окремих підприємствах, чи навіть галузях неможливо. Таке застосування не гарантує безумовного успіху реалізації проектів, і тим більше, не забезпечує сталий розвиток держави. Необхідне формування на засадах відповідного теоретико-методологічного обґрунтування «технологічно зрілих» організацій, професійної інфраструктури, автоматизованих систем управління проектами та програмами розвитку у сферах освіти, науки і виробництва, що здатні за сучасних умов забезпечити та технологічно підтримати управління прогресивним розвитком цих сфер в Україні. Сформувані такі організації в загальнонаціональному масштабі можливо лише на основі проведення довготривалих, глибинних, фундаментальних досліджень процесів управління розвитком, розробки теоретичних основ, методів, моделей і засобів управління проектами, які б забезпечили гарантоване функціонування інструментів проектного менеджменту в динамічному та турбулентному соціально-економічному середовищі країни.

Розуміючи ці тенденції колектив науковців НАН України (О.М. Алимов, дійсний член НАН України, д.е.н., професор; С.О. Рибак, к.е.н., с.н.с.), АПН України (В.Ю. Биков, член-кореспондент АПН України, д.т.н., професор), Київського Національного університету будівництва і архітектури (С.Д. Бушуєв, д.т.н., професор; Н.С. Бушуєва, д.т.н., професор; Ю.М. Тесля, д.т.н., професор; Ю.Ф. Ярошенко, к.е.н.) і Національного тех-

нічного університету „Харківський політехнічний інститут” (І.В. Кононенко, д.т.н., професор) протягом 1992 – 2008 років розробили і забезпечили впровадження професійної інфраструктури та науково-практичних засад прогнозованого активного (проактивного) управління проектами та програмами розвитку України у сферах освіти, науки і виробництва, що в цілому забезпечило створення і широке впровадження в практику автоматизованих систем проактивного управління проектами та програмами розвитку різних соціально-економічних підсистем економіки України.

Багатолітня, плідна праця колективу авторів з цієї проблематики була гідно відзначена. Указом Президента України № 979/2009 від 30 жовтня 2009 року на підставі подання Комітету з Державних премій України в галузі науки і техніки за роботу „Системи прогнозованого активного управління проектами та програмами соціально-економічного розвитку України в сферах освіти, науки і виробництва” присуджено Державну премію України в галузі науки і техніки за 2009 рік.

Спрямованість цієї роботи на подальший розвиток методології управління проектами, впровадження в практику її нових методів і засобів відкрило нові практичні шляхи розв’язування завдань щодо досягнення сталих тенденцій динаміки соціально-економічного розвитку українського суспільства. В ній розроблені наскрізні проблеми управління розвитком великих соціально-економічних підсистем народного господарства України, інтегрується ланцюг: наука – державне управління – освіта – виробництво, забезпечується міжгалузевий збалансований зв’язок суттєвих елементів їх систем управління на основі єдиних міжнародних специфікацій, технологій і стандартів. Створені системи є технологічно і документально „зрозумілими” для закордонних фахівців і експертів, що дозволяє за їх допомогою пропонувати і здійснювати міжнародні інноваційно-інвестиційні проекти розвитку, забезпечити інтеграцію України до розвинених країн Європи і світу.

Цим визначається безумовна актуальність зазначених робіт, своєчасність розроблення і впровадження в практику національної системи управління проектами соціально-економічного розвитку України в сферах освіти, науки і виробництва.

Виходячи з цього обґрунтовується і формулюється *основний задум* науково-практичних робіт авторського колективу, що полягає у такому. Завдання соціально-економічного розвитку України є чи не головними на сучасному етапі становлення України як Європейської демократичної держави з усіма атрибутами розвиненої економіки, науки, техніки та демократичного суспільства. Тому такими важливими є роботи вітчизняних вчених,

спрямованих саме на соціально-економічний розвиток України. Передусім це стосується дослідження теоретико-методологічних основ управління, урахування і відображення у наукових результатах національної специфіки. Всі ці питання необхідно розглядати з позицій системного підходу. Соціально-економічний розвиток може відбуватися лише у тому разі, коли всі підсистеми суспільства, що забезпечують такий розвиток, мають високий науково-технічний рівень і потужний високопрофесійний людський потенціал та відповідають як потребам розвитку, так і динаміці станів кожної з підсистем. Ці проблеми мають розв'язуватися через створення цілісної професійної інфраструктури та розробки науково-практичних засад проактивного управління проектами та програмами соціально-економічного розвитку України у сферах освіти, науки і виробництва.

Цей задум повністю відповідає потребам держави і може розглядатися як єдино можливий за тих умов, що супроводжують становлення України як самостійної суверенної держави. Він враховує вплив об'єктивних процесів розвитку на соціальні і виробничі відносини шляхом впровадження в практику науково обґрунтованих засад оптимізації взаємодії в системах управління проектами і програмами соціально-економічного розвитку України у сферах освіти, науки і виробництва.

*Головна мета* роботи полягає у поглибленні методології, теоретико-методологічного обґрунтування та розробці науково-методичних засад формування на рівні кращих світових досягнень і міжнародних стандартів „технологічно зрілих” організацій, професійної інфраструктури, автоматизованих систем управління проектами й програмами розвитку соціально-економічних підсистем економіки України та впровадження розроблених новітніх методів, засобів і технологій управління проектами у сфері освіти, науки і виробництва.

Це передбачає побудову перспективних технологій формування систем управління проектами та програмами на основі розвитку існуючих та створення нових методів, засобів і механізмів прогнозування показників успішної реалізації проектів та програм розвитку у сферах освіти, науки і виробництва, визначення впливу їх застосування на соціально-економічний стан організацій, розроблення нових організаційних форм ефективної взаємодії всіх суб'єктів управлінського процесу в умовах турбулентності динаміки розвитку, досягнення в проектах і програмах єдиної попередньо визначеної системи цілей.

*Теоретичне значення* роботи полягає у розробленні нових наукових засад проактивного управління проектами і програмами розвитку та освітніх систем з підготовки кадрів управління проектами і програмами, зокрема:



- теорії матричних технологій проактивного управління проектами і програмами соціально-економічного розвитку та методології організаційного розвитку, в основі якої лежить розроблена теорія;
- механізмів проактивного управління на матричних моделях діяльності і розвитку організацій;
- моделей системної динаміки проектів розвитку з урахуванням нечітких характеристик центрів впливу і зв'язків у процесах управління операційною діяльністю і розвитком;
- моделей технологічної зрілості організації в галузі управління проектами;
- методології і моделі будови автоматизованих систем проактивного управління розвитком освітньо-наукових та виробничо-економічних систем.
- моделей автоматизованої розв'язувальної системи в комп'ютерних комплексах прийняття рішень з управління проектами;
- теоретичних основ матричних інформаційних технологій проактивного управління проектами та програмами соціально-економічного розвитку;
- моделей прогнозованого планування проектів та програм розвитку виробничо-економічних систем (запропоновано низку методів розв'язання задач математичного програмування з алгоритмічними та аналітичними (в різних комбінаціях) цільовими функціями та обмеженнями, що дозволяють вести ефективний пошук оптимальних стратегічних рішень соціально-економічного розвитку з використанням потужних моделюючих комплексів. Ці результати є новими як з наукової точки зору, так і з точки зору практики проектного менеджменту);
- моделей прогнозування соціально-економічного розвитку України в сферах освіти, науки і виробництва на рівні країни, галузі, території;
- моделей прогнозування розвитку виробничо-економічних систем з використанням поширень сіток Петрі;
- методів і моделей розв'язування задач формування стратегії розвитку промислових підприємств з точки зору максимізації доходу і прибутку від реалізації продукції в розрахунковому періоді з урахуванням обмежень на можливі інвестиційні вкладення та на послідовність здійснення варіантів розвитку;
- методів і моделей прогнозування рівня конкурентоспроможності продукції виробництва;
- методів і моделей оптимізації типажу перспективної продукції; аналізу стійкості рішень задач оптимізації програм розвитку; аналізу стійкості й параметричного аналізу рішень задачі планування розвитку вироб-

ничих систем, які належать до немарковських динамічних задач з бульовими змінними, що містять алгоритмічні обмеження;

- методів і моделей неявного перебору розв'язання задачі оптимізації плану розвитку виробничих систем, яка подається динамічною моделлю із післядією, що містить алгоритмічні цільові функції, алгоритмічні й аналітичні обмеження;

- методології розробки і обґрунтування інвестиційних проектів і програм, що відрізняється більш глибоким використанням передбачення та прогнозування, застосуванням методів оптимізації типу продукції, багатокритеріальної оптимізації витрат, термінів, змісту проектів;

- методів і моделей багатокритеріальної оптимізації програм розвитку соціально-економічних і виробничо-господарських систем

- моделей систем навчання і освіти;

- моделей управління освітою на державному, обласному рівнях і на рівні навчальних закладів;

- системи моделей прогнозування і планування контингенту учнів навчальних закладів;

- системи моделей прогнозування і планування потреби навчальних закладів у педагогічних кадрах на всіх рівнях управління;

- моделей макрофункцій планування та управління розвитком освіти на державному рівні;

- моделей систем експериментального дослідження об'єктів і процесів.

*Практична значущість* роботи полягає у численних впровадженнях створеної системи у сферах освіти, науки і виробництва, зокрема:

– в сфері освіти:

- створена цілісна система підготовки сучасних фахівців – унікальна професійна інфраструктура з управління проектами і програмами;

- на базі Інституту економічного розвитку Світового банку (1994 р.) здійснена підготовка з управління проектами групи (40 осіб) викладачів вищих навчальних закладів і вчених наукових установ України (Київ – Вашингтон – Нью-Йорк);

- розроблені та впроваджені у вищі навчальні заклади програми підготовки спеціалістів і магістрів з управління проектами (7.000003 та 8.000003), що дозволило щорічно готувати понад 1000 фахівців у цій сфері для різних галузей економіки України та інших країн;

- підготовлено та отримали сертифікати Міжнародної асоціації управління проектами рівнів А, В, С і D понад 1000 осіб;

- підготовлено через тренінгові курси понад 12 000 фахівців з різних галузей економіки України;

- підготовлено за міжнародними стандартами управління проектами «критичну масу» проектних менеджерів-практиків (понад 18000);
  - в сфері науки:
    - розроблено та впроваджено систему формування та сертифікації технологічної зрілості організацій в галузі управління проектами та програмами;
    - розроблено та впроваджено у практику чотирирівневу систему міжнародної сертифікації проектних менеджерів;
    - розроблено і внесено зміни в національний класифікатор професій (ДК-03-95), що пов'язані з визначенням професій з управління проектами та програмами;
    - науково обґрунтовано і ВАК України відкрито нову спеціальність 05.13.22 – управління проектами та програмами. Тепер це дозволяє щорічно готувати понад 30 кандидатів та докторів наук в цій галузі знань, формувати високопрофесійний склад професорсько-викладацьких кадрів вищих навчальних закладів України;
    - під керівництвом членів авторського колективу із наукової спеціальності 05.13.22 підготовлено чотири доктори і 28 кандидатів наук;
    - видано українською мовою найбільш відомі міжнародні системи знань та поняттєво-термінологічна система з управління проектами;
    - розроблені методи і засоби використано при підготовці і реалізації Державних програм: “Інформаційні та комунікаційні технології в освіті і науці” та “Забезпечення загальноосвітніх, професійно-технічних і вищих навчальних закладів сучасними технічними засобами навчання з природничо-математичних і технологічних дисциплін”, що дозволило суттєво покращити якісні показники проектних пропозицій, помітно підвищити ефективність виконання сотень окремих проектів, що входять до складу цих програм;
    - за результатами роботи опубліковано в Україні та закордоном 22 монографії, 13 навчальних посібники, понад 200 наукових статей;
  - в сфері виробництва:
    - створені методи і засоби використано при розробці і впровадженні проектів у виробничих компаніях та підприємствах України: компаніях ICD Investments; EASTONE; Південтеплоенормонтаж; на Чорнобильській, Південноукраїнській, Хмельницькій і Рівненській АЕС; холдінгової компанії „Мікрон”, м. Одеса; Іллічівський та Одеський масложиркомбіна-ти; компанії „Ландгут Україна”; ТОВ „Карбон” та закордоном: МРСК Центру – РАО ЄС Росії, Казатомпром та багатьох інших.

Створені методи прогнозування використані при розробці інвестиційних проектів для підприємств України. Вказані проекти пройшли експе-

ртизу міжнародних експертів і були представлені на Міжнародних інвестиційних, приватизаційних і бізнес-форумах у

Наукові засади прогнозованого активного управління проектами та програмами соціально-економічного розвитку України в сферах освіти, науки і виробництва використані при розробці інвестиційних проектів для підприємств України. Вказані проекти пройшли експертизу міжнародних експертів і були представлені на Міжнародних інвестиційних, приватизаційних і бізнес-форумах у Відні (1996 р.) під егідою Організації Об'єднаних Націй з Промислового Розвитку (UNIDO), у Торговій Палаті Сполучених Штатів Америки, Міжнародному банку реконструкції та розвитку (м. Вашингтон, округ Колумбія, 1996 р.), у Ялті (1996 р.), Мюнхені (2000 р.), Парижі (2000 р.), Відні (2000 р.). Результати роботи представлено на Всесвітніх конгресах, симпозіумах і конференціях в Австралії, Італії, Туреччині, Франції, Росії, Україні.

По роботі отримано численні позитивні відгуки від виробничих підприємств, навчальних закладів і наукових установ України, закордонних організацій і фахівців, в яких підкреслюється дуже високий науковий рівень роботи, визначається її виключно велике значення для сучасного і подальшого прогресивного розвитку України, для міжнародної науки і практики управління проектами. Результати роботи висвітлювались в засобах масової інформації (газети, радіо, телебачення), обговорювались і схвалені на громадських слуханнях в Інституті кібернетики ім. В.М. Глушкова НАН України та Київському національному університеті ім. Тараса Шевченка.

Узагальнено можна констатувати, що авторами роботи розроблено методологію створення систем управління проектами національного масштабу, головні компоненти яких реалізовані на практиці і відповідають кращим світовим досягненням у цій галузі науки і техніки. Отримані в роботі наукові і практичні результати є унікальними в СНД і за низкою своїх складових перевершають кращі світові досягнення. Розроблені і впроваджені в практику автоматизовані системи управління проектами і програмами у сферах освіти, науки і виробництва перевершують відомі світові аналоги за повнотою охоплення спектру розв'язуваних задач, за ефективністю рішень та точністю результатів, що можуть бути отримані.

Результати роботи формують цілісну науково-практичну основу прогнозованого активного управління проектами і програмами соціально-економічного розвитку України в сферах освіти, науки і виробництва як фундаменту професійної кадрової та технологічної підтримки розвитку держави в кризових й турбулентних умовах.

Відмінною рисою роботи (в позитивному розумінні) є органічне поєднання результатів наукових розробок авторів в області управління проек-

тами з практичним створенням професійної інфраструктури у сферах освіти, науки і виробництва. Це дало змогу на основі розроблених науково-практичних засад створити і впровадити національно-орієнтовану систему прогнозованого активного управління проектами та програмами розвитку України у сферах освіти, науки і виробництва. Результати робіт впроваджено у багатьох проектах, як державного так і приватного секторів економіки.

За глибиною наукового обґрунтування і масштабністю застосування робота має загальнодержавне значення. Її здобутки вже сьогодні вагомो впливають на характер і результати функціонування та розвитку різних підсистем українського суспільства, відкривають нові можливості для прискорення темпів соціально-економічного розвитку України, забезпечення її конкурентоспроможності на різних міжнародних ринках, утверджують у світі високий авторитет вітчизняної освіти, науки і передового виробництва.

О.М. Алимов, В.Е. Быков, С.Д. Бушуєв, Н.С. Бушуєва, Ю.М. Тесля,  
І.В. Кононенко, С.О. Рыбак, Ю.Ф. Ярошенко

### **СИСТЕМЫ УПРАВЛЕНИЯ ПРОЕКТАМИ И ПРОГРАММАМИ – СОВРЕМЕННЫЕ ИНСТРУМЕНТЫ ИННОВАЦИОННОГО СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ УКРАИНЫ**

В статье рассматриваются основной замысел, научные и практические результаты работы «Системы прогнозированного активного управления проектами и программами социально-экономического развития Украины в сферах образования, науки и производства», которая выполнена коллективом ученых НАН, АПН и МОН Украины и удостоена Государственной премии в области науки и техники за 2009 г. Показано, как эти результаты могут быть использованы для дальнейшего развития украинского общества.

О.М. Алимов, В.Ю. Биков, С.Д. Бушуєв, Н.С. Бушуєва, Ю.М. Тесля,  
І.В. Кононенко, С.О. Рыбак, Ю.Ф. Ярошенко

### **СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ ПРОЕКТАМИ ТА ПРОГРАМАМИ – СУЧАСНІ ІНСТРУМЕНТИ ІННОВАЦІЙНОГО СОЦІАЛЬНО- ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ**

У статті розглядаються основний задум, наукові і практичні результати роботи „Системи прогнозованого активного управління проектами та програмами соціально-економічного розвитку України в сферах освіти, науки і виробництва”, що виконана колективом науковців НАН, АПН та МОН України і удостоєна Державної премії України в галузі науки і техніки за 2009 рік. Показано, як ці результати можуть бути використані для подальшого розвитку українського суспільства.

O.M. Alimov, V.Ye. Bykov, S.D. Bushuyev, N.S. Bushuyeva, Yu.M. Teslya,  
I.V. Kononenko, S.O. Rybak, Yu.F. Yaroshenko

**SYSTEMS BY MANAGEMENT OF PROJECTS AND PROGRAMS  
– MODERN INSTRUMENT OF INNOVATIVE SOCIAL & ECONOMIC  
DEVELOPMENT OF UKRAINE**

Main design, scientific and practical results of the work “Systems of forecasting active project and program management of Ukraine social-economic development in the education, science and production spheres” which is fulfilled by NAS, APS and MES of Ukraine scientists and is awarded by State prize of Ukraine are considered in this article. How these results can be used for further Ukraine society development is shown.

*Стаття надійшла до редакції 05.05.2010*

УДК 370

*Н.В.Гурина  
м. Харків, Україна*

**КАДРОВАЯ ПОЛИТИКА НАЦИОНАЛЬНЫХ  
ПРЕДПРИЯТИЙ:  
ОСОБЕННОСТИ, РОЛЬ И МЕСТО В ПРОЦЕССАХ  
ИННОВАЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ**

Совершенствование стилей и приёмов управления в условиях инновационной деятельности, быстрое и адекватное реагирование на изменение конъюнктуры рынка, острая необходимость рационального управления во внедрении новшеств, развитие новых направлений и механизмов в работе предприятий, приспособление всех основных элементов современного менеджмента к специфике национального рынка позволят руководителям новаторского типа использовать все виды средств для наиболее успешной и эффективной инновационной деятельности.

Анализируя инновационную деятельность предприятий, можно сделать вывод о том, что инновационный процесс в отечественной промышленности не имеет тенденции к активизации и его можно охарактеризовать как стагнационный [1, с.307]. Низкий уровень инновационной активности украинских предприятий вызван, прежде всего, неблагоприятной экономической средой, недостаточной государственной поддержкой, и, в значительной мере, недостаточным вниманием, нежеланием внедрения инноваций на предприятиях как со стороны административного аппарата, так и всего персонала в целом.

Одним из главных факторов инновационного процесса являются кадры, так как именно они выступают генератором новаторских идей и занимаются их воплощением в жизнь. На основе анализа научной литературы в табл.1 представлены факторы внешней и внутренней среды деятельности предприятия, влияющие на проведение, организацию и управление инновационными процессами.

*Таблица 1*

Факторы, влияющие на инновационный процесс предприятия

| Факторы внешней среды   | Факторы внутренней среды                                    |
|---|---|
| Факторы непосредственного влияния (законодательство, действия органов государственного управления, конкуренция и т. п.) | Формирование стратегии управления инновационной активностью |

|  |  |
|--|--|
| Факторы опосредованного влияния (научно-технический прогресс, политическая ситуация, экономические изменения в стране или отрасли, события на международной арене) | Принципы инновационной деятельности предприятий;<br>Инвестиционные ресурсы и их использование в инновационной деятельности;<br>Кадровый потенциал инновационной деятельности |
|--|--|

Как свидетельствует западный опыт, 75% руководителей успешно работающих предприятий считают своевременные изменения, связанные с внедрением прогрессивных технологий, выпуском новых видов продукции, важнейшим элементом конкурентоспособности [2, с. 115]. Приведённые в табл.2 данные (составлены на основании данных [3,с.18], [4,с.36,38] ) свидетельствуют о более высокой активности руководящих кадров и в то же время о невысоком проценте инженерно-технических работников, участвующих в нововведениях. Объяснений сложившейся ситуации может быть несколько. С одной стороны, имеет место недостаточная финансовая мотивация. С другой стороны, это обусловлено наличием постколониальных стереотипов мышления, особенностями психологического климата в коллективе, системой духовных ценностей и т.п. В тоже время большая часть руководителей высшего уровня соглашаются, что инновации способствуют «агрессивному» ведению жесткой конкурентной борьбы. Однако усилий со стороны одних только руководителей и половины инженерно-технического персонала в нынешних условиях уже явно недостаточно.

*Таб-*  
*лица 2*

Отношение руководителей различных уровней к инновационным процессам на национальных предприятиях (в %)

| Участие\отношение                                  | Руководители высшего и среднего уровней | Инженерно-технические работники |
|--|---|---------------------------------|
| поддерживают и участвуют в инновационных процессах | 70                                      | 55                              |
| относятся к ним пассивно                           | 8                                       | 17                              |
| оказывают сопротивление                            | 10                                      | 12                              |
| не определились                                    | 12                                      | 16                              |



Теоретики и практики менеджмента в целом сходятся во мнении, что традиционный подход, при котором генерирование новых идей было прерогативой гениальных одиночек или обособленных исследовательских отделов, является слишком узким или/и изжил себя. Необходима высокая плотность потока новаторских идей. Поэтому задача постоянного и всеобщего «мозгового штурма» ставится в конечном итоге перед всеми работниками.

Рациональные предложения на всех уровнях управления предприятиями как одна из основных и официально признанных форм инновационной деятельности являются реакцией на изменение самого понимания новизны идеи: совершенствование услуг и технологий, разработка многочисленных модификаций продукции, поиски путей экономии ресурсов, улучшение качества обслуживания клиентов, изменения условий организации труда – всё то, что потенциально принесёт пользу, обретает тот же статус, что и радикальные инновации.

Для определения наиболее желательных качеств персонала, которые следует развивать для возможно большего вовлечения работников в процесс инновационной деятельности, целесообразно все характеристики работников разделить на активные и пассивные. Были выделены следующие активные качества сотрудников в контексте их восприимчивости к инновациям: мотивация к инновационной деятельности; информированность об инновационной политике предприятия и чувство значительности собственной роли в процессе её реализации; соответствующая квалификационная подготовка.

Квалификация обуславливает наличие такого уровня новых знаний, умений и навыков в процессе внедрения инноваций, который требует от сотрудников адекватных действий. Кроме того, квалификация является мотивирующим фактором: чем выше квалификация, тем в большей степени персонал руководствуется внутренними, а также положительными внешними мотивами и таким образом охотнее принимает участие в процессах внедрения и распространения инноваций. Квалифицированные специалисты достаточно легко адаптируются к нововведениям.

Следует отметить особую важность и ответственность роли организаций образования в целостной системе инновационной деятельности для достижения максимального использования интеллектуального потенциала персонала во всех направлениях экономического развития. Речь идёт о формировании личности современного инновационного менеджера. При этом обучение должно быть многопрофильным и одновременно повышающим уровень ролевой, мотивационной и квалификационной восприимчивости непосредственных творцов инновации.

Обучение с целью повышения квалификации должно быть постоянным, поскольку инновационная деятельность существенно сокращает период потребности специалиста определённого уровня квалификации.

При этом форма собственности принципиально не влияет на уровень инновационной активности работающих. В тоже время просматривается прямая зависимость между уровнем кадровой составляющей потенциала и местом работника в иерархической структуре предприятия.

Исходя из вышесказанного, для совершенствования стратегии кадровой политики в процессах инновационной деятельности необходимо следующее: поддержка стремления сотрудников постоянно учиться и повышать квалификацию; сочетание в системе образования специальных знаний и многоцелевой подготовки; возможность свободно высказывать своё мнение о проводимых изменениях; поощрение совмещения профессий, преодоление барьеров между разными видами занятий и функциональными обязанностями; предоставление содержательной деловой информации, даже если она негативна; проведение регулярных совещаний рабочих групп; постоянная поддержка атмосферы доверия к инновациям; предоставления права на ошибку, терпимость к неудачам; создание эффективного механизма финансовой мотивации персонала.

**Список литературы:** 1. *Пуртов В.Ф., Семенюк В.А.* Инновационный фактор экономического роста: опыт, проблемы, перспективы // Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. Економічна серія. – 2001. - №530. – с.305-308. 2. *Осецький В.* Методичні підходи до реалізації *Жалило Я.* інноваційного потенціалу підприємств// Економіка.- 2002. - №3.- с.114-117. 3. Декларации об инновациях // Компаньон. – 2002. - №49. – с.17-21. 4. *Кравченко М.О.* Кадрова складова інноваційного потенціалу промислових підприємств // Маркетинг в Україні. – 2001.- №1. – с.36-39. 5. *Медынский В.Г.* Инновационный менеджмент: Учебник. – М.: ИНФРА-М, 2002. – 296с.

Н.В.Гурина

### **КАДРОВАЯ ПОЛИТИКА НАЦИОНАЛЬНЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ: ОСОБЕННОСТИ, РОЛЬ И МЕСТО В ПРОЦЕССАХ ИННОВАЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ**

В статье были проанализированы причины проявления низкого уровня инновационной активности украинских предприятий, детально рас-

смотрены факторы, влияющие на инновационный процесс предприятий и предложены пути решения данного вопроса.

Н.В.Гуріна

**КАДРОВА ПОЛІТИКА НАЦІОНАЛЬНИХ ПІДПРИЄМСТВ:  
ОСОБЛИВОСТІ, РОЛЬ І МІСЦЕ В ПРОЦЕСАХ ІННОВАЦІЙНОЇ  
ДІЯЛЬНОСТІ**

У статті були проаналізовані причини прояву низького рівня інноваційної активності Українських підприємств, детально розглянуті чинники, що впливають на інноваційний процес підприємств і запропоновані шляхи даного питання.

N.V.Gurina

**SKILLED OF NATIONAL ENTERPRISES: FEATURES, ROLE AND  
PLACE IN PROCESSES OF INNOVATIVE ACTIVITY**

Reasons of display of low level of innovation activity of the Ukrainian enterprises were analysed in the article, in detail rasmotreny factors, influencing on innovation process of enterprises and the ways of this question are offered.

*Стаття надійшла до редакції 4.05.2010*

**УДК 378**

*В.О. Калита  
м.Харків, Україна*

**УДОСКОНАЛЕННЯ МОДЕЛІ ІННОВАЦІЙНОГО ПРОЦЕСУ**

У статті виконано аналіз існуючих у світовій практиці моделей інноваційного процесу. Обґрунтована необхідність удосконалення моделі інноваційного процесу. Удосконалено модель інноваційного процесу через виділення внутрішніх джерел інноваційних ідей і визначення особливостей їх впливу на інноваційний процес.

Україна вступила в СОТ, інноваційна діяльність стала не тільки ключовим чинником успіху в конкуренції, але і головною умовою виживання на ринку. Оновлення товарного асортименту, модернізація технологій, вдоскона-

лення систем організації і управління дозволяють вітчизняним підприємствам адаптувати свою продукцію до вимог ринку, скоротити витрати, підтримувати необхідний рівень попиту, стабілізувати і покращувати фінансово-економічні результати діяльності. Прискорення темпів науково-технічного розвитку призводить до підвищення швидкості оновлення продукції (послуг) і звикання споживачів до новинок, а отже, до скорочення життєвих циклів продукції, технології, попиту, до підвищення інтенсивної конкурентної боротьби на ринках збуту підприємства [1]. Тому особливо актуальним є питання ефективної організації інноваційного процесу.

Проблемою ефективної організації інноваційного процесу займалися такі вітчизняні та закордонні вчені, як Р. Росвел, Л.І. Кошкіна, А.Е. Хачатурова, І.С. Булатова, С.Д. Ільєнкова, В.Ф. Гриньова, В.Я. Кардаш, Л. Водачек, О. Водачкова, Т. Алімова, Дж. Бредборі, Г.Я. Гольштейн, П. Дойль, Д. Дж. Маргус, Ф. Кодама, К. Розенберг.

У роботах [4-13] рекомендується проводити маркетингові дослідження безпосередньо після фази генерації ідеї нововведення. На наш погляд, розробка концепції інновації на основі маркетингових досліджень підвищує ефективність інноваційної діяльності організаційної структури, знижуючи ризики і мінімізуючи витрати часу і ресурсів на впровадження новини.

У роботах [15-17] інновація сьогодні орієнтується тільки на потреби зовнішнього споживача, ігноруючи при цьому внутрішні потреби в інноваціях самого підприємства-новатора.

Метою статті є аналіз існуючих у світовій практиці моделей інноваційного процесу, виділення притаманних їм переваг та недоліків, удосконалення моделі інноваційного процесу.

З точки зору авторів О.І. Волков, М.П. Денисенко, А.П. Гречан “ у загальному вигляді інноваційний процес являє собою одержання і комерціалізацію винаходу, нових технологій, видів продуктів і послуг, рішень виробничого, фінансового, адміністративного або іншого характеру та інших результатів інтелектуальної діяльності” [2, С.121].

Не можна не погодитися з даним визначенням, адже автори підтверджують двозначний характер інноваційної діяльності (спрямованість інноваційної діяльності на потреби зовнішніх споживачів (зовнішні інновації) та внутрішні потреби підприємства в інноваціях (внутрішні інновації)), тобто не тільки на зовнішні, але і на внутрішні інноваційні проекти повинна бути зорієнтована інноваційна діяльність українських підприємств, це дозволить підприємствам значно збільшити ефективність своєї діяльності, а отже і конкурентоспроможність.

З метою ефективної організації інноваційного процесу розглянемо і проаналізуємо існуючі в світовій практиці моделі інноваційного процесу.

Незаперечний внесок в дослідження інноваційних процесів вніс відомий вчений Рой Росвелл, який в своїх роботах виділив декілька поколінь інноваційного процесу.

Перше покоління інноваційних процесів існувало з 1950-х до середини 1960-х років. На думку Р.Росвела [3], це покоління характеризується як: «Модель, яка підштовхується технологіями (technology push-model), є простим лінійно-послідовним процесом з наголосом на роль НДОКР і відношенням до ринку лише як до споживача результатів технологічної активності виробництва».

Типовими представниками першого покоління є Кошкіна Л.І., Хачатурова А.Е., Булатова І.С [4]. Вони виділяють наступні етапи інноваційного процесу: перед виробничий (НДР, ДКР, підготовка виробництва); виробництво продукції; експлуатація або споживання.

Вчені-економісти С.Д. Ільєнкова [5], В.Ф. Гриньова [6], В.Л. Кардаш [7] вважають, що інноваційний процес складається з наступних стадій: фундаментальні дослідження; прикладні дослідження; розробка; проектування; будівництво; освоєння виробництва; виробництво; маркетинг.

Словацькі економісти Водачек Л. і Водачкова О. [8] затверджують, що етапами інноваційного процесу є: наука; дослідження; розробка виробу; виробництво; споживання.

Алімова Т. стверджує, що інноваційний процес включає наступні етапи: наукові дослідження і розробки; придбання не упредметненої технології; організація виробництва; маркетинг нових продуктів; пуск виробництва; стратегічні дослідження ринку [9].

Друге покоління інноваційних процесів, виділене Р.Росвеллом, припадає на кінець 1960-х — початок 1970-х. Це покоління він визначає як: «Та ж лінійно-послідовна модель, але з упором на важливість ринку, на потреби якого реагують НДОКР (need pull model)» [3].

Представником цього покоління є Дж. Бредборі [10]. Він виділяє наступні етапи інноваційного процесу: попередня оцінка проекту; генерація ідей, експеримент винахід, оцінка патентування, аналіз проекту; прикладне вживання: експерти, ідеї, дослідження ринку, оцінка проекту; розробка і проектування; застосування.

Гольштейн ГЛ. [11] дотримується думки, що інноваційний процес складається з етапів: розробка товару: маркетингові дослідження, генерація і фільтрація ідей НДР, ДКР, випробування в ринкових умовах; підготовка виробництва; освоєння виробництва; виробництво; збут; експлуатація. До цієї ж групи учених відноситься і Дойль П. [12]. Він вважає, що етапами інноваційного процесу є: ідеї; дослідження і аналіз ринку; перевірка концепції про-

дукції; бізнес-аналіз; розробка торгової марки; упровадження у виробництво; пробний ринок; виведення на національний ринок.

Ще одним представником групи учених, що рекомендують проводити організацію інноваційного процесу з урахуванням вимог ринку вже на ранніх етапах розробки інновації; є Дональд Дж. Маргус [13]. На його думку, інноваційний процес повинен містити наступні стадії: усвідомлення можливостей; формулювання ідеї; формулювання попиту; розробка концепції продукції; виробництво; тестування; ринок.

Узагальнюючи думки другої, третьої, четвертої та п'ятої групи учених, можна сказати, що в більшості своїй вони рекомендують проводити маркетингові дослідження безпосередньо після фази генерації ідеї нововведення. На наш погляд, розробка концепції інновації на основі маркетингових досліджень і, отже, з урахуванням вимог ринку підвищує ефективність інноваційної діяльності організаційної структури, знижуючи ризики і мінімізуючи витрати часу і ресурсів на впровадження новинки. У більшості своїй в цих моделях інноваційного процесу фаза маркетингових досліджень на ринковому етапі окремо не виділяється, проте, можливе дослідження ринку в процесі збуту або розповсюдження інновації.

Відображає процес електроніфікації інновації, що характеризується збільшенням використання експертних систем, імітаційного моделювання, інтегрованих систем гнучкого виробництва і автоматизованого проектування, пов'язаних з постачальниками [17].

На основі проведеного аналізу можна зробити висновок, що проблема ефективної організації інноваційного процесу цікавила не одне покоління і не одного вченого. Унаслідок цього модель інноваційного процесу зазнала багатократних змін — від лінійної моделі до складної багаторівневої з використанням передових систем інформатики і обчислювальної техніки.

Сучасний інноваційний процес має наступні характеристики:

1. Інноваційний процес розглядається як паралельна розробка інновацій декількома групами різнопрофільних фахівців з використанням систем інформатики і обчислювальної техніки.

2. Джерелами інноваційних ідей на сучасному етапі є: потреби ринку; зовнішні (існуючі в світовій практиці) і експериментальні (наукові дослідження) знання по відношенню до підприємства; знання, одержані на власному досвіді.

3. Маркетинг є центральним блоком в інноваційному процесі, здійснюється від фундаментальних досліджень до після продажного обслуговування готової продукції

4. Тісна співпраця з постачальниками і постійними покупцями.

5. Наявність зовнішніх, горизонтальних, вертикальних і зворотних зв'язків між етапами (блоками) інноваційного процесу, що дозволяє враховувати власні помилки, тобто вчитися на власному досвіді.

6. Використання систем інформатики і обчислювальної техніки на всіх етапах інноваційного процесу.

Таким чином, на сьогоднішній день в економічній теорії інноваційний процес, дозволяє підприємству вивести на ринок інноваційний продукт раніше аналогів конкурентів і відповідно до попиту споживачів.

З метою усунення недоліків і ефективної організації інноваційного процесу нами розглянуто засоби удосконалення моделі інноваційного процесу.

У запропонованій моделі, як і в існуючих, на всіх етапах маркетинг повністю координує інноваційний процес з погляду відповідності результатів інноваційної діяльності потребам споживачів.

Залежно від споживачів можна класифікувати джерела інноваційної діяльності на внутрішні і зовнішні. До зовнішніх пропонуємо віднести: зовнішні потреби в інноваціях (потреби в нових послугах та товарах); існуючі в світовій практиці знання і дослідження.

Внутрішніми джерелами інноваційних ідей є: внутрішні первинні та вторинні потреби функціональних підрозділів господарюючого суб'єкта в інноваціях (потреби в інноваційних технологіях, сировині, способах організації виробничого процесу і і.н.) і знання одержані на власному досвіді.

Необхідно також зазначити, що як на зовнішні, так і на внутрішні джерела інновацій безпосередньо впливають фактори макросередовища (економічні фактори, соціально-культурні фактори, політико-правові фактори) та мікросередовища (конкуренти, ринок, постачальники, посередники). Тому для повноцінної оцінки інноваційних ідей слід враховувати вплив факторів зовнішнього середовища.

У результаті взаємодії маркетингу і одержаної інформації (не тільки із зовнішнього середовища підприємства, але і з внутрішнього) на підприємстві генеруються ідеї для інновацій, орієнтованих на внутрішні і зовнішні потреби.

Висновок. Запропонована засоби удосконалення моделі інноваційного процесу є доцільними для реалізації в практиці діяльності підприємства. При упровадженні її є можливим врахування усіх джерел інноваційних ідей, вплив зовнішнього та внутрішнього середовищ на джерела інновацій, а також реалізація не тільки зовнішніх але і внутрішніх інноваційних проектів.

Отже, в результаті її використання на практиці стає можливим: ефективно організувати інноваційний процес; знайти нові резерви для зрос-

тання ефективності діяльності підприємства від реалізації інноваційного процесу; результативно управляти інноваційним процесом.

**Список літератури:** 1. *Гончаров В.Н., Иванова Е.В.* Концепция стратегической организации инновационной деятельности предприятий [www.maor.vorism.ru/Gancharov.html](http://www.maor.vorism.ru/Gancharov.html). 2. Економіка й організація інноваційної діяльності: Підручник/ О.І. Волков, М.П. Денисенко, А.П. Гречан та ін.; Під ред. Проф. О.І. Волкова, проф. М.П. Денисенка. -К: ВД «Професіонал», 2004. - 960 с.

3. *Roy Rothwell.* The Changing Nature of the Innovation Process// Technovation, 1993: Пер., обработка Сенина А. - Электронная версия, 2001/<http://technopark.al.ru>. 4. *Кошкина Л.И., Хачатурова А.Е., Булатова И.С.* Менеджмент на промышленном предприятии - Л., 2000. -Электронная версия, «Эколайн», 2000 / <http://cssi-glansnetru/mc/>. 5. Инновационный менеджмент/ Ильенкова С.Д., Гохберг Л.М., Ягутин С.Ю., и др., под ред. Ильенковой С.Д. - М.: Банки и биржи, ЮНИТИ, 1997.- 327с. 6. *Гринев В.Ф.* Инновационный менеджмент: Учебное пособие. - К: МАУП, 2000. -148 с. 7. *Кардаш В.Л.* Товарна інноваційна політика: Навч. посібник. - К: КНЕУ, 1999. -124 с. 8. *Водачек Л., Водачкова О.* Стратегическое управление инновациями на предприятии: Сокр. пер. - М.: Экономика, 1989.- 167с. 9. *Алимова Т.* Инновационные процессы в малом предпринимательстве /<http://rcsme Ju/introduction.htm>. 10. *Bradbury J.A.A.* Product Innovation: Idea to Exploration John Wiley & Sons, 1989: Пер., обработка Сенина А. - Электронная версия, 2001 /<http://technopark.al.ru>. 11. *Гольдштейн Г.Л.* Инновационный менеджмент: Учеб. пособие/ Таганрог ТГРТУ, 2001. - 132 с. 12. *Дойль П.* Менеджмент: стратегия и тактика: Пер. с англ. / Под ред Каптуревского Ю.Н. - СПб.: «Питер», Серия «Теория и практика менеджмента». -1999. - 560 с. 13 *Donald G. Marguis.* The Anatomy of Successful Innovation: Пер., обработка Сенина А. - Электронная версия, 2001/ <http://technopark.al.ru>. 14 *Котлер Ф.* Основы маркетинга. - М.: Прогресс, 1991.-734 с. 15. *Науменко Е.О.* К вопросу о моделях управления инновационными процессом предприятия в современных условиях, <http://kubagro.ru/get>. 16. *Kodama F.* Emerging patterns of innovation sources of Japan's technological edge. - Harvard Business School, 1995. 17. *Rothwell R* Towards the fifth-generation innovation process // International Marketing Review. - 1994. -Vol.11.-No. 1-p.7-31.

В.О. Калита

**УДОСКОНАЛЕННЯ МОДЕЛІ ІННОВАЦІЙНОГО ПРОЦЕСУ**



У статті проаналізовані існуючі у світовій практиці моделі інноваційного процесу. Обґрунтована необхідність удосконалення моделі інноваційного процесу через виділення внутрішніх джерел інноваційних ідей і визначення особливостей їх впливу на ефективність управління.

В.А. Калита

### **СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ МОДЕЛИ ИННОВАЦИОННОГО ПРОЦЕССА**

В статье проанализированы существующие в мировой практике модели инновационного процесса. Обоснована необходимость усовершенствования модели инновационного процесса через выделение внутренних источников инновационных идей и определения особенностей их влияния на эффективность управления.

V.A. Kalita

### **IMPROVEMENT PROCESS OF INNOVATION MODEL**

The article reviewed models of the innovation process which exist in the world. The necessity of improving the innovation process model is justified through the allocation of inner sources of innovative ideas and definition of their impact on the innovation process is observed.

*Стаття надійшла до редакції 21.04.2010*

**УДК 159**

*Є.О.Соловійов  
м.Харків, Україна*

### **СОЦІАЛЬНІ ТА ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ УПРАВЛІННЯ В УКРАЇНІ**

Демократизація суспільних відносин в Україні відображається на характері суб'єктно-об'єктних зв'язків у виробництві. Традиція централізованого управління, що була притаманна командно-адміністративній системі, змінюється партнерськими стосунками, запроваджуються сучасні форми влади, для яких характерне залучення персоналу до участі у процесах прийняття управлінських рішень та виконання основних функцій (планування, організація, мотивація, контроль). Але це

відбувається дуже повільно, тому що пов'язано з соціальними та психологічними особливостями учасників процесу, із звичками побудови управлінських відносин.

Шляхи розв'язання соціальних та психологічних проблем управління в сучасних умовах достатньо широко обговорюються в науковій літературі, зокрема, у працях таких авторів, як А.М.Бандурка, О.Г.Романовський та ін. Обґрунтовуються конкретні підходи до розв'язання питань підбору і навчання кадрів, організації стосунків між керівником та підлеглими, побудови ефективної взаємодії в колективах тощо. Але недостатня увага приділяється дослідженню соціальних та психологічних аспектів самої управлінської діяльності. У зв'язку з цим завданням цієї статті є висвітлення таких проблем, що пов'язані з децентралізацією управління в організації, й розробка пропозицій щодо соціального та психологічного забезпечення цього процесу.

Подолання традиції високоцентралізованого управління має бути пов'язане із зміною стереотипів поведінки як керівника, так і підлеглих, перш за все, у невеличких колективах відділів, у яких спочатку простіше змодельовати нові схеми взаємодії, організувати їх впровадження, спостерігати реакцію співробітників та результати нововведень, корегувати плани дій і програми їх втілення.

Трудовий колектив, якщо він дійсно є таким, можна розглянути як невеличку систему, кожен елемент якої, завдяки раціонально організованим зв'язкам, відіграє важливу роль у досягненні загального результату діяльності. Будь-яка людина є неповторною оригінальною особистістю, що відрізняється природними задатками, загальними та професійними здібностями, типом нервової системи, характером, темпераментом, інтелектом, моральними якостями, інтересами, переконаннями, індивідуальним досвідом поведінки тощо [1, с.359]. Але поєднані загальною метою функціонування структурного утворення, досягнення якої одночасно є засобом реалізації цілей кожного (щодо до матеріального забезпечення, розвитку особистості, кар'єрного зростання, спілкування з однодумцями тощо), члени колективу стають одним цілим, виявляючи власні риси, які співпадають з цілеспрямованістю колективу, та приховуючи інші, що можуть заважати суспільній діяльності (якщо людина має бажання працювати саме в цій групі). Може бути навпаки – виявляються риси, що призводять до конфлікту між особистістю і групою.

Сукупність індивідуальних характеристик формує неповторний потенціал кожного колективу.

Фахівці виокремлюють такі його складові [2, с.62]:

- кваліфікаційний (професійні знання, вміння, навички, що обумовлюють професійну компетентність; група може інтегрувати різнобічні знання, вміння, навички в новій більш потужний потенціал);
- психофізіологічний (рівень працездатності);
- творчий (інтелектуальний, пізнавальні здібності);
- комунікативний (здібності до взаємодії з іншими і в інтересах спільної мети);
- моральний;
- здатність до розвитку (через розвиток співробітників та елементів групового потенціалу можна вирішувати більш складні завдання).

Кожний з перелічених елементів групового потенціалу є дуже важливим і суттєво впливає на характеристики системи. Але їх перелік виглядає в такому варіанті не зовсім повним. До творчої складової доцільно додати креативні здібності, тобто можливості пропонувати нестандартні ідеї, оригінальні підходи до формування й відбору методів вирішення завдань, виходу з кризових ситуацій. Комунікативний потенціал слід розглядати як внутрішньо, так і зовнішньо спрямований, тобто як здібності організовувати ефективне спілкування в колективі і з оточуючим середовищем (представниками інших установ, споживачами послуг, працівниками ЗМІ тощо). В умовах високих темпів змін у суспільстві доцільно доповнити цей перелік здатністю до адаптації, можливістю перебудовувати діяльність під час фінансових, політичних, соціальних та інших трансформацій, які в сьогоденні світі стали постійним явищем. За умови застосування в організації (на підприємстві) певного рівня централізації управлінських відносин використання й розвиток потенціалу колективу матиме різні характеристики. Дослідження цього питання базувалося на тому, що високий рівень централізації часто пов'язаний з авторитарним стилем керування, зниження його корелює з демократизацією відносин. Централізоване управління є більш формальним, орієнтується на вимоги посадових інструкцій, інших нормативно-правових документів, керівник у своїх діях спирається на точку зору, що працівники не схильні до творчості, потребують постійного контролю та спонукання до виконання службових обов'язків.

У разі застосування децентралізованого управління увага керівництва зміщується з виконання посадових обов'язків (хоча ця вимога й залишається обов'язковою) на розвиток особистості та максимальне використання її потенціалу. Це стосується всіх складових, окрім психофізіологічної, тому що вікові, статеві особливості, стан здоров'я тре-

ба просто враховувати під час розподілу праці, хоча раціональне сполучення цих характеристик окремих працівників теж може дати значний позитивний результат, наприклад, формування колективу із залученням співробітників різного віку (з метою використання переваг певних категорій), чоловіків і жінок, різних типів темпераменту, різної спрямованості особистості тощо. Створення умов для підвищення кваліфікації, виявлення і розвитку творчих, комунікативних здібностей, а також здатностей до професійного саморозвитку забезпечує можливість постійного прогресу як кожної особистості, так і колективу в цілому, використання синергетичного ефекту, що виникає «в результаті такої спільної діяльності, яка дає колективні результати, що перевищують очікувані в результаті дій окремих елементів (2+2=5)» [2, с.62].

Розвиток відносин у напрямку децентралізації пов'язаний з делегуванням повноважень і відповідальності, з поширенням представлення інтересів учасників. На рівні первинних колективів це пов'язано переважно із залученням працівників до процесу управління саме цими структурними утвореннями (тобто до виконання основних і конкретних функцій, а також окремих робіт з прийняття й реалізації рішень).

На думку багатьох психологів [2-4], групове обговорення проблем породжує набагато більше ідей порівняно із ситуаціями, коли ті самі особи працюють одноосібно. Крім того, якість групового розв'язання проблем вища, ніж індивідуальних рішень. На необхідність застосування більш широкої взаємодії керівників та підлеглих вказують і практичні приклади, узагальнення яких дозволило виокремити поширені помилки, що зустрічаються в діях суб'єктів управління [4, с.213-214]:

- надмірний контроль поточної діяльності з метою перевірки відповідності виконаних робіт завданню;
- низка зацікавленість думкою підлеглих;
- недостатня мотивація співробітників до аналізу завдань, що поставлені, й пошуку ефективних рішень;
- постійне висування вимог до працівників щодо збільшення обсягів, швидкості та якості роботи;
- надмірне використання влади у процесах ділового спілкування з підлеглими.

Особливо чітко взаємодія керівника і членів групи простежується в колективному процесі прийняття й реалізації управлінських рішень.

Дослідження свідчать, що до виконання робіт майже з усіх етапів можуть бути успішно залучені працівники, що суттєво сприяє фактичній децентралізації управління, підвищенню якості рішень, які ухвалюються, та результативності діяльності взагалі.

Результати дослідження дають можливість зробити висновки:

- децентралізація управління значною мірою пов'язана із зміною стереотипів поведінки суб'єкта й об'єкта управління, що обумовлює необхідність дослідження соціальних та психологічних аспектів цієї проблеми;
- зменшення рівня централізації створює більш сприятливі умови для використання й розвитку потенціалу колективу (кваліфікаційного, творчого, комунікативного, адаптаційного тощо);
- розвиток управлінських відносин у напрямку децентралізації пов'язаний з делегуванням повноважень і відповідальності, що відбувається через залучення працівників до процесу прийняття й реалізації рішень, кожен з етапів якого передбачає можливість активної участі.

Подальше дослідження доцільно спрямувати на розробку методичних підходів до організації процесів делегування повноважень і відповідальності в трудових колективах.

**Список літератури:** 1. Державне управління і менеджмент: Навч. посібн. у табл. і схем./ Заг. ред. Г.С.Одінцової.- Харків: ХарРІ УАДУ, 2002. – 492 с. 2. *Кайлюк Є.М.* Психологія управління: Навч. Посібник для студ. спец. «Менеджмент організацій» / Є.М.Кайлюк, Г.Н. Фесенко. – Харків: ХНАМГ, 2007. – 183 с. 3. *Комінко С.* Психологія в менеджменті: Навч. посібн. / С.Комінко, Л.Курант, О.Самбірська, Т.Федотюк, С.Ніколенко. – Тернопіль, 1999. - 400 с. 4. *Бандурка А.М.* Основы психологии управления: Учебник / А.М.Бандурка, С.П.Бочарова, Е.В.Землянская. – Харьков: Унив. внутр. дел, 1999. – 528 с.

Є.О.Соловйов

### **СОЦІАЛЬНІ ТА ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ УПРАВЛІННЯ В УКРАЇНІ**

У данні статі проаналізовано та запропоновано заходи щодо соціального та психологічного забезпечення децентралізації управління в Україні. Зменшення рівня централізації створює більш сприятливі умови для використання й розвитку потенціалу колективу (кваліфікаційного, творчого, комунікативного, адаптаційного тощо).

Е.А.Соловьёв

### **СОЦИАЛЬНЫЕ И ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ДЕЦЕНТРАЛИЗАЦИИ УПРАВЛЕНИЯ В УКРАИНЕ**

В данной статье проанализированы и предложены мероприятия направленные на социальное и психологическое обеспечение децентрализации управления в Украине. Уменьшение уровня централизации создает более благоприятные условия для использования и развития потенциала коллектива (квалификационного, творческого, коммуникационного, адаптационного и.т.д.).

E.Solovyov

**SOCIAL AND PSYCHOLOGICAL ASPECTS  
DECENTRALIZATION OF PUBLIC AUTHORITY IN UKRAINE**

In this article we analyzed and suggested measures aimed at social and psychological support of management decentralization. Reducing the level of centralization creates more favorable conditions for coaching and development of staff opportunities (expertise, creativity, communication skills, adaptability etc.

Стаття надійшла до редакції 27.04.2010

**УДК 378**

*О. И. Шушлятин,  
м. Вінниця, Україна*

**НОВОЕ МЕЖДИСЦИПЛИНАРНОЕ ЗНАНИЕ НА СТЫКАХ  
ФОРМ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО ОПЫТА В КОНТЕКСТЕ СОЗНАНИЯ,  
МЫШЛЕНИЯ И ДУХОВНОСТИ**

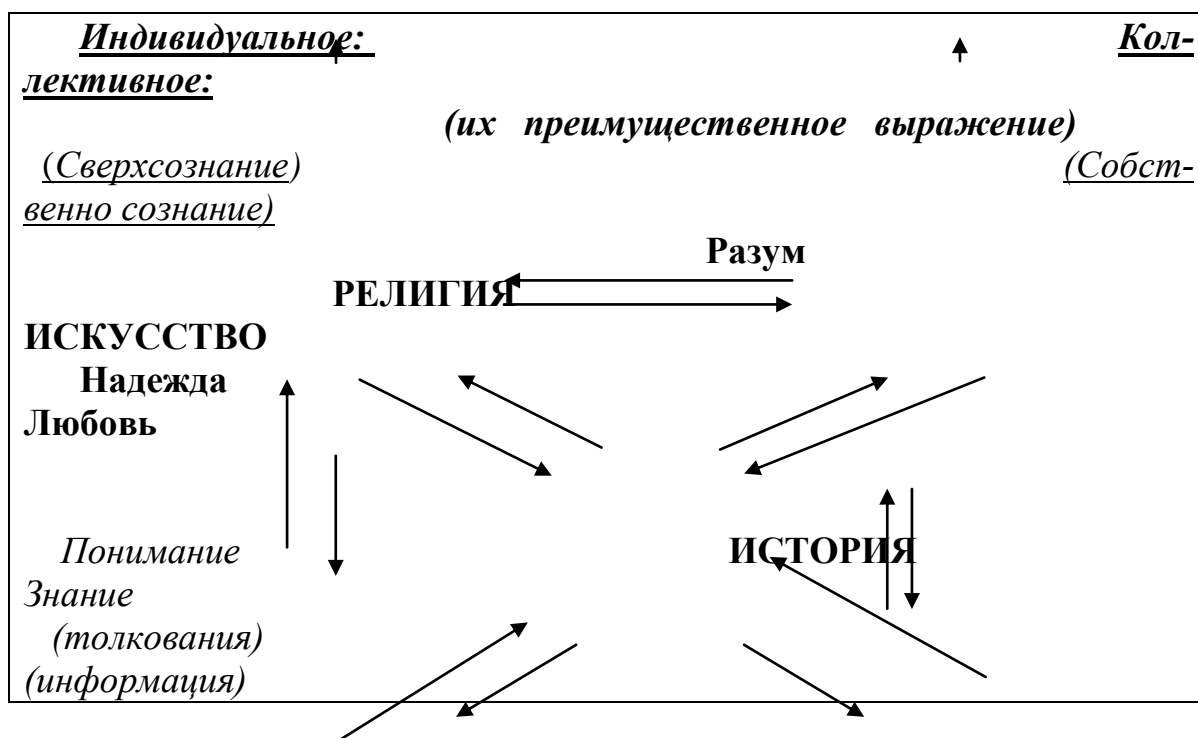
На стыке гносеологии (теории познания) и форм человеческого опыта, в частности, философии и религии родилась **«Религиозная философия»** [16], её автор – докт. филос. наук, профессор *Шкода Владимир Васильевич*, ХНУ им. В.Н. Каразина; в контексте науки, философии и физики родилась новая отрасль знания – **«Холистическая философия науки»** или **«Квантовая философия»** [14], её автор - докт. филос. наук, профессор *Цехмистро Иван Захарович*, ХНУ им. В.Н. Каразина; на основе педагогики, психологии управления и социологии родилась новая отрасль знания – **«Педагогика и психология управления социальными системами»** [10], её автор - докт. пед. наук и канд. техн. наук, профессор, НТУ: «ХПИ» *Романовский Александр Георгиевич*; на основе новой физики и психологии родилась

«Квантовая психология» [13], её автор - Роберт Антон Уилсон, США, а последняя в обобщенном и системообразующем философско-психологическом виде была представлена новой отраслью знания - «Психономия» [2, 17, 18], её автор - канд. мед. наук, член Международной Петровской академии наук и искусств, Нью-Йоркской академии наук, Шушляпин Олег Иванович, ХНМУ; на основе юриспруденции и религии родилась теория и практика «Законодательство Вселенной» и её религиозно-юридический аспект [1], её автор - канд. юрид. наук, профессор Богдан Владимир Васильевич, ХИУ.

В ряду quadriuma свойств-качеств личности человека: «**волевое - интеллектуальное - эмоциональное – духовное**» нельзя переоценивать или недооценивать то или иное свойство-качество человека в рамках пяти форм человеческого опыта – **искусства и религии, науки и философии, истории**. **Духовное** – это высший разум человека, оцениваемый каждым из нас на протяжении всей жизни на основе такой формы опыта, как **религия**. Это своего рода **философия (мудрость)** жизни, которая в политике перерастает в идеологию. **Интеллектуальное** – это то, что обуславливает прогресс в нашей жизни, связанный с техникой, компьютерными технологиями и пр., что лежит в основе такой формы опыта, как **наука**. **Эмоциональное** – это то, от чего зависит завораживающие нас в пределах такой формы опыта, как **искусство**, которое должно служить человеческой культуре. Воля и проявление **волевого** в человеке – это свойства-качества телесного (сомы), без чего не может быть образование системообразующих начал в сознании человека и в его жизненных проявлениях. Кому - то Бог дает силу и волю, а кому - то дает ум, высокий уровень интеллекта; кому-то Бог дает блистательные способности к пению и театральным выступлениям, а кому-то успехи в спорте, где важны волевые усилия и интеллектуальный расчет в ходе спортивных соревнований.

Человеческое бытие имеет две стороны: для реального бытия характерны познания пространственных и временных объективных законов, законов сохранения вещества и энергии, использующее в познании преимущественно индуктивные подходы; идеальное бытие пытается преодолевать пространство и время, имея субъективный характер; идеальное (виртуальное) представление абстрагирует и описывает предметный мир в категориях речи и сознания, речи и воображения, использующее в основном дедуктивные подходы и отвечающее постулату А. Ейнштейна «Imagination is more important than knowledge» (Воображение более важно, чем знание) [5].

Сознание – это воспроизведение человеком идеального плана своей целеполагающей деятельности и идеального представительства в ней позиции других людей. Сознание вошло в субъект как всеобщая управляющая системообразующая способность и лишь вследствие этого оно приобрело для субъекта определенность в качестве духовного образа реального сущего. Это его тройное бытие в виде реальной способности, идеальной и духовной формы, ставшим имманентным свойством человеческого существования и самосознания. Сознание – это идеальная реальность, формируемая в системе отношений человека и как отношение, реализующее свойства-качества человека к другому, к самому себе, к миру, отношению, свойственно именно человеку как неповторимой индивида, с одной стороны, и многогранной познающей и действующей личности, с другой. Чувственное сознание представлено в виде самых высших его форм человеческого опыта – искусства и религии; рациональное сознание движимо воображением и действием, и представлено двумя иными формами человеческого опыта – историей и наукой; рационально-чувственное познание – философией (мета-физикой) (Рис.1).





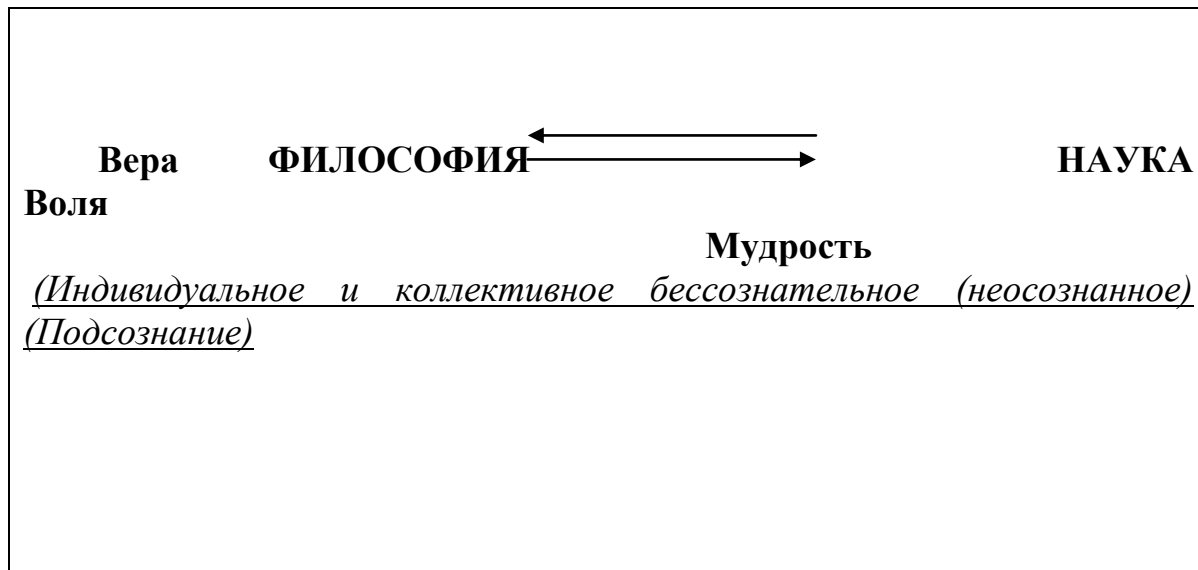


Рис. 1. Парадигма переходов от индивидуального («дискретному») к коллективному (системообразующему; «волновому») и, наоборот, в системе пяти форм человеческого опыта в экстраполяции к категориям субъективного и объективного осознания (познания) как форм – состояний - сознания человека

Оценкой форм опыта с позиций достижений человека в тех или иных отраслях знания делает такая форма опыта, как история, характеризуя историю науки, философии, искусства и религии. В каждые периоды развития нашей цивилизации мы являлись свидетелями подъема и спада в науке, искусстве, религии и философии, а также дополнение одной формы опыта другой, например, сакраментальным является выражение Альберта Эйнштейна по отношению науки и религии «*Наука без религии – хромая, религия без наука – слепая*». Перефразируя это выражение, можно было бы сказать в отношении и других форм опыта, например, «*Искусство без религии – безнравственно, религия без искусства – не впечатляющая*» [4].

Духовное в личность – это его мудрость и она находится в содружестве с интеллектом, а дополняемая нашими эмоциями формирует нашу интеллигентность и культуру. Всё это вместе должно служить воспитанию и наставлению человека. Развитие человека от его начала и до конца, его ум, воля, чувства должны дополняться духовностью, особенно в критические периоды развития личности, как семейных, так и коллегиальных отношений, оплодотворяясь духовными началами. Иерархия планов бытия – физический план, биологический, психический, ментальный, нравственный, духовный – обуславливают фазы (периоды) развития человека [1].

Вера, надежда, любовь и совесть определяют святость души, а множественные на волю укрепляют дух человека, в конечном итоге порождая

человеческую мудрость, типа «Если Я не за себя, то Кто же за меня, если Я только за себя, то зачем Я». Служение людям ведет к земным благам и счастью [7].

Человеческие цивилизации возникали и исчезали по мере познания мира человеком, человека человеком и самого человека себя, как личность в субъект-объектных отношениях, что связало нашу жизнь с пятью сакраментальными формами человеческого опыта – Историей, Религией, Наукой, Философией и Искусством (Культурой). Система самоорганизации (синергетика), самоуправления (автопоэзис) и самогенерации (самообновление), т.е. гармоничного развития системообразующих начал и целостности должна реализовываться на всех уровнях нашего познания – в современной политике в Украине и, прежде всего, на основе познания духовного развития и самосовершенствования систем политической власти с привлечением форм человеческого опыта, т.е. науки и религии, истории и философии, искусства и культуры [15].

Духовность находится в тесной связи с формами (состояниями) сознания, его сверхсознанием, с одной стороны, и индивидуальным и коллективным бессознательным, с другой, а также собственно сознанием и подсознанием. С сознанием связана человеческая способность идеального воспроизведения действительности и оно рассматривается как высшая форма отражения психики, свойственная социально развитому человеку и связанная с речью [2].

Самосознание – это состояние, в котором мы сознательно связаны с высшей сущностью и когда мы осознаем самость с осознанием человека себя как личности с присущим ему мировоззрением, убеждениями, целями, интересами и мотивами поведения. Подсознание, а, особенно, индивидуальное и коллективное бессознательное – сферы психики, которые представляют совокупность психических процессов, не представленных в сознании субъекта, реализуясь в виде иррациональной силы и которые определяют глубинные мотивы поведения и различные болезненные комплексы и способны накапливать обиды, прошлые поражения, злость и ненависть, зависть и мстительность и в «удобные» для человека периоды могут прорываться внаружу; сознание противопоставляется бессознательному и занимает подчиненное положение, хотя некоторые отрицательные проявления психики может сдерживать сверхсознание в форме высшей духовности (религии) и собственно сознание в форме человеческой культуры, интеллигентности, новых познаний в области то ли науки, то ли искусства, то ли в области истории или философии. Подкорковое сознание связано с воздействием внешних факторов на подкорку, т.е. скоплением нервных клеток, лежащих в глубине больших полушарий головного мозга. Феномен ясновидения объясняют поступлением в подкорковое сознание электромагнитных колебаний очень низкой частоты, минуя обычные органы чувств. Про-

цесс целенаправленного влияния на подкорковое сознание назван зомбированием. В противоположность зомби существуют энергетические вампиры, которые не могут брать и аккумулировать необходимые им энергии из космоса и эту недостачу они компенсируют за счет личной энергии какого-либо индивидуума, близкого или незнакомого [3].

Мышление – высшая степень человеческого познания, процесс отражения объективной действительности в представлениях, суждениях, понятиях, которое можно также представить в виде энерго - информационных потоков с малой энергией, но большой информацией и мысль есть обратная связь на формы (состояния) сознания.

Нами предложены в качестве факторов - процессов трансформации форм (состояний) сознания в виды мышления через такие характеристики управления ими, как универсальные механизмы, уникальные программы и особые правила с включением в процесс трансформации сознания четырех видов аттракторов [17].

Иерархия форм (состояний) сознания – индивидуального и коллективного бессознательного, подсознания, предсознания - сознания и сверхсознания - равно как и системные свойства - качества личности как выражений телесного (сома), души, духа и разума – это ничто другое как аналоговые уровни фрактальных степенных зависимостей, которые реализовываются с помощью четырех ключевых измерений, в свою очередь управляемых четырьмя силами или конечными точками перехода от хаоса к порядку (где «рождается» порядок из хаоса), называемых аттракторами [11].

**Циклический аттрактор** – это аттрактор первой размерности, который функционирует в координате (измерении, уровне) **сверхсознания** и отвечает за склонность человека к одному виду деятельности и неприятия другого вида, знаменуя переход от сверхсознания к «зарождению» мыслительных действий (деятельности, поступков) 1-го порядка и интеллектуальных мыслительных образов (конкретно-целостный вид мышления). Этот аттрактор - аналог проявлений свойств - качеств **Разума** имеет характер направленности мыслительных действий и субъективных образов в системе антитетичности (биполярности) – «Восприимчивость – принятие результативных решений», функционируя в режиме **универсального механизма управления – регуляции и уникальной программы направления (вектос) развития**.

**Точечный аттрактор** – аттрактор второй размерности, которая функционирует в координате (измерении, уровне) **сознания** и временных отношений мыследействий 2-го порядка и интеллектуально-эмоциональных мыслеобразов 2-го порядка (конкретно-дифференцированный вид мышления), – аналог проявлений свойств - качеств **Духа** – выходит («зарождается») из уровня предсознания и отвечает биполярности «чувствительность – мыслительных действий», функциони-

руя в режимі *универсального механизма управления – адаптации и уникальной программы времени (хронос) развития*.

Аттрактор третьей размерности (измерение, координата) – **аттрактор Тораса**, аналог проявлений свойств-качеств **Души**, «зарождается» из уровня **подсознания** и отображает «глубинные топологические» мыслеотношения 3-го порядка (абстрактно - целостный вид мышления) по отношению к «вершинным мыслительным действиям 1-го порядка», эмоциональных и интеллектуальных мыслеобразов, функционирует в режиме *универсального механизма модуляции и уникальной программы - места (топология) развития*, и отвечает биполярности «сенсорность - интуитивность».

**Странный аттрактор** – аттрактор четвертой размерности, который классифицируется как измерение (координата) четвертого порядка, функционирует на уровне **индивидуального и коллективного бессознательного**, отображающий «глубинные целевые» эмоциональные и интеллектуальные мыслеобразы и мыследействия 4-го порядка (абстрактно - дифференцированный вид мышления) по отношению к «вершинным мыслительным действиям 2-го порядка»; аналог проявлений свойств-качеств **Сомы (Телесности)** и автоматического поведения, находится в системе биполярности «экстравертность - интровертность» и связан с *универсальным механизмом управления – контролем и уникальной программой управления – цели (теленомия) развития*.

Фракталы являются основой структурно - системной организации и функционирования форм (состояний) сознания, а с помощью уникальных механизмов, уникальных программ и особенных правил служат трансформации сознания в процесс управления мыслеобразами, мыслеотношениями и мыследействиями каждой личности в субъект - объектных и субъект - субъектных отношениях [18].

В основе выражений умственного процесса лежат формы (состояния) сознания. Их природа связана с детерминированными и стохастическими фракталами. Свойство точного самоподобия характерно для детерминированных фракталов. Стохастические фракталы, лежащие на уровне индивидуального и коллективного бессознательного определяют наши скрытые возможности интеллектуально - творческого и лидерского для креативного развития и самосовершенствования. Чем выше мы поднимаемся к уровню предсознания, сознания и сверх (над) сознания, тем растет детерминированность поведения и выражения фрактальных зависимостей - от стохастических к детерминированным. Последние связаны с повторением правил поиска, распознавания выбора и коррекции выбора в ситуации инновационного творчества преподавателя и ученика, ученого, художника или лидера. Эстетичная привлекательность произведения – отражение вкуса автора, в природе которой лежит управляемая случайность и переход возможности в способность автора творческого деяния – оптимального научного процес-

са или качественно - ценностного продукта в форме художественного произведения с его новым видением (приданием ему «нового огня»), или наиболее удачного (оптимального) принятого решения лидером [10].

Сознание «перетекает» в виде вертикальных, горизонтальных и осевых энерго-информационных (эниологических) потоков к такой когнитивной функции, как процесс мышления, трансформируясь в мысль, которая считается самой могущественной энергией из всех существующих энергий, которые существуют в Космосе мысль обладает как созидательной, так и разрушительной силой, являясь главным фактором жизни и мироздания, форм человеческого опыта и есть первоисточник всего сущего, ибо всякое творчество зарождается и начинается с мысли; мысль – материальна и превращается в пси-энергию [12].

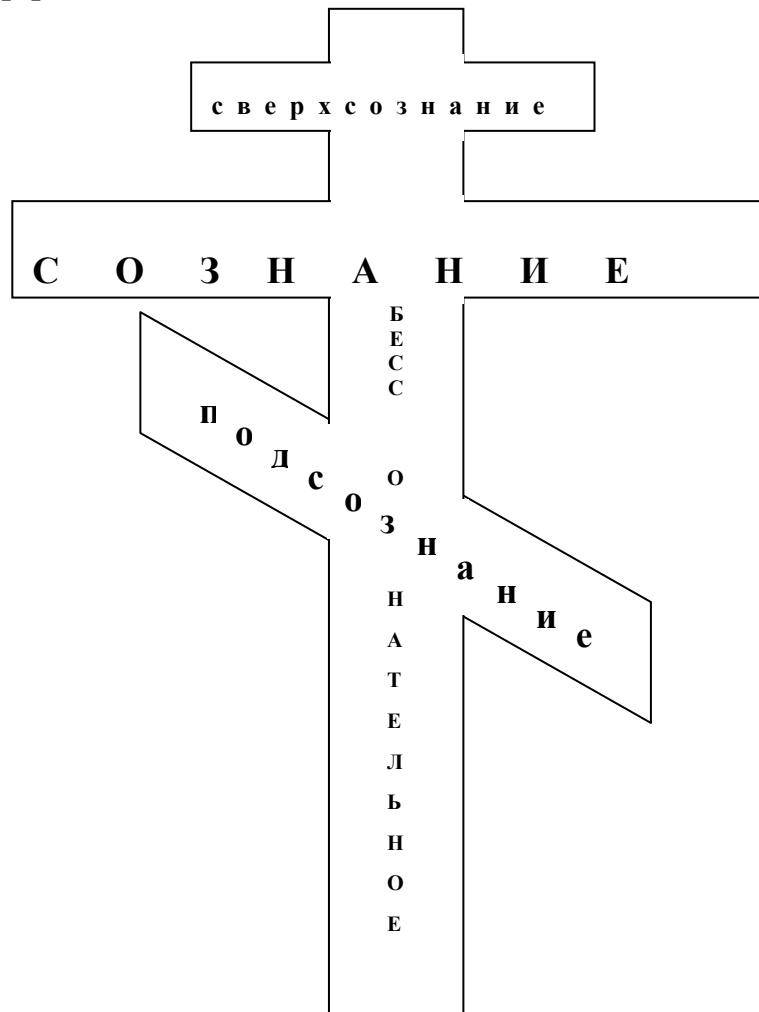
В то же время психическое сопряжено с физическим, химическим, биологическим как выражение супервентности, но не сводимое полностью к био-психо-физическим и информационным закономерностям, и выступают больше как их отношения, одновременно как бы «бросающие вызов» им, порождая мыслеобразы, мыслеотношения и мыследействия или системообразующую и целостную ментальность человека, которую по уравниваемым формам сознания можно представить на модели «Православного креста» (Рисунок).

Независимое существование «третьей стороны» в форме проОбраза Бога (Творца) в форме духовного, монадического и логоического планов (аспектов) во взаимоотношении Человека (его мышления, сознания) и Мира, делала и делает возможным познание Человека Человеком и Человеком – окружающего его Мира – живой и неживой Природы и Общества (человеческого вида, рода, семьи, класса), ибо «...Суждения как форма явления Мира даны человеку Богом» [6, 8].

Духовное (верховенство биосферного разума), монадическое (верховенство ноосферного разума) и логическое (верховенство вселенского разума) управляет миром цивилизаций с его пятью формами человеческого опыта, являясь планами причины современного человечества, требующими объединения всех народов во имя высших общечеловеческих ценностей с учетом их культурных, политических и экономических особенностей и уникальности роли каждой из ценностей в мировом историческом прогрессе, но и требуя подчинения им метального, эмоционального и физического планов человека, как планов их следствия. Это находит выражение в служении одного человека другому, как выражения высокого нравственно-этического и морального отношения в обществе.

Не переоценивая причин и следствий процессов, а вводя их в спираль системообразующих начал и целостности (холизма), человеку предоставляется выбор того или иного плана управления в социуме и в самом себе. При всем при этом каждый из нас рано или поздно приходит к осознанию веры

в ту или иную религиозную значимость процесса своей жизни от ее начала и до конца [9].



**Рисунок. Взаимодействие четырех аналоговых форм (состояний) сознания: вертикальные, горизонтальные и осевые эниологические их потоки (феномен «Православного Креста»)**

Переоценка одной формы опыта по отношению к другой, ни их недооценка не должны руководить человеком, а должны служить дополнением одной формы человеческого опыта по отношению к другой, как в познаниях, так и в действиях человека, что может вывести дух человеческой личности на новый уровень познания и деятельности, корректировать его душевные переживания, дадут ему мудрость и волю с выходом на уровень новых познаний мира, социума и самого себя.

Суть всех духовных законов творца сводятся к категориям мира, гармонии и любви и доведена до людей через добродетели веры, надежды и любви и исполнении воли Творца, которые должны быть в душе человека, ибо все беззакония и преступления творятся вначале в человеческой душе.

Если бы человек мог воссоздать и исполнить эти духовные законы, то он прижизненно бы испытал райское блаженство царства небесного. Как состояние души определяет мотивы и устремления человека, руководит чувствами человека и его интеллектом, так и корпускулярно-волновая функция природных тел формирует их физическую программу. Управление самим материальным физическим телом становится возможным благодаря духовным составляющим через единое информационно-энергетическое поле Вселенной. Его характеристики позволяют мгновенно передавать информацию и управленческие команды Вселенского Разума [1].

Человек – мера всему и вся, он - микрокосм, который будет ещё долго загадкой мироздания и сущего, определяя в них ход событий, ситуаций, обстоятельств и условий.

**ВЫВОД.** Человек всегда будет находиться в пространстве-времени форм человеческого опыта и знание природы и сущности, смысла и значения каждой из них, а применяя их духовные законы, заветы, правила к своей жизни человек будет истинно высшим началом в своих мыслях, отношениях, поступках и действиях по отношению к формам человеческого опыта, биосферы, ноосферы и космоса. Никто не может получить чего-то без веры, никто не может дать чего-то без любви. **Духовность** будет постоянно удерживать человека в нормах морали и права, этики и эстетики, закона морального и нравственного, как внутри себя, так и во внешней окружающей природной и социальной среде. **Наука и технологии** будут способствовать прогрессу и цивилизации общества, облегчая труд человека и делая жизнь все более и более комфортной, и соблюдении места обитания человека и сохранении в экологической чистоте нашей земли, морей, океанов, воздушного пространства. **Искусство и культура** будут повышать наши эстетические вкусы, делая нашу жизнь, исполненной радости и удовольствий, возвышенных стремлений и восторженной любви по отношению к каждому из нас. **Философия** будет наставлять нас мудрости и новому видению процессов и событий в нашей непростой жизни, способствуя тому, чтобы наша настоящая **история** была более предсказуемой и позитивной для жизни, а не для братоубийственных войн и жестокости, для истинного гуманизма и диалога культур и цивилизаций.

**Список литературы:** 1. *Богдан В.* Законодательство Вселенной (юридико-религиозный аспект), Харьков: «Резерв», 2003, 240 с. 2. *Бондаренко А.П., Шушлятин О.И.* Фрактальность природы форм (состояний) сознания в экстраполяции к экологической психологии мышления, Вчені записки: науковий журнал, випуск № 24, Харків: ХІУ, 2008, с. 96-110. 3. *Гончаренко М.С.* Валеологический словарь, Харьков, 1999, 315

С. 4. *Доржинов В.Н.* В гости на родину предков. Миф или реальность, Элиста, из-во «Либон», 1992, 221 с. 5. *Зелиг К. Альберт Эйнштейн*, Москва: «Атомиздат», 1966, 230 с. 5. *Майер Джойс.* Страх неприятия. Как освободится от страха неприятия и осознать, что Бог принимает нас такими, какими мы есть. Из-во: «ROOT OF REJECTION», 1996, 119 с. 6. Объяснение символа веры, молитв и заповедей, составитель протоиерей Григорий Чельцов, Петроград, 1917, 206 С. 7. *Пельменщиков А.Г.* Новая мировоззренческая парадигма и древние эзотерические знания: массовое человеческое сознание как объект исследования и управления - Сознание и физическая реальность, 2006, том 11, № 2, С. 2-11 7. *Реннер Рик.* В плену обид, Киев, 2008 - 44 с. 8. *Романовский А.Г., Кравчун П.Г., Шушляпин О.И.* Некоторые вопросы профессионального обучения студентов-медиков с различным уровнем интеллекта: инновационные подходы и программы, Экспериментальная и клиническая медицина, 2007, № 2, с. 154-160. 9. *Тихоплав В.Ю., Тихоплав Т.С.* Гармония хаоса или фрактальная реальность, Санкт-Петербург: ИД «Весть», 2003, 352 с. 10. *Тонкомир: биоэнергетика, окултизм, парапсихология, целительство*, составитель С.С. Дурашкин, Харьков: «Гриф», 1996, 248 с. 11. *Уилсон Антон Роберт.* Квантовая психология: как работа вашего мозга программирует Вас и Ваш мир, Киев: «Янус», 1999, 220 с. 12. *Цехмистро И.З.* Холистическая философия науки, Сумы: ИТД «Университетская книга», 2002, 364 с. 13. *Чешко В.Ф., Кулиниченко В.Л.* Наука, этика, политика. Социокультурные аспекты современной генетики, Киев: «ПАРАПАН», 2004 - 228 с. 14. *Шкода В.В.* О религиозном и научном размышлении», Научные и богословские эпистемологические парадигмы – Москва - Библейско-богословский институт Св. апостола Андрея, 2009, с. 230-245. 15. *Шушляпин О.И., Леванова И.Л.* Предназначение сознания и мышления учителя в познании ученика, «Вчені записки», серія «Наука та практика управління», Харків: інститут управління, 2001, спеціальний випуск № 2, с.180-184. 16. *Шушляпин О.И.* Подходы к обучению творческой личности в контексте форм сознания и видов мышления - Збірник наукових праць „Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти”, Харків, НТУ: „ХП”, 2007, вип. 15-16 (19-20), с. 364- 385.

**О.И. Шушляпин**

**НОВОЕ МЕЖДИСЦИПЛИНАРНОЕ ЗНАНИЕ НА СТЫКАХ ФОРМ  
ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО ОПЫТА В КОНТЕКСТЕ СОЗНАНИЯ,  
МЫШЛЕНИЯ И ДУХОВНОСТИ**



В статье рассматриваются пять форм человеческого опыта – история, религия, наука, философия, искусство - на путях их познания с позиций нового междисциплинарного знания и в контексте форм (состояний) сознания, мышления, духовной культуры и в практическом приложении к воспитанию и наставничеству студентов вузов в рамках современной политики на основе квантовой психологии, холистической философии науки, религиозной философии и вопросов права с позиции вопросов рационального и иррационального, используя тренинговые подходы.

**О.І. Шушляпін**

**НОВІ МІЖДИСЦИПЛІНАРНІ ЗНАННЯ НА СТИКАХ ФОРМ  
ЛЮДСЬКОГО ДОСВІДУ У КОНТЕКСТІ СВІДОМОСТІ,  
МИСЛЕННЯ ТА ДУХОВНІСТІ**

У статті розглядаються п'ять форм людського досвіду на шляхах їх пізнання з позицій нового междисциплинарного знання і в контексті форм (станів) свідомості, мислення, духовної культури і в практичному додатку до виховання і наставництва студентів вузів в рамках сучасної політики на основі квантової психології, холистичної філософії науки, релігійної філософії, питань права з позицій питань раціонального та іраціонального, використовуючи тренінгові підходи.

**O.I. Shushlyapin**

**NEW INTERDISCIPLINARE KNOWLEDGE ON JOINT OF FORM  
HUMANE EXPERIENCE IN THE CONTEXT OF CONSCIOUSNESS,  
THOUGHTS AND SPIRITUAL CULTURE**

In the article five forms of human experience are examined on the ways of their cognition from positions of new interdisciplinare knowledge and in the context of forms (states) of consciousness, thoughts, spiritual culture and in a practical appendix to education and tutorship of students of institutes of higher within the framework of modern policy on basis of quantum psychology, cholistical philosophy of science and questions right, from positions of racional and irrational, utillizing training approaches.

*Стаття надійшла до редакції 15.04.2010*

**УДК 159**

*С.А. Заветный,  
г. Харьков, Украина*

## **ОСОБЕННОСТИ ИНФОРМАЦИОННОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ УПРАВЛЕНИЯ**

Особое значение в понимании смысла управления играет понятие информации, которое имеет достаточно сложную историю своего становления и содержательную многозначность. В настоящее время информация трактуется как

- сообщение, осведомление о положении дел, сведения о чем-либо, передаваемые людьми;
- уменьшаемая, снимаемая неопределенность в результате получения сообщений;
- сообщение, неразрывно связанное с управлением, сигналы в единстве синтаксических, семантических и прагматических характеристик;
- передача, отражение разнообразия в любых объектах и процессах (неживой и живой природы). [10, с. 222]

Более всего в данном перечне определений информации нас интересует второй и третий аспекты ее рассмотрения, где она представлена как определенного рода порядок, негэнтрогога, противостоящая энтропии. Это смыслообразующее ядро, без которого управление не может существовать, это нечто подобное разуму, приводящему всевозможные хаотические мысленные взаимодействия, столкновения в гармоничные взаимоотношения, которые при соответствующих усилиях могут «прорасти» в действительность. В органичном мире мы обнаруживаем, что информация может носить сжатый, свернутый, закодированный вид подобно семени яблока, из которого произрастает яблоня. Не случайно, это удивительное явление природы, видимо, натолкнуло древнегреческого философа Анаксагора на размышления о том, что основой мира являются «семена» (геометрии) как качественно однородные и качественно оригинальные частицы, то есть здесь проглядывают попытки рассматривать информацию как онтологическое основание. Интересны в этом плане выводы академика Н. Моисеева, о том, что все разнообразие информации сводится к четырем нуклеотидам генетического кода, [4, с. 83] хотя «потенциальная генетическая реформация вида может достигать невероятно больших чисел  $-10^{1000}$  бит, что является основным: и, вероятно, непреодо-

лимим в обозримом будущем препятствием для искусственного создания видов живого, ибо, чтобы просчитать систему со сложностью  $10^{50}$  потенциальных элементов, необходимо (при скорости действия ЭВМ  $10^{50}$  бит/сек) более  $10^{30}$  лет (время существования земли как твердого тела не более  $5.5 \times 10^9$  лет». [5, с.215]

Что касается информации, вырабатываемой человеком, то она носит фиксированный и кодированный характер, но здесь мы более всего сталкиваемся с проблемой ее неполноты, неточности и т.п., связанной с погрешностями нашего мышления. Это находит свое отражение в разнесении таких понятий, как потенциальная и актуальная информации. Возможно, это разделение может положить конец спору о том, является ли информация свойством всех материальных объектов, если предположить, что структурная и потенциальная информация являются характеристикой неорганического мира, а относительная и актуальная - органического.

Иногда даже употребляют термин «информативность ландшафта как количества и качества информации, получаемой человеком, пребывающем в том или другом природном комплексе». [5, с. 214]

Таким образом, в целом в природе имманентно заложены возможности как ригидного, так и «мягкого» поискового самоуправления.

Для уяснения природы управления важное значение имеет «подразделение» информации на два больших класса: на информацию о самой самоуправляемой системе и на информацию об окружающей среде. Самоотражение системой себя позволяет сделать ее действительное состояние и «потребное» состояние (то есть то, которое должно быть достигнуто системой с помощью соответствующих процессов управления) контролируемыми. Отображение системой среды обеспечивает согласование поведения с возможностями и ограничениями, порождаемыми действительным состоянием среды и ее динамикой. На основе отмеченных отображений в системе формируется образ («модель») ситуации управления, который определяет характер вырабатываемых системой управляющих воздействий». [8, с.266]

Подобный подход мы встречаем у авторов учебника «Философия управления» В. Г. Кремня, С. Н. Пазынича, А. С. Пономарева. Они пишут:

«Еще один своеобразный аспект философского анализа взаимодействия управления и информации состоит в том, что при этом выделяется существование двух разных по своему происхождению, предназначению и характеру использования видов информации. *Первый* из них содержит так называемую **структурную информацию**, которая присуща всем объектам как органической так и неорганической природы, а также социальным системам, и представляет собой результат отбора и фиксации в системе определенных структурных изменений ее позитивного опыта взаимодействия с внешней средой».

Авторы отмечают, что «другими словами, эта информация образуется и закрепляется благодаря целенаправленным управленческим процессам и вследствие их реализации в системах, где существует управление, и благодаря механизмам самоорганизации в природных системах органического или неорганического мира Более того, в этих последних информация выступает отражением или отдельным аспектом этой самоорганизации».

*Вторым* видом, по мнению этих ученых, «является так называемая **оперативная информация**, которая циркулирует между отдельными элементами системы или между другими объектами материального мира и используется для целей управления, то есть для обеспечения адекватного реагирования системы на такие изменения, которые происходят во внешней среде, реакции на которые не закреплены в общей структуре системы Это касается как живых существ (если под управлением подразумевать их самоорганизацию, способность к приспособлению, рефлекторную деятельность), технических устройств и социальных систем» [2, с. 183-184].

Помимо этого, в самой информации содержатся исключительно богатые возможности самосовершенствования. Она представляет собой единственный ресурс общества, который в ходе развития не уменьшается, а увеличивается и улучшается. Кроме того, «участники информационного взаимодействия в процессе диалога могут выступать не только как получатели информации, но и как ее создатели. Поэтому полезно рассматривать поступающее сообщение не просто как контейнер с готовой информацией, но и как стимул для порождения адресатом на основе прошлого опыта и модели ситуации новой информации — принцип маевтики, или родовспоможения, восходящий к Сократу (Платон, 1993). В результате такого информационного взаимодействия адресат может «получить» больше информации, чем содержалось в сообщении». [3, с. 85]

Информация, как рассматривалось ранее и зафиксировано в определении ее, особенно в третьем варианте, является составной частью управления или управлением в узком смысле слова Однако информация может интерпретироваться и в более широком аспекте. Это имеет место в процессе информатизации общества, которая содержит в себе в подчиненном виде управление. Это касается также и информатики, успех становления и развития которой во многом зависит от качества управления, процессов учета, переработки, передачи и хранения информации.

В рамках обсуждаемой проблемы большое значение имеет раскрытие принципа единства сигнализации (восприятие, передача и переработка информации посредством сигналов) и управления как пути к пониманию сущности последнего.

В кибернетике давно установлено, что «передача информации осуществляется при помощи сигналов - физических процессов, у которых определенные

параметры находятся в определенном (обычно однозначном) соответствии с передаваемой информацией... Хотя, на передачу сигналов расходуется энергия, количество ее в общем случае не связано с качеством, а тем более с содержанием передаваемой информации. В этом состоит одна из принципиальных особенностей процессов управления: управление большими потоками энергии может осуществляться при помощи сигналов, требующих для своей передачи незначительного количества энергии» [9, с. 497].

Таким образом, сущность управления заключается в том, что преобразование больших количеств энергии производится при помощи небольших количеств энергии.

Так что, «управляющее воздействие играет, образно говоря, роль спускового крючка, управляющего последующим освобождением энергии заряда» [1, с. 201].

Это подобно такому методу лечения, как иглотерапия: небольшое раздражение с помощью специальной иглы строго определенной точки на теле человека приводит в движение весь механизм его самоуправления и самолечения. Чтобы более ясно представить природу сигнала обратимся к философской энциклопедии: «отдельный сигнал есть элемент, необходимый для построения модели целостного объекта Система сигналов, изоморфная (гомоморфная) оригиналу - объекту, представляет собой его динамическую модель. Иными словами, сигнал характеризует процессуальную сторону модели. Благодаря этой особенности он используется в технике в функции управления. Сигналы можно разделить на два вида сигналы изображения, полученные в результате воздействий источника - объекта на воспринимающие системы (органы чувств у животных и человека, датчики в технических устройствах), и сигналы в виде отдельных знаков и знаковых моделей» [9, с. 186]. По поводу последних находим, что «системы сигналов — это модели различных объектов, свойств, отношений, процессов действительности. Сигналы являются выразителями информации» [9, с. 502]. И далее «сигналы, как в технике, так и в живых системах, имеют две стороны содержание, то есть несомую сигналами информацию, и форму, состоящую в способе существования последней (физическая природа сигналов, их энергетические параметры, применяемые к ним способы кодирования и т.п.)» [9, с. 502].

Таким образом, в сигнале скрывается суть и тайна управления. Мощество сигнала — отмечает Л.П Теплов, — вытекает из того, что он соответствует той системе, которая его принимает и исполняет, именно в ней содержится энергия, которая будет направлена на исполнение сигнала [7, с. 35].

При этом важным является, насколько знак соответствует истинной цели управления. Это хорошо заметил Жан Бодрийяр. Он считает, что знак проходит четыре стадии развития. Первая - отражение некой глубинной реальности; вторая - маскировка и извращение этой реальности; третья - маскировка отсутст-

вия всякої глибокої реальності; четверта — утрата всякої зв'язи з реальністю, перехід із строю видимості в строй симуляції [6, с. 45]. Признаючи, що дане утвердження не є *універсальним* надо все ж погодитися, що во багатьох випадках знак виступає прибіжищем маніпуляції.

Особливо велика роль змісту в таких сигнальних моделях-імперативах, як ідеали, закони, принципи. Особливе місце серед них займає Бог як єдинство законів і істини, добра і краси. Його вплив на народи неспівимно ні з чим, а відсутність рівноцінно руйнуванню. «Розповідають, що скульптор Фідій, викопавши статую Афіни на Акрополі, зобразив на щиті богині своє обличчя, незаметно скрепив щит со статуєю так, що якщо б хто захотів цей щит зняти, то статуя розпалася б і обрушилася. Такого ж положення Бога в космосі, гармонію і існування якого він підтримує».

Як уже відзначалося, завдяки наявності в управлінні прямої і зворотної зв'язей, інформація циркулює по замкненому контуру. Особливе значення має зворотна зв'язь, оскільки система життєво зацікавлена, щоб на її вхід надходили сигнали про кінцеві результати для виробки наступних керуючих сигналів. Тому іноді зворотна зв'язь розглядається як відповідне управління. Таким чином, в цілому система управління, завдяки наявності зворотної зв'язі, в певній мірі володіє властивістю самоуправління, тобто, керуючи якимсь об'єктом, система в стані вносити необхідні зміни в власний процес управління. В науковій літературі це явище зафіксовано в понятті «самоорганізуюча система», в якій виділяються такі типи, як саморегулююча, самонастрайуюча, самонавчальна, самоалгоритмізуюча системи [9, с.550]

Велике значення в зв'язі з цим має спрямованість і якість зворотної зв'язі. Розрізняють звичайно позитивну і негативну зворотні зв'язі, які корелюють з завданнями управління. Перша служить вимогам змін системи, а друга - її збереження, забезпечення стабільності. Якість зворотної зв'язі, як і інформації, визначається такими вимогами до неї, як достовірність, повнота глибини, точність, переконливість, доказовість, новизна, ефективність, оптимальність, оперативність, надійність, виразність.

Таким чином, інформація є основою і важливим засобом удосконалення управління і суттєвого підвищення його ефективності.

**Список літератури:** 1. *Крайзмер Л.М* Кібернетика – М.: Економіка, 1977. – 279 с. 2. *Кремень В.Г., Пазиніч С.М., Пономарьов О.С.* Філософія управління. К.: Знання України, 2007.- 359 с. 3. *Кузнецов Н.А., Мухоміливиц Н.Д., Шрейдер Ю.А* Інформаційне взаємодія як об'єкт нау-

ного исследования (перспективы информатики). //Вопросы философии. - 1999. - №1. - с. 77-87. **4.** *Моисеев Н.Н.* Человек и ноосфера» - М: «Мол. гвардия», 1990.-351с. **5.** *Реймерс Н.Ф.* Природопользование. Словарь-справочник. - М: «Мысль», 1990. - 639с. **6.** Современная западная философия. Словарь. – М: Изд-во. политической. лит-ры, 1991. - 414с. **7.** *Теплов Л. Т.* Очерки о кибернетике. - М: «Московский рабочий», 1963.-415с. **8.** *Украинцев К.С.* Информационная форма причинности.// Философские основания естественных наук. - М: «Наука», 1976. - с. 293-305. **9.** Философская энциклопедия. Т. 2. – М.: «Советская энциклопедия», 1962. – 575с. **10.** Философский энциклопедический словарь. М.: «Советская энциклопедия», 1989. – 815 с.

С.А. Заветный

### **ОСОБЕННОСТИ ИНФОРМАЦИОННОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ УПРАВЛЕНИЯ**

Рассмотрены место и значение информации в управлении социальными системами. Проанализированы основные подходы к определению сущности понятия информации. Показана структура информационного обеспечения процесса управления.

С.О. Заветный

### **ОСОБЛИВОСТІ ІНФОРМАЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УПРАВЛІННЯ**

Розглянуто місце і значення інформації в управлінні соціальними системами. Проаналізовано основні підходи до визначення сутності поняття інформації. Показано структуру інформаційного забезпечення процесу управління.

S.O. Zavyetny

### **FEATURES OF INFORMATIVE PROVIDING OF MANAGEMENT**

A place and value of information in the management by the frames of society are considered. Basic approaches to the decision of essence of notion of information are analyzed. The structure of the informative providing of process of management is shown.

*Стаття надійшла до редакції 20.04.2010*

**УДК 159**

*М.П. Требін  
м. Харків, Україна*

## **ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА ВЛАДНОЇ ЕЛІТИ УКРАЇНИ В УМОВАХ РОЗБУДОВИ ДЕМОКРАТИЧНОЇ ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ**

Слово «еліта» має характер соціального міфу, який вимагає наявності верстви населення, що має кращі якості на відміну від всього народу. Але є вона такою? Так, у країнах Стародавнього Сходу та в часи Середньовіччя належність до еліти визначалася соціальним статусом: сам факт народження дитини у знатній сім'ї надавав їй привілеї. Ця еліта була замкненою групою, стійкою до зовнішніх впливів. Фактично, починаючи з Конфуція проголошувалися одні норми поведінки для «благородних» людей, для тих, хто повинен керувати, а інші – для «низьких», зобов'язаних коритися. Вчені Античності (Геракліт, Платон, Аристотель та інші) також підкреслювали необхідність нерівномірного розподілу суспільства, вважаючи, що одні повинні правити, а інші їм коритися.

Фундатором цілеспрямованого наукового розгляду проблем владної еліти слід вважати італійського філософа Нікколо Макіавеллі. Він вважав, що цінності світу розподілено нерівномірно, а разом з ними настільки ж нерівномірно розподілено престиж, владу та почесні, пов'язані з політичним процесом. Згодом свій внесок у формування сучасних теорій еліт зробив Фрідріх Ніцше. Першоосновою світового процесу Ніцше оголосив волю до влади, а рушійною силою історії вважав ненаситне прагнення до прояву влади та застосування влади, користування владою як творчим інстинктом [10].

Разом з тим, на зламі XIX-XX сторіч вже не було спільних підходів як до визначення поняття «еліта», так і до її структурних елементів, особливостей зміни (циркуляції). Виникають різноманітні напрямки, школи, серед яких найвпливовішою є школа «макіавеллістів» (Г. Моска, В. Паретто, Р. Міхельс та інші), вплив якої вагомий і тепер. Наприклад, Г. Моска до еліт відносив керуючі верстви суспільства [7], а В. Паретто ознаками еліти вважав владу і капітал, відзначаючи при цьому наявність у її представників особливо значущих для суспільства якостей та рис.

Перші спроби створення елітарних теорій на українському ґрунті пов'язані з іменами В. Липинського та Д. Донцова. В. Липинський є авто-



ром концепції «національної аристократії». На його думку, в кожній нації існує група людей, яка керує нацією, стоячи на чолі її політичних і організаційних установ. Вона створює певні культурні, моральні, політичні та цивілізаційні цінності, які потім привласнює собі ціла нація для нормальної життєдіяльності. Таку провідну групу В. Липинський й називає «національною аристократією» [6]. В. Липинський підкреслює важливість процесу «постійного відновлення або зміни аристократії», тобто циркуляції еліт. Коли цей процес припиняється, то нація попадає під провід чужої, сильнішої, ніж власна, політичної еліти, втрачаючи свою національну ідентичність. У концепції еліти, розробленої Д. Донцовим у праці «Дух нашої давнини», джерелом формування еліти має бути строгий відбір «кращих людей» з усіх верств суспільства, а не лише з міфічного «демосу», маси, класу, партії. Принциповою для Д. Донцова є обов'язковість суворої «чистки», «проціжування» цього відбору, завдяки чому має зберігатися духовна, моральна чистота, владна сила, могутність еліти. Д. Донцов вважає, що без еліти суспільство є «стадом». До еліти відносяться лише люди особливого типу, особливої вдачі. До прикмет членів провідної верстви Д. Донцов відносив: шляхетність, благородство; мудрість (наявність концепції своїх дій); мужність, відвага (проявляється у вмінні протиставитись оточенню й самому собі у всіх слабкостях).

Вагомий внесок в становлення теорії елітизму в ХХ ст. зробили М. Вебер, Х. Ортега-і-Гасет, Ч. Р. Міллс, А. Тойнбі тощо. Наприклад, для А. Тойнбі, еліта – це творча меншість, яка у протилежність масі здатна очолити зміни культур, спрямувати історичний процес; для Х. Ортега-і-Гасета: еліта – люди, які мають інтелектуальну і моральну перевагу над іншими, користуються найбільшим престижем, мають почуття власної відповідальності перед суспільством [11].

Таким чином у тлумаченні поняття еліти можна виокремити два основні підходи: соціально-статусний (соціологічний) і соціально-культурний. В контексті першого підходу, еліта – це по суті представники вищого класу, які здійснюють керівні, управлінські функції у суспільстві. Як переконливо доводив Чарлз Райт Міллс, еліта не є результатом інтелектуального, психологічного і морального переважання над рештою суспільства, а наслідком зайняття командних позицій у суспільній ієрархії. З позиції соціально-культурного підходу, провідними ознаками еліти є інноваційність, творчість, високі моральні і психологічні якості, передусім служіння інтересам суспільства. Виникає принципове питання: чи є вищезначені характеристики сутнісними, взаємодоповнюючими ознаками еліти взагалі (як дійсно кращого у суспільстві), чи вони характеризують по суті різні типи еліт? Російський науковець С. Глаз'єв пропонує розрізняти про-

дуктивну і правлячу еліти. На його думку, до продуктивної еліти належать найкращі представники нації, які створюють можливості для її розвитку, носії інтелектуального і виробничого потенціалу країни. Правляча еліта здійснює владу, яка може використовуватися як на благо суспільства, так і на шкоду йому.

У науковій літературі щодо типології еліти існує два основних підходи. Прибічники першого (П.Бірнбаум, Ч.Р.Міллс, Т.Мейно), який називається моністським, вважають, що суспільством завжди керує єдина, досить згуртована еліта. Представники даної соціальної групи мають значний рівень солідарності, що ґрунтується на однаковому соціальному походженні, високому рівні матеріального становища та освіти. Інші вчені (Д.Белл, З.Бжезінський, М.Дюверже) наголошують на тому, що в умовах соціальної стратифікації постіндустріального суспільства, у межах якого формуються і конкурують різні економічні групи, існування єдиної, з високим рівнем солідарності еліти, просто неможливе. Отже в сучасному суспільстві існує не одна, а багато еліт. Дана теорія отримала назву плюралізації еліт.

Усе вищеозначене дозволяє нам уявити соціальну структуру суспільства у вигляді системи взаємопов'язаних соціумних пірамід, кожна з яких не тільки відповідає певним соціальним групам і підструктурам суспільства, а й характеризує ієрархію всередині них. В кожній соціальній групі (принаймні великій, середній) існують власні еліти, представники яких мають найбільші досягнення, користуються найбільшим престижем, впливають на інших членів, на подальший розвиток групи в цілому. В концепціях плюралізму еліт, поряд з політичною елітою, виокремлюються економічна, військова, наукова, мистецька, освітянська, медична, релігійна та ін. еліти.

Якщо ми кажемо про Україну, то за умов первісного накопичення капіталу вузьким колом осіб, часто тісно пов'язаних із колами старої партійної номенклатури, образ «влади» у суспільної свідомості поєднувався не зі словом «еліта», а зі словом «мафія». Значну частину української еліти стали складати представники «нової буржуазії», які головним своїм завданням вважають знаходження «спільної мови» з представниками влади з метою конвертації влади у власність, а власності у ще більшу владу. Така еліта виявила себе надзвичайно ефективною у досягненні власної мети, формуванні і захисті власного інтересу. Тобто, якщо ти багата людина, бізнесмен, банкір, підприємець, то це означає – ти представник еліти, що за суттю, є спірним. Тому, дана категорія людей, використовуючи жебрачий стан української інтелігенції, стала намагатися отримати наукові ступені для засвідчення своєї інтелектуальної переваги над іншими. І багато хто з

них отримав ці наукові звання, але наявність диплому кандидата або доктора наук ні є свідченням високих розумових здібностей у цей категорії громадян, а є лише свідченням деградації наукової еліти України, яка ради того, щоб вижити йде на аморальні вчинки.

Така владна еліта створила політичний устрій, характерними рисами якого є нехтування суспільними інтересами, безвідповідальність, безконтрольність, непрозорість. Влада існує сама по собі, суспільство само по собі. Характерними рисами політичної системи стали: неадекватне представництво суспільних інтересів; відсутність механізмів відповідальності владної еліти перед суспільством за проголошені нею документи програмного характеру; вплив на засоби масової інформації з метою обмеження поширення критичної інформації про дії правлячої еліти; організація правлячою елітою штучної підтримки громадянами її політичних рішень; неприйняття правлячою елітою опозиції як політичного опонента; патронально-клієнтальний принцип кадрової політики; зневага до моральних принципів і цінностей відкритої політики [8].

Владна еліта України змогла запропонувати суспільству лише ту систему цінностей, що була і є близькою їй самій: орієнтацію на цінності особистого споживання, зневаги до тих, хто не є елітою [5]. В результаті маємо ситуацію подвійної моралі, відповідно одна існує для виголошення «високих» норм і цінностей, а інша – для досягнення своїх цілей. В результаті спостерігаємо корозію моральних цінностей, яка особливо відбивається на молодому поколінню. Молодь починає вважати, що досягти «елітарних» позицій в суспільстві можна лише не обмежуючи себе нормами моралі. Говорячи про владну еліту сучасної України, можна визначити її як таку, що не спромоглася чітко сформулювати національну ідею, визначити стратегію суспільного розвитку та вибудувати на цій основі систему цінностей. Враховуючи взаємозв'язок політичної еліти та мас і визначаючи керівну роль еліти у цих відносинах, можна відокремити ще одну рису української політичної еліти – це відмежування її від відповідальності за ті рішення, які нею приймаються. І допоки політична еліта не буде спроможною і готовою брати на себе всю повноту відповідальності за власні рішення, доти вона не набуде якостей власне такої.

Центральне місце в дослідженні владної еліти займають питання її формування: від того, як воно здійснюється, залежить склад еліти, а тому і соціальний зміст системи управління, що здійснюється владною елітою. Процеси формування владної еліти в наукових працях розглядаються через систему понять та категорій, одним із центральних є поняття циркуляції еліти. Його запровадив у науковий обіг один із засновників теорії еліти В. Паретто. Сучасні американські дослідники Джон Хіглі та Ян Пакульські

виділяють чотири моделі циркуляції еліти: класичну, заміщувальну, репродуктивну, квазізаміщувальну. Класична циркуляція – це процес поступових змін у еліті. Цей тип циркуляції обширний і соціально глибокий (охоплює великі верстви еліти). Він визначається еволюційним характером оновлення еліти, приводить до появи та існування консенсусної еліти. Заміщувальна циркуляція, як і класична, визначається широтою і глибиною, проте динамічніша і здійснюється примусовим шляхом. Типовий випадок – це повалення попередньої еліти і формування нової в результаті революції. Репродуктивна циркуляція – разом обмежена, і поверхнева, і поступова та еволюційна. Елітна група відмовляється від старих доктринальних положень або значно їх змінює для того, аби залишитися при владі. Завдяки таким маневрам більшості представників еліти вдається зберегти владу і статус. Квазізаміщувальна циркуляція характеризується найменшими змінами в еліті, їх раптовим і вимушеним характером. Відбувається поділ еліт, наслідком чого можуть бути перевороти.

Значною проблемою у формуванні владної еліти України є система її відбору або рекрутування. Основними принципами її формування на цей час є: 1) клановість; 2) особиста відданість як головний критерій добору на керівні посади; 3) земляцтво, кумівство; 4) протекціонізм.

Проте становлення нашої незалежної, демократичної, правової, соціальної держави потребує наявності людей, які би були дійсно елітою нації завдяки своїм інтелектуальним, професійним, етичним якостям, були володарями думок на ниві художньої творчості та засобів масової інформації тощо. Виховання владної еліти буде ефективним, коли її формування буде відбуватися: на всіх рівнях ієрархічної «дробини влади»; на основі соціального консенсусу, діалогу у вирішенні спірних питань; створення ефективного механізму «стримування і противаг»; на правовому закріпленні місця і ролі контреліти (опозиції) в суспільстві; на основі сприйняття сучасних державницьких і національних ідеологічних цінностей.

Певними гарантіями ефективного функціонування владної еліти в Україні повинні слугувати наступні чинники: ефективний громадський контроль за владною елітою; відсутність тиску на засоби масової комунікації, існування альтернативних ЗМІ; свобода конкуренції, суперництво еліт; відкритість еліт для соціальної мобільності, можливість «просування» по ієрархічній драбині; загальний поступ процесу, пов'язаного з розвитком громадянського суспільства в Україні. Критеріями ефективної діяльності владної еліти виступатимуть стабільність суспільства, зростання добробуту населення, прогнозована зовнішня та внутрішня політика, зростання ролі громадянського суспільства.

Така верства населення, як владна еліта, повинна мати і відповідну політичну культуру [1]. Вона займає важливе місце в структурі діяльності владної еліти, політична культура одночасно є елемент (політична свідомість) і функціональний аспект (політична поведінка) [2]. В складних умовах, в яких знаходиться сьогодні Україна особливої значущості набуває суб'єктивний чинник політичної культури (ставлення до політики, політичні цінності, ідеологія, національний характер, культурне середовище і т.д.) вузького елітарного шару соціально-політичної системи, за яким стоїть можливість вибору того або іншого шляху розвитку суспільства. Роль цього чинника цілком порівнювана з роллю флуктуації у відкритій невірноваженій динамічній системі, яка проходить точку біфуркації. Структура соціально-політичної системи неоднорідна. Вона включає цілу низку підсистем – суб'єктів, структура яких також може бути неоднорідною. Дія суб'єктивного чинника на різних рівнях соціально-політичної системи викликає неоднакову реакцію. У верхньому шарі соціально-політичної структури – елітарному шарі, такий відгук досягає своїх максимальних значень. Тому слід вважати, що від швидкості і ступеня організації такого соціально-політичного суб'єкта, як еліта, багато в чому залежатиме те, як буде організовано суспільство в цілому. Лише випереджальний стан розвитку політичної культури владної еліти стосовно політичної культури всього суспільства дає підстави визначити владну еліту як творчу меншість і носія соціальних інновацій [9]. Хоча події передвиборної президентської кампанії в Україні 2010 р. і то, що трапилося після перемоги одного з кандидатів, свідчить лише про одне – рівень політичної культури (а, навіть, і взагалі культури) у так званої «владної еліти» України вкрай низький, мабуть нижчий ніж політична культура всього суспільства. Слід пам'ятати, що згідно з синергетичними принципами соціетальна система, яка опинилася в точці біфуркації, може бути виведена з нього на основі нових базисних структур, цінностей і норм поведінки. У цей момент негативну роль грає концептуально-раціоналістична слабкість реформ, соціальна міфотворчість і моральний декаданс, який був притаманний владної еліти за часів Президента В. Ющенка. Український народ сподівається, що сучасна зміна владної еліти подолає цей недолік і створить принципово іншу траєкторію соціального прогресу, в основі якої знаходився би пересічний український громадянин, його потреби і бажання, високі соціальні стандарти і європейський рівень життя.

Відзначимо, що становлення політичної культури владної еліти України відчуває на собі, насамперед, особливості нинішнього стану всього українського суспільства, а саме: домінування в суспільній думці цінностей демократії, еволюції демократичних відносин, становлення демократично-

го типу політичної свідомості, формування політичної поведінки на демократичних, правових засадах [3]. При чому, на відміну від всього українського народу, владна еліта є суб'єктом процесу формування цих цінностей і повинна показувати масам зразок цей демократичної політичної культури [12]. Формування системи ціннісних орієнтацій владної еліти не може не спиратися на певну духовно-етичну основу: процес формування її політичної культури повинен містити як мінімум два чинники – і обидва одночасно – високі етико-моральні якості й високий професіоналізм на основі розвинутої правосвідомості та політико-правових знань. За наявності відповідної потребам суспільства політичної етики та культури владної еліти слід розраховувати на активність і організованість її професійних політичних дій [4]. За відсутності таких самі представники владної еліти ризикують зникнути з політичної арени.

**Список літератури:** 1. *Денисюк С.В.* Імідж політичного лідера в контексті розвитку української політичної культури: особливості формування та механізми реалізації: автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.03 / Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова. – К., 2007. – 18 с. 2. *Дмитренко М.* Особливості сучасної політичної культури: проблема визначення // Політичний менеджмент. – 2005. - №5. – С. 134-138. 3. *Корнієнко В.О., Добіжа В.В.* Формування політичної культури сучасної владної еліти в Україні: монографія. – Вінниця: ВНТУ, 2009. – 160 с. 4. *Кострюков С.* Культура і влада: проблеми взаємодії: (соц.-філос. Аналіз) – К.: Знання України, 2009. – 355 с. 5. *Кравченко Н.И.* Политические и другие социальные ценности // Вопросы философии. – 2005. - №2. – С. 3-16. 6. *Липинський В.* Національна аристократія // Консерватизм: Антологія. – К.: Смолоскип, 1998. – С. 256-262. 7. *Моска Г.* Правящий класс // Социс (социологические исследования). – 1994. - №10. – С.183-194. 8. *Михальченко Н.И.* Украинское общество: трансформация, модернизация или лимитроф Европы? – К.: Институт социологии НАН Украины, 2001. – 440 с. 9. *Нагорний В.* Сутнісні проблеми політичної культури // Політичний менеджмент. – 2006. - №5. – С. 83-93. 10. *Ницше Ф.* Воля к власти: опыт переоценки всех ценностей / Сост. А.А. Жаровский. – М.: Refl-Book, 1994. – 352 с. 11. *Ортега-и-Гасет Х.* Вибрані твори / Пер. з ісп.: В. Бурггардт, В. Сахно, О. Товстенко; Передмова: В. Табачковський. – К.: Основи, 1994. – 420 с. 12. *Проскуріна О.О.* Політична культура інформаційного суспільства: монографія / Держ. закл. «Луган. нац. ун-т імені Тараса Шевченка». – Луганськ: Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2008. – 352 с.

## **ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА ВЛАДНОЇ ЕЛІТИ УКРАЇНИ В УМОВАХ РОЗБУДОВИ ДЕМОКРАТИЧНОЇ ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ**

У статті розмова йде про перші спроби створення елітарних теорій на українському ґрунті, про вагомий внесок в становлення теорії елітизму в ХХ ст. М. Вебера, Х. Ортега-і-Гасета, Ч. Р. Міллса тощо.

Центральне місце в дослідженні владної еліти займають питання її формування: від того, як воно здійснюється, залежить склад еліти, а тому і соціальний зміст системи управління, що здійснюється владною елітою. Процеси формування владної еліти в наукових працях розглядаються через систему понять та категорій, одним із центральних є поняття циркуляції еліти.

М.П. Требин

## **ПОЛИТИЧЕСКАЯ КУЛЬТУРА ВЛАСТНОЙ ЭЛИТЫ УКРАИНЫ В УСЛОВИЯХ РАЗВИТИЯ ДЕМОКРАТИЧЕСКОГО ПРАВОВОГО ГОСУДАРСТВА**

В статье разговор идет о первых попытках создания элитарных теорий на украинской почве, о весомом вкладе в становление теории элитизма в ХХ в. М. Вебера, Х. Ортега-и-Гасет, Ч. Р. Миллса т.д.

Центральное место в исследовании властной элиты занимают вопросы ее формирования: от того, как оно осуществляется, зависит состав элиты, а потому и социальное содержание системы управления, осуществляется властной элитой. Процессы формирования властной элиты в научных работах рассматриваются через систему понятий и категорий, одним из центральных является понятие циркуляции элиты.

М.Р. Trebin

## **POLITICAL CULTURE OF IMPEROUS ELITE UKRAINE IN CONDITIONS OF DEVELOPMENT OF THE DEMOCRATIC LAWFUL STATE**

In clause conversation goes about the first attempts of creation of elite theories on the Ukrainian ground, about the powerful contribution to becoming the theory элитизма in XX century of M. Veber, Mills etc.

The Central place in research of imperous elite is borrowed with questions of its formation: how it is carried out, the structure of elite that is why also the

social maintenance of a control system, is carried out imperious ales-those depends.

Processes of formation of imperious elite in scientific works I am considered-Ô through system of concepts and the categories, one of central is the concept of circulation of elite

*Стаття надійшла до редакції 20.05.2010*



**IV РОЗДІЛ**

**ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ  
ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕЛІТИ**

**УДК 370**

*Mihaela-Luminița Staicu,  
t. Bucharest, Romania*

**SALUTOGENESIS – AN IMPORTANT CONDITION FOR THE  
DEVELOPMENT OF A HUMANISTIC ELITE**

**Sit mens sana in corpore sano** – this famous Latin quotation- translated as "a healthy mind in a healthy body" express that only a healthy body can produce or sustain a healthy mind, which can create and express artistic values. This idea of a healthy balance in one's life style is found in the concept of salutogenesis. Salutogenesis is a term composed by the juxtaposition of a Latin word (salus= health) and a Greek one (genesis= origin) and it studies the general laws of maintaining health/ recovering from illness, the reestablishment of injured structures or of out-of-balance functions caused by the illness. This word was used for the first time by the American sociologist Aaron Antonovsky, who intended to focus on the factors that promote health, to the detriment of the theories focusing on the factors that could cause the illness. The essence of the new perspective is represented by the necessity to answer the question "What keeps an individual healthy?" and not "What makes him/her ill?" . The salutogenetic model prospects the relationship between health, stress and the way individuals cope with it, and it investigates the way they survive, adapt and get through the most traumatizing life experiences (1).

Continuing Antonovsky's perspective, the scientific research has found a powerful connection between sanogenetic functioning, coping with stress and consequential wellness (2). The sanogenetic behaviour has been investigated as well, going from the oral hygiene, to compulsory and facultative vaccinations, periodical clinical investigations, healthy nutrition, rest- at least 7-8 hours/night, lack of smoking and excessive alcohol consumption/illicit drugs, healthy social relationships and marriage.

The aim of this article is to identify the factors involved in the adoption of a salutogenic behaviour, that is essential to optimise self-efficacy and to be part of an elite . A salutogenic functioning is influenced by the following constructs:

**A. Sense of coherence**

In order to answer the question why some people, despite the fact that they

face stressful situations, they remain in good health and others do not, Antonovsky formulated two new concepts: “**general resistance resources**” and “**sense of coherence**”.

The SOC is a global orientation to life, and is assumed to have its origin in the individual’s socio-cultural context from which his/her internal and external General Resistance Resources (GRR) are built up (12). The GRRs provide him/her with life experience that in turn creates the SOC.

The three sub-components of SOC are: (a) Comprehensibility, the cognitive component (*the events can be explained and understood*), (b) Manageability, the instrumental component (*the problems can be solved by the individual himself or with the help of other people*) and (c) Meaningfulness, the motivational component (*a certain behavior is valuable and important, so he/she wants to adopt it*) and they concentrate on the diagnosis of the possibility for one person to positively cope with stressors (1).

A powerful sense of coherence determines an individual to perceive stressors as challenges that makes him/her activate his/her general resistance resources. Stressors are predictable and explainable. On the other hand, for a person with a weak SOC, these factors are seen as overstressing, and this perception negatively influences the resolution of the situation, with adverse effects on health (1). People have to understand their lives and they have to be understood by others, perceive that they are able to manage the situation and deepest and most important perceive it is meaningful enough to find motivation to continue. SOC is applicable on the individual, group and societal level and is fluctuating dynamically through life. Antonovsky postulated that SOC was mainly formed in the first three decades of life. Thereafter, he thought that only very strong changes in life could upset and change the SOC. People who are approaching their fourth decade in life today have had enough experience of life to become independent persons with a job and an education, have sufficient experiences of social structures and relationships and have also formed a view of life. Antonovsky postulated that SOC was universally applicable to all cultures and ethnic contexts (3).

Antonovsky (1991) wrote about the connection between SOC and ethical values, showing that a powerful SOC could be a good thing for the individual health, but it does not say anything about that person’s ethics (5).

Post-Antonovsky researches have explored the importance of the connection between SOC and types of self esteem, locus of control, fighting spirit and coping style. They revealed that SOC had a great importance for health and that active types of self-esteem, together with other adaptive dispositions play a role in SOC (11)

Eriksson and Lindstrom consider that the scale evaluating the **sense of coherence** is a valid trans-cultural instrument, useful for measuring health and quality of life (6).

#### **B. General resistance resources**

**The general resistance resources** represent the characteristics of an individual, a group, a subculture or a society, with efficiency in combating a large variety of stressors (13).

The GRRs are biological, material and psychosocial factors that make it easier for people to perceive their lives as consistent, structured and understandable. Typical GRRs are money, knowledge, experience, self-esteem, healthy behavior, commitment, social support, cultural capital, intelligence, traditions and view of life.

If a person has these kinds of resources at her disposal or in her immediate surroundings there is a better chance for her to deal with the challenges of life. They help the person to construct coherent life experiences (3).

The GRRs lead to life experiences that promote a strong SOC—a way of perceiving life and the ability to successfully manage the infinite number of complex stressors encountered in the discourse of life.(3). When an individual with a strong SOC is confronted with stressors, she/he is presumed to be able to mobilize her/his GRRs in order to choose the best coping strategy and to face the stressor which is seen more as a challenge than a burden (12).

#### **C) Risk perception**

“The Berlin Risk Appraisal and Health Motivation Study” promotes the theory that the risk perception is a valuable factor in determining the salutogenetic behavior (14). Many of the specific health psychology theories see the risk perception as an important factor in adopting a preventive behavior. The risk notion is conceptualized in terms of probability and severity of the negative consequences. But there are some studies that suggested some errors in what concerns the risk perceptions as predictor of a healthy behavior. The traditional models are being criticized because of their rational perspective, and they do not take into account other variables interfering in risk perception (cultural, psychological, social and contextual factors) so these models do not accurately describe the way in which individuals define the risk on their health status. The new theories identified the **emotional and cognitive mechanisms** that could **distort the risk perception process** (15). These could be:

1. **high self-efficacy level**- risky situations are being perceived as manageable, individuals cannot accurately perceive the involved risk, as it is seen as an opportunity to practice ones abilities.

2. **attitudes**- they can deform the processing of the information about the disease, especially when the individual considers that he/she can modify his/her actions whenever he/she wants it.
3. **defensive optimism**- people see themselves as less vulnerable than the others and they positively evaluate their situation when facing the threats on their health status
4. **the social comparison**- it can be social-constructive (the individual generates reference groups associated with a certain type of disease) or social-realistic (the individual is unsure about his/her information processing capabilities, so he/she turns towards the social group in order to reevaluate them)
5. **cognitive heuristics**- lead to important errors when estimating probabilities by representativity (a high degree leads to exceeded confidence in the predictability ability- eg. Smokers are more likely to develop cancer), by accessibility (an event is considered more probable if it is easier to describe, so the easier to comprehend dimension is evaluated as being more important, so the complexity of a health threatening situation is reduced to the easiest to comprehend dimension), by simulation (an easy to simulate situation is proportional with its probability), by adequacy (people start from a basic value, modified as the information becomes more accessible)
6. **denial and minimization**- category of mechanisms based on people's need to reduce fear and anxiety. There are some studies that proved that when facing the most threatening situations, the risk perception errors are the most frequent (men with a risky lifestyle that deny the risk of contracting HIV experience a reduced anxiety level)
7. **fake consensus**- people tend to believe that there are many others that act as they do (individuals practicing an unhealthy behavior perceive them more popular than the individuals that do not practice them)
8. **the socio-cultural context**- the health psychology theory, when explaining the adoption of a healthy behavior has to introduce the socio-cultural context that could predict people's behavior (7)

#### **D) Expected benefits of preventive behavior**

“The Berlin Risk Appraisal and Health Motivation Study” is a research that examined the social-cognitive determinants of health behavior. Other factors identified as possible predictors of the adoption/non adoption of a health behavior, besides risk perception, are: **expected benefits of preventive behavior** and **self-efficacy beliefs** in the face of obstacles and barriers to adopt health behaviors.

As for the psychological factors that determine the salutogenetic behavior, the research empathize the fact that, mentally, the individual calculates the **utility** and the **short-term pleasure** versus the **prospective value**. A salutogenetic behavior could initially create discomfort and increased willingness efforts, but after-

wards it can be associated with a positive emotional expression generated by “**the reward effect**” of the behavior (the wellness determined by the adoption of the behavior).

Modern science begins to understand pleasure as a potential component of salutogenesis. Thereby, pleasure is described as a state or feeling of happiness and satisfaction resulting from an experience that one enjoys. Research has identified a biological system that mediates the behavior when executing an action that produces pleasure- reward. It is the mechanism that governs a normal behavior during pleasurable experiences. Therefore, regardless of the original source of gratification, experiencing pleasure or engaging in joyful activities can activate areas in the brain responsible for emotion, attention, motivation and memory (16). Another example of activity that produces pleasure is love. Research has shown that love has consequences for health and well-being (17).

Positive emotions make our immune system function better and help to battle diseases. Furthermore, current research on these topics revealed that they are a powerful behavioral tool for supporting motivation and decision making (17).

#### **E) Self-efficacy**

**Self-efficacy** represents one of the core aspects of social-cognitive theory. The individual believing that he/she detains the resources to reach the desired effect is more likely to adopt this kind of behavior. The study reveals that there are at least 2 phases of adopting a health behavior: the motivation phase (initial; a person develops an intention or goal to act) and the volition phase (the person plans the details; it is related to the actual behavior). The research concluded that individuals with high scores of self-efficacy develop more optimistic scenarios about behavioral change, they have better chances to initiate an action, they possess a higher resistance in front of the temptation to give up in front of obstacles (14).

Besides the reducing of stress, the fact that life is seen positively and as challenging can also have practical effects on health. People with a high self confidence expect positive things to happen and find a meaning for every event that occurs to them.

#### **H) Socio-economic status**

Contemporary research confirms that health is influenced by the socio-economic status. If we take the social status, the revenues, the material possessions, individuals that benefit from a higher social and economic status suffer substantially less of premature mortality than those with a poor socio-economic status (18).

A study published in 2008 by the World Health Organization revealed that the socio-economic conditions determine the risk of disease. Anywhere in the world, the poorer the individual is, the more chances exist for his health to deteriorate. Inside the same country, when an individual occupies a less favorable social and

economic position, his health is in danger. It is a worldwide phenomenon that happens in countries with poor and medium revenues and into the most powerful nations as well. The research gives an example of inequalities between countries: the infantile mortality level (risk of death from birth until one year old) is of 1:2 000 births in Island and of 120:1000 births in Mozambique. Risk of death during or short after birth is of 1: 17 400 in Sweden and of 1:8 in Afghanistan (19).

**I) The social support** is represented by emotional, informational or material factors offered by the affiliation group or even by the entire society (asylums, rehabilitation centers, social readmission etc). Close to the individual we find his/her life partner, family, friends; afterwards we find the neighbors, work colleagues and then the organizations that he is a part of. The activities within these groups determine the adoption of health behaviors. In order for the effects of a group to be positive, the quality of the interpersonal relationships is important- it must be based on respect, altruism and affection, and in the case of professional relationships it is important the existence of a group cohesion, the correct evaluation and the existence of a reward/punishment system well established and rightful.

For children and teenagers, the family support is one of the most important elements of their life. Inadequate support from the parents will likely increase the chance of getting depression among adolescents who get into unfortunate situation with their parents. This occurs because adolescent usually become confused when they expect to get plenty of help and positive reinforcement from their parents, but it does not happen. Beside family support, peer support also is very important factor for adolescents. Children can expect a lot from their friends. Peer support can be considered as an alternate method of getting social support if the adolescents receive inadequate attention from their parents. This social support method is not as reliable as family support because young children could easily withdraw from their own friends if they become depressed. Many studies indicate that adults with high social support tend to have less chance of getting depression and anxiety disorders. Research has also found that there are connections between the social support and the number of diseases and premature deaths. As for elderly persons, they can easier accept the negative effects of getting older if they have the support of their loves ones (20).

The social interaction is a source of pleasant feelings and sensations. The attention, the communication can ameliorate the cognitive, motivational and emotional functions and they can prove very efficient in reducing stress. In this way, pleasure anchors health and it has an effect on health and wellbeing.

Another example that proves how the social support is important in promoting a health behavior is the “Social capital does matter for adolescent health: Evidence from the english HBSC study”. The study aimed to show the importance of some social indicators on health and health behavior for adolescents. It has been

demonstrated that adolescent health is influenced by the level of social involvement. For example young people with a low sense of family belonging and low involvement in the neighborhood were almost twice as likely to report poor health. Low involvement in the neighborhood was also highly associated with low consumption of fruit (21).

From this point of view, a special attention has been shown to the communication and its positive effect on health. The epidemiologic and sociologic researches reach the same conclusion- the positive role of communication in assuring longevity. Longevity is higher in the case of people who communicate and has a poor level among isolated people (Matlin, quoted by I.B. Iamandescu). Communications means affective discharge (by the emotional support of the companion), it satisfies the need of affiliation (Linton, quoted by I.B. Iamandescu) and means liberating oxytocin and endorphin. The endorphins are chemical substances produced by the brain as a response to a variety of stimuli and they represent a way of reducing stress. Besides lowering the pain sensation, the endorphins secretion creates euphoria, it liberates the sexual hormones and it ameliorates the immune system. Low communication, on the other hand produces depression and psychosomatic diseases (10)

#### **J) Religion**

The affiliation to a religion is a part of social support. The psychological and literature show a growing interest in the religion and the role of spirituality on health. Despite the fact that in the past, religion was considered as having a negative influence on health, recent research suggests that this relation is far more complex. Multiple beneficial effects on mental and physical health have been admitted.

Faith has an important role in promoting health. Some religious practices can be interpreted as salutogenetic: by fasting people improve their nutritional regime; prayers, meditations foster hope, having an important anti-depressive function (10).

Researches show that young people practicing a religion, compared with those of the same age, but non-religious, are less likely to engage in behaviors that compromise their health (e.g., carrying weapons, getting into fights, drinking and driving) and are more likely to behave in ways that enhance their health (e.g., proper nutrition, exercise, and rest) (22).

Positive correlations have been found between SOC and spirituality. A study made on the students of an American university tried to explain why some of them are protected from engaging into binge drinking and concluded that students with a strong sense of coherence perceived their lives as less stressful, reported less binge drinking and stronger religious and/or spiritual convictions than students with weak sense of coherence (23).

Religion positively modulates the psychological individual equilibrium, but it has its limits. Those limits become clear when some religious precepts impose unhealthy behaviors, such as prohibition of surgery, blood transfusion (Jehovah) or the Catholic Church official position regarding condom use, position criticized by some countries because of the growing danger of HIV infection.

### **J) Education**

Education offers the needed information in order to adopt a health behavior and it is the basis, along with individual experiences, of the knowledge and conviction system regarding the maintaining of health. Education access and more precisely information access is one of the factors that influences an individual's health status. The information concerning the adoption of a healthy life style creates a number of convictions that the individual can transform into action, through balanced nutrition, physical exercise, reduced alcohol consumption, quitting smoking, using methods in order to prevent sexually transmitted diseases etc. From this point of view, we can figure why, for example, the AIDS incidence is higher in African countries. The lack of information, especially the information related to a healthy sexual behavior (many of the African countries prohibit contraceptives) influences the risk behavior.

An important role in the health education of the members of a collectivity is represented by school (and this is why health programs have been introduced into schools), but also the media. Lack of education and negative effects are interrelated. The same World Health Organization report exemplifies that in Bolivia, the mortality among children with non educated mothers is superior to 100: 1 000 births, while the mortality among those whose mothers finished at least high school is of 40: 1 000 births (19).

Mass-media is one of the most important information sources concerning health. The written media, TV channels and the internet educate as well. Mass media delivers information to a large population, contributes to spreading information concerning matters of public interest and creates the support for development of some health programs, consolidates knowledge and behaviors.

The lack of these methods affects the way we consolidate our convictions regarding health behaviors. This is why, from this point of view, an important role is attributed to the governing system. A democratic system facilitates the access to free and rich information, while a totalitarian one, based on media concentration, restricts it.

### **K) Demographic factors**

Generally, women, children and older persons tend to adopt quicker a health behavior.

Women focus more on personal health care and have beauty concerns, while children present the advantage that they can be forced to adopt long term health



behaviors by family or teachers. Men focus less than women on health. They go more seldom to the doctor, they ignore dangers and they adopt unhealthy behaviors such as smoking, alcohol consumption (even if we register growing tendencies among women as well). Statistics show that the expectation of life is more reduced among males (74 years) than females (84 years) (10).

Children learn behavior by observing and imitating adults, they form their attitudes towards health and risk behaviors. At this age, the representation of the idea of wellness and disease is being formed. The parents and the adults that interact with children have a major role in developing the sanogenetic behaviors. They are also the main suppliers of opportunities to spend leisure time. Parents and teachers are those who shape the children's preferences and their attitudes towards the nutritional behavior, physical exercise and sexual behavior by their support/disagreement (24)

If for children, the communication of negative consequences of unhealthy behavior and the imposing of the adequate one could be successful, the adolescents do not react the same way. Many times, their behavior, impulsive and imprudent, is characterized by the defiance of health rules (15).

Elderly persons behave more cautiously they manifest a higher interest in medical education (medical checking, rightful alimentation, excessive therapeutic guidance) (10).

It is essential to identify these factors in order to find solutions to implement, not only to encourage the health behavior adoption process, but also to maintain it for a long time, which is a difficult thing to assure. Considering the incidence of unhealthy behavior, researchers wonder also if the intervention should take place into formal groups or if they should encourage individual approaches. Especially since, for example, it has been proved that the majority of behavior changes happen outside the formal groups.

The 21<sup>st</sup> century witnesses the development of a neo-conservative current insisting on the fact that efforts should concentrate on short term solutions rather than on long term ones. This attitude is explainable since the contemporary society is confronting with many pressing problems, including new kinds of diseases. Hence, research needs to focus more on the growing efficiency of short term intervention programs, but also on long term ones for a healthy lifestyle.

Antonovsky's salutogenesis theory and the researches conducted afterwards in this area focused on finding answers concerning the conditions that make people remain healthy. They were not interested in exploring what makes them ill. This is a more humanistic approach of the medicine, as the main factor in influencing health status is the individual himself. By the stimulation of the inner healing factors, people cope with stressors and manage to remain healthy. People's feelings, thoughts and behaviors contribute to their health status more than the scientists

used to evaluate. Therefore, the adoption of a preventive behavior is not seen as being determined only by factors outside the individual's reach an influence (medical advice), but also by inner dispositions (feelings, attitudes) and the way of interaction with the outside world (social affiliation). This humanist perspective considers the individual and his attributes as the most important variables in maintaining health/ healing. This is a revolutionary approach, as traditional medicine did not use to focus on individuals (seen as a whole), but on pathologies.

**Bibliografie:** **1.** <http://e-learning.paedimed.org/ro/content/salutogeneza>. **2.** *Bredell D.* A developmental programme in salutogenetic functioning, Dissertation Abstracts International: Section B: The Sciences and Engineering, vol. 68 (5-B), 2007, pg. 34-35. **3.** *Lindstrom, B. and Eriksson, M.*, Contextualizing salutogenesis and Antonovsky in public health development, Health Promotion International, Vol. 21 No. 3, 2006, pg. 241. **4.** *Anotovsky, A.*, Unraveling The Mystery of Health - How People Manage Stress and Stay Well, San Francisco: Jossey-Bass Publishers, 1987, The Health Psychology Reader, David F. Marks, 2002, pg. 127. **5.** *Lindstrom, B. and Eriksson, M.*, A salutogenic interpretation of the Ottawa Charter, Health Promotion International, Vol. 23 No. 2. **6.** US Department of Health and Human Services National Institutes of Health, Theory at a Glance, A Guide for Health Promotion Practice, second edition, 2005, pg. 13- 20. **7.** *Groenewold, G., Brujin, B., Bilsborrow, R.*, Migration of the Health Belief Model (HBM): Effects of Psychosocial and Migrant Network Characteristics on Emigration Intentions in Five Countries in West Africa and the Mediterranean Region, Population Association of America 2006 Annual Meeting, March 30-April 1, Los Angeles, Session 86: Migration and Social Networks, pg. 3-4. **8.** *I B Iamandescu*, PSIHOLOGIE MEDICALA, Ed. Infomedica, 2005. **9.** *Bender, H., Martin, I. M., Raish*, Book Forthcoming in 2006 titled *Wildfire and Fuels Management: Risk and Human Reaction*, What Motivates Homeowners to Protect Themselves from Wildfire Risks in the WUI? , pg. **10.** *Lamandescu, I. B.*, Comportament și sănătate, Ed. Medicală Amaltea, 2008. **11.** *Johnson, M.*, Approaching the salutogenesis of sense of coherence: The role of active self esteem and coping, British Journal of Health Psychology, vol. 9 (3), sept 2004, pg. 419- 432. **12.** *Forsberg-Warleby, G. Moller, A., Blomstrand, C.*, Spouses of First-Ever Stroke Victims: Sense of Coherence in the First Phase After Stroke, J Rehabil Med 2002; 34: 128–133. **13.** *Hobfoll, S., E.*, The Ecology of Stress, Hemisphere Publishing Corporation, 1988, pg. 18. **14.** *Schwarzer R., Renner B.*, Social- Cognitive Predictors of Health Behavior : Action Self- Efficacy and Coping Self-Efficacy , Health Psychology, 2000, vol. 19, n° 5, pg. 487- 495. **15.** Lifestyle management, Post-university course- Psychological Counseling, Psychology Department, Babeș Bolyai, Cluj Napoca University, “Expert” Centre, source: [www.didactic.ro](http://www.didactic.ro). **16.** *Esch T. s Stefano G. B.*, The neu-

robiology of pleasure, reward processes, addiction and their health implications, Neuroendocrinology Letters No.4 August Vol.25, 2004, pg. 234-251. **17.** *Esch T.,s Stefano G. B.*, Love Promotes Health, Neuroendocrinology Letters No.3 June Vol.26, 2005, pg. 264-268. **18.** *Douglas, C., s Smith G. D. s Bennett P.*, Some Observations on Health and Socio-Econmic Status, The Health Psychology Reader, David F. Marks, 2002, pag. 143. **19.** WorldHealthOrganiztion, [http://www.who.int/social\\_determinants/thecommission/finalreport/key\\_concepts/fr/index.html](http://www.who.int/social_determinants/thecommission/finalreport/key_concepts/fr/index.html). **20.** *Clark C. M.*, Relations Between Social Support and Physical Health, Rochester Institute of Technology, source : <http://www.personalityresearch.org/papers/clark.html>. **21.** Morgan, A.Haglund, Bo J. A, "Social capital does matter for adolescent health: Evidence from the English HBSC study", Health Promotion International, vol. 24 (4), Dec 2009, pg. 363-372. **22.** *Wallece J. M.*, Religion's Role in Promoting Health and Reducing Risk among American Youth, Health Education & Behavior, Vol. 25, No. 6, 721-741 (1998). **23.** *Debruyyn J. C.*, Binge drinking and salutogenesis: sense of coherence, stress, religiousness and spirituality, Dissertation Abstracts International Section A: Humanities and Social Sciences, vol. 62(10-A), April 2002, pg 3588. **24.** *Bursuk B.* Health education on pre-school children. How to develop a nhealthy lifestyle for pre-school children?, Expert Center, Babeş-Bolyai University, Cluj-Napoca.

Mihaela-Luminița Staicu

### **SALUTOGENESIS – AN IMPORTANT CONDITION FOR THE DEVELOPMENT OF A HUMANISTIC ELITE**

In clause conditions for formation of humanistic elite are described. To be spoken about ideas concerning healthy balance of a way of life. The essence of new prospect is presented by need to answer a question, " That holds the person healthy? " And not, " that does it/it badly? ”.

Attitudes between health, a pressure and way with which people cope with it are investigated, the way which they survive is investigated, adapt and pass through the most injuring events of a life.

Михаэла Люминита Стаицу

### **SALUTOGENESIS – ВАЖНОЕ УСЛОВИЕ ДЛЯ РАЗВИТИЯ ГУМАНИСТИЧЕСКОЙ ЭЛИТЫ**

Говориться о идеи относительно здорового баланса в образе жизни. Сущность новой перспективы представлена потребностью, чтобы ответить на

вопрос, "Что держит человека здоровым?" и "Что делает ему плохо?". Исследуются отношения между здоровьем, напряжением и способом, которым люди справляются с этим, исследуется способ, которым они выживают, приспосабливаются и проходят через наиболее травмирующие события жизни.

Міхаела Люмініта Стаісу

### **SALUTOGENESIS – ВАЖЛИВА УМОВА ДЛЯ РОЗВИТКУ ГУМАНІСТИЧНОЇ ЕЛІТИ**

Мова йде щодо здорового балансу в способі життя. Сутність нової перспективи представлена потребою, щоб відповісти на запитання, "Що тримає людину здоровою? "та ' Що робить їй погано?". Досліджуються відносини між здоров'ям, напругою та у спосіб, яким люди справляються з цим, досліджується спосіб, яким вони виживають, пристосовуються і проходять через найбільш травмуючі події життя.

*Стаття надійшла до редакції 20.04.2010*

**УДК 159.9**

*І.В. Єременко  
м. Харків, Україна*

### **ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СТУДЕНТІВ**

Людське суспільство неможливе без спілкування. Спілкування виступає необхідною умовою буття людей, без якого неможливо повноцінне формування не тільки окремих психічних функцій, процесів і властивостей людини, але й особистості в цілому. Реальність і необхідність спілкування визначена спільною діяльністю: щоб жити люди змушені взаємодіяти. Спілкується завжди діяльна людина, діяльність якої перетинається з діяльністю інших людей. Спілкування дозволяє організувати суспільну діяльність і збагатити її новими зв'язками й відносинами між людьми [2].

Людина з моменту народження спілкується з іншими людьми, але часом люди, що відрізняються високими досягненнями у вивченні явищ матеріального світу, виявляються безпомічними в області міжособистісних відносин. Тому людина повинна вивчати правила взаємодії з людьми, щоб стати соціально - повноправним членом суспільства. Інакше кажучи, спілку-

вання буде ефективно лише тоді, коли люди, взаємодіючи один з одним, компетентні в даній ситуації [3].

У самому загальному плані компетентність у спілкуванні припускає розвиток адекватної орієнтації людини в самому собі - власному психологічному потенціалі, потенціалі партнера, у ситуації й завданні [5]. Таким чином, формування комунікативної компетентності людини є **актуальною проблемою** соціальної психології, рішення якої має важливе значення. Як для кожної конкретної людини, так і для суспільства в цілому.

**Об'єктом** дослідження є комунікативна компетентність студента.

**Предметом** дослідження виступає особливість формування комунікативної компетентності студентів - економістів.

**Метою** курсової роботи є вивчення особливостей формування комунікативної компетентності у студентів-економістів 2 курсу.

**Задачі** полягають у наступному:

1. Вивчити вітчизняну й зарубіжну літературу по особливостях формування комунікативної компетентності.

2. Вивчити особливості формування комунікативної компетентності у студентів 2 курсу.

3. Експериментально вивчити особливості формування комунікативної компетентності у студентів економічного профілю.

У даному дослідженні брали участь студенти - економісти 2 курсу. Загальна кількість досліджуваних 20 осіб, з них 10 досліджуваних чоловічої статі й 10 жіночої статі. Вік досліджуваних від 19 до 22 років.

**Використовувані методи:** методика визначення комунікативних і організаторських схильностей (КІС), опитувальник на визначення розуміння психологічних термінів.

**Використовувані методи статистичної обробки даних:** емпіричний і математичний метод обробки даних дослідження.

Компетентність і професіоналізм є головними чинниками суб'єктивної реалізації індивіда. При цьому регулюючим фактором професійного зростання та творчої активності людини є самосвідомість, як досить сталий комплекс уявлень та суджень індивіда про самого себе, про вміння, навички і можливості особистості. Відтак, саме цим обумовлюється **актуальність** орієнтації освітньої підготовки на особистий розвиток майбутніх фахівців.

Компетентність у спілкуванні має, безсумнівно, інваріантні загальнолюдські характеристики, які історично й культурно обумовлені.

Таким чином, комунікативна компетентність є необхідною умовою успішного засвоєння одержуваних знань.

Міжособистісні комунікації є необхідною умовою буття людей і без них неможливо повноцінне формування ні однієї із психічних функцій лю-

дини, психічних властивостей і особистості в цілому. Саме тому спілкуванню приділялося чимало уваги в роботах дослідників ХІХ - ХХ ст.

Для опису феномена людських взаємин використовувалися й використовуються різні терміни: «комунікація», «спілкування», «інтерація», «взаємодія» і ін.

У науковій літературі 70 - 80-х рр. ХХ ст. велике місце займала розробка проблем співвідношення суспільних відносин, діяльності й спілкування, ролі й значення спілкування у формуванні й життєдіяльності особистості. Найбільше повно й концептуально ці питання освітлені в роботах Л.П. Буєвой і М.С. Кагана, позиції яких відбивають дві різні тенденції.

Так М.С. Каган, провівши системний аналіз діяльності людини, виділив чотири основні її види: перетворювальну, пізнавальну, ціннісну - орієнтаційну, комунікативну. Підставою для такого розподілу слугувала ціль, яка переслідує суб'єкт у взаємодії з об'єктом. Як відомо в будь-якому виді спілкування можна виділити наступні компоненти:

комунікатор, тобто той, хто говорить і повідомляє інформацію (суб'єкт спілкування).

Реципієнт (або аудиторія), тобто ті, кому говорять і повідомляють інформацію (об'єкт спілкування).

Повідомлення, тобто що саме говорять, сама інформація.

Комунікативна діяльність людини проявляється в різних формах: взаємодії людей у практичній діяльності, у їхньому поводженні, у побуті. Також обрядових ситуаціях, при обміні інформацією в процесі пізнавальної діяльності за допомогою бесід, листів, преси й т.д. Таким чином, М.С. Каган розглядає спілкування як один з видів людської діяльності, якому властиві відповідна структура й атрибути [5, с. 53].

Інший підхід до категорії спілкування й співвідношенню його з людською діяльністю представлений у роботах Л.П.Буєвой. Вона обґрунтовує цю точку зору, що «діяльність і спілкування - дві взаємозалежні, відносно самостійні, але не рівноцінні сторони єдиного (індивідуального й суспільного) процесу життя» [2, с. 113]. Л.П.Буєва відзначає, що в наявних дослідженнях недооцінюється соціально - практичний аспект спілкування, що проявляється «не тільки у формуванні індивідуального, але й групового, колективного, суб'єктів дій індивідів, що входять у групу й вирішують її завдання» [2, с. 111]. У зв'язку із цим вона розглядає сутність, прояви й місце соціально - практичного аспекту спілкування в широкому соціальному контексті людського буття.

Л.П.Буєвой був проведений глибокий аналіз співвідношення категорій - спілкування й суспільні відносини. На основі проведеного аналізу вона робить висновок, що спілкування «є безпосередньо спостережувана й пережита

реальність, і конкретизація суспільних відносин, їхня персоніфікація, особистісна форма». Суспільні відносини при цьому становлять зміст процесу, а спілкування - його індивідуалізовані форми» [3,с.116]. Крім того, Л.П. Буєвой визначена гносіологічна функція спілкування: «Спілкування виконує свою специфічну функцію в суспільному процесі пізнання як на науково - теоретичному, так і практично - емпіричному рівні, коли як пізнання виступає не як окремих індивід, а як суспільство».

Гносіологічний аспект спілкування на цьому не закінчується, він є також практичним людинознавством, оскільки за допомогою спілкування людина пізнає не тільки іншу людину, але й самого себе. Тобто для кожної конкретної людини в іншій людині, з яким він вступає в спілкування, через конкретні прояви індивідуалізації й відкривається людська сутність, загальне пізнається через частку [2, с. 137].

Ще один підхід до категорії спілкування був розвинений одним із перших радянських філософів, що звернулися до проблеми спілкування, В.М.Соковніним. Людське спілкування розглядається ним як комунікація, як діяльність, як відношення, як взаєморозуміння й взаємовплив [13].

А.А Леонтьєв вважав, що спілкування потрібно розглядати як одну зі сторін діяльності, оскільки воно присутнє в будь-якій діяльності в якості її елемента. Сама ж діяльність розглядається як необхідна умова спілкування [6]. Спілкування - це процес установалення й підтримки цілеспрямованим, прямим або опосередкованим тим або іншим засобами контакту між людьми, так чи інакше зв'язаних один з одним у психологічному відношенні. Спілкування завжди двостороннє, спрямоване, воно може бути як самотійною діяльністю, так і її компонентом» [6, с. 116].

Д.Б.Ельконін вважав спілкування особливим видом діяльності (комунікативна діяльність, діяльність спілкування), що відіграє самотійну роль у житті людини [15].

Інакше міркує Б.Ф.Ломов: він розглядає спілкування як одну з найважливіших самотійних категорій філософії, психології й дає його системний аналіз. Діяльність і спілкування розглядається Б.Ф. Ломовим як дві сторони соціального буття людини, його способу життя. З його погляду концепція діяльності охоплює лише одну сторону соціального буття людини, а саме відносини «суб'єкт - об'єкт». Але соціальне буття людини включає не тільки відношення до предметного миру, але й до людей, з якими ця людина вступає в контакти. Для підтвердження своїх думок Б.Ф.Ломов цитує К.С. Станіславського: «При спілкуванні ви, насамперед, шукаєте в людині душу, його внутрішній світ» [9, с. 271]. «Для того, щоб спілкуватися, треба мати те, чим можна спілкуватися, тобто, насамперед, свої власні переживання, почуття й думки»[8, с. 277].

Інтегрувати в рамках єдиної концепції, що існують у вітчизняній науці філософські, соціально - психологічні погляди на феномен спілкування спробувала Г.М.Андрєєва. Нею при характеристиці спілкування були виділені три взаємозалежні сторони:

- комунікативна (обмін інформацією між, що спілкуються)
- інтерактивна (організація взаємодії, що спілкуються)
- перцептивна (процес сприйняття один одного партнерами й установлення на цій основі взаєморозуміння) [1].

Потреба в спілкуванні, як справедливо вказує Н.Е.Медніс, прирівнюється Л.Н.Толстим до потреби життя, отже, ставиться на вершину його ціннісної ієрархії. Бажаний результат активного спілкування по Л.Н. Толстому - це єднання людей, вироблення «свідомості того, що наше благо й матеріальне, і духовне, і окреме, і загальне, і тимчасове, і вічне полягає в братнім житті всіх людей, у любовному єднанні нашім між собою» [9, с. 186].

А.С.Макаренко в 20-30-і рр. не розглядав спілкування як спеціальну теоретичну проблему, однак у його роботах описані наступні його аспекти: роль спілкування в становленні колективу, проблема ділових і міжособистісних відносин у колективі, взаємодія колективу вихованців з колективами дорослих та ін.

В 40 - 60-х рр. взаємини в процесі виховання й навчання не були об'єктами спеціальних теоретичних досліджень, а розглядалися в складі дослідження різних проблем: морального виховання учнів (Н.І. Болдирьов, О.С.Богданова), колективоутворення (Б.Т.Ліхачов, М.Д.Виноградова), педагогічної майстерності (Ю.М. Азаров, В.М. Коротов).

А.В.Мудрик, провівши аналіз психолого-педагогічних досліджень проблеми спілкування, дійшов висновку, що в більшості з них воно розглядається або як особливий вид діяльності, або в руслі концепції відносин. Обидва ці підходи плідні й не викликають заперечень, однак обмеження дослідження спілкування тільки цими підходами, на його думку, не дозволило всебічно вивчити виховні можливості спілкування.

На першому рівні в спілкуванні реалізуються суспільні відносини, які роблять хоча й визначальний, але не цілеспрямований вплив на конкретного індивіда. На другому рівні в спілкуванні реалізуються міжособистісні відносини, і воно впливає на індивіда.

При тісному взаємозв'язку відносин і спілкування вони не є тотожними. Спілкування - це об'єктивний процес взаємодії людей, які можуть бути зв'язані всілякими суб'єктивними відносинами (учасники спілкування можуть бути зв'язані позитивними, негативними відносинами, а також можуть бути повністю байдужні один одному). Безсумнівно, характер відносин впливає на



плин спілкування, але спілкування може здійснюватися й у тому випадку, коли відносини досить загострені.

Таким чином, термін «відносини» відбиває внутрішню, сутнісну сторону суб'єкт – суб'єктивні відносини. А термін «спілкування» - їх зовнішню, що сторону [10, с. 14].

Важливим для нашого дослідження є положення про те, що комунікативна компетентність є професійно значимою особистісною якістю, що забезпечує людині ефективність спілкування (А.А.Сафонова, Ю.В.Чуфаровский, Ю.М. Жуків, Л.А.Петровська та ін.).

Значення комунікативних і рефлексивних здібностей для формування комунікативної компетентності розглянуті на основі робіт Б.Г.Ананьєвої, Г.М. Андрєєвої, А.А.Бодаєвої, А.А.Леонтєва, А.В.Мудрика й ін. У роботах дослідників ми виявили, що спілкування багатьма розглядаються як умова, що підвищує ефективність освіти.

У сучасному світі інформація стала перетворюватися в найважливіший стратегічний ресурс суспільства. Ніяке соціальне життя неможливе без інформації, без спілкування й комунікацій.

Обмін інформацією між людьми, метою якого є забезпечення розуміння переданих і одержуваних відомостей, є 4 комунікаційним процесом. Але людська комунікація не зводиться тільки до процесу передачі інформації. В умовах людського спілкування інформація ще й формується, уточнюється, розвивається. Тому ми розглядаємо комунікацію як одну зі сторін процесу спілкування.

Спілкування відіграє важливу роль у житті й діяльності людей. У різних формах спілкування люди обмінюються інформацією, результатами діяльності, накопиченим досвідом. Вони здійснюють взаємний обмін знаннями, судженнями, ідеями, поданнями, почуттями, узгоджують прагнення, потреби й мети, формують спільність, досягають взаєморозуміння. У процесі спілкування формується загальна програма й загальна стратегія спільної діяльності. Спілкуванню належить важливе місце в розвитку людини. Для ефективного спілкування характерне взаєморозуміння партнерів, краще розуміння ситуації й предмета спілкування. Тому дуже важливо для фахівця в галузі економіки й керування мати таку якість, як **комунікативна компетентність**. Для виявлення сутності комунікативної компетентності ми звернулися до довідкової літератури, до філософських і психологічних концепцій, що розкривають поняття «компетентність», «комунікація».

У наукових довідкових виданнях і спеціальних дослідженнях «компетенція» розглядається як коло повноважень кого-небудь; коло питань, у яких особа має пізнання, досвідом; знання й досвід у тій або іншій області; область знання або практики, у якій компетентна особа має великі точні пі-

знання й досвід практичної діяльності [2, с.217]. Компетенція індивіда - «коло питань, у яких людина має знання, необхідними для здійснення своєї діяльності». Вона необхідна людині для того, щоб досягти тих або інших цілей [2, с.218].

Поняття «компетентність» трактується як володіння компетенцією, знаннями, що дозволяють судити про що-небудь; якість людини, що володіє всебічними знаннями в якій-небудь області й думкою яка є вагомою, авторитетною [14,с.125]. У представлених трактуваннях розглянутих понять присутні характеристики, які вказують на їхній взаємозв'язок. Якщо компетенція - це знання й досвід у певній області, то компетентність — це володіння компетенцією. Компетентність — це володіння знаннями, досвідом і вміннями, а також можливість гнучкого застосування цих знань, що залежить від аналітичних, творчих і практичних навичок [14]. Таким чином, компетентність - це якась особистісна характеристика, а компетенція — це сукупність конкретних професійних або функціональних якостей.

Комунікативна компетентність складається зі здатностей:

1. Давати соціально - психологічний прогноз комунікативної ситуації, у якій має спілкуватися;
2. Соціально - психологічно програмувати процес спілкування, опираючись на своєрідність комунікативної ситуації;
3. Здійснювати соціально - психологічне керування процесами спілкування в комунікативній ситуації.

Прогноз формується в процесі аналізу комунікативної ситуації на рівні комунікативних установок.

Комунікативна установка партнера – це своєрідна програма поведіння особистості в процесі спілкування. Рівень установки може прогнозуватися в ході виявлення: предметно-тематичних інтересів партнера, емоційно - цінних відносин до різних подій, відношення до форми спілкування, включення партнерів у систему комунікативної взаємодії. Це визначається в ході вивчення частоти комунікативних контактів, типу темпераменту партнера, його предметно-практичних переваг, емоційних оцінок форм спілкування [8].

При такому підході до характеристики комунікативної компетентності доцільно розглянути спілкування як системно - інтегруючий процес, що має наступні складові.

Комунікативно-діагностичну (діагностика соціопсихологічної ситуації в умові майбутньої комунікативної діяльності, виявлення можливих соціальних, соціально-психологічних і інших протиріч, з якими можливо має зіштовхнутися особистість в спілкуванні).

Комунікативно-програмуючу (підготовка програми спілкування, розробка текстів для спілкування, вибір стилю, позиції й дистанції спілкування).

Комунікативно-організаційну (організація уваги партнерів по спілкуванню, стимулювання їхньої комунікативної активності й т.д.).

Комунікативно-виконавчу (діагноз комунікативної ситуації, в якій розвертається спілкування особистості, прогноз розвитку цієї ситуації, здійснюваний по заздалегідь осмисленій індивідуальній програмі спілкування). Кожна із цих складових вимагає спеціального соціотехнологічного аналізу, однак рамки викладу концепції дають можливість зупинитися тільки на комунікативно-виконавчій частині. Вона розглядається як комунікативно-виконавча майстерність особистості.

Комунікативно-виконавча майстерність особистості проявляється як два взаємозалежних самостійних вміння знайти адекватну темі спілкування комунікативну структуру, що відповідає меті спілкування, і вміння реалізувати комунікативний задум безпосередньо в спілкуванні, тобто продемонструвати комунікативно-виконавську техніку спілкування [4].

У комунікативно-виконавчій майстерності особистості проявляються її навички й насамперед навички психологічного саморегулювання як керування своєї психофізичною органікою, у результаті чого особистість досягає адекватного комунікативно-виконавчої діяльності емоційно-психологічного стану.

Емоційно-психологічна саморегуляція створює настрій на спілкування у відповідних ситуаціях, емоційний настрій на ситуацію спілкування, означає, насамперед, переклад повсякденних емоцій людини в тональність, що відповідає ситуації взаємодії [9].

У процесі емоційно-психологічної саморегуляції варто розрізняти три фази: тривале емоційне «зараження» проблемою, темою й матеріалами майбутньої ситуації спілкування; емоційно-психологічну ідентифікацію на стадії розробки моделі свого поведіння й програми майбутнього спілкування; оперативну емоційно-психологічну перебудову в обстановці спілкування.

Емоційно-психологічна саморегуляція здобуває характер цілісного й завершеного акту в єдності з перцептивними й експресивними навичками, які також становлять необхідну частину комунікативно-виконавчої майстерності. Вона проявляється в умінні гостро, активно реагувати на зміни обстановки спілкування, перебудувати спілкування з урахуванням зміни емоційного настрою партнерів. Психологічне самопочуття, емоційний настрій особистості прямо залежить від змісту й результативності спілкування [11].

Перцептивні навички особистості проявляються в умінні керувати своїм сприйняттям і організувати його: вірно, оцінювати соціально-психологічний настрій партнерів по спілкуванню; установлювати необхідний контакт; по першому враженню прогнозувати «хід» спілкування. Вони дозволяють особистості, вірно, оцінювати емоційно-психологічні реакції партнерів по спілкуванню й навіть прогнозувати ці реакції, уникаючи тих, які перешкоджають досягти мети спілкування.

Експресивні навички комунікативно-виконавчої діяльності прийнято розглядати як систему умінь, що створюють єдність голосових, мімічних, візуальних і моторно-фізіологічних, психологічних процесів. По своїй суті це навички самоврядування виразною сферою комунікативно-виконавчої діяльності. Зв'язок емоційно-психологічної саморегуляції з виразністю є органічний зв'язок внутрішнього й зовнішнього психологічного. Це прагнення й забезпечує зовнішнє поведіння, виразні дії особистості в спілкуванні. Експресивні навички особистості проявляються як культура мовних висловлювань, що відповідають нормам усного мовлення, жестів і пластики поз, емоційно-мімічного супроводу висловлення, мовного тону й мовної гучності [4].

У різноманітних випадках спілкування інваріантними складовими являються такі компоненти, як партнери-учасники, ситуація, завдання. Варіативність звичайно пов'язана зі зміною характеру самих складових - хто партнер, яка ситуація або завдання й своєрідність зв'язків між ними.

Основними джерелами придбання комунікативної компетентності є: соціонормативний досвід народної культури; знання мов спілкування, використовуваних народною культурою; досвід міжособистісного спілкування у виразковій сфері; досвід сприйняття мистецтва. Соціонормативний досвід – це основа когнітивного компонента комунікативної компетентності особистості як суб'єкта спілкування. Разом з тим реальне побутування різних форм спілкування, які найчастіше опирається на соціонормативний конгломерат (довільна суміш норм спілкування, стан когнітивного дисонансу). А це породжує протиріччя між знанням норм спілкування в різних формах спілкування й тим способом, що пропонує ситуація конкретної взаємодії. Дисонанс – джерело індивідуально-психологічного гальмування активності особистості в спілкуванні. Особистість вимикається з поля спілкування. Виникає поле внутрішньої психологічної напруги. А це створює бар'єри на шляху людського взаєморозуміння [5].

Досвід спілкування займає особливе місце в структурі комунікативної компетентності особистості. З одного боку, він соціальний і включає інтеріоризовані норми й цінності культури, з іншого боку - індивідуальний, оскільки ґрунтується на індивідуальних комунікативних здатностях

психологічних подіях, пов'язаних зі спілкуванням у житті особистості. Динамічний аспект цього досвіду становить процеси соціалізації й індивідуалізації, реалізовані в спілкуванні, що забезпечують соціальний розвиток людини, а також адекватність його реакцій на ситуацію спілкування і їхню своєрідність. У спілкуванні особливу роль грає оволодіння соціальними ролями: організатора, учасника й т.п. спілкування. І тут дуже важливий досвід сприйняття мистецтва.

Таким чином, спілкування являється важливим фактором при передачі й отриманні інформації. Воно виступає необхідною умовою буття людей, без якого неможливо повноцінне формування не тільки окремих психічних функцій, процесів і властивостей людини, але й особистості в цілому. Реальність і необхідність спілкування визначена спільною діяльністю: щоб жити люди змушені взаємодіяти. Людина з моменту народження спілкується з іншими людьми, але часом люди, що відрізняються високими досягненнями у вивченні явищ матеріального світу, виявляються безпомічними в області міжособистісних відносин. По цьому людина повинна вивчати правила взаємодії з людьми, щоб стати соціально - повноправним членом суспільства. Інакше кажучи, спілкування буде ефективним лише тоді, коли люди, взаємодіючи один з одним, компетентні в даній ситуації.

У даній роботі ми використовували методику й опитувальник, які сприяли нам виявити в студентів особливості формування комунікативної компетентності.

Серед них методика «Дослідження комунікативних і організаторських схильностей (КОС)», а також опитувальник на визначення розуміння психологічних термінів. Результати дослідження методики КОС показали наступне, що більша частина досліджуваних 75% має низький рівень комунікативної компетентності. Такі низькі показники свідчать про те, що в студентів-економістів дуже малорозвинені навички спілкування, що у свою чергу приводить до втрати таких якостей, як відвертість, комунікабельність, схильність до компромісів. У другій шкалі, що інтерпретується як рівень нижче середнього, знаходиться 20% досліджуваних. І найменша кількість 5% досліджуваних знаходиться в шкалі із середнім рівнем комунікативної компетентності, що говорить про те, що ця група випробуваних має потребу в подальшій серйозній і планомірній виховній роботі з формування й розвитку комунікативних і організаторських схильностей.

В опитувальнику на визначення розуміння психологічних термінів виявлені такі особливості, що дуже велика частина досліджуваних знаходиться в групі з низьким рівнем розуміння психологічних термінів. Кількість таких досліджуваних дорівнює 65%. Це свідчить про те, що ця група людей має низький рівень комунікативної компетентності, тому що має бідний словнико-

вий запас. У середньому рівні знаходиться 20% досліджуваних. Це говорить про те, що ці люди, як правило, люблять спілкуватися, але тільки за потребою. І лише 15% досліджуваних знаходяться на високому рівні. Це говорить про те, що вони мають високу комунікативну компетентність.

У кінцевому результаті із проведеної методики й опитувальника ми бачимо, що велика частина студентів-економістів мають низький рівень комунікативної компетентності, це свідчить про те, що в них малорозвинені навички спілкування, що у свою чергу приводить до втрати таких якостей, як відвертість, комунікабельність, схильність до компромісів.

Таким чином, формування комунікативної компетентності людини є актуальною проблемою соціальної психології, вирішення якої має велике значення, як для кожної конкретної людини, так і для суспільства в цілому.

**Список літератури:** 1. *Бодалев А.А.* Личность и общение. – М.: Педагогика, 1983.- 272с. 2. *Буева Л.П.* Общественные отношения и общение // Методологические проблемы социальной психологии. М.: Наука, 1975. 3. *Буева Л.П.* Человек: деятельность и общение. М.: Мысль, 1978. 4. *Жуков Ю.В.* Эффективность делового общения. М.: Знание, 1988. 5. *Каган М.С.* Человеческая деятельность: Опыт системного анализа. М.:, 1974. 6. *Леонтьев А.А.* Общение как объект психологического исследования // Методологические проблемы социальной психологии. М.: Наука, 1975. 7. *Ломов Б.Ф.* Категория общения и деятельности в психологии. // Вопросы философии, 1979. – №8. – с. 8. *Меднис Н.Е.* Потребность в общении в модели мира Л.Н. Толстого // Формирование потребности личности в общении. Новосибирск: НГПИ, 1981. 9. *Мудрик А.В.* Общение как фактор воспитания школьников. М.: Педагогика, 1984. 10. *Олефір В.О.* Діагностика професійної компетентності персоналу організації: когнітивний підхід // Наукові записки інституту психології імені Г.С. Костюка в 3-х томах. –Т.3- За ред.академіка С.Д. Максименка.- К.: Главник, 2005.- С. 256 – 259. 11. *Рустанович – Варфоломеева З.А.* Кар’єрні орієнтації та можливість самореалізації студентської молоді // Наукові записки Інституту психології імені Г.С. Костюка в 3-х томах.- Т.3.- За ред. Академіка С.Д. Максименка.- К.: Главник, 2005.- С. 198-506. 12. *Соковнин В.М.* О природе человеческого общения: Опыт философского анализа. Фрунзе, 1974. 13. Социальная компетентность. – С.- Пб: Детский кризисный фонд Гумерева, 1999.- 432с. 14. Эльконин Д.Б. К проблеме периодизации детского развития // Вопросы психологии. 1971.№4

И.В. Еременко

### **ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ КОММУНИКАТИВНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ СТУДЕНТОВ**

Статья посвящена проблеме определения особенности формирования коммуникативной компетентности студентов. Автор показывает уровень сформированности коммуникативной компетентности у студентов-экономистов.

I.V. Eremenko

### **ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СТУДЕНТІВ**

Стаття присвячена проблемі визначення особливості формування комунікативної компетентності студентів. У ній приведені дані опиту, що показують, на скільки у студентів – економістів сформована комунікативна компетентність.

I. Eremenko

### **FEATURES OF FORMATION OF COMMUNICATIVE COMPETENCE OF STUDENTS**

Article is devoted a problem of definition of feature of formation of communicative competence at students. In it the data of interrogation showing is cited, on how many at students - economists communicative competence is generated.

*Стаття надійшла до редакції 05.05.2010*

УДК 378.14

*М.А.Карпенко,  
м. Харків, Україна*

### **НАБУТТЯ ПРОФЕСІЙНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ У СТУДЕНТІВ МАШИНОБУДІВНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ**

**Постановка проблеми.** Сьогодні вища освіта передбачає поглиблення знань у студентів-машинобудівників в галузі комп'ютерних дисциплін з метою набуття високого професіоналізму, всебічного розвитку інтелектуальної

самобутньої творчої людини, яка зможе вирішувати складні професійні задачі, реалізовувати свої особисті нахили і здібності у майбутній роботі.

**Аналіз останніх досліджень.** Проблемою підвищення ефективності навчально–виховного процесу на основі використання ІКТ займаються багато українських науковців: М.І. Жалдак, Н.В. Морзе, О.В. Співаковський С.А. Раков, А.Т. Ашерев, Ю.С. Рамский, Є.М. Смирнова – Трибульська, М.С. Головань та багато інших, це питання є одним з центральних в дослідженнях зарубіжних вчених (див., наприклад, В.А. Адольф [1], М.Б.Лебедева.[2]).

Останнім часом, при переході суспільства від постіндустріальної фази до інформаційного суспільства, а через нього до суспільства знань і далі – до сталого суспільства, здійснюється перегляд, а мабуть навіть, зміна освітніх парадигм: від репродуктивної парадигми, орієнтованої на здобуття учнями і студентами певного набору ЗУНів (знань, умінь, навичок) до компетентної парадигми, метою якої є формування компетентностей (ключових, галузевих, предметних, професійних). Серед усіх компетентностей особливе місце посідає компетентність в галузі інформаційно–комунікаційних технологій або інформатична компетентність. В літературі часто зустрічаються терміни «інформаційна компетентність» та «комп'ютерна компетентність», або компетентності в галузі інформаційних та комунікаційних технологій (ІКТ) [2],[3]. Також в роботах [4],[5] розглядаються питання присвячені поняттю „інформатична компетентність”. Аналіз наукової і методичної літератури свідчить про неоднозначність цих понять.

**Постановка завдання.** Постає питання, яке з цих понять найбільш точніше підходить для описання складових компетентностей майбутнього фахівця, які стосуються ІКТ, проте не обмежуються тільки знаннями та вміннями в галузі ІКТ, але включають в себе вміння і здатності ефективно і творчо використовувати ІКТ для розв'язування професійних задач (у нашому випадку в галузі машинобудування), а також забезпечувати спроможності подальшого саморозвитку у галузі професійного використання ІКТ.

**Виклад основного матеріалу.** Інформаційна компетентність студентів визначається в [1], [2] як така, що забезпечує здатність використовувати у роботі великі обсяги знань і інтегрувати знання у обраній предметній галузі.

Згідно [4], [5], мета набуття студентами інформатичної компетентності – це не тільки вміння працювати з різноманітними інформаційними матеріалами, але і формування компетентностей, що забезпечують спеціалісту ефективне використання ІКТ у своїй професійній діяльності.

Е.М Смирнова – Трибульська називає **Інформатичною компетентністю** елементарні знання і необхідні вміння застосування ІКТ для розв'язування особистісно значимих задач в галузі освіти і майбутньої професійної діяльності. Е.М. Смирнова-Трибульська виводить свою формулу



компетентності: Компетентність = Мобільність знання + Гнучкість методів + Критичність, а також виділяє два послідовні шляхи отримання інформатичної компетентності:

1. Майбутній фахівець одержує елементарні знання та необхідні уміння застосування комп'ютера для розв'язування особистих завдань та в галузі своєї професійної діяльності;
2. Майбутній фахівець, самостійно розширює і поглиблює знання в галузі інформатичної освіти, отримані раніше на курсах комп'ютерного навчання.

М.С. Головань трактує *Інформатичну компетентність* як „знання про основні методи інформатики та інформаційні технології, уміння використовувати наявні знання для розв'язування прикладних задач, навички використання комп'ютера, технологій зв'язку, здатності представляти повідомлення до ефективного застосування сучасних засобів інформаційних та комп'ютерних технологій для розв'язування завдань професійної діяльності і повсякденного життя, усвідомлюючи при цьому значущість предмету і результату діяльності” [4 с.322-323].

Таким чином природно виникають питання:

1. Яке місце в структурі професійних компетентностей займає „Інформатичні компетентності”?
2. Яка структура „Інформатичних компетентностей”?

*Структура інформатичних компетентностей*

Яке місце знаходження інформатичних компетентностей серед загальних компетентностей?

У роботах [6], [7] було визначено, що Інформатичні компетентності відносяться до предметних компетентностей Технічної галузевої компетентності і означає складову технічної діяльності, а саме: уміння виявляти основні етапи та операції в технології рішення задач за допомогою засобів автоматизації, і зокрема комп'ютерних засобів [8].

Зобразимо структуру компетентностей у вигляді таблиці, для того, щоб виділити в ній місце „Інформатичних компетентностей” (рис.1).

Зауважимо, що інформатика як наука тісно пов'язана з іншими науками і ґрунтується на них, причому серед інших особливу роль в ній відіграє математика, адже інформаційні технології використовуються в теоретичних та розрахункових дослідженнях та практичній діяльності, пов'язаній з алгоритмізацією, програмуванням, кодуванням, математичним моделюванням в усіх науках. Таким чином, інформатика, як і математика, використовується як мова інших наук, на якій формулюються їх проблеми, за допомогою яких ці

проблеми досліджуються, розв'язуються. У зв'язку з цим доцільно було б говорити про нову дисципліну – „математичну інформатику” [3], [9] і саме тому, предмет „інформатика” можна було б віднести до освітньої галузі „математика”. У цьому випадку деякі системні зв'язки між інформатикою і математикою набули б більшої впорядкованості і системності. На основі підходів, розвинутих в [3], [7], пропонується структуру інформатичних компетентностей, яка упродовж кількох років використовується як основа навчально–методичної системи формування інформатичних компетентностей студентів машинобудівних спеціальностей у курсі „Інформатика”, яку для зручності і наочності зведено до таблиці.

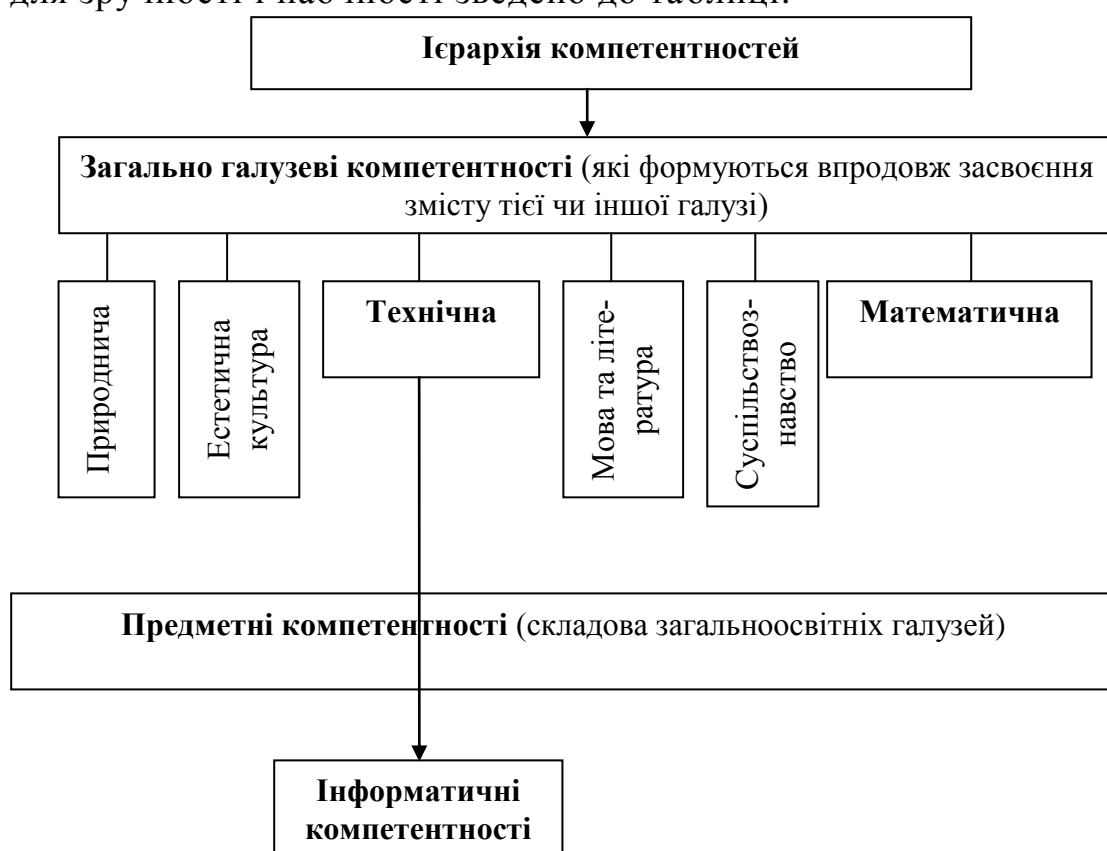


Рис.1. Місце інформатичних компетентностей в загальній структурі компетентностей (ключових галузевих предметних).

*Формування інформатичних компетентностей студентів машинобудівних спеціальностей.* Традиційно навчальна робота спрямована на отримання студентом знань та умінь працювати з текстовими редакторами, електронними таблицями, базами даних та іншими офісними програмами, для чого використовується пакет офісних програм MS Office. Це обумовлено перш за все тим, що цей пакет найбільш широко розповсюджений і його компонент дозволяють ефективно розв'язувати задачі широкого спектру як навчального,

так і професійного змісту, крім того, Україна більш орієнтована на придбання програмного забезпечення саме цього офісного пакету загального призначення [7].

Поза залежністю від того, які програмні засоби використовуються у навчальному процесі, підготовку студентів потрібно спрямовувати не тільки на загальне використання цих засобів, але якомога ширше використовувати професійно-орієнтовані практичні завдання, які би були модельними з точки зору використання цих засобів, а з іншого боку були модельними з точки зору розв'язування професійно-орієнтованих задач. Підбір таких задач передбачає компетентність і майстерність викладача як у галузі ІКТ, так і в предметній галузі підготовки спеціалістів.

*Таблиця*

**Структура Інформатичних компетентностей**

| <b>Назва складових інформатичних компетентностей</b>      | <b>Характеристика компетентностей</b>  |
|---|--|
| 1. Процедурна компетентність                              | 1.1. Алгоритмізація розв'язування задач: алгоритміка (алгоритмічна культура (поняття алгоритму та виконавця алгоритму, команди, структура алгоритму тощо);<br>1.2. Знання алгоритмів розв'язування типових задач з загальноосвітніх та спеціальних предметів та вміння їх застосовувати на практиці. |
| 2. Логічна компетентність                                 | 2.1. Вибір доцільних засобів ІКТ для розв'язування навчальних та професійних задач;<br>2.2 Культура оцінки правильності (або похибки) розв'язування задач за допомогою ІКТ.  |
| 3. Технологічна компетентність (Комп'ютерна грамотність ) | 3.1. Архітектура комп'ютера і принципи його дії.<br>3.2. Типологія комп'ютерів та програмного забезпечення, операційні системи і стандартні офісні програми.<br>3.3. Апаратно-програмові комплекси (автоматизовані робочі місця) спеціаліста як засоби автоматизації професій-                       |

|                                 |  |
|---------------------------------|--|
|                                 | ної діяльності спеціаліста.<br>3.4. Системи програмування як універсальні засоби автоформалізації професійних знань.<br>3.5. Технологія розв'язування задач засобами ІКТ.  |
| 4. Дослідницька компетентність  | 4.1. Інформаційне моделювання як засіб дослідження і автоматизації розв'язування задач.<br>4.2. Використання інформаційних моделей для проведення досліджень з метою пошуку ефективних рішень задач.<br>4.3. Технології побудови інформаційних моделей та їх верифікація.<br>4.4. Потужність і обмеження інформаційного моделювання. |
| 5. Методологічна компетентність | 5.1 Здатність визначати місце ІКТ у людському суспільстві.<br>5.2. Методологія використання ІКТ у професійній діяльності.<br>5.2 Потужність і обмеженість інформаційних застосування ІКТ (необмежені можливості і можливі обмеження)<br>5.3 Перспективи розвитку ІКТ та їх застосувань у професійних діяльності.                     |

Наведемо приклад формування інформатичних компетентностей студентів-машинобудівників адаптовано для усіх складових інформатичних компетентностей (процедурної, логічної, технологічної, дослідницької, методологічної) на матеріалі одного завдання. Але, це завдання видається студенту наприкінці навчального курсу дисципліни „Обчислювальна техніка та програмування” в машинобудівному коледжі

*Завдання: Розробити комп'ютерну довідкову систему „Обробка металів”.*

Для виконання цього завдання студенту необхідно зібрати дані, що будуть оброблюватись, також, якщо вхідних даних недостатньо, або вхідні дані неповні, необхідно їх самостійно знайти і доповнити, що також вимагає від студента додаткового напруження і творчого підходу.

Вхідні дані, які знаходить студент: 1) матеріал заготовки; 2) марка сталі; 3) вид обробки металів; 4) маса заготовки; 5) кількість зубців; 6) розмір.

Далі студент повинен уявити, як буде виглядати кінцевий результат, і після цього розробити схему (алгоритм), за якою буде будуватись програма. Ефективність розв'язання задач з використанням комп'ютерної техніки багато в чому залежить від якості процесу позамашинної підготовки - постановкою задачі, аналізом методу розв'язування, передбаченням результату, глибоким обґрунтуванням результатів. Таким чином, формування і розвиток компетентностей на позамашинних етапах роботи засновано на аналітико-системній діяльності, що визначає мобілізації знань для передбачення подальших змін об'єкта, що моделюється, чи досліджується.

Одну і ту саму задачу можна подати в програмах пакету MS Office, які вивчаються в машинобудівному коледжі, в курсі „Обчислювальна техніка та програмування”, і в кожному випадку результат може бути правильним і відрізнитись залежно від поставленої викладачем мети.

**1. Процедурна компетентність.** Студент повинен навчитись оперувати своїми знаннями відносно спеціального предмету задачі та знаннями про відповідні комп'ютерні програми навчитись передбачувати і аналізувати процес розв'язування, в своїй уяві, створювати послідовність виконання завдань – від зібраних усіх необхідних вхідних даних до передбачених вихідних даних. Процедурна компетентність вимагає від студента для розв'язування завдань вміння добувати комп'ютерну програму залежно від поставленої мети. На основі існуючих знань студент повинен навчитись вибирати, яка саме програма найбільш буде корисною для виконання завдання, та ефективно застосовувати в будь яку з комп'ютерних програм, які він вивчав протягом навчання. Саме такий підхід надає свободу мислення студентам, що спонукує до творчого мислення, необхідного для подальшого самостійного розвитку студента в процесі навчання і розвитку інших складових інформатичної компетентності.

Вибір студента на цьому етапі зупиняється на програмах: Word , Excel Power point, Access (саме ті, які вони вивчали). Можливості використання кожної з програм MS Office досить широкий, тому у майбутнього техника технолога можуть бути не різні варіанти до використаних завдань і обмежуються вони лише загальною метою діяльності. Важливо, щоб завдання мало проблемний або дослідницький характер, для того щоб студент мав можливість самостійно розвивати свої уміння і здібності в як складові інформатичних компетентностей[3].

Якщо метою є створення „простого” довідника, який достатньо розробити у вигляді таблиці, що буде заповнена необхідними даними, і які не потрібно постійно змінювати, можна використати текстовий редактор Word, разом з тим в тому ж текстовому редакторі, можна створити кілька варіантів таких довідників. Більш складне завдання припускає аналіз введених даних в

подання позначених у вигляді графіків і діаграм, комбінаційні зміни даних, їх фільтрацію, складні математичні для аналізу розрахунки введених даних та їх контроль. В цьому випадку студенту доречно обрати табличний процесор Excel, але це він повинен вирішувати самостійно. Якщо метою є постійне поповнення інформаційних даних і їх швидкий пошук, студент мабуть бере СУБД Access. А за необхідності зручного подання інформаційних даних, які необхідно аналізувати з метою бачення процесу виробництва, набору різного роду заготовок, схем, креслень, обробки заготовок, структури існуючих виробничих систем, студенту бажано обрати програму підготовки презентацій Power point.

**2. Логічна компетентність.** Дана компетентність включає вміння знайти точний результат в задачі. Логічна компетентність передбачає знання основного технологічного предмету або об'єкту дослідження, а також є найважливішим компонентом інформатичної компетентності. Студент повинен вміти здійснити усі математичні розрахунки і вийти на остаточний математичний результат. Один раз (перший раз) доцільно провести позамашинні розрахунки, порівняти і перевірити їх. Разом з тим цей „перший раз” можна провести і з використанням комп'ютера, при цьому доцільно здійснити не тільки математичні розрахунки, але побудову креслення, використовуючи наприклад T-FLEX CAD. Після виконання креслення, розроблену схему, рисунок можна вставити додатково в текст, використовуючи програму Word або іншу. При використанні текстового редактору студент може доповнити свій довідник таблицею для розрахунків, комбіновано використовуючи програму Excel.

**3. Технологічна компетентність** проявляється у студента як комп'ютерна грамотність. Саме ця компетентність базується не тільки на знаннях студента стосовно використання комп'ютера, але і на вміннях використовувати усі пакети MS Office, та інші спеціальні програми для автоматизації свого робочого місця. Це розробка шаблону розв'язування типової задачі у загальному вигляді, верифікація правильності розв'язку, підготовка форм для введення вхідних і отримання вихідних даних, відпрацювання дизайну програми, подальше вдосконалення програми тощо. Виконання такого завдання з використанням програми Word надає можливість студенту для автоматизації, та зручності своєї роботи розробити шаблон таблиці (довідника) для введення схожих даних (наприклад для однакового матеріалу заготовки (сталь) і кількістю зубців встановити кнопку для вставлення слів або цифр, що часто зустрічаються, наприклад вид обробки заготовки (чистова або чорнова), встановити гіперпосилання, для того, щоб швидко переходити на більш глибокий рівень довідкових даних, адже це може бути ще одна таблиця, наприклад дані про марку заготовки та масу деталі. За допомогою Excel

можна зручно здійснити математичні розрахунки, графічні побудови, підготувати шаблони та книги, щоб отримати не один, а більше окремих результатів (додатків). Інформаційний довідник можна використовувати для розрахунку даних режимів обробки деталей, інструментальних даних. Інформаційний довідник на базі Access став би найзручнішим, і компактним, разом з тим в Access, можна використати зв'язки з іншими програмами через об'єкти OLE (креслення і інші графічні об'єкти), а також є дуже зручним для подальшого використання бази даних. Такий довідник з обробки металів мав би великі переваги порівняно з тими, що були б розроблені за допомогою Word та Excel. Power point має також великі можливості графічного подання інформації. Для надання самостійності студенту в завданнях, розроблених виключно для презентацій, можна опустити вимоги до змісту презентації, це надасть студенту можливість аналізувати завдання (технічну задачу) і запропонувати варіанти розв'язування. Крім того в презентацію можна включити результати роботи такого довідника з усіх попередніх перелічених програм і подати такі відомості у вигляді окремих слайдів, навіть музикально.

**4. Дослідницька компетентність.** Випускник, здатний до самореалізації, це той, який в процесі навчання навчився досліджувати. В процесі дослідження студент розвиває уміння аналізувати, систематизувати, абстрагувати та ін. В формуванні дослідницької компетентності велику роль відіграє розв'язування задачі з відкритою умовою [3], тобто студент повинен самостійно знайти деякі дані, яких не було в умові задачі, або доповнити їх - самостійно знайти відсутні відомості в умові. Це можуть бути відомості про типи даних (математичні, технічні), конкретні значення, а іноді можливо і не зовсім відомий результат, тобто сам результат теж може змінюватись в процесі дослідження (моделювання), або просто бути якоюсь знахідкою для самого студента. Використання потужних комп'ютерних програм дозволяє підвищити ефективність дослідницького методу навчання, моделювання об'єктів в різних видах, прогнозування змін характеристики об'єкта, що досліджується. Дослідження з використанням програм Word та Power point можуть стосуватися моделей пошуку наочності (дизайнерські знахідки), крім того студентам можна залишити будь-який розділ або частку теми для самостійного пошуку можливостей використання комп'ютерної програми. Якщо студент не зміг самостійно знайти той необхідний елемент, що був йому невідомим, викладачем буде надана допомога, але дослідження, проведене студентом, навчить його дослідницьких підходів. Використання програми Excel для нашого завдання за „Обробка металів” має деякі переваги перед використанням програми Word, тому що за допомогою Excel опрацьовувати дані, подавати за допомогою графіків і діаграм, добирати варіанти формул, моделювати. Моделювати заготовку можна за її розмірами, формою, видом обробки, ви-

дом металу та ін. Моделювати в базі даних Access можна за схемою введення, пошуку, друку, подання необхідних даних на екран, в залежності від дослідження.

**5. Методологічна компетентність** - найскладніший компонент компетентностей студента з усіх компонентів інформатичної компетентності. Дана компетентність розвивається у студента завдяки досвіду використання отриманих знань та умінь самостійно розробляти комп'ютерні об'єкти (програми). Студент вільно орієнтується в будь-яких незнайомих для нього комп'ютерних програмах і може самовдосконалюватись, швидко адаптує інформаційну модель в соціальному вимірі, володіє здатністю моделювати та конструювати інформаційно-освітньої середовище та прогнозувати результати своєї професійної діяльності. Разом з тим студент може самостійно обмежувати варіанти інформаційних моделей, розуміючи їх використання в майбутньому. Крім того, уявляє перспективи розвитку цієї моделі, охоплюючи проблему в цілому. Використання пакету програм MS Office з позицій формування методологічних компетентностей, - може бути періодичним, з метою удосконалення розробленої інформаційної моделі, що буде постійно змінюватись.

В рамках визначених компонентів інформатичних компетентностей, і на основі наукової літератури [3, с.14] сформулюємо своє трактування *Інформатичних компетентностей* – це здатність застосовувати сучасні інформаційно-комунікаційні технології у реальному житті, розуміти зміст і методи інформаційного моделювання, вміння будувати інформаційні моделі, досліджувати їх методами інформатики, інтерпретувати отримані результати, оцінювати похибку обчислень за допомогою комп'ютерних технологій.

**Висновки:**

1. Інформатичні компетентності система компетентностей, які потрібні членам суспільства для того, щоб бути спроможним ефективно використовувати потужності сучасних ІКТ для успішності у своїй професійній діяльності.

2. Інформатичні компетентності включають в себе обізнаність у галузі ІКТ, але є значо ширшими, включаючи в себе процедурні, логічні, технологічні, дослідницькі, методологічні компетентності, які надають можливість особистості адекватно обирати засоби ІКТ і ефективно розв'язувати професійні задачі з використанням ІКТ.

3. Система інформатичних компетентностей включає в себе загальні (або ключові (універсальні)) інформатичні компетентності і спеціальні (або предметні (фахові))інформатичні компетентності, які залежать від конкретної галузі (фахові інформатичні компетентності у галузі наук (математики, фізики, хімії тощо), у галузі виробництва (сільського господарства, видобування, машинобудування тощо), у галузі фінансів, обслуговування тощо.



4. Інформатика, як освітня галузь, повинна надавати студентам ВНЗ будь-яких спеціальностей можливість набуття як загальних інформатичних компетентностей, так і спеціальних інформатичних компетентностей і це повинно стати органічною складовою професійної підготовки майбутнього фахівця.

5. Набуття загальних і спеціальних інформатичних компетентностей у підготовці спеціалістів повинні бути пов'язані між собою: навчальні завдання у курсі інформатики повинні бути якомога тісніше пов'язані з професійними аспектами підготовки спеціаліста, розв'язування професійно орієнтованих завдань у курсі інформатики повинні бути орієнтованими на набуття загальних і спеціальних інформатичних компетентностей.

6. Формування інформатичних компетентностей лежить в основі багатьох пропозицій щодо вдосконалення вищої освіти. В сучасній вищій школі слід намагатися комплексного використання ІКТ у навчальному процесі з усіх навчальних дисциплін, яке повинно бути спрямовано на формування професійних компетентностей майбутніх спеціалістів.

7. Методом набуття інформатичних компетентностей є розв'язування за допомогою ІКТ професійно спрямованих завдань творчого, дослідницького типу, що дозволяє максимально розкрити творчий потенціал кожного студента і сприятиме формуванню професійних компетентностей майбутнього спеціаліста.

8. Навчальною проблемою викладачів курсу інформатики системи вищої освіти переглянути навчально-методичну систему викладання курсу інформатики (яка включає в себе цілі, зміст, форми, методи, засоби, засоби оцінювання ефективності навчання) під кутом зору формування інформатичних компетентностей майбутнього спеціаліста. У силу динамічності змін, які відбуваються у суспільстві при переході через суспільство знань до знаневого суспільства і далі до сталого суспільства, ці процеси вдосконалення навчально-методичних систем повинні відбуватися постійно.

#### **Перспективи подальших досліджень.**

Однією з важливих проблем є визначення професійних компетентностей, умінь у майбутніх фахівців машинобудівної галузі.

**Список літератури: 1.** Адольф В.А. Методологические подходы к формированию информационной культуры педагога. //Информатика и образование. - М 2006., -№ 1 - с. 2 5. **2.** Лебедева М.Б., Шилова О.Н. Что такое ИКТ-компетентность студентов педагогического университета и как её формировать. //Информатика и образование. М 2004., -№ 3 с. 95 100. **3.** Раков С.А. Математична освіта : компетентнісний підхід з використанням ІКТ: Монографія. – Х.:Факт, 2005. 360 с. **4.** Головань М. С. Інформатична

компетентність.//Проблеми інженерно-педагогічної освіти: Збірник наукових праць 2007. № 16 с.314-324. **5.Е.М. Смирнова-Трибульська** Деякі результати досліджень в галузі дистанційних форм навчання в підготовці, післядипломній діяльності вчителів на Херсонщині.// Науковий часопис НПУ ім. Драгоманова. Серія №2. Комп'ютерно-орієнтовані системи навчання: Зб. наукових праць/Редрада.-К.: - НПУ імені М.П. Драгоманова, 2007. - №5 (12) с. 13-27. **6.**

*Пометун О.І.* Компетентісний підхід до оцінювання рівнів досягнень учнів. К.: Презентація на нараді центру тестових технологій. 2004 р. 10 с. **7.** *О. Овчарук* Компетентності як ключ до оновлення змісту освіти. /Стратегія реформування освіти в Україні: Рекомендації з освітньої політики. К.: „К.І.С.”, 2003.- с.13-39. **8.** *Кузнецов А.А., С.А. Бешенников, Е.А. Ракитина* «Современный курс информатики: от элементов к системе». //Информатика и образование. –М., 2004. -№ 1- с. 3-8. **9.** *Кобильник Т. П.* Фундаментальність інформатичної освіти.// Науковий часопис НПУ ім. Драгоманова. Серія №2. Комп'ютерно-орієнтовані системи навчання: Зб. наукових праць/Редрада.-К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2007. №5 (12) с. 78-81.

М. А. Карпенко

### **ПРИОБРЕТЕНИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ У СТУДЕНТОВ МАШИНОСТРОИТЕЛЬНЫХ СПЕЦИАЛЬНОСТЕЙ ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ**

В статье рассмотрены подходы к толкованию понятия «информатическая компетентность» в психолого-педагогической литературе. Проанализированы и выведены теоретические аспекты формирования информатической компетентности как составляющей профессионализма будущего специалиста машиностроительной отрасли.

М. А. Карпенко

### **НАБУТТЯ ПРОФЕСІЙНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ У СТУДЕНТІВ МАШИНОБУДІВНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ**

У статті розглянуті підходи до тлумачення поняття «інформатична компетентність» в психолого-педагогічній літературі. Проаналізовані та виведені теоретичні аспекти набуття інформатичної компетентності як складовій професіоналізму майбутнього спеціаліста машинобудівної галузі.

М. А. Karpenko

## **PURCHASE PROFESSIONAL COMPETENCE AT THE STUDENTS OF MACHINE-BUILDING SPECIALITIES OF HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS**

In clause the approaches to interpretation of concept " informatical competence " in the psychologist-pedagogical literature are considered. Are analysed and the theoretical aspects of formation информатической of competence as by a component of professionalism of the future expert of machine-building branch are removed.

Стаття надійшла до редакції 06.05.2010

**УДК 378:37. 048. 4**  
**ББК 74. 58**

*Л. В. Куцак,  
м. Вінниця, Україна*

## **ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ВЧИТЕЛІВ ТРУДОВОГО НАВЧАННЯ В УМОВАХ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ**

**Постановка проблеми.** Провідним показником готовності до професійної діяльності на сьогоднішній день є професійна компетентність – інтеграційна характеристика ділових і особистих якостей фахівця, що відображає не лише рівень знань, умінь, досвіду, достатніх для досягнення цілей професійної діяльності, але і соціально-етичну позицію особи [3, с. 56].

Формування професійної компетентності вчителя трудового навчання розглядається, сьогодні, як невід’ємна складова реформи системи вищої педагогічної освіти в цілому. Основна мета якої передбачає підготовку технічно і технологічно освіченого фахівця відповідно до вимог інформаційного суспільства, формування необхідних знань, умінь і навичок технічного характеру та формування основних компонентів інформаційної культури [10, с. 12].

У зв’язку з цим гостро постає проблема підготовки професійно компетентних педагогів, формування яких йде впродовж усього навчально-виховного процесу у вищих навчальних закладах (ВНЗ).

**Аналіз попередніх досліджень.** Проблеми формування професійної компетенції присвячені праці К. Арановської, Н. Боритко, Е. Бондаревської, В. Зайцева, В. Монахова, А. Саранова, Е. Шиянова та ін., у яких розглянуто теоретико-методологічні основи формування професійної компетентності майбутнього фахівця освітньої галузі.

У сучасних педагогічних дослідженнях В. Андрущенко, І. Беха, Р. Гуревича, І. Зязюна, І. Козловської, Н. Ничкало, В. Сидоренка, О. Сухомлинської та ін. розглядаються та аналізуються особливості компетентності майбутнього вчителя як особистісного феномену та його складників.

**Мета даної статті** висвітлити деякі підходи, сутність та особливості формування професійної компетентності майбутніх вчителів трудового навчання в умовах професійної підготовки.

**Виклад основного матеріалу.** Компетенція в перекладі з латинського *competentia* означає коло питань, у яких людина добре обізнана, володіє знаннями й досвідом. *Competent* (франц.) – компетентний, правоспроможний. *Competent* (лат.) – відповідний, здібний. *Competere* – вимагати, відповідати, бути придатним. *Competence* (англ.) – здібність (компетенція) [8, с. 148]. Компетентна у певній області людина має відповідні знання і здібності, які дозволяють їй обґрунтовано судити про цю область і ефективно в ній діяти.

Для розподілу загального й індивідуального потрібно відрізнити поняття «компетенція» і «компетентність», які часто використовуються як синоніми:

*Компетенція* – включає сукупність взаємозалежних якостей особистості (знань, умінь, навичок, способів діяльності), що задаються відповідно до певного кола предметів і процесів, і необхідні для якісної продуктивної діяльності відносно до них [12, с. 66].

*Компетентність* – володіння людиною відповідною компетенцією, що включає її особистісне відношення до неї і до предмету діяльності [12, с. 66].

У подальшому, там де це можливо й необхідно, ми будемо намагатися розділяти дані поняття, маючи на увазі під компетенцією деяку відчужену, наперед задану вимогу до освітньої підготовки майбутнього вчителя, а під компетентністю – особисті якості (характеристику).

На думку Л. Фішмана, під компетентністю слід розуміти не лише знання та вміння в тій чи іншій галузі, навіть не сукупність окремих процедур діяльності, а здібності, які дозволяють людині здійснювати роботу в цілому [11, с. 117].

Поняття «компетентність», на думку Н. Мойсеюк, означає коло повноважень будь-якої посадової особи чи органу; володіння знаннями, досвідом у певній галузі [9, с. 146].

Проблема визначення професійної компетентності вчителя стала об'єктом суперечки і розбіжностей між психологами, педагогами, фізіологами, фахівцями-практиками, і ще досі немає єдиного підходу до визначення поняття «Професійна компетентність вчителя».

На думку В. Адольфа, «професійна компетентність – складна освіта, що включає комплекс знань, умінь, властивостей та якостей особистості, які забезпечують варіативність, оптимальність і ефективність побудови навчально-виховного процесу» [1, с. 68].

А. Акімова трактує професійну компетентність вчителя як суму знань, умінь, навичок, засвоєних суб'єктом в ході навчання – у вузькому сенсі слова, і як рівень успішності взаємодії з довкіллям – у широкому [2, с. 56].

В. Крічевський наводить основні ознаки поняття компетентності: наявність знань для успішної діяльності, розуміння значення цих знань для практики; набір операційних умінь; володіння алгоритмами вирішення трудових завдань [6, с. 43].

Як основні елементи педагогічної компетентності Н. Кузьміна виділяє наступні [7, с. 96]:

- спеціальна компетентність в області дисципліни, що викладається;
- методична компетентність в області засобів формування знань, умінь і навичок в майбутніх вчителів;
- психолого-педагогічна компетентність в числі мотивів, здібностей, спрямованості майбутніх вчителів;
- рефлексія педагогічної діяльності або аутопсихологічна компетентність.

У професійній освіті прийнято виділяти ключові компетенції, що характеризують універсальність підготовки, соціально-професійну мобільність і готовність фахівців успішно адаптуватися до вирішення професійних ситуацій в умовах інформаційного суспільства.

Під ключовими компетенціями розуміють міжкультурні і міжгалузеві знання, уміння і здібності, властивості (якості) особи, необхідні для адаптації і продуктивної діяльності [4, с. 153]. Для вчителів трудового навчання поряд з ключовими існують спеціальні компетенції, ми вважаємо за доцільне розглядати професійну компетентність вчителя як єдність ключових і спеціальних компетенцій.

При цьому ключові компетенції вчителя технологій відображають культуру педагога і підрозділяються на: професійно-педагогічні, соціально-

мотиваційні, інформаційні, комунікативні, креативні. Спеціальні компетенції інтегрують в собі знання предмету навчання (в даному випадку технології) і методики його викладання, підрозділяються на: цільові, змістовні, проектні, рефлексивні, моніторингові. компетентності вчителя трудового навчання (рис. 1).

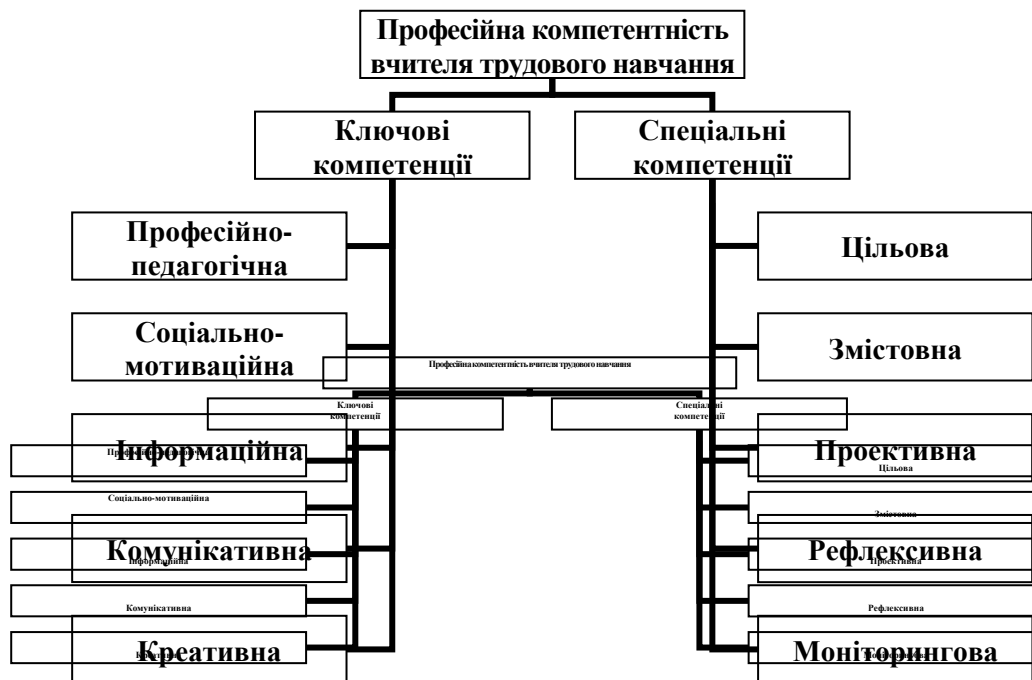


Рис. 1. Складові професійної компетентності вчителя трудового навчання.

Зупинимося на кожній з професійних компетенцій детальніше.

**1. Професійно-педагогічна компетенція** – фундамент педагогічної компетентності, вона характеризує інтеграційну єдність природничо-наукових, гуманітарно-соціально-економічних та психолого-педагогічних знань і умінь, що дозволяють вчителю аналізувати навчальний матеріал, педагогічні ситуації, вибирати способи взаємодії, форми і методи подання матеріалу.

**2. Соціально-мотиваційна компетенція** є показником усвідомлення соціальної значущості професії вчителя, здатність узяти на себе відповідальність за запропоновані нові методичні підходи та їх реалізацію, прояв зв'язаності особистих інтересів з потребами конкретного учня, навчального закладу, суспільства. Вона характеризує етичну культуру, ідеали, духовні цінності.

**3. Інформаційна компетенція** майбутнього вчителя трудового навчання передбачає володіння студентом спеціальними вміннями одержувати, опрацьовувати і використовувати необхідну інформацію в процесі професійної діяльності. Особливе місце займає оволодіння новими інформаційними технологіями, направленими на досягнення цілей інформатизації освіти шляхом використання комплексу функціонально-залежних педагогічних, інформаційних, методологічних, психофізіологічних і ергономічних засобів і методик.

**4. Комунікативна компетенція** характеризує особливості комунікативної діяльності вчителя, специфіку його взаємодії з адміністрацією навчального закладу, колегами по роботі. Акцент ставиться на взаємозв'язку комунікативності з ефективністю педагогічної діяльності, направленої на досягнення навчальних цілей.

**5. Креативна компетенція** – навички до творчого вдосконалення. Творчий підхід у реалізації педагогічної діяльності є найважливішою об'єктивною характеристикою діяльності вчителя. Це обумовлено тим, що різноманіття педагогічних ситуацій, їх неоднозначність потребують варіативних підходів до аналізу і вирішення професійних завдань.

**6. Цільова компетенція** вчителя трудового навчання передбачає вміння ставити і реалізовувати освітні цілі різного рівня і спрямованості: навчальні, виховні, розвиваючі; поточні й перспективні; реальні й ідеальні; глобальні й приватні. Усвідомлення мети – перший крок до реалізації професійних завдань.

**7. Змістова компетенція** характеризує знання вчителем навчального предмету, вміння творчо працювати з навчальною програмою, розробляти робочу програму, що відображає специфіку регіону, навчального закладу, а також можливостей свого методичного потенціалу, інформаційного, технічного забезпечення і, звичайно, рівень підготовленості майбутніх вчителів.

**8. Проектна компетенція** включає вміння вчителя передбачати результати своєї діяльності, визначати послідовність своїх дій для досягнення мети, тобто зводити воедино свої педагогічну стратегію і тактику. У роботі вчителя трудового навчання набули поширення два види проектування: педагогічне (проектування конкретних предметів або системи занять з трудового навчання і об'єднані в один блок або розділ) і техніко-технологічне (проектування матеріальних об'єктів або послуг).

**9. Рефлексивна компетенція** пов'язана з вмінням вчителя оцінити свою працю в цілому, прослідкувати суттєвий зв'язок між завданнями, цілями, способами, засобами, умовами та результатами своєї педагогічної діяльності. Досвід вчителя буде джерелом методичного зростання тоді

коли вчитель виступає об'єктом структурованого аналізу: невідрефлексована практика не дає результатів, а з часом призводить до професійної деградації вчителя.

**10. Моніторингова компетенція** вчителя трудового навчання характеризує уміння вчителя відстежувати процес навчання і співвідносити реально одержані результати із запланованими, тобто забезпечити якість освіти. Педагогічна діагностика – складова частина моніторингу, вона включає контроль, перевірку, оцінку, накопичення статистичних даних, їх аналіз, виявлення динаміки, прогнозування результатів.

Відповідно до загальноприйнятих рівнів освоєння і реалізації в професійній діяльності знань, умінь і професійно-особистих якостей (осмислення, репродуктивність, вживання в нестандартних ситуаціях, вживання на авторських концептуальних основах) нами виділено 4 рівні сформованості професійної компетентності вчителя трудового навчання: понятійно-сутнісний, практико-діяльнісний, світоглядний, концептуальний.

**Понятійно-сутнісний рівень** пов'язаний з усвідомленням майбутнім вчителем соціально-економічних, навчальних вимог, які пред'являє суспільство до діяльності вчителя трудового навчання.

**Практико-діяльнісний рівень** передбачає оволодіння сукупністю знань, умінь і особистих якостей, що забезпечують уміння розробляти і використовувати навчально-методичну документацію, вирішувати типові професійні завдання і виконувати види діяльності, характерні для вчителя трудового навчання.

**Світоглядний рівень** пов'язаний з наявністю професійного досвіду, творчого потенціалу і світоглядних ідей, що забезпечують готовність до професійного самовдосконалення і підвищення ефективності викладання трудового навчання.

**Концептуальний рівень** передбачає наявність глибоких і системних методологічних знань, сукупність яких забезпечує створення авторської концепції технологічної освіти і професійного саморозвитку.

Цілі й завдання вищої професійної освіти висувують перед викладачем ВНЗ завдання, максимально реалізувати зміст, умови та способи діяльності вчителів до професійної дійсності. Інтеграція освітнього процесу і майбутньої професійної діяльності потребує цілеспрямовано, всіма елементами освітнього процесу, задавати систему переходів від навчальної до професійної діяльності [5, с. 55].

Нині саме компетентнісний підхід є тим пріоритетним напрямом, який орієнтує на цілі-вектори освіти: навчання, самовизначення, самоактуалізацію, соціалізацію і розвиток індивідуальності.

Виходячи з сучасних вимог можна визначити основні шляхи розвитку



професійної компетентності майбутнього вчителя трудового навчання:

1. робота в методичних об'єднаннях, творчих групах;
2. дослідницька діяльність;
3. інноваційна діяльність, освоєння нових педагогічних технологій;
4. різні форми педагогічної підтримки;
5. активна участь у педагогічних конкурсах;
6. трансляція власного педагогічного досвіду;
7. використання інформаційно-комунікаційних технологій та ін.

Жоден з перерахованих способів не буде ефективним, якщо педагог сам не усвідомлює необхідності підвищення власної професійної компетентності. Як показують наші дослідження існує необхідність мотивації і створення сприятливих умов для педагогічного зростання. Необхідно створити умови, в яких майбутній вчитель буде самостійно усвідомлювати необхідність підвищення рівня власних професійних якостей. Аналіз власного педагогічного досвіду активізує професійний саморозвиток педагога, внаслідок чого розвиваються навички дослідницької діяльності, які потім інтегруються у педагогічну діяльність. Педагог має бути залучений в процес управління розвитком школи, що сприяє розвитку його професіоналізму.

Розвиток професійної компетентності – це динамічний процес засвоєння і модернізації професійного досвіду, який веде до розвитку індивідуальних професійних якостей, накопичення професійного досвіду, що передбачає безперервний розвиток і самовдосконалення.

Наш досвід показує, що впровадження компетентнісного підходу при підготовці майбутніх вчителів трудового навчання дозволяє не лише застосовувати вихідні знання та вміння, але й формує здатність до практичної діяльності в конкретних професійних ситуаціях, творче вирішення професійних проблем, а також дозволяє легко орієнтуватися в професійному середовищі та володіти культурою праці. Забезпечує високий рівень підготовки та адаптацію фахівців для реалізації творчих задумів у навчально-виробничому процесі.

**Висновок.** Безумовно, перераховані підходи не вичерпують всього різноманіття варіантів формування змістовних і структурних компонентів професійної компетентності майбутнього вчителя трудового навчання. Ми розглянули деякі підходи, які використовуються для визначення сутності цього педагогічного явища. Крім того, це лише один аспект проблеми підготовки компетентного спеціаліста в практиці професійної педагогічної освіти, цілісний розгляд чого передбачає вивчення підходів до визначення цілей, відбору змісту, організації навчального процесу, відбору освітніх технологій, оцінці результатів.

Проте, вже зараз ми можемо допускати, що саме в результаті формування професійної компетентності в контексті вище окреслених підходів педагог буде здатний забезпечити позитивні та високоефективні результати в навчанні, вихованні та розвитку учнів.

**Список літератури:** 1. *Адольф В.А.* Профессиональная компетентность современного учителя / В.А. Адольф // [монографія] / Краснояр. гос. ун-т. Красноярск, 1998. – С. 118. 2. *Акимова А.П.* О характере профессиональных умений в деятельности педагогов-мастеров / Акимова А.П. // В кн.: Современные психолого-педагогические проблемы высшей школы. Вып. 1. – Ленинград, 1973. – С. 150. 3. *Батишева С.Я.* Енциклопедія професійної освіти. У 3-х тт. / Под ред. Батишева С.Я. – М.: АПО. – 1999. – Т.2, – С. 383. 4. *Жуков Г.Н.* Основы общей и профессиональной педагогики: учебное пособие / Г. Н. Жуков, П. Г. Матросов, С. Л. Каплан / Под общей ред. проф. Г. П. Скамницкой. – М.: Гардарики, 2005. – 382 с. 5. *Коберник О.* Розробка творчих проєктів на уроках технічної праці / О. Коберник // Трудова підготовка в закладах освіти. – 2002. - №1. – С. 41-45. 6. *Кричевский В.Ю.* Профессиограмма директора школы- Проблемы повышения квалификации руководителей школ / В.Ю. Кричевский // М. Педагогика, 1987. – С. 67 7. *Кузьмина Н.В.* Профессионализм личности преподавателя и мастера производственного обучения / Н.В. Кузьмина // М., 1990. – С. 143. 8. *Мартиняк Т.П.* Російсько-український словник іншомовних слів/ Уклад. Т.П. Мартиняк; За ред. проф. А.П. Яреценка. – Х.: Прапор, 1999. – 392 с. 9. *Мойсеюк Н.Є.* Педагогіка. Навчальний посібник. 4-е видання, доповнене / Н.Є. Мойсеюк // 2003. – 615 с. 10. *Ничкало Н.Г.* Філософія сучасної освіти / Н.Г. Ничкало // Педагогіка і психологія. – 1996. – № 4. – С. 49-57. 11. *Фишман Л.И.* Модели образовательного менеджмента: обзорный анализ / Л.И. Фишман // Школьные технологии. – 1999. – №1-2. – С. 112-120. 12. *Хуторской А.В.* Технология проектирования ключевых и предметных компетенций // Инновации в общеобразовательной школе. Методы обучения. Сборник научных трудов / А.В. Хуторской // – М.: ГНУ ИСМО РАО, 2006. – С. 65-79.

Л.В. Куцак

### **ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ВЧИТЕЛІВ ТРУДОВОГО НАВЧАННЯ В УМОВАХ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ**

Автором розглянуті особливості формування професійної компетентності в умовах професійної підготовки.

У статті проаналізовані і розкриті основні складові професійної компетентності майбутнього вчителя трудового навчання (технологій), характерні для здійснення навчально-виробничої діяльності.

Л.В. Куцак

**ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ  
КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ ТРУДОВОГО  
ОБУЧЕНИЯ В УСЛОВИЯХ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКИ**

Автором рассмотрены особенности формирования профессиональной компетентности в условиях профессиональной подготовки.

В статье проанализированы и раскрыты основные составляющие профессиональной компетентности будущего учителя трудового обучения (технологий), характерные для осуществления учебно-производственной деятельности.

L.V. Kutsak

**FEATURES OF FORMING PROFESSIONAL COMPETENCE OF  
FUTURE TEACHERS OF LABOUR STUDIES IN THE CONDITIONS OF  
PROFESSIONAL PREPARATION**

Features of forming of professional competence in the conditions of professional preparation are considered by the author.

The basic constituents of professional competence of future teacher of labour studies (technologies), which are characteristic for realization educational-production to activity are exposed and analysed in the article.

*Стаття надійшла до редакції 18.04.2010*

**УДК 37.03:37 (091)**

*К.Ф. Нор,  
Миколаїв, Україна*

**ФОРМУВАННЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНЬОГО  
ВЧИТЕЛЯ**

Інтегрування української педагогічної освіти в загальноєвропейський та світовий освітній простір вимагає усвідомлення засад і принципів сучасної професійно-педагогічної підготовки вчителя.

Сучасні вимоги до педагога висвітлені в законі «Про загальну середню освіту»: «Педагогічними працівниками повинна бути особа з високими моральними якостями, яка має відповідну освіту, належний рівень професійної підготовки, здійснює педагогічну діяльність, забезпечує результативність та якість своєї роботи, фізичний та психічний стан здоров'я якої дозволяє виконувати професійні обов'язки в навчальних закладах середньої освіти» [1, с.42].

Сьогодні актуальність цих питань зумовлюється новою освітньою парадигмою – парадигмою «самореалізації особистості», що висуває на перший план потребу в учителіві, який би міг взаємодіяти з дітьми на основі особистісного підходу, коли між учасниками навчально-виховного процесу встановлюються партнерські стосунки, коли створюються сприятливі умови для вільного їх самоутвердження.

Аналіз історико-педагогічної літератури показав, що в останні роки зростає інтерес до професійно-педагогічної підготовки вчителя. Так, теоретичні засади підготовки вчителя висвітлені у працях В. Бондаря, О. Киричук, О. Мороза. Питання професійної майстерності досліджується у працях Н. Дем'яненко, І. Зязюна, О. Пехоти, О. Рудницької та інших вчених. Вагомими дослідженнями змісту педагогічної культури можна вважати результати наукового пошуку, отримані Є. Барбіною, В. Гриньовою та ін. Педагогічна культура, творча особистість учителя в науковому доробку В. Сухомлинського виступала темою історико-педагогічних розвідок М. Антонця, Л. Бондар.

Проблема формування педагогічної культури у наш час дуже актуальна, тому що інноваційні процеси, які відбуваються у педагогічній теорії і практиці, висувають серйозні вимоги до підготовки майбутнього вчителя.

Мета нашої статті – довести, що педагогічна культура вчителя є одним з визначальних факторів педагогічної системи В.О. Сухомлинського і визначити шляхи розвитку цієї цінної якості у майбутнього педагога.

Педагогічна діяльність це вид професійної діяльності, змістом якої є навчання, виховання, розвиток тих, хто навчається. Педагогічна діяльність володіє великим творчим потенціалом, тому в її здійсненні важливі спеціальні здібності. Людина, яка не має здібностей до спілкування з людьми, організаційних, комунікативних здібностей до педагогічної діяльності, не може стати справжнім професіоналом. «Справжній учитель за всі часи зберігав неповторність своєї особистості. Вірний своєму покликанню, він являє високоморальний приклад практичних дій, утверджує гуманістичні принципи добра і справедливості, зміцнює духовний зв'язок поколінь» -, говорив В.А. Сластьонін [6, с. 28].

Головною передумовою успішного виконання педагогом його професійних функцій є особистісна педагогічна культура. Сучасні дослідники (В.Л. Бенін, К.М. Левітан, Н.В. Седова) розглядають педагогічну культуру як інтеграцію, синтез природних і набутих особистісних якостей, які забезпечують високий рівень діяльності вчителя. Український педагог Ягупов дає таке визначення: «Педагогічна культура – оволодіння педагогом педагогічним досвідом людства, ступінь його досконалості в педагогічній діяльності, досягнутий рівень розвитку його особистості» [7, с. 168]. Педагогічна культура – це складова загальної культури педагога, яка пов'язана з життєвими цінностями і орієнтирами вчителя, його духовністю та морально-етичними переконаннями. Ядром загальної культури особистості є освіченість і вихованість в їх гармонійній єдності. Показником загального розвитку педагога є рівень його пізнавальних процесів: мислення, увага, пам'ять, уява. Результативність педагогічної діяльності визначається також ступенем емоційно-вольової сфери.

Велика заслуга у розробленні педагогічної культури вчителя належить видатному українському педагогу В.О. Сухомлинському. Він писав: «Педагогічна культура – це жива, творча педагогіка повсякденної творчої праці, та педагогіка, в якій теоретичні закономірності процесу впливу на духовний світ вихованця ніби зливаються з особистістю вчителя. Педагогічна культура – це, образно кажучи, техніка і технологія взаємодії майстра і об'єкта його праці... Багатогранність, різноманітність, відточеність, зразковий стан інструментів нашої творчості, уміння володіти ними так само тонко, як прекрасний музикант володіє скрипкою, - все це і є педагогічною культурою».

Педагогічна культура, за В.О. Сухомлинським, грає роль необхідної умови загального і духовного розвитку учня і займає провідне місце у забезпеченні ефективності педагогічного процесу як опосередкований засіб стимулювання розвитку задатків і здібностей дитини. Оволодіння педагогічною культурою вимагає від учителя здатності до системного педагогічного мислення, готовності до педагогічної творчості і професійного саморозвитку. Аналіз творів видатного педагога приводить до переконання, що професійно-педагогічні вміння є найсуттєвішими ознаками педагогічної культури.

На думку В.О. Сухомлинського, «педагогічна культура» проявляється в умінні орієнтуватися у складних питаннях науки і практики, в умінні вчителя аналізувати свою роботу, виявляти інтерес до теоретичного осмислення свого досвіду, прагнути пояснити причинно-наслідкові зв'язки між знаннями учнів і своєю педагогічною культурою. Він також стверджував, що педагогічна культура проявляється у постійній увазі до духовного світу вихованців. В. О. Сухомлинський бачив в учителеві «першого і головного світоча інтелектуального життя школяра, бо він породжує у дитини потяг до знань, повагу до науки, культури вихованця» [2, с.49]. Педагогічну культуру він розглядав як містке, бага-

тогранне поняття, що охоплює різні сторони особистісних проявів діяльності вчителя. Особливе місце в структурі складових педагогічної культури В.О. Сухомлинський відводив культурі педагогічного спілкування. Культура педагогічного спілкування, на його думку, проявляється не тільки в тому, наскільки точно й неупереджено вчитель сприймає учнів, розуміє їхні почуття й індивідуальні особливості, а й у способах і прийомах, які він використовує для організації педагогічної взаємодії, здійснення виховного впливу на дитину [3].

Важливе значення у педагогічному спілкуванні має комунікативна культура, або культура мовлення вчителя. Мова вчителя – показник його педагогічної культури, професійної майстерності. Якщо вчитель не володіє словом, то він не може навчити любові не тільки до мови, до літератури, а й до історії, географії. В.О. Сухомлинський підкреслював: «Оволодіння культурою слова – один з найважливіших показників загальної педагогічної культури вчителя. Ми мусимо докладно володіти інструментом мислення» [4]. У Павлиській середній школі В.О. Сухомлинський проводив велику роботу з підвищення мовної культури вчителя та учнів. У статті «Слово про слово» він дає слушну пораду педагогам: «...Якщо ви прагнете, щоб ваше виховання стало мистецтвом, відточуйте слово. Шукайте у невичерпній скарбниці нашої рідної мови перлини, які запалюють вогник у дитячих очах. Знаходьте найтонші відтінки на багатобарвній палітрі народної мудрості, говоріть дітям красиво про красу навколишнього світу» [4].

Для розв'язання основної проблеми – формування педагогічної культури майбутнього вчителя, стимулювання інтересу до вивчення педагогічної спадщини В.О. Сухомлинського – ми проаналізували багато першоджерел й прийшли висновку, що його педагогічні ідеї повинні бути усвідомлені майбутніми вчителями не як абстрактні поняття, а як професійні якості для реалізації принципів демократизації і гуманізації шкільного життя. Виховання майбутнього вчителя в процесі вивчення педагогічної діяльності В.О. Сухомлинського ми націлювали на формування у студентів аналітичного, конструктивного і творчого мислення, формування педагогічної культури.

Реалізацію завдань формування педагогічної культури під час вивчення педагогічної спадщини видатного педагога ми здійснювали такими шляхами:

- розкриття педагогічної культури вчителя в системі теоретико-методологічних поглядів В.О. Сухомлинського;
- визначення шляхів практичного формування педагогічної культури майбутнього вчителя.

Педагогічна спадщина В.О. Сухомлинського характеризується цілісністю й усебічністю, становить цілісну, вивірену життям систему, що довела свою ефективність. Складові системи взаємодіють, створюючи основу для досягнення виховного успіху.

Пошуки шляхів підвищення ефективності вивчення педагогічної діяльності В.О. Сухомлинського дали змогу вийти на гнучкі технології навчання. Інтенсивна технологія навчання перш за все передбачає нові організаційні форми взаємодії викладача і студента, а також нову систему діагностики та контролю начального процесу. Їх характерною ознакою є перенесення центру уваги у навчанні на самостійну роботу студентів, на створення умов, які б стимулювали систематичне, активне, самостійне оволодіння знаннями.

Вивчаючи теоретичні положення педагогічної спадщини В.О. Сухомлинського, ми замінили лекцію інформативного характеру лекцією концептуально-аналітичною, проблемною. Основним методом читання лекції ми обрали дискусію. Дискусія – це теоретична форма розвитку знань, творчого мислення. Вона заснована на пошуках істини через суперечки, стикання різних точок зору.

Необхідними умовами дискусійного спілкування є: правильна постановка і формулювання головного питання (предмета дискусії), наявність чітких, ясних і точних думок про предмет дискусії, атмосфера доброзичливості, психологічного комфорту, рівноправність учасників, чітке і ясне усвідомлення мети дискусії, взаємний інтерес до питання, яке обговорюється, достатній запас інформації з головного питання обговорення, підготовка дискусії, послідовний хід розвитку дискусії, обмеження кількості учасників.

Так, при проведенні лекції на тему «Славетний український педагог-гуманіст В.О. Сухомлинський» одне з дискусійних питань було «Формування педагогічної культури». Для обговорення виносились такі проблемні питання: яким бачив В.О. Сухомлинський вчителя? Що означає хороший учитель? Що В.О. Сухомлинський розумів під педагогічною культурою? Яка ідея В.О. Сухомлинського випередила свій час? Чи сприяють погляди видатного педагога відновленню національної школи України?

На семінарських заняттях нам треба було вирішити такі завдання: визначити психологічні і педагогічну теоретичну основу особистісно орієнтованої технології В.О. Сухомлинського; вказати авторські і базові елементи педагогічної технології В.О. Сухомлинського; здійснити практичну реалізацію формування педагогічної культури майбутнього педагога. На занятті студенти аналізують методи роботи Павлишської школи, виконують творчі завдання, виділяють складові педагогічної культури вчителя, пишуть анотацію на праці В.О. Сухомлинського, висловлюють власні думки щодо готовності працювати в школі та ін.

Цілком зрозуміло, що педагогічна культура не формується лише на 2-3 заняттях. Це тривалий процес, і відбувається він протягом навчання студента у ВНЗ: це і створення атмосфери позитивного ставлення до студентів, забезпечення емоційного комфорту, наближення студентів до краси природи, мистецтва,

людських взаємин, вчинків, створення умов для виявлення творчих здібностей кожного студента, духовне спілкування викладач-студент, студент-студент. Тому робота з формування педагогічної культури майбутнього вчителя не вичерпується лише аудиторною роботою. У позааудиторний час ми проводимо традиційні зустрічі за «круглим столом». Усі зустрічі не схожі одна на одну, хоча й присвячені одній проблемі.

Вивчення педагогічної спадщини В.О. Сухомлинського створює широкі можливості для професійного становлення майбутнього педагога, формування його педагогічної культури. Орієнтуючи майбутніх педагогів і вчителів-практиків на доведення професійно-педагогічних вмінь до рівня майстерності, він вказує на засоби професійного удосконалення – самоосвіту і самовиховання. «Удосконалення педагогічної майстерності – це передусім самоосвіта, особисті ваші зусилля... На основі спостереження, самоаналізу у вас народжуватимуться власні педагогічні ідеї», - писав В.О. Сухомлинський у книзі «Сто порад учителям» [5, с. 560].

Отже, формування педагогічної культури майбутнього вчителя є одним з найважливіших завдань вищої школи, нерозривно пов'язано з відродженням нації, демократизацією й гуманізацією суспільства.

**Список літератури: 1.** Закон України «Про загальну середню освіту» //Законодавство України про загальну середню освіту. Бюлетень законодавства і юридичної політики України. – К., 1999. - №9. – С. 31 – 54. **2.** Сухомлинський В.О. Вибрані твори: В 5 т. – К.: Рад. школа, 1976 – 1977. – Т.4. – С. 450 – 451. **3.** Сухомлинський В.А. Письмо о педагогической этике //Нар. обр. – 1970. - №11. – С. 48 – 52. **4.** Сухомлинський В.О. Слово про слово //Рад. Україна. – 1964. – 16 січня. **5.** Сухомлинський В.О. Избранные произведения: В 5 т. – К.: Рад. школа, 1980. – Т.2. – С. 447 – 698. **6.** Сластенин В.А. Учитель и время. //Советская педагогика. – 1990. - №9. – С. **7.** Ягунов Педагогіка: навчальний посібник. – К., Либідь. – 2003. – 560 с.

К.Ф. Нор

### **ФОРМУВАННЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ**

Автор розглядає проблеми формування педагогічної культури майбутнього педагога. На основі аналізу педагогічної спадщини В.О. Сухомлинського і власного досвіду автор розкриває шляхи реалізації даної проблеми.

Е.Ф.Нор



## **ФОРМИРОВАНИЕ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ БУДУЩЕГО УЧИТЕЛЯ**

Автор рассматривает проблему формирования педагогической культуры будущего учителя. На основе анализа педагогического наследия В.А. Сухомлинского и личного опыта автор раскрывает пути реализации данной проблемы.

K.F. Nor

## **DEVTLOPING OF PROSPECTIVE TEACHER'S PEDAGOGICAL CULTURE**

This article deals with the problems of development of professional culture of future teacher. The author reveals the ways of realization of this base of analysis his own experience and pedagogical heritage of V.O. Suchomlinskiy.

*Стаття надійшла до редакції 17.04.2010*

**УДК 159**

*Н.В. Подбуцкая , Е.Н. Курявская,  
м. Харків, Україна*

## **МОТИВАЦИОННАЯ НАПРАВЛЕННОСТЬ СТУДЕНТОВ ВЫСШИХ ТЕХНИЧЕСКИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ**

**Постановка проблемы.** В студенческом возрасте достигают высокого уровня развития необходимые для формирования образа жизни психические и физические функции человека. В частности, активно развиваются мотивационно-потребностная сфера и ценностные ориентации личности. В переходные, кризисные периоды развития возникают новые мотивы, новые ценностные ориентации, новые потребности и интересы, а на их основе перестраиваются и качества личности, характерные для предшествующего периода.

Важнейшим новообразованием этого периода является развитие самообразования, то есть самопознания, а суть его – установка по отношению к самому себе. Развитие рефлексии, то есть самопознания в виде размышлений над собственными переживаниями, ощущениями и мыслями обуславливает критическую переоценку ранее сложившихся ценностей и смысла жизни – возможно, их изменение и дальнейшее развитие. Также важным новообразо-

ванием юности является появление жизненных планов, а в этом проявляется установка на сознательное построение собственной жизни как проявление начала поиска ее смысла.

Вместе с тем необходимо отметить, что во время обучения студенты испытывают сильное психическое и физическое напряжение, часто разрушительное для здоровья. Это нередко проявляется в рассогласовании между возможностями студентов (пиковые показатели психических, соматических, интеллектуальных личностных характеристик) и их реализацией (немотивированный риск, неумение предвидеть последствия своих поступков, в основе которых могут быть не всегда положительные мотивы). Таким образом, студенческий возраст при всей его сложности является сензитивным периодом для гармонизации образа жизни, что предусматривает также развитую потребностно-мотивационную сферу.

**Анализ последних источников и публикаций.** Студенческий возраст представляет особый период жизни человека. Заслуга самой постановки проблемы студенчества как особой социально-психологической и возрастной категории принадлежит психологической школе Б.Г. Ананьева. В исследованиях Б.Г. Ананьева, Н.В. Кузьминой, Ю.Н. Кулюткина, А.А. Реана, Е.И. Степановой, а также в работах П.А. Просецкого, Е.М. Никиреева, В.А. Слостенина, В.А. Якунина и других накоплен большой эмпирический материал наблюдений, приводятся результаты экспериментов и теоретических обобщений по этой проблеме. Одними из важнейших компонентов становления личности студента технического вуза является его мотивационный комплекс: мотивация учебной и профессиональной деятельности, оценка потребностей в достижении, мотивация одобрения, мотивация успеха и боязнь неудачи. Значимым аспектом рассмотрения мотивации является определение направленности личности (на себя, на общение либо на дело). Правильное выявление мотивов, интересов и склонностей является важным фактором для осуществления профилактических работ с целью повышения удовлетворённости учебным процессом.

Проблема мотивации и мотивов поведения и деятельности – одна из стержневых в психологии. Не удивительно, что эта проблема с давних пор занимает умы учёных, ей посвящено не поддающееся учёту количество публикаций и среди них – монографии таких авторов: В.Г. Асеева, И.А. Джидарьяна, Б.И. Додонова, Е.П. Ильина, В.И. Ковалёва, А.Н. Леонтьева, В.С. Мерлина, П.В. Симонова, А.А. Файзуллаева, П.М. Якобсона; а также зарубежных авторов: Д.В. Аткинсона, Д.Халла, А.Г. Маслоу.

Таким образом, исходя из постановки проблемы, нами была определена **цель статьи** – исследование мотивационной направленности студентов технического ВУЗа.

**Изложение основного материала.** Юность – чрезвычайно значимый период в жизни человека. Юность – период жизни человека, размещенный онтогенетически между отрочеством и взрослостью, ранняя молодость. Именно в юности происходит становление человека как личности, когда молодой человек, пройдя сложный путь онтогенетической идентификации уподобления другим людям, присвоил от них социально значимые свойства личности, способность к сопереживанию, к активному нравственному отношению к людям, к самому себе и к природе; способность к усвоению конвенциональных ролей, норм, правил поведения в обществе и др.

В юности получает новое развитие механизм идентификации обособления. Также для этого возраста характерны свои новообразования.

Центральными психическими процессами юношеского возраста являются развитие сознания и самосознания. Благодаря развитию сознания у старшеклассников формируется целенаправленное регулирование его отношений к окружающей среде и к своей деятельности, ведущей же деятельностью периода ранней юности является учебно-профессиональная деятельность.

Юность, обретая потенциал личности, входящей в пору второго рождения, начинает чувствовать освобождение от непосредственной зависимости тесного круга значимых лиц (родных и близких людей). Эта независимость приносит сильнейшие переживания, захлестывает эмоционально и создает огромное количество проблем. В отечественной психологии мотивация рассматривается как сложный многоуровневый регулятор жизнедеятельности человека – его поведения, деятельности. Высшим уровнем этой регуляции является сознательно-волевой. Исследователи отмечают, что «...мотивационная система человека имеет гораздо более сложное строение, чем простой ряд заданных мотивационных констант. Она описывается исключительно широкой сферой, включающей в себя и автоматически осуществляемые установки, и текущие актуальные стремления, и область идеального, которая в данный момент не является актуально действующей, но выполняет важную для человека функцию, давая ему ту смысловую перспективу дальнейшего развития его побуждений, без которой текущие заботы повседневности теряют свое значение» [3]. Всё это, с одной стороны, позволяет определять мотивацию как сложную, неоднородную многоуровневую систему побудителей, включающую в себя потребности, мотивы, интересы, идеалы, стремления, установки, эмоции, нормы, ценности и т.д., а с другой, - говорить о полимотивированности деятельности, поведения человека и о доминирующем мотиве в их структуре.

Одним из ведущих исследователей данной проблемы является Л.И.Божович, которая дала наиболее полное определение мотива. Согласно

Л.И.Божович, в качестве мотивов могут выступать предметы внешнего мира, представления, идеи, чувства и переживания, словом, все то, в чем нашла воплощение потребность. [2] Такое определение мотива снимает многие противоречия в его толковании, где объединяются энергетическая, динамическая и содержательная стороны. При этом подчеркнем, что понятие «мотива» уже понятия «мотивация», которое «выступает тем сложным механизмом соотношения личностью внешних и внутренних факторов поведения, который определяет возникновение, направление, а также способы осуществления конкретных форм деятельности». [2].

Для изучения мотивационной направленности личности студентов нами были выбраны следующие методы: беседа; методика «Потребность в достижении»; методика «Мотивация одобрения (Д. Краун, Д.Марлоу)»; методика диагностики личности на мотивацию к избеганию неудач Т. Элерса; методика «Ориентационная анкета (Б.Басса)». представим результаты их проведения.

Итак, после проведения беседы было выявлено, что большинство студентов направлены на дело и стремятся получить максимум от учебной деятельности. Мотивом у большинства является заинтересованность в достижении успеха в дальнейшей трудовой деятельности. Посещение учебного заведения производится в большинстве случаев на высоком уровне, т.е. с минимумом пропусков по неуважительной причине. Мотивом данного поведения выступает высокий уровень (который был обозначен самими студентами в ходе беседы) преподавания в ВУЗе.

В результате проведенного нами исследования было выявлено, что у большинства испытуемых преобладает средний уровень потребности в достижении (50%).

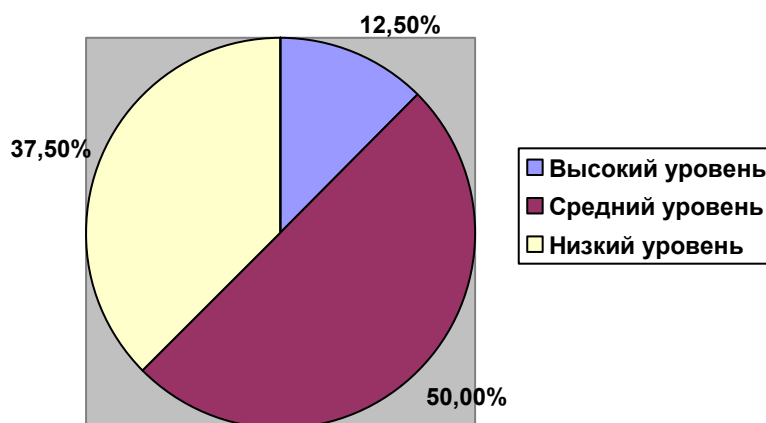


Рис.1 Уровень развития потребности в достижении

Данные испытуемые обычно ставят перед собой в деятельности некоторую положительную цель, достижение которой может быть равнозначно расценено как успех. Они отчетливо проявляют стремление во что бы то ни стало добиваться только успехов в своей деятельности, ищут такую деятельность, активно в нее включаются, выбирают средства и предпочитают действия, направленные на достижение поставленной цели. У таких людей в их когнитивной сфере обычно имеется ожидание успеха, т. е., берясь за какую-нибудь работу, они обязательно рассчитывают на то, что добьются успеха, уверены в этом. Они рассчитывают получить одобрения за действия, направленные на достижение поставленной цели. Они способны правильнее оценивать свои возможности, успехи и неудачи, проявляют большую настойчивость в достижении поставленных целей, предпочитают задачи средней или слегка повышенной степени трудности. Привлекательность некоторой задачи, интерес к ней после неудачи в ее решении для этих испытуемых возрастает.

Низкий уровень потребности в одобрении составляет 87,5% от числа опрашиваемых, т.е. большую часть выборки. Это говорит об отсутствии у респондентов стремления выглядеть как можно лучше в глазах окружающих и соответствовать социально приемлемым формам поведения. Они не нуждаются в одобрении своих поступков, действий, поведения в целом окружающими людьми.

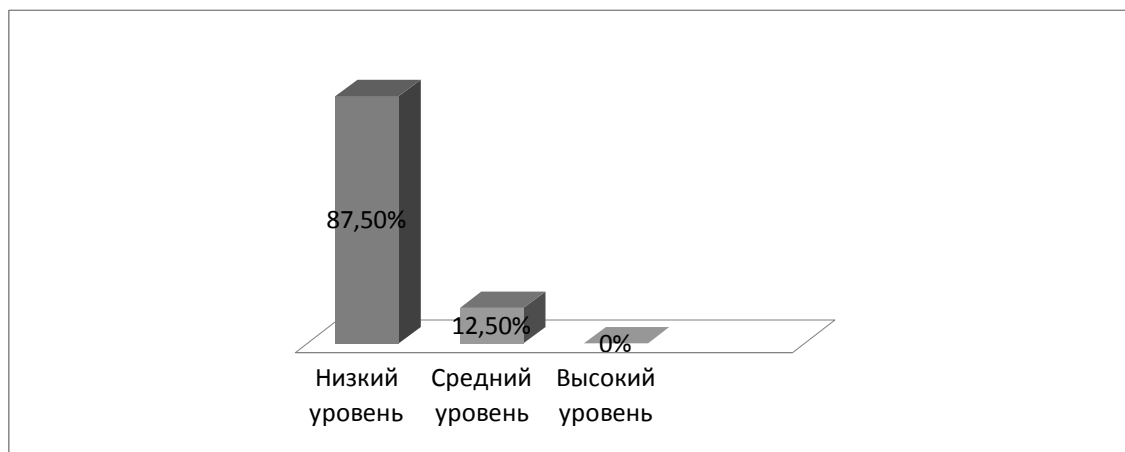


Рис.2 Уровень потребности в одобрении.

Анализируя полученные с помощью методики диагностики личности на мотивацию к избеганию неудач Т. Элерса результаты, мы видим, что основная часть испытуемых - это люди с высоким уровнем мотивации к избеганию неудач (33,3%). Это свидетельствует о том, что они склонны проявлять неуверенность в себе, не верят в возможность добиться успеха, боятся критики, нередко игнорируют объективную информацию о своих способно-

стях, имеют завышенную или заниженную самооценку. После неудачи в решении какой-либо задачи уровень заинтересованности в ней у испытуемого резко падает. То есть, мы можем предположить, что такие люди чаще всего стремятся избегать решения тех задач, с которыми не могут справиться в первый раз.

С помощью данной методики «Ориентационная анкета (Б.Басса)» можно сделать следующие выводы: 37,5% испытуемых имеют тип направленности личности на общение. Это говорит о том, что они отличаются коммуникативными особенностями, стремятся не смотря ни на что поддерживать отношения с другими людьми, они так же ориентированы на совместное выполнение какой-либо деятельности; у 37,5% испытуемых данной выборки тип направленности на дело. Данные люди в большей степени проявляют интерес в решении вопросов, связанных с деловым сотрудничеством. Они чаще всего отстаивают свое мнение при решении общественно-важных проблем; Направленность личности на себя составляет 25% выборки. Данные испытуемые ориентированы на самих себя, на достижение собственной власти и прямое вознаграждение. Зачастую, они склонны к соперничеству. Им свойственны тревожность, интровертированность и раздражительность.

**Выводы.** Психологическое изучение мотивации и ее формирование – это две стороны одного и того же процесса воспитания мотивационной сферы личности студента. Изучения учебной мотивации необходимо для выявления реального уровня и возможных перспектив, а также зоны ее ближайшего влияния на развитие каждого студента.

Результат изучения мотивации зависит от познавательных и широких социальных мотивов; иерархичности учебной мотивационной сфере, т.е. подчинению непосредственным побуждений произвольным, осознанным их формам; гармоничности и согласованности отдельных мотивов между собой; стабильности и устойчивости положительно окрашенных мотивов; наличия мотивов ориентированных на длительную временную перспективу; действительности мотивов и их влияния на поведение и т.д.

В ходе проведенных нами исследований было выявлено, что большинство студентов имеют средний уровень потребности в достижении, низкий уровень потребности в одобрении, высокий уровень мотивации к избеганию неудач и в равном соотношении направленность на общение и на дело. Исходя из этого, мы можем говорить о том, что большая часть выборки имеет достаточно высокие мотивы в учебной деятельности. Они склонны к достижению успеха в выполняемом виде деятельности, общительны, целеустремленны, стремятся избегать неудач и зачастую не берутся за работу, которая у них не получается. В целом студенческий возраст является достаточно благоприятным для развития мотивационной сферы, познавательных процессов

и самосознания. В этот период мотивы личности студента связаны с продвижением в учебной деятельности, достижением заранее поставленных целей, формированием профессиональных навыков и как следствие успешной профессиональной деятельностью. Так как в этом возрасте происходит переоценка всех взглядов, то и результаты исследования, которые были получены, свидетельствуют о становлении личности, направленной в большей степени на дело и достижение успехов с помощью общения с другими людьми, т.е. коллективное сотрудничество. Итак, мы видим, что формирование мотивационной структуры личности представляет собой сложный процесс, происходящий как под влиянием своей внутренней работы, так и под влиянием внешних факторов окружающей его среды. Поэтому, при изучении мотивации следует брать во внимание все факторы, которые ее обуславливают.

**Список литературы:** 1. *Асеев В.Г.* Мотивация поведения и формирования личности. – М., 1976. 2. *Божович Л.И.* Проблема развития мотивационной сферы ребенка // Изучение мотивации поведения детей и подростков. – М., 1972. - С.41-42. 3. *Кон И. С.* Психология ранней юности. [Учеб. Пособие для пед. ин-тов]. – М., 1976. 4. *Маслоу А.* Мотивация и личность. - М., 1954

Н.В. Подбуцкая, Е.Н. Курявская

### **МОТИВАЦИОННАЯ НАПРАВЛЕННОСТЬ СТУДЕНТОВ ВЫСШИХ ТЕХНИЧЕСКИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ**

Психологическое изучение мотивации и ее формирование – это две стороны одного и того же процесса воспитания мотивационной сферы личности студента. В ходе проведенных нами исследований было выявлено, что большинство студентов имеют средний уровень потребности в достижении, низкий уровень потребности в одобрении, высокий уровень мотивации к избеганию неудач и в равном соотношении направленность на общение и на дело.

Н.В. Підбуцька, О. Н. Курявська

### **МОТИВАЦІЙНА СПРЯМОВАНІСТЬ СТУДЕНТІВ ВИЩИХ ТЕХНІЧНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ**

Психологічне вивчення мотивації і її формування – це дві сторони одного і того ж процесу виховання мотиваційної сфери особистості студента. У ході проведених нами досліджень було виявлено, що більшість

студентів мають середній рівень потреби в досягненні, низький рівень потреби в схваленні, високий рівень мотивації до уникнення невдач і в рівному співвідношенні спрямованість на спілкування та на справу.

N. Podbutskaja, E. Kurjavsky

### **MOTIVATIONAL ORIENTATION OF STUDENTS OF THE HIGHER TECHNICAL EDUCATIONAL INSTITUTIONS**

Psychological studying of motivation and its formation are two parties of the same process of education of motivational sphere of the person of the student. During the researches spent by us it has been revealed that the majority of students the average level of requirement for achievement, low level of requirement for approval, high level of motivation to avoiding of failures and in an equal parity have an orientation on dialogue and on business.

*Стаття надійшла до редакції 14.04.2010*

**УДК 378.14**

*I.В. Середа,  
м.Миколаїв, Україна*

### **КУЛЬТУРА САМОВИХОВАННЯ ОСОБИСТОСТІ**

Сучасна цивілізація стрімко перетворює навколишнє середовище, соціальні інститути, побут людей. У зв'язку з цим культура оцінюється як фактор творчої життєпобудови, як невичерпне джерело сучасних нововведень.

У європейській культурі існує поняття "людина, що сама себе створила", тобто власними зусиллями піднесла себе на вищий рівень розвитку. Така самотворчість дуже поважається у суспільстві і вважається високою моральною та соціальною чеснотою. У нашій суспільній свідомості самовдосконалення поки не має такої високої оцінки. Проте вже сьогодні неможливо обійтись без орієнтації на світові стандарти освіти, виховання та розвитку особистості. В умовах загострення проблем цивілізації проблеми людського життя, його сенсу, творчої побудови з метою максимального самовдосконалення і самореалізації особистості, а також розуміння унікальності, винятковості життя, повага до іншої особистості, нації, держави набувають особливої актуальності.

Педагогічною наукою накопичено значний досвід із вивчення теорії та практики самовиховання особистості. Сутність, особливості, основні напрями і



методи самовиховання розкриті в працях О.І. Донцова, С.Г. Карпенчук, О.І. Кочетова, Л.Н. Куликової, П.Н. Осипова, Л.І. Рувинського, М.Г. Тайчинова та ін. Методичні аспекти організації самовиховання молоді стали предметом аналізу В.Б. Бондаревського, Р.С. Гариф'янова, М.Ю. Красовицького, В.М. Оржеховської, Г.К. Селевка, В.О. Сухомлинського, І. Томана. Проте проблема системного аналізу та узагальнення феномену самовиховання особистості з позицій оволодіння його культурою ще недостатньо досліджена у теоретичному та методичному аспектах. Тому *метою* цієї статті є співвіднесення понять «культура» і «самовиховання» та визначення основних аспектів культури самовиховання особистості (на прикладі студентів гуманітарних спеціальностей університету).

Отже, розглянемо таке поняття, як «культура». Культура як багатогранне суспільне явище, що історично розвивається, виражає спосіб життя людини, її родову специфіку та призначення.

Визначення поняття «культура» досить різноманітні – від простого протиставлення природі до дефініції культури як історично визначеного рівня розвитку суспільства, творчих сил і здібностей людини, вираженого у типах організації життя і діяльності людей. Культура трактується і як спосіб духовного освоєння дійсності на основі системи цінностей, і як розгортання творчої діяльності людини, спрямованої на пошук сенсу буття.

Культура – це поняття, що охоплює всю творчу створюючу діяльність людини; сукупність умінь, які досконало її забезпечують; результат цієї діяльності, взятий як у своєму вищому прояві – мистецтві, так і той, що містить все, що створено руками людини, всю «другу природу» [3].

Культуру можна представити в єдності трьох її нерозривно пов'язаних аспектів: способів соціокультурної діяльності людини, результатів цієї діяльності, ступеня розвитку особистості.

Культура засвоюється особистістю у процесі соціалізації і являє собою сукупність загальноприйнятих зразків поведінки, мислення і світосприйняття, а також індивідуально значущих дій.

Важливою ознакою культури є її всепроникаючий характер, обов'язкове включення до всіх сфер життя суспільства і особистості.

На основі аналізу філософської та психолого-педагогічної літератури можна визначити такі основні функції культури:

- *людинотворча (перетворювальна)* – забезпечує світорозуміння, формування, виховання та соціалізацію людини;
- *інформаційна* – забезпечує процес культурної наступності та різні форми історичного прогресу;
- *пізнавальна (гносеологічна)* – потреба у ній витікає з прагнення будь-якої культури створити свою картину світу;

- *комунікативна* – культура продукує конкретні правила та способи комунікації;
- *нормативна (регулятивна або захисна функція)* – є наслідком необхідності підтримки визначеного збалансованого відношення людини та навколишнього середовища, як природного, так і соціального;
- *знакова (семіотична)* – знання та прочитання вербальних і невербальних систем образів культур народів;
- *ціннісна (аксіологічна)* – з її допомогою кристалізуються базові основи спільного життя людей, артикулюються смисли їх існування та породжуються еталонні ціннісні орієнтири;
- *духовно-моральна* – виховна роль культури;
- *споживацька (релаксаційна)* – функція зняття стресу, напруження [3].

На сучасному етапі серед науковців немає єдиної думки щодо визначення видів, форм, типів та галузей культури. Як правило, *галузями культури* вважаються такі сукупності норм, правил і моделей поведінки людей, які складають відносно замкнену галузь у складі цілого. Так, економічна, політична, професійна та інші види діяльності дають підставу виділити їх у самостійні галузі культури.

*Типами культури* називають такі сукупності норм, правил і моделей поведінки людей, які складають відносно замкнуті галузі, але не є частинами одного цілого. Наприклад, українська або китайська культура – такі самобутні і самодостатні явища, які не належать реально існуючому цілому.

*Форми культури* належать до таких сукупностей правил, норм і моделей поведінки людей, які не можна вважати повністю автономними утвореннями; вони не є також складовими частинами якогось цілого. Висока або елітарна культура, народна культура і масова культура належать до таких форм, тому що вони є особливими способами вираження художнього змісту. Вони відрізняються набором прийомів та художніх засобів, авторством, аудиторією, рівнем виконавської майстерності.

*Видами культури* вважають такі сукупності правил, норм і моделей поведінки, які є різновидами більш загальної культури. Наприклад, субкультура є таким різновидом панівної (загальнонаціональної) культури, яка належить великій соціальній групі і відрізняється деякою своєрідністю.

Духовну та матеріальну культуру правильніше вважати *комбінованими* або *комплексними* утвореннями. Їх можна назвати наскрізними явищами, що пронизують і галузі, і типи, і форми, і види культури.

Окремі види культури не можна віднести лише до матеріальної або до духовної. До *матеріально-духовних видів культури* належать: економічна культура, політична культура, правова культура, екологічна культура, естетична культура.

З огляду на вищесказане, культуру самовиховання особистості можна вважати окремою галуззю культури, оскільки вона характеризує самостійний вид людської діяльності і виконує основні функції культури. В той же час її можна віднести і до матеріально-духовних видів культури наряду з правовою, екологічною, естетичною культурою.

Звернемось до визначення та змісту поняття «самовиховання».

Сучасна психолого-педагогічна думка визначає загальний зміст самовиховання як усвідомлену, планомірну діяльність людини, спрямовану на вироблення в собі бажаних якостей [2; 4; 5; 6]. Діяльність з самовиховання, як і будь-яка інша, є своєрідним соціальним досвідом, який первісно нікому не даний і яким необхідно оволодіти. Самовиховання є особливою стороною виховного процесу і виділяється на такому етапі розвитку особистості, коли вона починає ставитись до себе як до суб'єкта педагогічного впливу. Виникаючи як результат та наслідок виховання, самовиховання розвивається та функціонує за своїми внутрішніми правилами, згідно з якими особистість визначає певні цілі, ідеали відповідно суспільним і своїм власним критеріям, розробляє програму роботи над собою, тобто визначає зміст і завдання самовиховання, обирає методи і засоби досягнення бажаних результатів, здійснює самоконтроль за процесом самовиховання, вносить необхідні корективи.

Самовиховання є специфічною діяльністю людини, основними принципами якої є: усвідомленість, цілеспрямованість, активність, позитивне спрямування, демократичність, єдність виховання і самовиховання. Воно потребує певного рівня розвитку особистості: її інтелекту, вольових процесів, зрілої самосвідомості. Виступаючи як специфічна діяльність людини, самовиховання передбачає формування у неї потреби у свідомому саморозвиткові. Ця потреба і відрізняє самовиховну активність від усякої іншої.

У процесі самовиховання зовнішні вимоги трансформуються у внутрішні регулятори поведінки та життєдіяльності. При цьому роль психологічних механізмів самовиховання відіграють відповідні установки і образи, що трансформуються в стійкі мотиви особистості. Також важливу роль відіграє система ставлень особистості до себе (самоствлення, яке відображається у самооцінці), інших людей, навколишнього світу. Дослідниками визначаються різні фактори, що суттєво впливають на самовиховання: самопізнання і мотивація самовиховної діяльності, здатність до саморегуляції, організація виховного процесу, що сприяє самовихованню, самоактивність особистості, розвиток вольової сфери. Науковці виділяють ще такий фактор, як бажання самозміни, самовдосконалення особистості, а також необхідність позитивного емоційного фону. Рушійними силами самовиховання виступають протиріччя між потребами, інтересами, цілями, бажаннями особистості, і рівнем розвитку необхідних для їх здійснення особистісних сил.

Більшістю науковців у структурі самовиховання виділяються такі компоненти, як: мета, зміст, завдання, засоби та результат. У змісті самовиховання традиційно виділяються наступні напрямки: розумове, моральне, трудове, естетичне, фізичне [2; 4; 5; 6].

Загальною умовою педагогічного управління процесом самовиховання учнів або студентів є оптимізація процесу засвоєння особистістю зовнішніх вимог і перехід виховних можливостей діяльності у внутрішні засади для активізації роботи особистості над собою.

Сучасне розуміння феномену самовиховання ґрунтується на засадах свідомої життєтворчості особистості, її здатності до самостійного і відповідального мислення та діяльності. При цьому самовиховання розглядається не просто як система спеціальних методів і прийомів роботи над собою, а як організація всього способу життя людини з метою досягнення особистісного і професійного самовдосконалення.

Що стосується особливостей студента гуманітарного факультету, він має більше можливостей для оволодіння гуманістичними цінностями, і відповідно, для самовиховання особистості. Студент гуманітарного факультету університету (майбутній вчитель) вивчає досить широке коло наук (гуманітарні, філософські, суспільствознавчі), отримує більш глибокий суттєвий аналіз важливих явищ світу. Його рисами є спрямованість на майбутнє, самовизначення. Його пізнавальні інтереси в певній галузі знань і практичної діяльності поєднуються з більш широким пізнавальним ставленням до дійсності, з потребами осмислити її.

Особливості самовиховання студентів гуманітарних факультетів університету полягають, на нашу думку, в його змістовному наповненні, використанні потенційних можливостей для самовиховання педагогічних і фахових дисциплін, а також створенні відповідного виховного середовища. Так, наприклад, у самовихованні студента-філолога важливого значення набуватиме розвиток гуманістичної спрямованості його особистості, розвиток моральних якостей, культури мовлення; емоційної виразності. Велику роль для формування філолога має вивчення історії, традицій, культури тієї країни, мову і літературу якої він викладатиме; розвиток різних видів пам'яті; фонематичного слуху тощо.

Великі потенційні можливості в активізації самовиховання має, на нашу думку, відповідний рівень викладання дисципліни психолого-педагогічного циклу та фахових дисциплін, а також спрямована на ідею самовиховання система виховної роботи університету.

На нашу думку, дисципліни психолого-педагогічного циклу мають бути спрямовані на формування культури самовиховання студента, надавати йому необхідні знання і вміння, підвищувати мотивацію самовиховної діяльності.

Інтегрувати ці знання, вміння і навички має спеціально розроблений спецкурс. Проте ці умови не зможуть активізувати процес самовиховання студентів, якщо в університеті не буде створено спеціальне виховне середовище, спрямоване на самовиховання, самовдосконалення і самореалізацію особистості майбутнього фахівця, не будуть використані можливості інституту кураторства, позааудиторних форм виховної роботи (гуртків, клубів, студій тощо).

Підготовка майбутнього фахівця не може обмежуватися лише передачею визначеної суми знань і формуванням професійних умінь і навичок. Вона має пов'язуватись з формуванням певної системи цінностей, характерних для представника тої чи іншої спеціальності. Тому самовиховання особисті майбутнього студента гуманітарного факультету, на наш погляд, не доцільно розглядати лише як професійне самовиховання. Адже кінцевою метою самовиховання є формування цілісної, гармонійно розвиненої особистості.

Таким чином, культуру самовиховання особистості можна визначити як цілком самостійну галузь культури. Вона передбачає, з одного боку, знання та використання особистістю всього комплексу методів, прийомів і засобів самовиховання, з іншого – її здатність до саморозвитку, до життєтворчості як соціального явища. Оволодіння культурою самовиховання допомагає формуванню особистості як суб'єкта саморозвитку, самотворчості, організатора своєї життєдіяльності, що є сьогодні однією з найважливіших компетенцій в умовах євроінтеграційних процесів.

**Список літератури:** 1. *Бачинин В.А.* Духовная культура личности: Филос. очерки. – М.: Политиздат., 1986. – 171 с. 2. *Карпенчук С.Г.* Самовиховання особистості: Науково-методичний посібник / Інститут змісту і методів навчання. – К., 1998. – 214 с. 3. *Культурология. Учебное пособие // Под ред. доц. Н.Н.Фоминой, проф. З.О.Джамашвили, доц. Н.О.Свечниковой.* – СПб: СПбГУ ИТМО, 2008. – 483 с. 4. *Оржеховська В.М.* та ін. Посібник з самовиховання. – К.: ІЗМН, 1996 – 192 с. 5. *Рувинский Л.И., Соловьёва А.Е.* Психология самовоспитания. Учебное пособие для вузов. – М.: Просв., 1982. – 143с. 6. *Середа І.В.* Активізація самовиховання студентів: виховна робота у ВНЗ: Монографія. – Миколаїв: «Іліон», 2008. – 276 с. 7. *Соловей М.І., Демчук В.С.* Виховна робота у вищому навчальному закладі. – К., 2003. – 257 с.

І.В. Середа

## **КУЛЬТУРА САМОВИХОВАННЯ ОСОБИСТОСТІ**

Автором статті здійснено аналіз та співвіднесення понять «культура» і «самовиховання» особистості. Визначені основні аспекти культури самовихо-

вання особистості та шляхи їх формування на прикладі студентів гуманітарних спеціальностей університету.

И.В. Серeda

### **КУЛЬТУРА САМОВОСПИТАНИЯ ЛИЧНОСТИ**

Автором статьи осуществлён анализ и соотнесение понятий «культура» и «самовоспитание» личности. Определены основные аспекты культуры самовоспитания личности и пути их формирования на примере студентов гуманитарных специальностей университета.

I.V. Sereda

### **CULTURE OF PERSONALITIE'S SELFEDUCATION**

The author of the article made the analysis and correlation of concepts “culture” and “selfeducation” of a personality. The main aspects of culture of personalitie's selfeducation and the ways of its development on the example of humanitarian specialities of universitie's students are defined.

*Стаття надійшла до редакції 15.04.2010*

**УДК 37.017.92**

*С.М. Тарасова,  
м. Миколаїв, Україна*

### **ДУХОВНА КУЛЬТУРА ОСОБИСТОСТІ ВЧИТЕЛЯ У ПРОСТОРИ КУЛЬТУР**

Система освіти пов'язана із глобальними процесами, що відбуваються у світовому соціокультурному просторі. Відомо, що людина – центр суспільства. Тому рівень розвитку і стану суспільства залежить від духовного та інтелектуального потенціалу людини. У системі середньої загальної освіти носієм духовності є вчитель. За словами В. Кременя: «робота з духовного розвитку дитини неможлива без відповідної кваліфікації вчителя».

Як зазначається у Концепції естетичного виховання учнів у загальноосвітніх навчальних закладах: «Сьогодні набуває все більшого визначення розуміння того, що реальність світу створюється багатьма голосами культур із власними дискурсами» [3, 4]. Для нового стилю мислення характерне поняття культурної різноманітності: «культура», «культура особистості», «націо-

нальна культура», «духовна культура», «естетична культура». Мета нашої статті – проаналізувати основні підходи до визначення суті культури особистості вчителя в цілому та запропонувати своє бачення поняття «духовна культура особистості вчителя».

Культура як соціальний феномен привертає увагу ряду дослідників (М.Гончаренко, І.Зязюн, В.Кузін, Е.Маркарян, В.Межуєв, В.Оконь, О.Рудницька та ін.).

Рудницька О. розглядає «культуру» як сукупність практичних, матеріальних і духовних надбань суспільства, котрі розкривають його історично досягнутий рівень розвитку та втілюються в результатах продуктивної діяльності людини. І водночас під «культурою» вона розуміє рівень освіченості, вихованості окремої людини, а також якісний рівень оволодіння якоюсь галуззю знань або діяльності [7, 108-109].

Більшість наукових дослідників розглядають «культуру» як продукт діяльності людини, єдину і внутрішньо диференційовану, котра історично виникла й впливає на майбутнє. Зокрема, З.Хелус виділяє три види культури (матеріальну, соціальну, духовну), вважаючи, що «культура є зовнішньою проявою людини. Вона показує людські можливості (здібності, вміння, прагнення тощо), які виражені у формі предметно зафіксованих матеріальних, соціально-організаційних та духовних об'єктів» [8, 32].

Розвиваючи діяльнісний підхід у системі формування «культури особистості», М.Колесов висловлює свої погляди щодо цього соціально-психологічного феномена, підкреслюючи, що культура є особливим діяльним способом освоєння людиною світу, охоплюючи як весь зовнішній світ, природу й суспільство, так і внутрішній світ самої людини в розумінні його формування і розвитку» [2, 23].

У контексті загальної культури розглянемо національну культуру, як культуру означеної спільноти, духовну спадщину даного суспільства та певних суспільно виробничих традицій, що передаються з покоління в покоління.

Розкриваючи зміст «національна культура», варто зважити на міркування українського філософа М.Поповича, який звертає увагу на вихідні положення: все, що входить до культурного фонду нації можна назвати «національною культурою», та нація є певною комбінацією різних соціально – культурних рис [6, 4].

Ряд дослідників, розглядаючи феномен культури, диференціюють у ній духовну та матеріальну складові частини. М.Гончаренко визначає «духовну культуру» як складну багат шарову систему, скріплену єдністю народного світогляду, його мови й традицій [1, 79].

Більш широке розуміння духовної культури висловлює ряд науковців у програмі «Українська національна культура: минуле, сучасне, майбутнє».

«Духовна культура складна, багатогалузева система, яка охоплює мову, мистецтво (аматорське і професійне), науку (природничу і суспільну, ідеологію, право, релігію, традиції, звичаї і вірування), тобто все те, що становить духовний світ народу, його свідомість, сукупність його переконань і поглядів» [2, 31]. «Духовна культура» ґрунтується на світогляді українського народу, специфіці його сприйняття дійсності, природного й соціального оточення.

Ми погоджуємось з науковцями про те, що «духовна культура» – це спосіб свідомої організації діяльності особистості, який забезпечує її самореалізацію, само здійснення її сил, різноманітних життєвих справ. «Духовна культура» як елемент духовного життя, суспільних духовних відносин включає в себе певну систему цінностей, знань, переконань, світоглядних орієнтацій, норм, традицій в організації єдності з соціальною діяльністю людей щодо освоєння буття.

Серед компонентів духовної культури чільне місце посідає мораль-система норм і правил поведінки людей у ставленні одного до одного та до суспільства.

В усі віки людей чуйних і працьовитих, щирих і сердечних називають високоморальними. Вихованій людині притаманні такі моральні почуття: милосердя, сором, совість, сум, співчуття, любов, повага, щирість тощо. Рівень культури людини оцінюється оточуючими за тим, якою мірою їй властиві моральні почуття, як вона керує ними у своїй поведінці, та стосунках з іншими.

Ми визначаємо мораль як систему загальнолюдських цінностей, які визначає людина і керується ними у своєму житті. Моральні цінності це сукупність оцінок, норм, правил, ідеалів, якими керуються люди у своєму житті. Моральні цінності керують поведінкою людини лише тоді, коли вони стали її надбанням: переконаннями, ідеалами, життєвими принципами. Допомогає їх сформувати знання моралі, норм і правил поведінки, досвід і вміння поводитися серед людей. Отже, мораль через свої цінності керує поведінкою людини і регулює її.

Ми вважаємо, що духовність вчителя – це індивідуальна вираженість у системі мотивів особистості двох фундаментальних потреб: ідеальної потреби пізнання й соціальної потреби жити, діяти «для інших». Формування духовних потреб особистості є найважливішим завданням виховання. «Культура вчителя – це сукупність практичних, матеріальних і духовних надбань, які відображають історично досягнутий рівень розвитку людини і втілюють в результатах продуктивної діяльності. Під культурою вчителя розуміємо рівень



освіченості, вихованості, а також рівень оволодіння якоюсь галуззю знань або діяльності» [7, 106,180].

Розвиваючи діяльнісний підхід у системі формування культури особистості вчителя, М.Колесов висловлює свої погляди щодо цього соціально – психологічного феномена, підкреслюючи, що «культура є особливим діяльним способом освоєння вчителем світу, охоплюючи як весь зовнішній світ, природу й суспільство, так і внутрішній світ самої людини в розумінні його формування і розвитку» [2, 26].

Значного поширення у філософській літературі набув погляд, відповідно до якого в основу розуміння «культури» покладено історично активна творча діяльність людини як суб'єкта цієї діяльності. Розвиток культури при такому підході збігається з розвитком особистості, причому не в якійсь особливий (наприклад, у духовний, науковий, художній і т. ін.), але і в будь-якій сфері суспільної діяльності.

Узагальнюючи, ми відзначаємо, що в цілому в науці склалися три основні підходи до інтеграції суті «культури» як інтегральної характеристики життєдіяльності суспільства: аксіологічний, діяльнісний, особистісний. При аксіологічному підході розуміння культури зводиться до сукупності матеріальних і духовних цінностей; діяльнісний вбачає в культурі загальний спосіб людського існування, діяльності; особистісний – вираження сутнісних сил людини.

Найбільш доцільним і перспективним у розумінні поняття «естетична культура» є підхід А.Уледова та його послідовників, згідно з яким культура розглядається як певна якість суспільства, що характеризує людську діяльність та її продукти, суспільні відносини, суспільну свідомість, виховання, освіту, науку, техніку та ін..

На нашу думку, «естетична культура» особистості вчителя розкриває загальний рівень духовно – естетичної культури людини, коло її естетичних потреб, нахилів та інтересів. Це поняття містить у собі рівень розвитку й сформованості чуттєво – оцінної свідомості: почуттів, емоцій, переживань, поглядів, естетичних оцінок. Естетична культура виявляється у здатності вчителя сприймати, переживати, оцінювати навколишній світ згідно з набутими естетичними знаннями, з навичками, нахилами, потребами та інтересами.

Нами підтримується думка О.Рудницької щодо важливості залучення кожної особистості до предметного світу культурних цінностей, трансформація та збагачення яких забезпечує її розвиток. Індивід може ввижатися в тій мірі особистістю, в якій він прилучений до культури відповідної історичної епохи, а його почуття і думки набули певної культурної форми. Особистість вчителя повинна бути носієм і творцем культури тільки тому, що вона

перебуває у навчально-виховному середовищі, в тому науковому контексті, з якого вона засвоює свої уявлення, правила життя, способи дії. Отже, вплив культури на вчителя можна вважати інтегральним фактором її соціалізації, індивідуальним результатом опанування культурних цінностей суспільства, характеристикою освіченості та естетичної культури вчителя.

Нами визначено, що «естетична культура вчителя» охоплює ряд елементів, формування і розвиток яких проходить в залежності від культурного середовища, якості та інтенсивності культурної інформації, яка передається через засоби масової комунікації та характеру професійної діяльності вчителя.

На думку С.Мельничука, естетична культура вчителя – досить широке структурне поняття, вона є суттєво важливою складовою частиною загальної педагогічної культури. Це означає, що вчитель високої естетичної культури повинен мати чіткі уявлення про естетичні форми пізнання (сприйняття, переживання, судження, наукові поняття, цінність, діяльність, смак тощо); розуміти естетичну сутність явищ дійсності та мистецтва, вміти цю сутність донести до учня; володіти вміннями виділяти специфічні естетичні можливості в кожному навчальному предметі; чітко уявляти необхідний мінімум естетичних знань і навичок, яким повинен оволодіти учень кожного класу й визначити рівень естетичної вихованості.

На формування особистості культури майбутнього вчителя зосереджує свою увагу Н.Крилова. Культуру фахівця вона характеризує як «виявлення зрілості й розвиненості всієї системи соціально значущих особистісних якостей, котра реалізується в індивідуальній діяльності (суспільно-політичній, професійній, науковій, комунікативній та ін.). Вона – підсумок якісного розвитку знань, інтересів, переконань, норм діяльності і поведінки, здібностей і соціальних почуттів» [4, 14]. Але культура майбутнього вчителя є не лише підсумком, результатом, а й динамічним процесом «нагромадження знань, досвіду та якісної реалізації їх у діяльності й поведінці. Культура особистості є і стан, і результат, і продуктивний процес засвоєння і створення соціальних цінностей, вона передбачає розвиненість і гармонію всіх компонентів та їхнє цілісне формування в діяльності» [4, 15].

Таким чином, духовна культура особистості вчителя є одна із вагомих напрямів духовного розвитку, яке забезпечує виховання високодуховного, творчого громадянина нашої країни.

**Список літератури:** 1.Гончаренко М.В. Українська культура серед інших культур світу. Слово і час.-№5.-С. 77 - 82. 2.Колесов М.С. Человек и культура: Философские размышления.-К.:Знания, 1991. -52 с. 3.Концепції художньо-естетичного виховання учнів у загальноосвітніх навчальних закладах. Інформаційний збірник Міністерства освіти і науки України.-2004.-

№10.-С.4-9. **4.Крилова Н.Б.** Формирование культуры будущего социалиста: Метод. Пособие. - М.-Высшая школа, 1990.-142 с. **5.Мельничук С.Г.**Формування естетичної культури майбутніх учителів (історико-педагогічний аспект, 1860-1970рр.).-Кіровоград, 1995.-198 с. **6.Попович М В.** Національна культура і культура нації. - К.: Знання, 1991. – 64 с. **7.Рудницька О.П.** Культуровідповідність мистецької освіти. Неперервна професійна освіта: проблеми, пошуки, перспективи. -К., 2000. - С.108 - 134. **8. Хелус З.**Понимаєте ли ви ученика ? –М.:Просвещение, 1987. -58 с.

С.М Тарасова.

### **ДУХОВНА КУЛЬТУРА ОСОБИСТОСТІ ВЧИТЕЛЯ У ПРОСТОРИ КУЛЬТУР**

У статті розглянуто різні наукові підходи до трактування понять «культура», «культура особистості», «духовна культура», «національна культура», «естетична культура», їхній взаємозв'язок та місце духовної культури особистості вчителя у просторі культур.

С.М. Тарасова

### **ДУХОВНАЯ КУЛЬТУРА ЛИЧНОСТИ УЧИТЕЛЯ В ПРОСТРАНСТВЕ КУЛЬТУР**

В статье рассмотрены разные научные подходы к понятиям: «культура», «культура личности», «духовная культура», «национальная культура», «эстетическая культура», их взаимосвязь и место духовной культуры личности учителя в культурном пространстве.

S.M. Tarasova

### **THE TEACHER PERSONALITY SPIRITUAL CULTURE IN THE SPACE OF CULTURES**

The article reviews different scientific approaches towards treating such notions as “culture”, “culture of personality”, “spiritual culture”, “national culture”, “esthetic culture”, their interconnection and the place of cultures.

*Стаття надійшла до редакції 05.05.2010*

**УДК 377.1:37.048.4:62-5**

*В.О. Уманець,  
м. Вінниця, Укра-*

*їна*

### **МОДЕЛЬ ФОРМУВАННЯ БАЗОВИХ ПРОФЕСІЙНИХ КОМПЕТЕНЦІЙ МАЙБУТНІХ КВАЛІФІКОВАНИХ РОБІТНИКІВ З РЕМОНТУ ТА ОБСЛУГОВУВАННЯ ЛІЧІЛЬНО-ОБЧИСЛЮВАЛЬНИХ МАШИН У ФАХОВІЙ ПІДГОТОВЦІ**

**Ключові слова:** модель, компетентність, професійна компетентність, базова професійна компетентність.

**Постановка проблеми.** Професійна компетентність сучасного кваліфікованого робітника є складним багатокомпонентним поняттям, яке в сучасній науковій літературі характеризується з точки зору кількох наукових підходів: соціокультурного, діяльнісного, комунікативного, професійного, контекстно-інформаційного та психологічного. Кожний із названих підходів не вичерпує наукового аналізу проблеми професійної компетентності повністю; всі ці підходи знаходяться у взаємозв'язку один з іншим і взаємодоповнюють один одного.

Увага вчених до проблем компетентності працівників пов'язана, насамперед, з якісними змінами, широкомасштабними технологічними інноваціями, що відбуваються в суспільстві, економіці, промисловості, міжнародних відносинах. Скажімо, кілька десятиліть тому людина мала можливість використовувати певний набір знань, умінь і навичок протягом тривалого часу майже без змін, нині бурхливий розвиток науки і техніки, використання інформаційно-комунікаційних технологій у всіх сферах людської діяльності, міграційні процеси вимагають формування у випускника професійно-технічного навчального закладу (ПТНЗ) не тільки набору певних знань, умінь і навичок, що складають фахову основу спеціальності, а й формування професійно значущих якостей і здатностей особистості.

Формування і розвиток базових професійних компетенцій учнів ПТНЗ вимагає урахування певних чинників. Такими є: визначення суспільного і соціального сенсу поняття «компетентність» та її необхідності, диференційоване врахування ціннісних орієнтацій, потреб і запитів учнів, осмислення, засвоєння змісту предметів, творче використання наявних знань, вивчення, одержання трудових навичок з майбутньої професії, доведення до досконалості виконання професійних операцій в умовах сучасної промисловості, розвиток професійних здібностей і високої кваліфікації робітника, його професійної мобільності, готовності до інноваційної діяльності, творчого зростання.

**Аналіз останніх досліджень.** Умови, що сприяють розвитку професійної компетентності, досліджували Є. Андрієнко, О. Асмолов, О. Коваленко, І.

Назарова, В. Петрук, В. Сластьонін і ін., проблеми фахової підготовки учнів ПТНЗ аналізують у своїх працях В. Адольф, М. Кадемія, Л. Коваль, Г. Кедровіч, Н. Ничкало та інші. Проблеми розвитку професійних компетенцій кваліфікованих робітників досліджували у своїх працях М. Дьяченко, Г. Назаренкова, Л. Сергеева та ін.

**Виклад основного матеріалу.** Нині особливо підкреслюється, що відповідно до принципів автономії навчальних закладів відповідальність за якість освіти лежить на кожному окремому навчальному закладі й у такий спосіб забезпечується можливість перевірки якості системи навчання в національних рамках. Оцінка якості буде базуватися не на тривалості або змісті навчання, а на тих знаннях, уміннях і навичках, які опанували випускники, тобто головним виступає результат навчання [1, с. 4]. Тому актуальною є необхідність орієнтації навчально-виховного процесу, насамперед, на досягнення чітко визначеного і сформульованого кінцевого результату.

Поняття «формування» у педагогіці розглядається як результат розвитку людини, пов'язаний з цілеспрямованими змінами через виховання, освіту і навчання [2, с. 43]. Професійний розвиток особистості важливо вивчати в єдності його операційного й споживчо-мотиваційного компонентів. Професійне становлення – багаторівневий процес, що складається з чотирьох основних стадій (рис. 1):

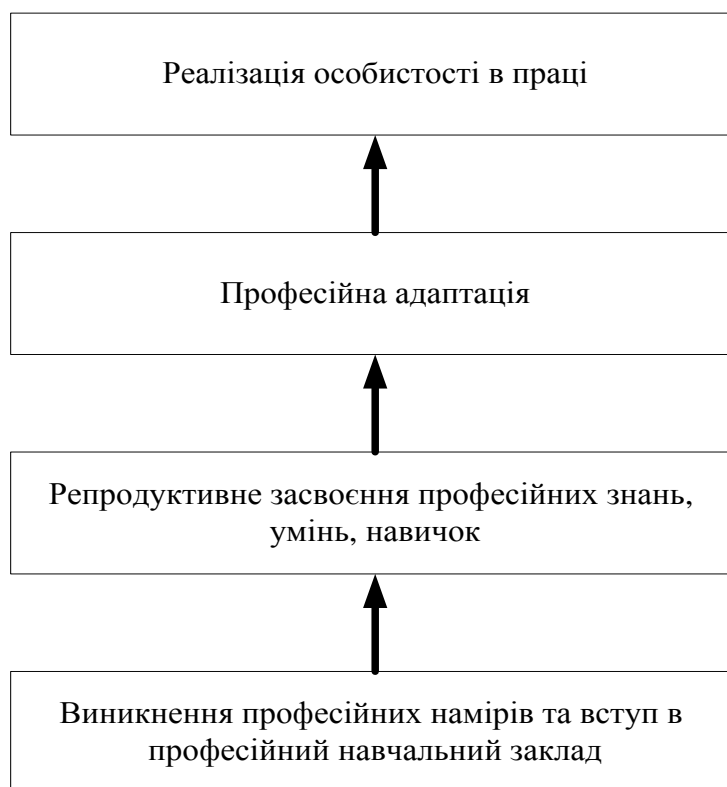


Рисунок 1 – Структура процесу професійного становлення учня ПТНЗ

Перехід до кожної наступної стадії закладається під час попередньої і супроводжується виникненням ряду протиріч і нерідко навіть кризових явищ. Труднощів можна уникнути, якщо готовність особистості перейти до наступної стадії професійного становлення буде закладено в ході попередньої підготовки.

Для всебічного аналізу суспільно-професійної функціональності випускника дослідники (А. Бадаєв, Л. Колодійчук) використовують модель випускника, яка дозволяє виділити і впорядкувати окремі групи рис майбутнього фахівця. З точки зору підбору змісту навчання істотне значення мають якості професійно-кваліфікаційної характеристики кваліфікованого робітника. Нині все частіше робиться акцент на необхідності озброєння майбутніх робітників більш багатими фундаментальними знаннями з певної професії. З іншого боку, відмічається важливість формування у майбутніх кваліфікованих робітників таких рис, як потреба в постійній самоосвіті, активна життєва позиція (творча, професійна, суспільна тощо).

У процесі розробки моделі компетентного випускника варто прийняти до уваги рекомендації Єврокомісії відносно восьми базових компетенцій, якими повинен володіти кожен європеєць. До них належать:

- компетенція у галузі рідної мови;
- компетенція у сфері іноземних мов;
- математична, фундаментальна природничо-наукова та технічна компетенція;
- комп'ютерна компетенція;
- навчальна компетенція;
- міжособистісна, міжкультурна та соціальна компетенції, а також громадянська компетенція;
- компетенція підприємливості;
- культурна компетенція.

До змісту поняття «модель фахівця» входять не лише вимоги до фахівця, а й стан досягнення рівня науки, техніки виробництва. «Модель фахівця» має враховувати перспективи й тенденції розвитку науково-технічного прогресу, бути спрямованою на перспективу та випереджати розвиток професійної галузі діяльності майбутнього кваліфікованого робітника.

Основою для оновлення змісту освіти мають стати освітньо-кваліфікаційні характеристики (ОКХ). ОКХ випускника ПТНЗ є державним нормативним документом, у якому узагальнюється зміст освіти, тобто відображаються цілі освітньої та професійної підготовки, визначається місце фахівця в структурі господарства держави і формулюються вимоги до його компетентності, інших соціально важливих властивостей та якостей [4, с. 4].

Цей стандарт є складовою галузевої компоненти державних стандартів професійно-технічної освіти (ДСПТО), в якій узагальнюються вимоги з боку держави до змісту освіти й навчання. ОКХ відображає соціальне замовлення на підготовку кваліфікованого робітника з урахуванням аналізу професійної діяльності й вимог до змісту освіти й навчання з боку держави та окремих замовників. У ній визначають галузеві кваліфікаційні вимоги до соціально-виробничої діяльності ПТНЗ з певних професій та освітньо-кваліфікаційного рівня і державні вимоги до властивостей та якостей особи, яка здобула певний освітній рівень відповідного фахового спрямування [8, с. 147].

Таким чином, майбутній кваліфікований робітник з ремонту та обслуговування лічильно-обчислювальних машин повинен володіти певними якостями, зокрема для оволодіння необхідними навичками в процесі виконання робіт згідно з освітньо-кваліфікаційною характеристикою електромеханіка з ремонту та обслуговування лічильно-обчислювальних машин, таких, наприклад, як поточний ремонт та обслуговування лічильно-обчислювальних машин, складання і монтаж простих електричних схем, виконання функцій оператора персонального комп'ютера, загальне збирання та профілактичне обслуговування лічильно-обчислювальних машин; потрібно формувати відповідні базові професійні компетенції.

Процес засвоєння знань, що є професійно значимими для фахівців з ремонту та обслуговування лічильно-обчислювальних машин, є досить складним через значне інформаційне навантаження і, водночас, позбавлений емоційності у сприйнятті навчального матеріалу. Важливою умовою формування базових професійних компетенцій учнями професійно-технічних навчальних закладів є розуміння специфіки предметів професійно-теоретичного циклу викладачами-гуманітаріями та оновлення підходів до викладання предметів професійного спрямування. Таким чином, якість формування в майбутніх фахівців з ремонту та обслуговування лічильно-обчислювальних машин професійних компетенцій тісно пов'язана із здатністю сприймати навчальний матеріал і водночас оволодівати культурними надбаннями людства.

Враховавши вищезгадане, нами запропоновано модель формування у майбутніх випускників ПТНЗ з професії «Електромеханік з ремонту та обслуговування лічильно-обчислювальних машин» базових професійних компетенцій у процесі фахової підготовки (рис. 2).

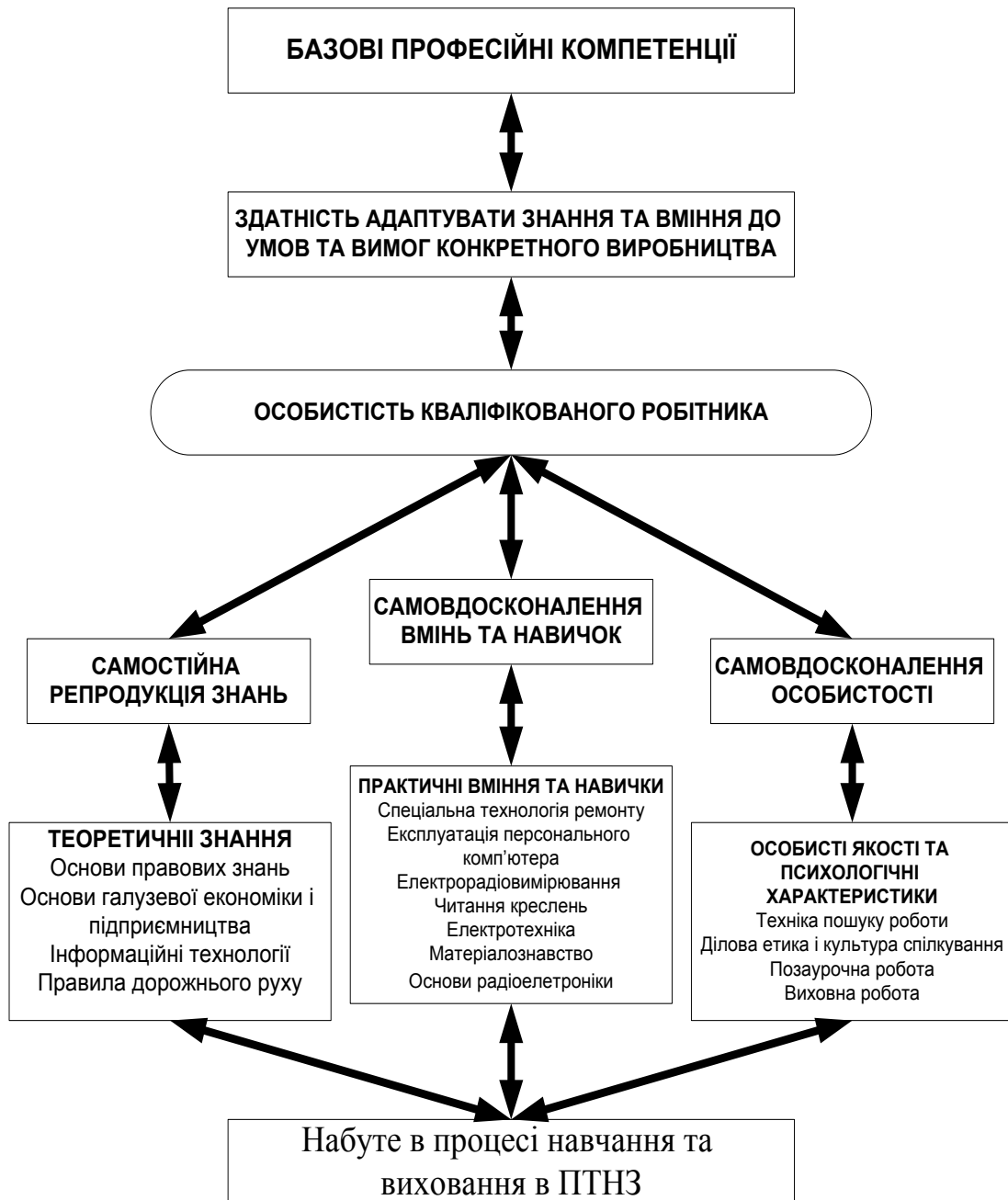


Рисунок 2 – Модель формування у майбутніх випускників ПТНЗ з професії «Елетромеханік з ремонту та обслуговування лічильно-обчислювальних машин» базових професійних компетенцій у процесі фахової підготовки

Розглянемо складові запропонованої нами моделі:

Блок теоретичних знань формується при вивченні предметів загально-професійного та професійно-теоретичного циклу, таких як «Основи правових знань», «Основи галузевої економіки та підприємництва», «Інформаційні технології», «Охорона праці» тощо.



Практичні вміння та навички учень ПТНЗ отримує при вивченні предметів професійно-теоретичного циклу, таких як «Спеціальна технологія ремонту», «Експлуатація персонального комп'ютера», «Електрорадіомірювання», «Читання креслень», «Електротехніка», «Матеріалознавство», «Основи радіоелектроніки» та виробничого навчання і практики, причому акцент робиться саме на виробничому навчанні та практичній діяльності учня на підприємстві, тобто під час виробничої практики.

Особисті якості та психологічні характеристики майбутнього кваліфікованого робітника розвиваються під час вивчення таких предметів, як «Техніка пошуку роботи», «Ділова етика та культура спілкування», при позаурочній роботі, на виховних годинах тощо.

Учні ПТНЗ повинні навчитись самостійно відтворювати здобуті знання, вміння самостійно вдосконалювати свої професійні вміння та навички, вдосконалювати свою особистість. Все це в комплексі дає змогу сформувати особу кваліфікованого робітника, який буде здатним адаптувати свої знання та вміння до умов та вимог конкретного виробництва чи сфер діяльності. Тобто таким чином стає можливим якісне формування базових професійних компетенцій майбутніх кваліфікованих робітників з ремонту та обслуговування лічильно-обчислювальних машин у процесі фахової підготовки.

Викладачі ПТНЗ мають створити умови для формування особистості майбутнього кваліфікованого робітника з ремонту та обслуговування лічильно-обчислювальних машин, котрий буде мати якості, про які говорилося вище. Це завдання не стільки змісту освіти, скільки використовуваних технологій навчання, пріоритети яких визначаються з урахуванням поставлених цілей освіти, а також інтересів розвитку особистості майбутнього фахівця.

**Висновки.** Отже, можна зробити висновок, що нині йде активний пошук нової моделі освіти. Традиційна система освіти була розрахована на набуття аналітичних і інтелектуальних знань, вмінь і навичок їхнього використання. Виникає необхідність зміни стратегічних, глобальних цілей освіти, перестановки акценту зі знань фахівця на його людські, особистісні якості, що постають водночас і як ціль, і як засіб його підготовки до майбутньої професійної діяльності. Нова освітня парадигма за пріоритет професійної освіти розглядає орієнтацію на інтереси особи, на становлення її ерудиції, розвитку самостійності у здобутті знань тобто на компетентнісний підхід до освіти. Це досить яскраво ілюструє той факт, що Міністерство освіти та науки України розпочало розробку нових стандартів професійно-технічної освіти з конкретних професій саме на основі компетентнісного підходу.

**Список літератури:** 1. *Айсмонтас Б. Б.* Теория обучения: Схемы и тесты / Б. Б. Айсмонтас. – М. : Изд-во ВЛАДОС-Пресс, 2002. – 176 с. 2. *Бібік Н. М.* Компетентнісний підхід: рефлексивний аналіз застосування / Н. М. Бібік // Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи ; під заг. ред. О. В. Овчарук – К. : „К.І.С.”, 2004. – 112 с. 3. *Гриненко В.* Професійне навчання вищих керівних кадрів для державної служби в зарубіжних країнах / В. Гриненко // Вісник Національної академії державного управління. – 2005. – № 3. – С.162-169. 4. Державний стандарт професійно-технічної освіти ДСПТО 7241.1 D30017-2006 – К. : 2006. – 84 с. 5. *Єрмаков І. Г.* Феномен компетентнісно спрямованої освіти / І. Г. Єрмаков // Крок за кроком до життєвої компетентності та успіху. – К. : “Лат і К.”, 2003. – С. 6-8. 6. *Ніколаєнко С. М.* Якість вищої освіти в Україні: Погляд в майбутнє / С. М. Ніколаєнко // Вища школа. – 2006. – №2. – С. 3-22. 7. *Ничкало Н.* Проблеми підготовки виробничого персоналу у ХХІ столітті: концептуальний аспект / Н. Ничкало // Професійна освіта: педагогіка і психологія. Польсько-український журнал ; за ред. Т. Левовицького, І. Вільш, І. Зязюна, Н. Ничкало. – [вип. VI]. – Ченстохова : 2004. – С. 123-128. 8. *Петрук В. А.* Модельний підхід як складова формування фахових компетенцій майбутнього випускника технічного ВНЗ / В. А. Петрук // Освітнянські обрії: реалії та перспективи: зб. наук. праць. – № 1. – К. : ІПТО, 2007. – С. 141-146. 9. *Хуторской А. В.* Ключевые компетенции как компонент личностно-ориентированной парадигмы образования / А. В. Хуторской // Народное образование. – 2003. – № 2 – с. 63.

В. О. Уманець

### **МОДЕЛЬ ФОРМУВАННЯ БАЗОВИХ ПРОФЕСІЙНИХ КОМПЕТЕНЦІЙ МАЙБУТНІХ КВАЛІФІКОВАНИХ РОБІТНИКІВ З РЕМОНТУ ТА ОБСЛУГОВУВАННЯ ЛІЧІЛЬНО-ОБЧИСЛЮВАЛЬНИХ МАШИН У ФАХОВІЙ ПІДГОТОВЦІ**

У статті розглядається питання створення моделі формування базових професійних компетенцій майбутнього кваліфікованого робітника. Запропоновано модель формування фахової компетентності в учнів професійно-технічних навчальних закладів.

В.А.Уманец

### **МОДЕЛЬ ФОРМИРОВАНИЯ БАЗОВЫХ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ БУДУЩИХ КВАЛИФИЦИРОВАННЫХ РАБОТНИКОВ С ОБСЛУЖИВАНИЕМ**

## **СЧЕТНО-ВЫЧИСЛИТЕЛЬНЫХ МАШИН В ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКЕ**

В статье рассматривается вопрос создания модели формирования базовых профессиональных компетенций будущего квалифицированного рабочего. Предложена модель формирования профессиональной компетентности у учеников профессионально-технических учебных заведений.

V.O. Umanetz

### **MODEL FORMING BASIC PROFESSIONAL COMPETENCIES FUTURE SKILLED WORKERS WITH REPAIRS AND MAINTENANCE TABULATING COMPUTERS IN PROFESSIONAL TRAINING**

The question of creation of model of forming of base professional jurisdictions of future skilled worker is examined in the article. The model of forming of professional competence is offered for the students of profesino-tekhnichnikh educational establishments.

*Стаття надійшла до редакції 11.04.2010*

**УДК 159**

*С.В. Рибин,  
г.Харьков, Украина*

## **СПІВПРАЦЯ ХАРКОВА І ЧЕРКАС У РОЗВИТКУ ДИЗАЙН-ОСВІТИ**

**Постановка проблеми.** Для історичної пам'яті вищого навчального закладу важливо зберегти будь-які відомості про його виникнення і розвиток, про людей, що зробили вагомий внесок в його становлення. Час швидко спливає, приходять нові покоління викладачів і студентів, а архівні дані, частіш за все канцелярські папери, що зберігаються в архівах, не можуть повною мірою відобразити подробиці виникнення та функціонування нового напрямку чи спеціальності, вплив на ці події окремих особистостей. Виникає необхідність збереження в пам'яті сучасників епізодів, пов'язаних, зокрема, з розвитком дизайнерської освіти в Україні і людей, причетних до неї.

**Аналіз останніх публікацій,** присвячених становленню дизайнерської освіти в Черкасах часів становлення незалежності України, фактично зовсім мало, що змушує автора спиратися на власні спогади про ці події й на

документальні матеріали, які є в його розпорядженні. Розрізнені відомості про становлення дизайнерської освіти в Черкаському вищому навчальному закладі сконцентровані, головним чином в канцеляріях навчальних закладів Черкас і Харкова, тому автор вважає доречним увести їх у науковий обіг.

**Зв'язок з актуальними науковими і практичними завданнями** полягає у виконанні плану науково-дослідної роботи Харківської державної академії дизайну і мистецтв, готується до публікації на науковій конференції і сприяє вдосконаленню навчального процесу майбутніх художників і дизайнерів харківського та черкаського вищих навчальних закладів.

**Мета статті** – нагадати науковій і освітянській громадськості України про історію створення спеціальності «Дизайн» в Черкаському державному технологічному університеті; проаналізувати навчальні, науково-методичні і творчі зв'язки фахівців Харківської державної академії дизайну і мистецтв з черкаськими колегами, сформулювати деякі висновки щодо дизайнерської освіти України на сучасному етапі.

**Виклад основного матеріалу.** Наприкінці 90-х років минулого століття в Україні відбувся освітянсько-дизайнерський бум, коли виникли нові навчальні заклади, а низка вузів відкривала кафедри і факультети з підготовки дизайнерів. Певною мірою спровокувала цей бум Постанова Кабінету Міністрів України [2], яка мала значущу назву: «Про першочергові заходи щодо розвитку національної системи дизайну та ергономіки і впровадження їх досягнень у промисловому комплексі, об'єктах житлової, виробничої і соціально-культурної сфер».

Посилаючись на Постанову, керівництво деяких навчальних закладів України розпочало активні дії щодо відкриття спеціальності «Дизайн». При цьому вони не бентежилися, що дизайн відносився до напрямку «Мистецтво», і для якісної підготовки подібного роду фахівців потрібне специфічне матеріально-технічне забезпечення, специфічні професорсько-викладацькі кадри, специфічне навчально-методичне забезпечення, не кажучи вже про культурно-мистецьке середовище з певними традиціями і досвідом.

Постанова мала метою покращити рівень дизайнерської справи в Україні, в тому числі в дизайнерській освіті, а привела до неконтрольованого зросту мережі навчальних закладів і факультетів з підготовки дизайнерів. Сьогодні кількість навчальних закладів і факультетів, що здійснюють їх підготовку, наближається до сотні, але стверджувати, що усі вони відповідають своєму призначенню та якісним показникам, проблематично.

Користуючись надзвичайною популярністю на той час спеціальності «Дизайн» задля покращення показників прийому, ректори багатьох класичних, технічних, педагогічних вищих навчальних закладів терміново оголоси-

ли прийом студентів на достатньо невідому для їх навчальних закладів спеціальність.

Автор, в силу посадових обов'язків, має інформацію про відкриття дизайнерських спеціалізацій в різних навчальних закладах України.

Дніпропетровськ, Запоріжжя, Сімферополь, Ялта, Херсон, Луганськ, Донецьк, Київ, Одеса, Черкаси, Львів, Кіровоград – це неповний перелік міст, де в ті роки на «порожньому» місці виникли навчальні заклади або факультети (різних форм власності), які розпочали підготовку дизайнерських кадрів. При цьому в кожному місті, в кожному навчальному закладі шляхи відкриття нової на той час спеціальності відбувалися по-різному. В педагогічних, наприклад, закладах відбулось перепрофілювання викладачів образотворчого мистецтва на підготовку «дизайнерів», в технологічних – замість технологів стали випускати «дизайнерів», в архітектурних – розпочали підготовку «дизайнерів середовища» і «ландшафтних дизайнерів», навіть кафедра лінгвістики (!?) Дніпропетровського національного університету приєдналася до підготовки «дизайнерів».

Навіть не варто згадувати про відкриття низки факультетів, «коледжів» перукарського мистецтва і візажу, «академій» краси тощо, які розпочали масову підготовку «дизайнерів» – перукарів і візажистів, а на черзі – і дизайнерів нігтів. Але є і позитивні приклади, коли відкриття нової спеціальності відбувалося поступово, грамотно і відповідально. Стаття є спробою проаналізувати хід подій щодо створення й розвитку спеціальності «Дизайн» в Черкаському державному технологічному університеті.

1997 року в Харківський художньо-промисловий інститут (нині Харківська державна академія дизайну і мистецтв завітав завідувач кафедри інженерної графіки тоді ще Черкаського інженерно-технологічного інституту (ЧІТІ) Титарчук Анатолій Олександрович з проханням надати методичну допомогу і сприяти у відкритті на механіко-технологічному факультеті спеціальності «Дизайн». Аргументація його була переконливою: Черкаси – потужне індустріальне місто з розвинутою технологічною базою шовково-ткацького виробництва, крупний культурно-мистецький центр з певними традиціями, а відсутність дизайнерської освіти шкодить подальшому розвитку регіону. Окрім того, А.О. Титарчук підкреслив, що в Черкасах вистачає науково-педагогічних та творчих кадрів, у тому числі і випускників Харківського художньо-промислового інституту, спроможних викладати фахові дисципліни на новоутвореній спеціальності на базі ЧІТІ. Він зазначив, що ректорат інституту і деканат механіко-технологічного факультету дуже зацікавлені у відкритті нової спеціальності і звертаються до керівництва Харківського художньо-промислового інституту по допомогу і сприяння.

Харківський художньо-промисловий інститут на той час уявляв собою єдиний в Україні вищий навчальний заклад, який, розпочинаючи з 1962 року, здійснював підготовку дизайнерських кадрів і був визнаний Міністерством освіти і науки України провідним навчальним закладом з дизайнерської освіти в державі. Тому й не дивно, що саме до керівництва Харківського художньо-промислового інституту зверталися деякі навчальні заклади, що планували відкриття дизайнерської спеціальності, у тому числі і черкаський.

Приїзд представника Черкаського інженерно-технологічного інституту став першим кроком у створенні нової спеціальності, але до практичних кроків того року справа не дійшла, тому що на той час Міністерство освіти і науки України відмовило навчальному закладу в наданні ліцензії на підготовку дизайнерів. Але завдяки ентузіазму і наполегливості проректора з навчальної роботи ЧІТІ П.А.Донченка, декана факультету О.М.Пилипенка та їх колег, було вирішено все ж таки розпочати підготовку фахівців нової спеціальності, незважаючи на відсутність ліцензії.

Формою співпраці з підготовки дизайнерів у ЧІТІ став новоутворений спільний з Харківським художньо-промисловим інститутом факультет. Регламентувалась його діяльність «Угодою про створення спільного загально-технічного факультету» від 17-23 червня 1999 року, а в новій редакції – «Угодою № 4 від 23.06.1999 р.» – затвердженій ректорами: від Харківського художньо-промислового інституту – В.Я.Даниленком, від Черкаського інженерно технологічного інституту – Ю.Г.Легою,

Угодою було передбачено, що інститути створюють спільний загально-технічний факультет на правах філії Харківського художньо-промислового інституту для підготовки студентів-дизайнерів контрактної форми навчання за навчальними планами ХХІІІ на площах Черкаського інженерно-технологічного інституту. Передбачалося, що навчання на базі ЧІТІ проводиться протягом I-IV семестрів, а потім студенти повинні були навчатися на стаціонарі ХХІІІ.

Влітку 1999 року в Черкаському інженерно-технологічному інституті відбувся перший набір студентів-дизайнерів, на вступні іспити до якого були запрошені декан факультету «Дизайн» ХХІІІ В.І.Єльков і автор цієї статті. Предметну комісію від ЧІТІ склали доценти А.О.Титарчук, Ю.Б.Борисов, В.А.Афонін.

Труднощі перших іспитів зі спеціальних дисциплін (рисунок, живопис, композиція) полягали в тому, що контингент вступників не мав відповідної художньої підготовки, до чого звикли викладачі ХХІІІ. Тому й вступні іспити відбувалися за спрощеною схемою: нескладні натюрморти, елементарні завдання з композиції і таке інше.

Взагалі тут існує проблема. Комуś здається, що для дизайнерів не обов'язкова фундаментальна художня підготовка, багато хто наполягає, аби не порушувались «права людини», допускати до вступних іспитів усіх бажуючих, тим більш, за контрактом, мовляв, викладачі потім навчать, а студенти самі «доженуть». Але недостатня попередня підготовка абітурієнта призводить у подальшому до проблем в навчанні майбутніх дизайнерів: виникає великий розрив між вимогами викладачів та можливостями студента, а в кінцевому результаті суттєво знижується якість фахової підготовки в цілому.

Прихильникам «прав людини» можна навести й такий аргумент: формально будь-яка людина може взяти участь у спортивних змаганнях, але якщо вона не подолає відповідний спортивний норматив, ніхто й розмовляти не буде про її участь в змаганнях. Так і в художньо-дизайнерській освіті: якщо абітурієнт не має відповідної попередньої підготовки, не має хисту та здібностей, він не спроможний опанувати вельми специфічним фахом, яким є дизайнерська діяльність.

Але, як би там не було, а історична подія в житті Черкаського інженерно-технологічного інституту відбулася – 26 перших студентів-дизайнерів було зараховано до навчального закладу, і хоча формально вони вважалися студентами Харківського художньо-промислового інституту, перші свої кроки в опануванні професією вони одержували в стінах черкаського навчального закладу. Наказ про зарахування студентів підписав щойно вступивши на посаду ректора ХХІІ Віктор Якович Даниленко.

Не можна не згадати самовіддану працю перших керівників і викладачів дизайнерської спеціальності в ЧІТІ – фактично з «нуля», не маючи певного досвіду, відповідного навчально-методичного забезпечення, кадрового складу, матеріальної бази і таке інше – вони героїчно долали природні труднощі, «розкрутили» навчальний процес і підготували своїх перших вихованців для навчання в ХХІІІ.

Звертаючись пам'яттю до тих часів, в першу чергу варто відзначити принципову позицію на той час нового ректора Черкаського інженерно-технологічного інституту Юрія Григоровича Леги – курс на всіляку допомогу новій спеціальності, моральну й матеріальну підтримку новоутвореному структурному підрозділу.

Перший завідувач кафедри дизайну Титарчук А.О. зібрав навколо себе однодумців, які розпочали перші кроки у втіленні навчального процесу нової спеціальності.

Кандидат мистецтвознавства, випускник Львівського інституту декоративно-прикладного мистецтва Ю.Б.Борисов обладнав виділену для дизайнерів навчальну майстерню власними гіпсовими зліпками, натюрмор-

тами, викладачі В.А.Афонін, С.А.Шилімов проводили перші заняття у власних творчих майстернях, багато часу віддавали первинному етапу організації навчального процесу, створенню наочних посібників тощо. Той же пан А.О.Титарчук робив усе, щоб нова спеціалізація була забезпечена необхідною навчально-методичною документацією, обладнана сучасним комп'ютерним устаткуванням; тоді ще викладачка Яковець І.О. готувала необхідні дидактичні матеріали і провадила перші заняття з методики дизайну та ергономіки, молода випускниця ХХІІ Н.В.Сергєєва очолила промдизайнерську гілку кафедри. Тобто, перша плеяда черкаських викладачів дизайнерського напрямку робила все можливе для повноцінного та якісного навчання студентів.

А нам, харків'янам, дуже приємно було побачити на першій виставці дипломних і курсових робіт, яка була проведена в рамках Всеукраїнського форуму «Дизайн-освіта-2001» в Харкові, щойно створені курсові роботи та навчальні вправи (дипломних робіт ще не було!) черкаських студентів-дизайнерів, які презентували на виставці Ю.Б.Борисов, В.А.Афонін, Н.В.Сергєєва, С.А.Шилімов.

За хронологією період з 1997 по 2001 роки можна означити як перший, тобто підготовчий та початковий етап створення й існування спеціальності. Він характерний діями «переговорного» та організаційного процесу. Перші навчальні заняття відбувались з певною «відірваністю» навчальної бази в Черкасах з «головним офісом» у Харкові, що, безумовно, створювало неабиякі складнощі у навчальному процесі. Але попри все, студенти, які закінчили 2-й курс в черкаському навчальному закладі, вже восени 2001 року стали навчатися на 3-му курсі у Харкові і продемонстрували достатній рівень фахової підготовки.

Незважаючи на те, що студенти з Черкас навчалися за навчальним планом і програмами ХХІІ, певні труднощі з адаптацією безпосередньо в харківському закладі все ж існували, тому що черкаські студенти психологічно були налаштовані здобувати повну освіту у себе на батьківщині. Тому цілком природно, що керівництво черкаського навчального закладу, а він 2001 року змінив статус і став Черкаським державним технологічним університетом (ЧДТУ), робило наполегливі кроки щодо отримання ліцензії на право підготовки дизайнерів...

15 вересня 2002 року ректорат вже Харківської державної академії дизайну і мистецтв (зміна статусу відбулася в серпні 2001 року) одержав лист такого змісту: «У зв'язку з ліцензуванням Черкаським державним технологічним університетом спеціальності «Дизайн», прошу припинити дію Угоди № 4 «Про створення спільного загально технічного факультету» від 23.06.1999 р. з 1 вересня 2002 року. Ректор ЧДТУ – Ю.Г.Лега.»



З цього листа розпочався новий етап у формуванні дизайнерської спеціальності в Черкасах. Кафедру дизайну тоді очолив Заслужений художник України Юрій Петрович Іщенко, і відповідальність за якість підготовки фахівців вже повністю лягла на плечі черкаського навчального закладу. Але варто підкреслити, що двосторонні дружні і партнерські зв'язки між двома навчальними закладами не припинилися, і це, безумовно, мало позитивні наслідки.

Черкаські викладачі уважно ставилися до методичних порад харків'ян, брали активну участь в наукових та науково-методичних конференціях, які проходили на базі Харківської державної академії дизайну і мистецтв, постійно експонували свої наробітки на виставках-конкурсах дипломних і курсових робіт у рамках форумів «Дизайн-освіта».

Цей, відносно короткий період існування спеціальності, умовно можна назвати другим, коли вже остаточно сформувалась структура кафедри, визначилося кадрове ядро викладацького складу: Ю.Г.Іщенко – викладав академічний живопис і рисунок, В.А.Афонін – очолив напрям графічного дизайну, С.А.Шилімов – інтер'єру і обладнання, Н.В.Сергєєва – промислового дизайну, О.М.Лагода – художнього моделювання одягу, Л.Г.Шилімова-Ганзенко – скульптуру і рисунок, І.О.Яковець – методику дизайну, ергономіку тощо. Звичайно, що не усі викладачі тут перелічені, але кістяк спеціальності, все ж таки, склали саме ці особи.

Для кафедри період цей був непростий, особливо з точки зору якісного рівня професорсько-викладацького складу: об'єктивно не вистачало викладачів вищого рівня кваліфікації – професорів та доцентів, молодій кафедрі треба було підвищувати якісний склад викладачів, існувала також нагальна проблема покращення нормативної бази та стану навчально-методичного забезпечення навчального процесу.

Новий етап в становленні й розвитку спеціальності «Дизайн» в Черкасах, відбувся 2003 року, коли кафедру очолила Наталія Григорівна Романенко – доктор технічних наук, професор. По-перше, вона відразу підвисила рейтинг кадрового складу кафедри у відповідності до ліцензійних вимог спеціальності – кафедру очолила доктор наук, професор, а по-друге, з її приходом розпочалася цілеспрямована планомірна навчально-методична та кадрова робота, яка суттєво змінила обличчя кафедри.

Завдяки наполегливості Н.Г.Романенко і за підтримки ректора університету Ю.Г.Леги, кафедра отримала нову окремо розташовану будівлю – навчальні аудиторії та майстерні «вибралися» з напівпідвальних приміщень, де провадилися перші заняття дизайнерів. Студенти стали навчатися у добре обладнаних «власних» аудиторіях і майстернях, а викладачам були створені пристойні умови праці.

На сьогодні кафедра має три спеціалізовані майстерні – швейну, офортну і гіпсомодельну; оснащена сучасним комп'ютерним обладнанням, що, безумовно, можна розцінювати, як велику подію у якості підготовки дизайнерських кадрів черкаського регіону.

А, головне, що було зроблено новою завідувачкою кафедри – це наполеглива робота з підвищення якості професорсько-викладацького складу кафедри. Молодим талановитим викладачам кафедри було поставлено задачу у найкоротші терміни підготувати й захистити кандидатські дисертації, і що варто відзначити, за фахом.

Перша кандидатська дисертація в Україні (!) за новою науковою спеціальністю 17.00.07. «Дизайн» була захищена у спеціалізованій раді Харківської державної академії дизайну і мистецтв Яковець Інною Олександрівною (науковий керівник – Н.Г.Романенко) 2007 року. Тоді ж захистила кандидатську дисертацію і випускниця Львівської Національної академії мистецтв – Лагода Оксана Миколаївна. А незабаром, 2008 року дисертацію захистила і випускниця харківської школи Сергеева Наталія Вікторівна. Того ж року відомий український дизайнер-графік Афонін Віктор Андрійович одержав почесне звання Заслуженого художника України, і, відповідно, вчене звання доцента. Вражаючі результати за відносно короткий термін!

Варто відзначити, що суттєво підвищився і рівень підготовки випускників. Згадаємо, що розпочиналося все з так званої філії Харківського художньо-промислового інституту, а завершилося, з приходом Н.Г.Романенко, випускниками освітньо-кваліфікаційного рівня спеціаліста – магістра безпосередньо Черкаського державного технологічного університету.

Але ж на той час певні складності організаційного плану з'явилися у кафедри також і у зв'язку з реформуванням вищої освіти в Україні. Мається на увазі приєднання України до Болонського процесу, а також Наказ Міністра освіти і науки України про кредитно-модульну систему організації навчального процесу. Як вже спостерігалось неодноразово, особливості мистецької освіти в наказах Міністерства не враховуються, і якщо загально-технічні факультети університету брали участь в експерименті з впровадження кредитно-модульної системи, то жодний навчальний заклад мистецької галузі, до якої належить «Дизайн», в ньому не були задіяні. Звичайно, що впроваджувати у життя ці положення кафедрі дизайну було дуже важко. Але, попри все, навчальний процес в черкаському навчальному закладі відбувається стабільно і у відповідності до вимог кредитно-модульної системи організації навчального процесу.

Колись, на початку 2000-них років, відомий український дизайнер О.В.Бойчук у своїй статті «О бедном дизайне замолвите слово...», з тривогою прогнозував, що новоутворені навчальні заклади дизайнерського напрямку не будуть в змозі вести підготовку дизайнерів промислового спрямування з-за його складності, але черкаський навчальний заклад, один з не багатьох в Україні, гідно відстоює лінію підготовки саме промислових дизайнерів. Свідомством тому – заохочувальні дипломи і відзнаки, які одержують випускники черкаського навчального закладу з промислового дизайну на форумах «Дизайн-освіта» у Харкові.

Позитивом, на думку автора є і те, що керівництво кафедри в особі Н.Г.Романенко, постійно запрошує представників Харківської державної академії дизайну і мистецтв до участі у навчальному процесі, інших навчально-виховних та науково-методичних заходах. Провідні викладачі з Харкова неодноразово залучалися до консультаційної роботи, керівництва курсовими і дипломними роботами студентів ЧДТУ, брали участь у якості голів державних кваліфікаційних та екзаменаційних комісій тощо.

Конкретний і вагомий внесок в розбудову дизайнерської освіти у Черкасах зробили харківські фахівці, такі, як ректор професор В.Я.Даниленко, декани факультетів доценти В.І.Єльков і В.В.Бондаренко, професори О.В.Бойчук, В.І.Лесняк, доценти В.В.Гапієнко, І.В.Бондаренко, Н.Ф.Сбітнєва, О.В.Хоменко та інші.

На сьогодні, а автор достатньо обізнаний про стан дизайнерської освіти в м. Черкаси, кафедра дизайну Черкаського державного технологічного університету є найбільш потужною і фаховою серед усіх дизайнерських навчальних осередків міста. Про це свідчать результати захисту дипломних робіт, які влаштовуються в престижних культурно-мистецьких установах міста (в Черкаському художньому музеї, наприклад) із запрошенням місцевих засобів масової інформації.

Показово, що і експерти Державної акредитаційної комісії Міністерства освіти і науки України, і голови державних екзаменаційних комісій останніх років відзначають достатній рівень підготовки фахівців усіх освітньо-кваліфікаційних рівнів: бакалаврів, спеціалістів, магістрів Черкаського державного технологічного університету.

Досвідчений доктор наук Н.Г.Романенко разом з молодими черкаськими кандидатами наук бере активну участь у науковому житті дизайнерів-освітян України, регулярно публікується у наукових виданнях, а зараз вже організує і власну Всеукраїнську науково-практичну конференцію...

Черкаські колеги завжди з повагою сприймали методичні й професійні поради харків'ян, але, після певного періоду становлення кафедри і спеціальності, вони вже виростили з віку молодших партнерів, тому що нагро-

мадили власний досвід підготовки фахівців. Після реалізації повного циклу підготовки – від набору до випуску бакалаврів, спеціалістів, магістрів – прийшов час уточнення та удосконалення програмного матеріалу, методів і засобів навчання, використання власного нагромадженого досвіду, тобто, прийшов час виникнення високого і шляхетного поняття – «школа».

Є тверда впевненість, що черкаський регіон незабаром заявить про себе, як потужний дизайнерський центр з власним обличчям і власними оригінальними дизайнерськими розробками. Запорукою цього – молоді кадри, яких випускає в світ кафедра дизайну Черкаського державного технологічного університету і той науково-педагогічний потенціал, який створився сьогодні зусиллями ентузіастів регіонального дизайну на цій славній кафедрі.

**Висновки.** Наприкінці 90-х років минулого століття в Україні відбувся освітнясько-дизайнерський бум, коли виникли нові навчальні заклади, а низка вищих навчальних закладів відкрила у себе кафедри й факультети з підготовки дизайнерів.

Були дуже показові у позитивному сенсі приклади, коли відкриття нової спеціальності відбувалося поступово, грамотно й відповідально, як це сталося в Черкаському державному технологічному університеті. Здійснилося це, в першу чергу, завдяки грамотним діям керівництва закладу, співробітництвом з досвідченими харківськими колегами.

За хронологією період з 1997 по 2001 роки можна означити як перший, тобто підготовчий та початковий етап створення й існування спеціальності в Черкаському державному технологічному університеті. Він був характерний діями «переговорного» та організаційного процесу; підготовка фахівців відбувалася лише на I-II курсах.

Другий етап у формуванні дизайнерської спеціальності в Черкасах відбувся з 1 вересня 2002 року, коли університет одержав ліцензію на підготовку бакалаврів – спеціалістів, і відповідальність за якість підготовки фахівців вже повністю лягла на плечі черкаського навчального закладу.

Третій етап в становленні й розвитку спеціальності «Дизайн» в Черкасах, відбувся з 2003 року, коли кафедру очолила Наталія Григорівна Романенко; з її приходом розпочалася цілеспрямована планомірна навчально-методична та кадрова робота; етап характерний наполегливими діями з підвищення якості професорсько-викладацького складу кафедри; захищено низку дисертацій за фахом.

Зараз для кафедри дизайну Черкаського державного технологічного університету прийшов час уточнення та удосконалення програмного матеріалу, методів і засобів навчання, аналізу власного нагромадженого

досвіду, тобто, прийшов час виникнення високого і шляхетного поняття – «школа».

Молоді кадри, яких випускає в світ кафедра дизайну Черкаського державного технологічного університету і той науково-педагогічний потенціал, який створився сьогодні зусиллями ентузіастів регіонального дизайну на кафедрі, дозволяє з оптимізмом очікувати незабаром народження черкаської школи дизайну.

Завершуючи статтю, автор підкреслює, що той досвід відкриття нової спеціальності, який здійснили черкаські освітяни, стався завдяки виваженим та послідовним діям двох навчальних закладів – Харкова і Черкас; він демонструє переваги співробітництва споріднених шкіл задля розвитку регіональних дизайнерських осередків та мусить стати прикладом для інших.

**Список літератури:** 1. *Бойчук О.В.* О бедном дизайне замолвите слово... (Матеріали Всеукраїнської наук.-методичної конференції 24 – 28 березня 2003 р, Харків, 2003 р., стор. 110-116). 2. Постанова Кабінету Міністрів України № 37 від 20 січня 1997 р. «Про першочергові заходи щодо розвитку національної системи дизайну та ергономіки і впровадження їх досягнень у промисловому комплексі, об'єктах житлової, виробничої і соціально-культурної сфер».

С.В. Рибін

### **СПІВПРАЦЯ ХАРКОВА І ЧЕРКАС У РОЗВИТКУ ДИЗАЙН-ОСВІТИ**

В статті розглядаються і аналізуються історичні події, що пов'язані із навчально-методичними та творчими зв'язками між навчальними закладами Харкова (Харківською державною академією дизайну і мистецтв) і Черкас (Черкаським державним технологічним університетом).

С.В. Рыбин

### **СОТРУДНИЧЕСТВО ХАРЬКОВА И ЧЕРКАСС В РАЗВИТИИ ДИЗАЙН-ОБРАЗОВАНИЯ**

В статье рассматриваются и анализируются события, связанные с учебно-методическими и творческими связями между учебными заведениями Харькова (Харьковской государственной академией дизайна и искусств) и Черкасс (Черкаским государственным технологическим университетом).

S.V. Rybin

## **COOPERATION OF KHARKOV AND CHERKASS IN DEVELOPMENT OF DESIGN-EDUCATION**

The events related to creative, educational and methodical relations between higher educational institutions of Kharkiv (Kharkiv state academy of design and arts) and Cherkasy (Cherkasy state technological university) are investigated and analyzed in the article.

*Стаття надійшла до редакції 25.01.2010*

**УДК 159**

*О.В. Квасник, Ю.Ю. Ільїна,  
м., Харків, Україна*

## **ДОСЛІДЖЕННЯ СТРУКТУРИ ЦІННОСТЕЙ ТА УЯВЛЕНЬ ПРО МАЙБУТНЄ У СТАРШОКЛАСНИКІВ**

Модернізація та швидка технократизація, інформатизація та стрімкий процес розвитку на сьогодні суспільства примушує весь час вдосконалювати себе, свої знання, щоб залишатися затребуваним. Однак, все менше уваги приділяється ціннісним орієнтирам, зокрема на етапі їхнього безпосереднього формування – у шкільному віці.

**Проблема дослідження** ціннісних орієнтацій в старших класах у суб'єктів навчання лишається актуальною, тому що, по-перше, немає єдиного підходу до трактування поняття ціннісних орієнтацій; по-друге, кардинальні зміни в політичних, економічних, духовних сферах нашого суспільства спричиняють радикальні зміни в ціннісних орієнтаціях і вчинках людей. Особливо яскраво це виражено у дітей старшого шкільного віку. На особливу увагу заслуговує сьогодні вивчення змін, що відбуваються у свідомості сучасної молоді. Неминуча в умові руйнування сформованих устоїв переоцінка цінностей, їхня криза найбільше проявляється у свідомості цієї соціальної групи.

**Актуальність** вивчення ціннісних орієнтацій молоді обумовлена появою цілого ряду робіт, присвячених різним аспектам цієї проблеми. У соціально-психологічних і психолого-педагогічних дослідженнях вивчається структура й динаміка ціннісних орієнтацій особистості в юнацькому віці, роль ціннісних орієнтацій у механізмі соціальної регуляції поведінки, взаємозв'язки ціннісних орієнтацій з індивідуально-типовими й характерологічними особливостями особистості, із професійною спрямованістю й так далі.

Проблемою дослідження цінностей займалися Р.С.Немов, Є. С. Волков,

С. О. Рубинштейном, Н. Ф. Добринін, А. І. Божович, А. Н. Леонт'єв, В. Н. М'ясищев, В. А. Василенко, М. Рокіч, В. А. Ядов тощо.

На нашу думку, проблему структури цінностей у дітей старшого шкільного віку було недостатньо розглянуто. *Метою* даного дослідження є виявлення психологічних особливостей ціннісних орієнтацій старшокласників й їхній взаємозв'язок з уявленнями про майбутнє.

Важливим елементом на шляху формування повноцінної особистості, гідного представника своєї держави є ціннісні орієнтації – це відображення у свідомості людини цінностей, визнаних їм у якості стратегічних життєвих цілей і загальних світоглядних орієнтирів. [2, с. 23].

Поняття ціннісних орієнтацій було введено в післявоєнній соціальній психології як аналог філософського поняття цінностей, однак чітке концептуальне розмежування між цими поняттями відсутнє. Розходження у поглядах були або щодо параметру «Загальне - індивідуальне», або щодо параметру «реально діюче-рефлекторно усвідомлююче». Це залежало від того, чи визнавалася наявність індивідуально-психологічних форм існування цінностей, відмінних від їхньої присутності у свідомості. [2, с. 35].

Р.С.Немов під ціннісними орієнтаціями розуміє те, що людина особливо цінує в житті, чому вона надає особливий, позитивний життєвий зміст [10, с. 180].

Е. С. Волков визначав ціннісні орієнтації як свідомий регулятор соціальної поведінки особистості. Він казав, що ціннісні орієнтації відіграють мотиваційну роль і визначають вибір діяльності [3, с. 322]. Ціннісні орієнтації формуються на основі вищих соціальних потреб, і їхня реалізація відбувається в загально-соціальних, соціально-класових умовах діяльності. Вони є складовими елементами свідомості, частиною її структури. У зв'язку із цим цінності підпорядковуються принципу єдності свідомості та діяльності, сформованому С. А. Рубинштейном [11, с. 130-160].

Поняття «цінність», його психологічному трактуванню, еквівалентно деякому комплексу психологічних явищ, які, хоча й термінологічно, позначаються різними поняттями, але семантично однопорядкові: Н. Ф. Добринін називає їх «значимістю»; А. І. Божович «життєвою позицією»; А. Н. Леонт'єв «значенням» і «особистісним змістом»; В. Н. М'ясищев «психологічними стосунками». Життєві цінності в цей час складаються в основному стихійно, під впливом всіляких факторів. Роль ціннісного впливу на їхнє формування мінімальна.

Існують різні точки зору на відповідність цілей виховання життєвим орієнтаціям(установкам). Наприклад, є думка, що бажаним є відповідність цілей виховання реально функціонуючої в суспільстві системі цінностей. Таке виховання людини є правильним розв'язанням проблеми. Можливо, така

ситуація й улаштувала б, якби стихійно життєві цінності, що формуються, сприятливо впливали на гармонічний розвиток підлітків, і на суспільний прогрес у цілому. Але, на жаль, такої картини поки не спостерігається. [14, с. 108-115].

Спрямованість особистості виражає одну з найважливіших її характеристик, що визначає соціальну й моральну цінність особистості. Зміст спрямованості – це, насамперед домінуючі, соціально обумовлені стосунки особистості до навколишньої дійсності. Саме через спрямованість особистості її ціннісні орієнтації знаходять своє реальне вираження в активній діяльності людини, тобто повинні стати стійкими мотивами діяльності й перетворитися в переконання.

У підлітковому віці в процесі спілкування з навколишніми, людина постійно потрапляє в ситуації, що вимагають від нього прийняття того або іншого рішення. Ухвалення рішення означає вибір з можливих варіантів.

Виникає необхідність розглянути й оцінити можливі альтернативи – головним чином у сфері визначення своїх ціннісних орієнтацій, своїх життєвих позицій. Однак цінності ще не встоялися й випробовуються практикою власної поведінки учнів.

Ціннісні орієнтації розглядаються в сучасній психології як стрижень свідомості, найважливіший елемент внутрішньої структури особистості, що концентрує життєвий досвід індивіда, представляє систему переживань, дозволяє відокремити суттєве від несуттєвого. Ціннісні орієнтації представляють світ відносин, значень, що фіксують і узагальнюють соціальний і індивідуальний досвід.

На думку В. А. Василенко, категорія цінності розкриває один з істотних моментів універсальної взаємозалежності явищ, а саме момент значимості одного явища для буття іншого [5]. Носієм цінності може бути будь-яке явище, що перебуває у взаємодії із суб'єктом. Відповідно до позиції В. А. Василенко, специфіка полягає в тому, що цінність - це момент єдності суб'єкта й об'єкта. Фундаментальне значення для розгляду проблем аксіології має філософське обґрунтування розуміння цінностей О. Г. Дробницьким, що відзначав, що за цінностями ховається проблема особистості й суспільства.

Вагомий внесок у вивчення феномена цінностей вніс М. Рокич, висновки якого дозволяють детально представити специфіку цього явища [7]. По-перше, учений звертає увагу дослідників на той факт, що кількість базових цінностей людини обмежене й невелике, тому їхнє емпіричне вивчення є цілком доступним. По-друге, люди й соціальні групи в будь-якім суспільстві розділяють ті самі цінності, варіативність у залученні до яких розрізняється за ступенем прихильності й за відтінками значимості. По-третє, цінності й ціннісні уявлення організовані й упорядковані в ієрархічні системи. У вітчизня-



ній соціології розроблена статусно-ієрархічна структура цінностей у вигляді ядерно-центричної моделі: цінності зовнішнього статусу, що утворюють стабільне ядро; цінності середнього статусу (структурний резерв); цінності нижче середнього статусу (периферія); цінності нижчого статусу. Цінності ядра й нижчого статусу малорухомі, а цінності, що займають проміжне положення, перебувають у постійному русі [8;с. 144].

Відповідно до прийнятого в психології розумінням природи й особливостей функціонування ціннісних орієнтацій особистості, цінності, що становлять їхню структуру й зміст, розділяються на дві основні групи з погляду цілей і задач, яким служить цінність. Першу групу становлять цінності – мети (термінальні), другу цінності – коштів (індустріальні). Найважливішими є термінальні цінності – це основні цілі людини, вони відображають довгострокову життєву перспективу, те, що вона цінує зараз і до чого прагне в майбутньому. Термінальні цінності як би визначають сенс життя людини, указують, що для нього особливо важливо. Уміння визначити свої цілі, тобто знайти самого себе й своє місце в житті, - дуже важливий показник зрілості в юнацькому віці.

Необхідність визначення ціннісних орієнтацій та уявлень про майбутнє зумовила методику дослідження, яка була використана і призначалася для вивчення ціннісних орієнтацій старшокласників. Ураховувалися вікові особливості учнів, які обумовлюють, з однієї сторони функціонування механізму диференціації цінностей, з іншої – характер вибору тих або інших цінностей, як актуальних для школярів 10-11 класів. [9].

Проведені попередні дослідження показали, що стандартна процедура примусового ранжирування А. Гоштаутаса, Н. А. Семенова й В. А. Ядова всіх духовних цінностей, коли в деяких учнів ще не склався психологічний механізм ціннісного вибору, істотно спотворює психологічну сторону особливостей формування ціннісних орієнтацій. Тому шкала була замінена більш звичною для учнів п'ятибальною. Методика дослідження включає перерахування в довільному порядку основних цінностей життя, актуальних для сучасної людини і сфер життєдіяльності. Кожну з перелічених цінностей досліджуваний повинен був оцінити за п'ятибальною системою з погляду її значимості для нього як цілі життя. В інструкції вказувалося, що кожна цінність оцінюється окремо, відповідно до її значимості.

Відповідно до того, як дослідники розуміють ціннісні орієнтації, були проведена обробка й інтерпретація отриманих даних. Насамперед визначався ступінь сформованості цінностей (уміння учнів провадити ціннісний вибір). Показником, що характеризує цей параметр ціннісних орієнтацій, служила варіативність оцінок, які учні використовують при визначенні тієї або іншої значимості цінності. У випадку, коли учні використають всі оцінки п'ятиба-

льної шкали, можна говорити про певну сформованість у них механізму диференціації. Використання випробуваними при ранжирування цінностей в основному двох оцінок з п'яти (в основному 4 і 5) свідчить про те, що вміння диференціювати цінності перебуває на початковій стадії формування. Якщо ж випробувані всі запропоновані цінності оцінюють тим самим балом, або взагалі не в змозі дати оцінки, то можна припустити, що диференціація в цих учнів ще не сформувалася. Так само ступінь сформованості цінностей визначався за величиною рангу, отриманого тією або іншою цінністю.

У всіх учнів виявлений різний ступінь сформованості структури цінностей, за якими ми визначали типи ціннісних орієнтацій та уявлень про майбутнє. Для визначення втримування типів ціннісних орієнтацій звичайно прибігають до факторного або таксономічного аналізу.

Отримані дані, насамперед, дозволяють представити ієрархічну систему основних життєвих цінностей, характерних для всієї сукупності учнів, намалювати, так сказати «ціннісно-орієнтаційний портрет школяра-старшокласника». Із цінностей вибірки максимальну оцінку займає цінність «досягнення». Крім неї «соціальні контакти», а по життєвих сферах «сімейне життя».

Середину ієрархічної системи займає більша група цінностей, які в очах старшокласників мають стійке значення для особистості, але представляються їм другорядними в порівнянні з головними цілями життя. Сюди входять: «власний престиж», «розвиток себе», «духовне задоволення», «креативність», «матеріальне становище».

Це вказує, що для середньо вибіркової характеристики старшокласників інші зазначені цінності не входять до числа основних цілей життя людини.

Якщо на основі отриманих даних спробувати дати ціннісно-орієнтаційний портрет досліджуваної сукупності старшокласників, то він буде виглядати приблизно так: «Головне в житті – це знайти роботу (цікаву) і гарних, вірних друзів. Дуже важливо для людини мати родину, засновану на взаємній любові. Звичайно ж, потрібно бути впевненим у собі, поменше сумніватися, проявляти самостійність. Дуже важливо так само бути інтелектуально розвиненим, підвищувати свою освіту, розширювати кругозір, вести активний спосіб життя. Але все це можливо тільки при наявності гарної роботи й особистого щастя. Бажано так само мати можливості для творчості, здатність відчувати й переживати красу природи, мистецтва, але, на жаль, не всім це під силу». [13;с. 36-53].

Інтерпретуючи подібним чином сукупні ціннісні орієнтації і уявлень про майбутнє старшокласників, не можна забувати, що це умовний «порт-

рет», до нього потрапили середньостатистичні дані учнів однієї зі шкіл міста Харкова, а саме 27 дітей віком 16-17 років.

Формування ціннісних орієнтацій - складний і тривалий процес, що припускає наукове знання психологічних механізмів, що лежать в основі ціннісних орієнтацій, і умов їхнього розвитку.[1].

Важливо визначитися в розумінні природи ціннісних орієнтацій (ЦО). Вивчення психологічних особливостей формування ЦО доцільно вести з позиції системного підходу, що дозволяє розглядати дане психологічне утворення як результат процесу взаємодії Людини зі Світом. З погляду втримування, ЦО – загальна спрямованість особистості на те, що для неї в життєдіяльності вагоме й важливе. У реальній життєдіяльності це виражається в тому, що люди не тільки вибірково ставляться до навколишнього світу, але й з певним ступенем активності реалізують поставлені цілі або готові це зробити.

Чітко простежується факт орієнтації підлітків на моральні якості, у яких виражається ставлення до людини взагалі й до товариша зокрема. Майже кожний підліток виділяє в однолітку якість доброго надійного товариша й хоче походити на нього в цьому плані. Поряд із цим підлітків приваблюють якості мужності, представлені комплексом морально-вольових рис. Якості, у яких проявляється ставлення до навчання, праці, суспільної роботи, найбільш значимі для молодших школярів, у підлітків спочатку втрачають свою цінність, але потім знову зростає рівняння на ділові якості, що свідчить про зростаюче усвідомлення важливості навчальної діяльності.

Важливо відзначити, що протягом підліткового віку підвищується увага до якостей, у яких виражається відношення особистості до себе. Так, з однієї сторони старшокласник спрямований на свою особистість, стурбований тим, як йому поведеться, щоб його особисті потреби й прагнення одержали найбільше задоволення, з іншого боку - саме в ранній юності навіть ті хлопці, які в підлітковому віці були досить егоїстичні[6, с. 84-107].

Потреба у відокремленні, що характерна юнацькому віку, знаходить своє конкретне вираження як у спілкуванні(у складі більш-менш широких суспільностях), так і в самоті. У самоті юнака програють ті численні ролі, які недоступні їм у реальному житті, представляють себе в тих образах, які їм найбільше імпонують. Це, зокрема, відбувається в мріях, звідси ясно, чому багато дослідників таке велике значення надають юнацькій мрії. «Юнацька мрія — найважливіший механізм формування ціннісних орієнтацій особистості. Вона створює численні «проективні ситуації», у яких людина виробляє своє відношення до всіляких фактів і явищ. Лише на цій основі відбувається диференціація зовнішніх об'єктів, тобто виникає покликання до певного виду праці, любов до конкретної дівчини (а не до образу жіночності взагалі), складається певний стиль життя й поведіння». Подібна схильність важлива для

розвитку особистості. Мрії дозволяють юнакові запобігти багатьом вчинкам, які привели б до небажаних наслідків для нього в суспільстві. Необхідно відзначити, що потреба в самоті в жодному разі не є протиставлення соціальності й колективізму.

Молодь як соціальна група, виконує певну функцію в соціальному розвитку свого покоління. Всі норми й цінності черпаються молоддю з культур дорослого суспільства. У цілому суспільство однолітків навчає юнаків практиці моральних норм дорослих. Засвоєння ціннісних орієнтацій допомагає школяру досягти певної внутрішньої незалежності від дорослих, затвердити своє я.

Аналіз результатів шкалювання показує, що учні неоднаково ранжують запропоновані цінності. Це дає підставу говорити про те, що деякі учні мають диференційовану структуру цінностей. Для інших всі запропоновані цінності представляються однаковими за своїм значенням, і в них, отже, поки ще відсутня диференційована структура ціннісних орієнтацій.

Відповідно до досліджень К. Олпорта й М. Рокича, необхідна умова формування умов ціннісних орієнтацій – саме вміння диференціювати об'єкти. Однак при аналізі даних виявилось, що навіть в учнів, що вміють диференціювати цінності, ця здатність виражена в різному ступені: є учні зі слабкою диференціацією, коли більшість цінностей оцінюються 4-5 балами, і учні з високою диференціацією цінностей, які приймають весь спектр оцінок.

Таким чином, за ступенем сформованості диференціації всі випробувані розділяються на три основні групи: учні, що мають у достатньої диференційовану структуру ціннісних орієнтацій; учні, у яких диференційована структура ціннісних орієнтацій починає формуватися; учні, у яких диференційована структура ціннісних орієнтацій ще не склалася.

Розглядаючи причини формування ціннісних формувань не можна не згадати про вікові та статеві особливості. У дівчат і юнаків установлені різні причини формування ціннісних орієнтацій. У дівчат, наприклад, на відміну від юнаків цінності «цікава робота» і «любов» домінуючі. Далі в них визначена «щасливе сімейне життя», «здоров'я», «друзі». У юнаків же спостерігається переважна орієнтація на «гарних і вірних друзів», потім «здоров'я» і «активне життя».

*Дослідження мотиваційно-цінної структури особистості проводилося у групі з 27 чоловік, з них – 16 дівчата і 11 юнаки. Всі випробувані віком 16-17 років, учні 11 класу однієї зі шкіл нашого міста. («Морфологічний тест життєвих цінностей» В.Ф. Сопов, Л.В. Карпушина).*

Основним діагностичним конструктом МТЖЦ є термінальні цінності. Під терміном «цінність» ми розуміємо ставлення суб'єкта до явища, життєвого факту, об'єкту і визнання його як важливого.

*Перелік життєвих цінностей включає:*

1. *Розвиток себе*, тобто пізнання своїх індивідуальних особливостей, постійний розвиток своїх здібностей і інших особистісних характеристик.
2. *Духовне задоволення*, тобто керівництво моральними принципами, перевага духовних потреб над матеріальними.
3. *Креативність*, тобто реалізація своїх творчих можливостей, прагнення змінювати навколишню дійсність.
4. *Активні соціальні контакти*, тобто встановлення сприятливих відносин у різних сферах соціальної взаємодії, розширення своїх міжособистісних зв'язків, реалізація своєї соціальної ролі.
5. *Власний престиж*, тобто завоювання свого визнання в суспільстві шляхом проходження певним соціальним вимогам.
6. *Високе матеріальне становище*, тобто звертання до факторів матеріального благополуччя як головному сенсу існування.
7. *Досягнення*, тобто постановка й вирішення певних життєвих завдань.
8. *Збереження власної індивідуальності*, тобто перевага власних думок, поглядів, переконань над загальноприйнятими, захист своєї неповторності й незалежності.

Термінальні цінності реалізуються по-різному, у різних життєвих сферах. Під життєвою сферою розуміється соціальна сфера, де здійснюється діяльність людини.

*Життєві сфери бувають:*

1. Сфера професійного життя.
2. Сфера освіти.
3. Сфера сімейного життя.
4. Сфера суспільної активності.
5. Сфера захоплень.
6. Сфера фізичної активності.

Опитувальник спрямований на вивчення індивідуальної системи цінностей людини з метою кращого розуміння смислу його дії або вчинку. Самобутність людини виробляється щодо основних цінностей, визнаних у суспільстві. Але особистісні цінності можуть і не відтворювати точну копію цінностей суспільних.

Інтерпритація за шкалою цінностей усереднені життєвих сфер ми проводили наступним чином. У процентному співвідношенні ми усіх піддослідних розподілили на дві категорії:

1. категорія учнів з високими балами відповідей на питання однієї зі сфер та цінностей ( від 6 балів до 10, включно).
2. категорія з меншим результатом (від 1 до 5 балів)

Перша категорія

|                |                      |
|----------------|----------------------|
| <b>Життєві</b> | <b>Життєві сфери</b> |
|----------------|----------------------|

| <b>цінності</b>             | Професія | Освіта | Родина | Суспіл. | захоплення | Фізич.р |
|-----------------------------|----------|--------|--------|---------|------------|---------|
| Розвиток себе               | 96%      | 89%    | 78%    | 78%     | 93%        | 59%     |
| Духовне задоволення         | 11%      | 15%    | 11%    | 22%     | 15%        | 19%     |
| Креативність                | 19%      | 48%    | 26%    | 4%      | 22%        | 70%     |
| Соціальні контакти          | 4%       | 15%    | 11%    | 15%     | 15%        | 11%     |
| Власний престиж             | 96%      | 93%    | 67%    | 74%     | 85%        | 78%     |
| Досягнення                  | 100%     | 100%   | 93%    | 93%     | 100%       | 67%     |
| Матеріальне становище       | 96%      | 93%    | 89%    | 100%    | 85%        | 89%     |
| Збереження індивідуальності | 100%     | 70%    | 89%    | 96%     | 96%        | 89%     |

Друга категорія

| <b>Життєві цінності</b>     | <b>Життєві сфери</b> |        |        |         |            |         |
|-----------------------------|----------------------|--------|--------|---------|------------|---------|
|                             | Професія             | Освіта | Родина | Суспіл. | захоплення | Фізич.р |
| Розвиток себе               | 4%                   | 11%    | 22%    | 22%     | 7%         | 41%     |
| Духовне задоволення         | 11%                  | 15%    | 11%    | 22%     | 15%        | 19%     |
| Креативність                | 19%                  | 48%    | 26%    | 4%      | 22%        | 70%     |
| Соціальні контакти          | 4%                   | 15%    | 11%    | 15%     | 15%        | 11%     |
| Власний престиж             | 4%                   | 7%     | 33%    | 26%     | 15%        | 22%     |
| Досягнення                  | 0%                   | 0%     | 7%     | 7%      | 0 %        | 33%     |
| Матеріальне становище       | 4%                   | 7%     | 11%    | 0%      | 15%        | 11%     |
| Збереження індивідуальності | 0%                   | 30%    | 11%    | 4%      | 4%         | 11%     |

В якості висновку, для статичного підтвердження проведеного аналізу результатів, ми створили таблицю співвідношення різноспрямованих груп цінностей: духовно-моральні цінності й егоїстично-престижні (прагматичні).

| <b>духовно-моральні цінності</b> |     | <b>егоїстично-престижні</b> |     |
|----------------------------------|-----|-----------------------------|-----|
| Розвиток себе                    | 84% | Власний прес-тиж            | 84% |
| Духовне задов.                   | 86% | Досягнення                  | 94% |
| Креативність                     | 70% | Матеріальне стан.           | 93% |
| Соц.контакти                     | 90% | Збереження інд.             | 92% |

Як бачимо, егоїстично-престижні цінності розвинені більше ніж духовно-моральні, тобто розвиток духовно - морального кредо знаходиться на недостатньому рівні.

В сфері освіти, соціального просування й матеріального благополуччя прагнення старшокласників найчастіше завищені. У багатьох молодих людей бажання більше одержувати не поєднується із психологічною готовністю до більш інтенсивної й кваліфікованої праці. Реалістично оцінюючи послідовність своїх майбутніх життєвих досягнень, юнаки і дівчата надмірно оптимістичні у визначенні можливих термінів їхнього здійснення. У цьому проявляється їхня недостатня готовність до реальних труднощів і проблем майбутнього самостійного життя. Головне протиріччя життєвої перспективи юнаків і дівчат - недостатня самостійність і готовність до самовіддачі заради майбутньої реалізації своїх життєвих цілей. Цілі, які ставлять перед собою майбутні випускники, залишаючись неперевереними на відповідність їхнім реальним можливостям, нерідко виявляються помилковими.

На перший план виходять матеріальні інтереси, як і в ціннісних орієнтаціях. Родина та духовний розвиток займають друге місце в уявленнях про майбутнє старшокласників. Освіта та соціальні контакти і суспільна діяльність, посідають останнє місце.

На жаль, сучасне покоління не бажає розвивати себе морально, бути освіченим та духовно багатим. Молодь цікавлять лише матеріальні статки. Освіту бажають отримати одиниці. Таку освіту, яка принесе не тільки собі користь, але і користь усім оточуючим. Майбутня професія для підлітків – це тільки досягнення власного престижу.

Таким чином, розглядаючи в цілому особливості формування ціннісних орієнтацій старшокласників за результатами досліджень, можна сказати, що цей необхідний і важливий елемент особистісної структури повністю сформований лише в однієї третини юнаків і дівчат. В учнів ціннісні орієнтації тільки починають формуватися, і поки ще немає підстав стверджувати, що вони перетворилися в стійку властивість особистості. Значна частина старшокласників поки ще не усвідомила свою життєву позицію, не визначила свого особистого відношення до цінностей навколишнього світу. Їхні ціннісні орієнтації, як необхідний елемент структури зрілої особистості до початку юнацького віку виявилися несформованими, що дозволяє охарактеризувати ступень їхньої особистої зрілості як не цілком відповідному віковому й соціальному критеріям розвитку. Наявність певної системи цінностей особистості представляється необхідною психологічною умовою для формування такого важливого особистісного утворення, як виникнення зрілих життєвих планів, особистісного й професійного самовизначення учнів. Але для того, щоб зрозуміти закономірності процесу особистісного самовизначення, недостатньо тільки виявити систему цінні-

сних орієнтацій учнів, важливо зрозуміти, чи співвідносяться між собою те, що людина цінує, свідомо вважає найбільш важливим, і те, чого вона реально хоче, до чого свідомо або несвідомо прагне.

**Список літератури:** 1.Алексеев В.Г. Ценностные ориентации личности и проблема их формирования. - М., 1979. 2.Артюхова Ю.В. Ценности и воспитание // Педагогика 1999г. - №4 - с.117-121. 3.Волков Е.С. Зависимость ценностных ориентаций студентов от смены видов деятельности. - М., 1981. 4.Залесский Г.Е. Психологические вопросы формирования личности. - М.:Мысль - 1976. 5.Здравомыслов А.Г. Потребность. Интересы. Ценности. - М., 1986. 6.Киприянова Е. Жизненные планы, мотивы, потребности: результаты одного исследования ценностных ориентаций старшеклассников. // Экспресс-опыт 1999 - №1 - с. 34-36. 7.Крапивская Л.В. Личность и ее ценностные ориентации. - М., 1983. 8.Кузнецов В.М. Психолого-педагогические условия формирования личности учащихся. - М., 1994 - с. 144. 9.Леонтьев Д.А. Методика изучения ценностных ориентаций. - М.: Смысл, 1992. 10.Мудрик А.В. Время поисков и решений. Книга для учащихся. - М., 1990 - с.180. 11.Психологические механизмы регуляции поведения. - М.: Наука, 1979. 12.Саарнийт Ю.Р. Ценностное содержание жизненных планов молодежи. Под. ред. Шороховой Е.В. - М., 1987. 13. Социальная психология личности. - М.: Наука, 1979. 14. Шафранский К.Д., Суханова Т.Г. К вопросу о ценностных ориентациях личности // Личность и деятельность. - Л., 1982 - с. 108-115.

О.В. Квасник, Ю.Ю.Ильина

### **ИССЛЕДОВАНИЕ СТРУКТУРЫ ЦЕННОСТЕЙ И ПРЕДСТАВЛЕНИЙ О БУДУЩЕМ У СТАРШЕКЛАССНИКОВ**

Данная статья посвящена исследованию и анализу подходов к понятию «ценностные ориентации», изучению ценностных ориентаций молодежи и представлений об их будущем, обусловленных появлением целого ряда работ. Автор сделал вывод, что существует четкая и последовательная взаимосвязь ценностных ориентаций с представлениями о будущем у старшеклассников. В статье проанализированы понятия и статистические данные, являющиеся основанием для развития дальнейших исследований в данной области.

О.В. Квасник, Ю. Ю. Ільїна



**ДОСЛІДЖЕННЯ СТРУКТУРИ ЦІННОСТЕЙ ТА УЯВЛЕНЬ  
ПРО МАЙБУТНЄ У СТАРШОКЛАСНИКІВ**

Дана стаття присвячена дослідженню і аналізу підходів до поняття «ціннісні орієнтації», вивченню ціннісних орієнтацій молоді і уявлень про їхнє майбутнє. Автор зробив висновок, що існує чіткий і послідовний взаємозв'язок ціннісних орієнтацій з уявленнями про майбутнє у старшокласників. У статті проаналізовані поняття і статистичні дані, що є підставою для розвитку подальших досліджень з даної проблеми.

О. Kvasnyk, U.Pliyina

**RESEARCH OF STRUCTURE OF VALUES AND PICTURES OF  
FUTURE FOR SENIOR PUPILS**

The given article is devoted to research and analysis of approaches to notion the «valued orientations», to the study of the valued orientations of young people and pictures of their future, conditioned by appearance of a number of works. An author did a conclusion, that there is intercommunication of the valued orientations with the pictures of future at students of higher forms clear and successive. In the article the notions and statistical data being foundation for development of further researches in the given region are analyzed.

*Стаття надійшла до редакції 28.05.2010*

**V РОЗДІЛ****СУЧАСНІ ПЕДАГОГІЧНІ ТЕХНОЛОГІЇ****УДК 378.14***О.М. Гезей,  
м. Харків, Україна***ОЦІНЮВАННЯ СФОРМОВАНOSTІ ДИДАКТИЧНОЇ  
КОМПЕТЕНТНОСТІ ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ**

В умовах оновлення національної освіти післядипломна педагогічна освіта розв'язує завдання, пов'язані з професійним розвитком педагогічних працівників. Стали нормою діагностика, прогнозування, проектування, інноваційні педагогічні технології, особистісна зорієнтованість процесу. Це адекватна реакція системи на виклик часу, що є одним із показників її саморозвитку і дієвості.

«Якість підготовки вчителя в Україні, – відзначає І.А. Зязюн, – знижується. Від цього потерпає сучасний учень. А відтак, гальмується поступ нашої держави: економічний, технічний, політичний, ідеологічний, культурний». З'ясовано, що близько третини вчителів мають низький рівень компетентності, більше половини – середній, і лише 10 – 15% – високий.

Звичайно, в будь-якій соціальній системі виникають різноманітні проблеми й актуальності проблеми. Однією з них, на наш погляд, є проблема оцінки сформованості дидактичної компетентності вчителя початкових класів як ключової складової прогнозування їхнього професійного розвитку.

Однак на сьогоднішні до кінця невизначеними є поняття «педагогічна компетентність», «дидактична компетентність». З іншого боку, практично всі дослідження в педагогіці з питань оцінювання, діагностики, відстеження, контролю, моніторингу присвячені навчально-виховному процесу в школі, зокрема навчальним досягненням учнів. Тому сучасний стан педагогічного контролю у вітчизняній системі освіти є контрастним поєднанням старого з новим, суб'єктивного з об'єктивним, усного опитування зі спробами впровадження контролюючих технологій. Однак у цій сфері, в цілому, розроблена теоретична база. Значним є внесок зарубіжних дослідників А.Г. Вульфа, К. Мацермана, З. Стоунса і, звичайно, К.Інгенкампа. Найсуттєвішим для педагогічної діагностики, як вважає К. Інгенкамп, є те, що вона має бути теоретичним підґрунтям педагогічної діяльності.

Проблеми оцінки компетентності вчителя епізодично висвітлювалися у працях українських учених О.А. Козакова, Ю.І. Мальованого, А.М. Розенберга та ін. Найповніше і системно до проблеми педагогічного діагностування підійшов І.П. Підласий. «Можна стверджувати, що сучасна наука досягла того мінімально необхідного рівня розвитку теорії і технологій, який дає змогу порушувати питання про діагностування всіх значущих проектів у царині навчально-виховного процесу»[5]. Учений переконаний у тому, що «діагностика виступає першим (обов'язковим) чинником раціонально організованої педагогічної та навчальної праці». Автор звертає увагу і на діагностику професійної компетентності вчителів як необхідної складової підвищення кваліфікації, хоча ці питання на сьогодні не дістали належного обґрунтування. Хоча останнім часом спостерігається значна інтенсифікація досліджень із проблем, пов'язаних з різними питаннями діагностики освіти. Дослідження доводять, що педагогічна діагностика є дуже складним елементом освітнього процесу, педагогічної діяльності викладача, оскільки вона покликана вирішувати дидактичні, виховні та розвивальні завдання.

Тому можна констатувати факт відсутності цілісного обґрунтування науково-методичних засад оцінювання дидактичної компетентності педагогічних працівників у системі освіти, післядипломної освіти зокрема.

Існує потреба і в уточненні самої сутності процедури оцінювання дидактичної компетентності педагогів.

Від методологічної основи, вибору концептуальної позиції, способів організації, методик оцінювання, критеріїв оцінки сформованості дидактичної компетентності педагогів багато в чому залежить успішність вирішення завдань, що стоять перед будь-якою ланкою освіти.

Оцінювання або діагностика будується на вивченні результативності навчального процесу, шляхом застосування різноманітних педагогічних вимірів.

Виходячи з контексту викладеного вище, метою даної роботи є теоретичне обґрунтування проблеми, визначення сутності оцінювання сформованості дидактичної компетентності педагогічних працівників та з'ясування ролі педагогічних вимірів для її здійснення.

Розкриємо сутність контролю та оцінювання, спираючись на наукові роботи, що були оприлюднені в останній чверті ХХ століття.

Г.І. Щукіна розкриває поняття контролю як функції керівництва та управління. При здійсненні контролю відбувається постійне порівняння заданої програми діяльності з її практичним виконанням. Також може здійснюватися корекція на підставі отриманої інформації. Контроль передбачає фіксацію та оформлення отриманих даних [8].

Г.В. Єльнікова вважає, що контроль включає перевірку, оцінювання, фіксування результатів навчання, корегування відхилень.

Н.М. Острроверхова, Н.І. Даниленко визначають контроль та оцінювання як функцію управління, що здійснюється за всіма напрямками управлінської діяльності. Основне призначення контролю – це отримання зворотного зв'язку про стан об'єкта з метою прийняття управлінського рішення[3].

Джон Вілмут визначає *оцінювання* як процес систематичного збирання та інтерпретації свідчень, що веде до встановлення цінності одержаних результатів [4].

Підсумовуючи зазначене вище, зробимо узагальнення стосовно понять «контроль» та «оцінювання». За формою – це самостійні управлінські функції, які спрямовані на перевірку стану об'єкта. За сутністю – це отримання зворотного зв'язку про хід і результати виконання посадових обов'язків. За призначенням – це основа для прийняття управлінського рішення на підставі аналізу отриманої інформації.

Спроби дати визначення поняття «компетентність» були здійснені в межах особистісно орієнтованої парадигми Є. Бондаревською через перелік складових компетенцій, що зорієнтовані на змістову складову будь-якого виду діяльності [1], А. Хуторським, який чітко розводить поняття: «компетенція» і «компетентність»[7].

На сьогодні компетентність у педагогічній сфері розглядається як педагогічна компетентність. Окремим її аспектам присвячені роботи І. Зязюна, В.Галузинського, Н. Кузьміної, А. Маркової, С. Дружилова та ін.

У якості основних елементів педагогічної компетентності Г. В. Єльнікова дає визначення *дидактичної компетентності* вчителя як «поєднання дидактичних знань та особистісних якостей і здібностей учителя в його самостійній *практичній діяльності* щодо організації процесу здобування та активного засвоєння учнями соціального досвіду шляхом *моделювання й реалізації* дидактичного процесу, структурування навчальної інформації та пізнавальної активності учнів для формування їх життєвих компетенцій на засадах закономірностей і принципів навчання»[2].

Дослідження, метою якого було встановлення рівня обізнаності педагогів з компетентнісним підходом у навчанні, проведене серед слухачів курсів підвищення кваліфікації вчителів початкових класів (охоплено 98 педагогів) показало, що не всі респонденти розмежовують поняття «компетенція» і «компетентність». Так, тільки 29% педагогів визначають поняття «компетенція» як відчужена вимога «норма» до освітньої підготовки особистості, необхідна для його якісної продуктивної діяльності у певній сфері. На запитання «Зазначте найбільш характерні риси притаманні для визначення поняття «компетентність» 32% респондентів дали відповідь: сукупність професійно-

педагогічних якостей, які успішно застосовуються у навчальній практиці; 47% – здатність застосовувати знання, уміння, навички у нових ситуаціях. Серед складових дидактичної компетентності педагога найчастіше зустрічаються: досконале володіння предметом, методична грамотність, педагогічна майстерність, готовність до впровадження інновацій.

Серед факторів, які впливають на розвиток дидактичної компетенції, учителі називають: навчання у ВНЗ, зміст і якість післядипломної освіти, обмін досвідом та спілкування з колегами, публікації та узагальнення власного педагогічного досвіду, виступи на конференціях, семінарах, підготовка учнів до участі в інтелектуальних конкурсах, олімпіадах, уніфікація підходів щодо діагностування та оцінювання рівня сформованості дидактичної компетентності педагогів.

Сутність основних понять діагностики у сфері педагогіки в основному з'ясована. На наш погляд, І. Підласий визначив їх достатньо повно [5]. Діагностування означає виявлення, розпізнавання, а за І. Підласим – процес отримання достовірної інформації про стан та розвиток контрольованого педагогічного об'єкта, його відхилення від норми. Отже, діагностування передбачає встановлення, визначення відповідних норм (зразків). Педагогічна діагностика дидактичної компетентності в системі освіти, післядипломної зокрема, має свої методичні особливості, цільове та функціональне призначення.

Визначення педагогічної діагностики як системи певних дій, процедур, технологій, засобів і методів є, на наш погляд, не зовсім точним. *Педагогічна діагностика дидактичної компетентності – інноваційна методика чи технологія виявлення рівня відповідних знань та умінь, особистісних обмежень і перешкод (труднощів) та їх причин у зв'язку з оцінюванням і прогнозуванням професійного розвитку педагогічних працівників* [6].

Педагогічна діагностика – це оптимальне співвідношення методів та визначений алгоритм одержання інформації щодо стану дидактичної компетентності. Вона співвідноситься з моніторингом та контролем. Поняття моніторингу означає цілеспрямоване і планомірне діагностичне відслідковування процесів, які відбуваються в системі освіти. Головним для моніторингу в системі освіти є діагностика динаміки професійного розвитку педагогів і внесення за потреби необхідних коректив, тобто моніторинг передбачає діагностику, прогнозування і корекцію професійного розвитку педагога і цих процесів у системі.

К. Старченко та Г. Васильєва визначають такі принципи оцінювання та діагностики дидактичної компетентності педагога: гуманізму, наукової об'єктивності, модульності та забезпечення пріоритетів, оперативної доступності, зіставлення, актуалізації результатів.

Реалізація ряду функцій педагогічної діагностики безпосередньо впливає на дієвість оцінювання дидактичної компетентності педагога. Зведення їх до однієї контрольної-оцінювальної – не тільки небажаний підхід, а й недоцільний з позицій вищезазначених принципів. Тому вважаємо за необхідне зупинитися на функціях педагогічної діагностики: контрольної-оцінювальної, навчальної, мотиваційно-стимулюючої, нормативно-регулюючої, сигнальної-інформаційної, прогностичної, аксіологічної.

Визначаючи основні принципи та функції, ми виходимо з того, що в них можуть бути сформовані особливості та вимоги до педагогічного оцінювання дидактичної компетентності педагога.

Стохастичний характер професійного розвитку педагогічних працівників значно ускладнює використання відомих у науці методів дослідження для діагностування рівня розвитку дидактичної компетентності. Нам імпонує визначення діагностичних методів як вимірників ситуацій, явищ, процесів (за І.Підласим).

У науково-методичній літературі діагностичні методи об'єднують у такі групи: інформаційно-констатувальні, оцінювальні, продуктивні методи.

*До групи інформаційно-констатувальних методів* відносять педагогічне спостереження, анкетування, бесіди та інтерв'ювання.

Діагностичні методи інформаційно-констатувальної групи дають змогу одержувати до 40% необхідної інформації для оцінювання дидактичної компетентності педагогів.

*Оцінювальні методи* – експертна оцінка, незалежні характеристики, рейтингова система оцінювання та самооцінювання.

*До продуктивних методів* належить педагогічне тестування.

Тести для вхідного і вихідного діагностування слухачів курсів підвищення кваліфікації вчителів початкових класів при ХОНМІБО перевірялися із застосуванням критеріїв об'єктивності, надійності та валідності. Здобуті результати дають нам можливість висунути ряд вимог до тестових завдань:

- тестування в умовах підвищення кваліфікації обмежене в часі, оптимальний час – 45 хвилин;
- оптимальна кількість тестових завдань – 25;
- зміст тесту підпорядковується його цільовому призначенню – що буде вимірюватись;
- зміст завдань має охоплювати понад 80% основних питань визначеного компонента дидактичної компетентності;
- фрагментарність та надмірна різноплановість завдань не допускається;
- завдання тесту мають бути короткими і не розмитими;

- правильна відповідь серед кількох варіантів повинна бути однозначною;
- тести для вхідного і вихідного діагностування використовуються однакові, внесення до них змін – один раз на півроку;
- відомі тести можуть бути використані у процесі тренінгу та самоконтролю;
- з тестом працює вся група слухачів;
- мають бути визначені та доведені до слухачів стандарти оцінювання за результатами тестування;
- персональні результати тестування не підлягають оприлюдненню.

Вважаємо за доцільне навести аналіз вхідного та вихідного діагностування слухачів курсів підвищення кваліфікації за напрямом «Початкові класи», які проводились у II півріччі 2009 року. Усього охоплено діагностуванням 186 учителів початкових класів.

*Мета діагностування* – отримання інформації для оцінювання потреб учителів початкових класів у ході курсів підвищення кваліфікації, визначення особливостей професійного розвитку кожного слухача, вимірювання рівня сформованості дидактичної компетентності вчителів початкових класів регіону, означення проблем та утруднень педагогів і напрямів роботи викладачів кафедри, загальної ефективності курсів підвищення кваліфікації.

Вхідне діагностування проводиться в перший день, вихідне комплексне діагностування – у передостанній день навчання на курсах. Це дозволяє порівняти результати вхідного та вихідного діагностування та визначити різницю в рівні знань слухачів.

В ході діагностування перевіряються знання та вміння слухачів за наступними напрямками:

1. Особливості організації навчально-виховного процесу в початкових класах відповідно до сучасних вимог.
2. Вікова педагогічна психологія.
3. Актуальні проблеми викладання предметів.
4. Інноваційні педагогічні технології.

Аналіз результатів вхідного діагностування показав:

1. Володіння питаннями організації навчально-виховного процесу в початкових класах відповідно до сучасних вимог на середньому рівні продемонстрували 52 % слухачів.
2. Кількість позитивних відповідей на питання з вікової педагогічної психології становив 48 %.
3. Рівень знань з актуальних проблем викладання предметів складає 63 %.

4. Показали середній рівень володіння питаннями впровадження інноваційних педагогічних технологій у навчально-виховний процес 56 % слухачів.

За результатами вихідного комплексного діагностування достатній та високий рівні володіння матеріалом продемонстрували:

- за першим напрямом діагностування – 78 % слухачів;
- за другим напрямом – 69 % педагогів;
- за третім напрямом – 75 % педагогів;
- за четвертим напрямом – 67 %.

Результати вхідного та вихідного діагностування проілюстровані графічно (Рис. 1).

За результатами аналізу вхідного та вихідного діагностування викладачі кафедри модернізують зміст навчальних програм відповідно до запитів та прогаєли у фаховій підготовці слухачів; питання, з яких найбільше помиляються вчителі початкових класів, є предметом обговорення під час аналізу вхідного та вихідного діагностування.

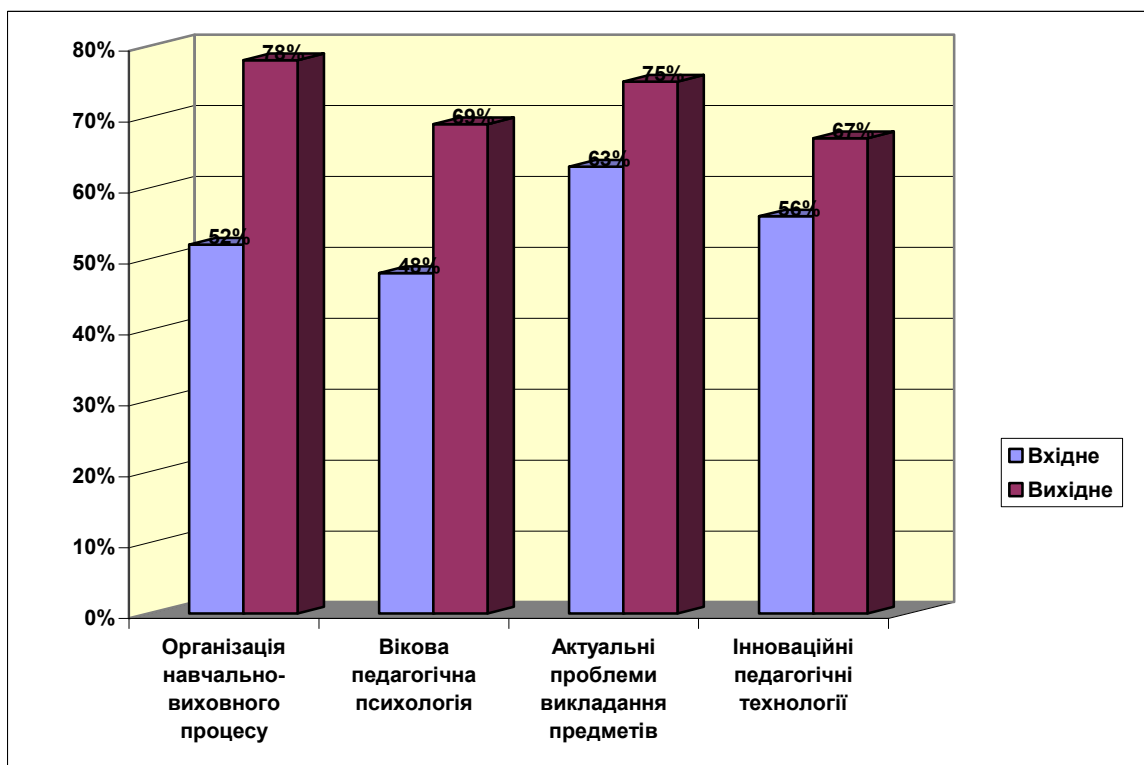


Рис. 1 - Результати вхідного та вихідного тестування за напрямками

З метою виявлення труднощів у професійно-педагогічній діяльності вчителів початкових класів, обґрунтованого коригування навчально-тематичних планів роботи курсів підвищення кваліфікації, розробки програм тематичних курсів підвищення кваліфікації, фахових спецкурсів, нами було проведено



опитування педагогів із різним стажем роботи за наступними питаннями «У яких напрямках своєї професійно-педагогічної діяльності Ви відчуваєте найбільші ускладнення?», «Які теми для проведення тематичних курсів підвищення кваліфікації запропонували особисто б Ви?». Серед проблем, які викликають утруднення педагогів, найчастіше звучали: особливості організації роботи з обдарованими дітьми (32 % слухачів), організація виховної роботи (15 %), розвиток мовленнєвої діяльності молодших школярів (16 %), психолого-педагогічні проблеми неспішності учнів та шляхи їх подолання (16 %), забезпечення наступності між початковою та середньою ланками освіти (21 %).

Звичайно, ми розуміємо, що проведення вхідного та вихідного діагностування, опитування слухачів курсів підвищення кваліфікації не дає повної інформації щодо рівня сформованості дидактичної компетентності вчителя початкових класів, але допомагає визначити шляхи вдосконалення курсової перепідготовки педагогів.

Результати діагностування стали підґрунтям для планування тематики та форм роботи курсів підвищення кваліфікації, з одного боку, та забезпечення методичної підтримки кожного вчителя – з іншого боку. Зафіксована група труднощів, що характерні для значної групи вчителів, визначає тематику різноманітних форм роботи: науково-практичних конференцій, семінарів, спецкурсів, інших масових заходів.

Оцінювання рівня сформованості дидактичної компетентності вчителів початкових класів, виявлення питань, у яких педагоги відчувають найбільше ускладнень, допомогло спрямувати роботу ХОНМІБО на задоволення потреб кожного педагога.

Учителям початкових класів регіону для підвищення дидактичної компетентності в системі післядипломної освіти пропонуються різні види навчання: курси підвищення кваліфікації вчителів початкових класів (один раз на 5 років) з урахуванням кваліфікаційної категорії; тематичні курси «Психолого-педагогічні основи системи розвивального навчання Ельконіна-Давидова»; кредитно-модульна форма навчання, яка передбачає безперервне підвищення кваліфікації протягом п'яти років, зокрема проходження фахових спецкурсів, спецкурсів «Користувач ПК», «Класний керівник», дистанційне навчання, учать у науково-методичній роботі за місцем роботи. Розвитку також дидактичної компетентності вчителя початкових класів сприяє участь у виставці-ярмарку педагогічних ідей, розробка авторських навчальних програм, участь у конкурсах «Учитель року», «Класний керівник року», у дослідно-експериментальній роботі «Модернізація дошкільної та загальної середньої освіти на гуманно-особистісних засадах» тощо.

Важливою рисою сучасного педагога є оперування системою

інтегрованих різнопредметних знань, навичок та умінь: загальнопедагогічних, дидактичних, методичних, предметних тощо. Це можна забезпечити, якщо в процесі навчання та в період удосконалення післядипломної освіти цілеспрямовано формуються ті основні структурні елементи та відношення, які готують педагогічних працівників до сприйняття як нових професійних знань, так і переструктурування чи перегляду знань, отриманих у процесі навчання.

Отже, для створення сучасної технології оцінювання дидактичної компетентності педагогічних працівників необхідно продовжити роботу над:

- розробкою науково-методичних засад педагогічного діагностування;
- обґрунтуванням умов ефективності оцінювання сформованості дидактичної компетентності на різних рівнях;
- проектуванням педагогом власної траєкторії професійного розвитку;
- забезпеченням високого рівня професійної компетентності викладачів у системі підвищення кваліфікації.

Слід зауважити, що багато відомих фахівців у галузі оцінювання фахової компетентності педагогічних працівників вважають, що виміри в освіті повинні оцінювати індивідуальні досягнення педагогів, вони мають бути спрямовані більше на допомогу педагогу в удосконаленні дидактичної компетентності, ніж на констатацію факту рівня сформованості дидактичної компетентності.

**Список літератури:** 1. *Бондаревская Е.В.* Парадигмальний подход к разработке содержания ключевых педагогических компетенций / Е.В. Бондаревская, С.В.Кульневич // Педагогика. – 2004. – №10. – С. 27 – 32. 2. *Єльнікова Г.В.* Основи адаптивного управління (курс лекцій). – К., ЦППО АПН України, 2003. – 133 с. 3. Основи педагогічного оцінювання. Частина I. Теорія: Навчально-методичні та інформаційно-довідкові матеріали для педагогічних працівників / За заг. ред. Ірини Булах – К.: Майстер-клас, 2005. – 96 с. 4. *Островерхова Н.М., Даниленко Л.І.* Ефективність управління загальноосвітньою школою: соціально-педагогічний аспект: Монографія. – К.: Школяр, 1996. – 302 с. 5. *Підласий І.П.* Діагностика та експертиза педагогічних проєктів. – К., 1998. – С. 13 – 19. 6. *Старченко К., Васильєва Г.* Педагогічна діагностика професійної компетентності педагогічних працівників // Післядипломна освіта в Україні. – 2005. – №1. – С.52 – 57. 7. *Хуторской А. В.* Дидактическая эвристика. Теория и практика креативного обучения / А. В. Хуторской. – М. : Изд-во МГУ, 2003. – 416 с. 8. *Щукина Г.И.* Активизация познавательной деятельности учащихся в учебном процессе: Учеб. пособие для студентов пед. ин-тов. – М.: Просвещение, 1979. – 160 с.

О.М. Гезей

### **ОЦІНЮВАННЯ СФОРМОВАНOSTI ДИДАКТИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ**

У статті висвітлено теоретичні та практичні аспекти оцінювання рівня сформованості дидактичної компетентності вчителів початкових класів у післядипломній освіті.

О.М. Гезей

### **ОЦЕНИВАНИЕ СФОРМИРОВАННОСТИ ДИДАКТИЧНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ УЧИТЕЛЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ**

В статье освещены теоретические и практические аспекты оценивания уровня сформированности дидактической компетентности учителей начальных классов в последипломном образовании.

О.М. Gezey

### **EVALUATION OF FORMED OF DIDACTICS COMPETENCE OF TEACHER OF INITIAL CLASSES**

This article is devoted to the theoretical and practical aspects of primary school teaches didactic competence formation in postdiploma education.

*Стаття надійшла до редакції 21.03.2010*

**УДК 37.014.1**

*А.А. Журавський, Е.Н. Касьянова,  
С.Г. Мищенко, М.А. Карпенко,  
Т.А. Буховцева, Г.В. Кушнарєнко,  
Е.В. Дороган  
г. Харків, Україна*

### **ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ОБУЧАЮЩИХ ПРОГРАММ В ПОДГОТОВКЕ БУДУЩИХ СПЕЦИАЛИСТОВ**

Ключевые слова: автоматический расчет, болонский процесс, обучающие компьютерные программы, электронные таблицы Microsoft Excel.

Болонская система требует большое количество времени уделять на самостоятельную работу студентов. И если теоретические дисциплины более доступны для самостоятельного изучения, то самостоятельное освоение практических расчётов представляет известные трудности. Это связано с тем, что обучаемый не всегда имеет возможность оценить правильность выбранного пути расчёта и выбора справочного материала. С этой целью группой специалистов Национального технического университета «ХПИ», Харьковского колледжа Государственного университета информационно-коммуникационных технологий (ХКГУИКТ) и Харьковского машиностроительного колледжа (ХМК) были разработаны компьютерные программы, целью которых было помочь студентам в освоении навыков расчёта определенных электротехнических устройств.

Для самостоятельной подготовки студентов к курсовому, дипломному проектированию или проведению любых расчётных работ нами были подготовлены специальные обучающие программы. Перед тем, как разрабатывать обучающую программу, были разработаны расчётные программы для автоматического расчёта того или иного узла аппаратуры [1,2]. При этом программы позволяли выполнять расчёты полностью в автоматическом режиме, для чего в программу пришлось ввести справочные данные в виде таблиц, графиков и номограмм. В случае, если допускались альтернативные значения какого-нибудь параметра, то выбор его значения выносился в таблицу исходных данных.

При разработке программы учитывались следующие требования:

- 1) Система должна быть простой в работе, операционная система, используемая в ней должна входить в стандартный набор компьютера.
- 2) При вводе исходных данных для расчёта необходимо предусмотреть блокировки работы программы при введении заведомо некорректных данных.
- 3) Предусмотреть защиту разработанной программы от несанкционированного доступа.

С этой точки зрения наиболее подходящим для проведения автоматизированных расчётов являются электронные таблицы Microsoft Excel. Данный выбор объясняется многими причинами:

- 1) Электронные таблицы Microsoft Excel входят в пакет прикладных программ Microsoft Office, установленный, практически, на всех компьютерах.
- 2) Изучение основ работы с электронными таблицами Microsoft Excel производится во всех учебных заведениях, начиная со средней школы и заканчивая высшими учебными заведениями. В связи с этим можно надеяться на знакомство с особенностями работы этих таблиц большинства пользователей.

3) Электронные таблицы Microsoft Excel довольно просты в обращении и, при достаточно профессионально написанной программе, не вызовет затруднений при работе даже для операторов с невысоким уровнем подготовки, особенно при запуске программы (в чем часто возникают затруднения при использовании программ, написанных на других языках программирования).

4) Электронные таблицы Microsoft Excel позволяют достаточно просто и легко подключать для совместной работы несколько подпрограмм вместе, что при определенных обстоятельствах, о которых будет сказано ниже, значительно расширяет диапазон их применения.

При этом следует отдавать себе отчет в том, что программа, выполненная при помощи электронных таблиц Microsoft Excel, будет более громоздкой и занимать больший объем оперативной памяти. Кроме того, отсутствие некоторых операторов, таких как операторы цикла (FOR NEXT) и оператор текущего времени TIMER существенно затрудняют построение наглядных динамических картинок. Строго говоря, в электронных таблицах Microsoft Excel имеется оператор текущей даты ТДАТА из которого можно выделить текущее время и сделать что-то вроде таймера для контроля и ограничения времени проведения учебного упражнения, однако следует учитывать, что подобный контроль осуществляется только при нажатии какой-либо клавиши. Динамические картинки, в принципе, можно сделать и в электронных таблицах Microsoft Excel, используя макросы, однако особенность этих таблиц заключается в том, что при переносе программ из компьютера на компьютер макросы воспринимаются как вирусы и их приходится писать заново, что составляет определенные неудобства. Однако все перечисленные недостатки с лихвой компенсируются простотой написания и использования таких программ и их наглядностью.

Для примера рассмотрим применение подобной программы для обучения студентов навыкам расчёта электрического трансформатора, используемой в курсе «Электропитание средств связи», который читается в Харьковском колледже Государственного университета информационно-коммуникационных технологий (ХК ГУИКТ).

Отдельный учебный вопрос состоит из теоретической части (рисунок 1) и обучающей программы. К обучению навыков студент может приступить, пройдя тест – контрольно-зачетное занятие (КЗЗ) (подробней организация проведения КЗЗ освещена в курсовой работе по педагогическому контролю). Если при проведении КЗЗ знания студента получили положительную оценку, ему сообщается код доступа в программу «Расчёт трансформатора».

Организационно программа состоит из двух разделов - листа ввода-вывода исходных данных (рисунок 2) и листа собственно расчётов (рисунок 3).

Такое разделение вызвано заботой об удобстве работы с программой. Вводя исходные данные, пользователь сразу видит итоги расчёта и, вводя необхо-

димые изменения в таблицу исходных данных, может оптимизировать параметры конструкции. При разработке программы учитывался тот факт, что пользователь (студент) может допускать грубые ошибки при вводе исходных данных. Поэтому вводимые данные проверялись на соответствие стандартным значениям и в случае ввода некорректных значений на полях страницы появлялись соответствующие замечания (рисунок 4).

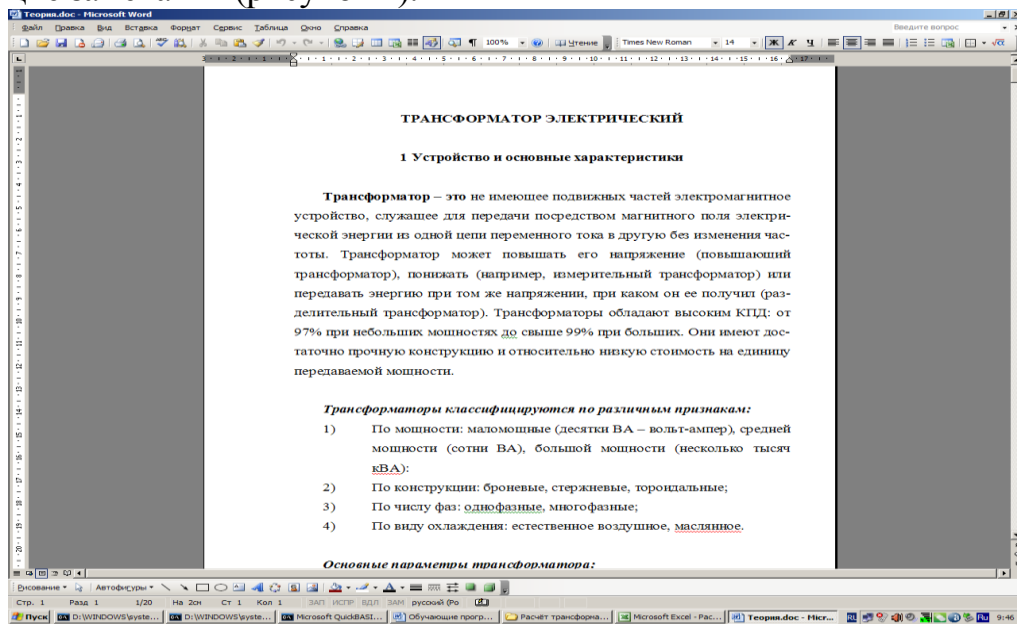


Рис. 1 - Теоретические основы работы трансформатора

**Таблица 1 Исходные данные для расчёта трансформатора с кольцевым ленточным магнитопроводом**

| № п/п | Параметр                          | Обозначение | Размерность | Численное значение |
|-------|-----------------------------------|-------------|-------------|--------------------|
| 1     | Входное напряжение                | $U_1$       | В           | 220                |
| 2     | Выходное напряжение               | $U_2$       | В           | 40                 |
| 3     | Максимальный ток нагрузки         | $I_2$       | А           | 10                 |
|       | Допустимая погрешность в расчётах | $\delta$    | %           | 5,0                |

**Таблица 2 Итоги расчёта трансформатора с кольцевым ленточным магнитопроводом**

| № п/п | Параметр                       | Обозначение | Размерность | Численное значение |
|-------|--------------------------------|-------------|-------------|--------------------|
| 1     | Максимальная мощность          | $P_{max}$   | Вт          | 0                  |
| 2     | Номинальная мощность           | $P_1$       | Вт          | 400                |
| 3     | Ток первичной обмотки          | $I_1$       | А           | 0,00               |
| 4     | Число витков первичной обмотки | $W_1$       | витков      | 321                |
|       | Число витков вторичной обмотки | $W_2$       | витков      | 50                 |

Рис. 2 - Лист ввода-вывода исходных данных

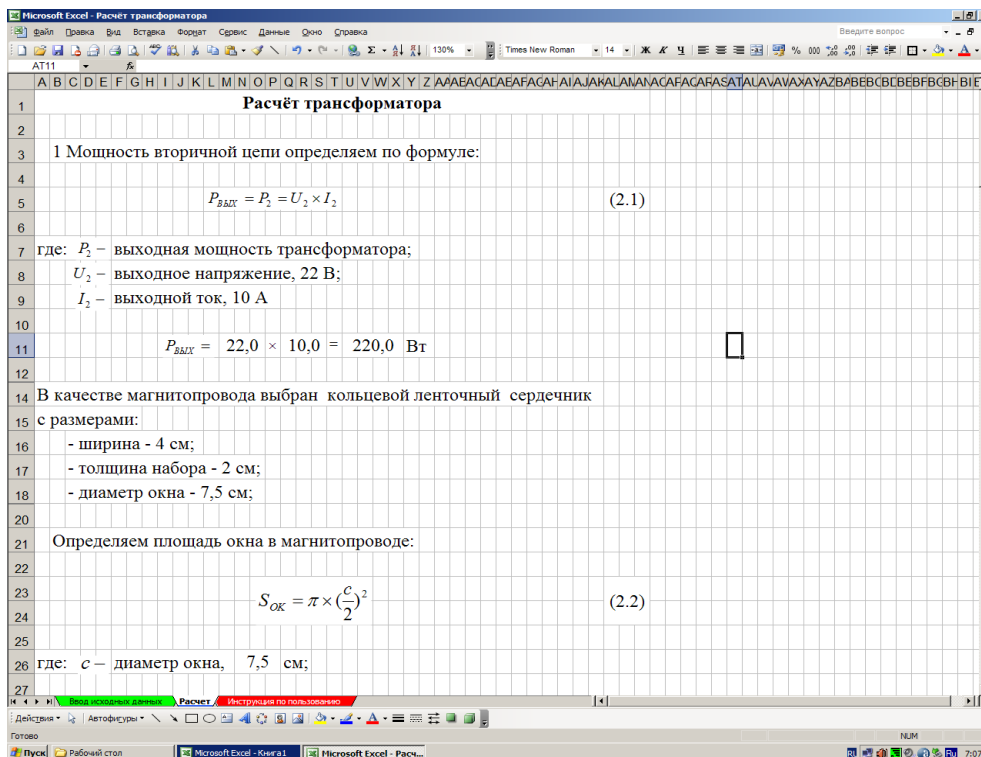


Рис. 3 - Лист расчёта трансформатора

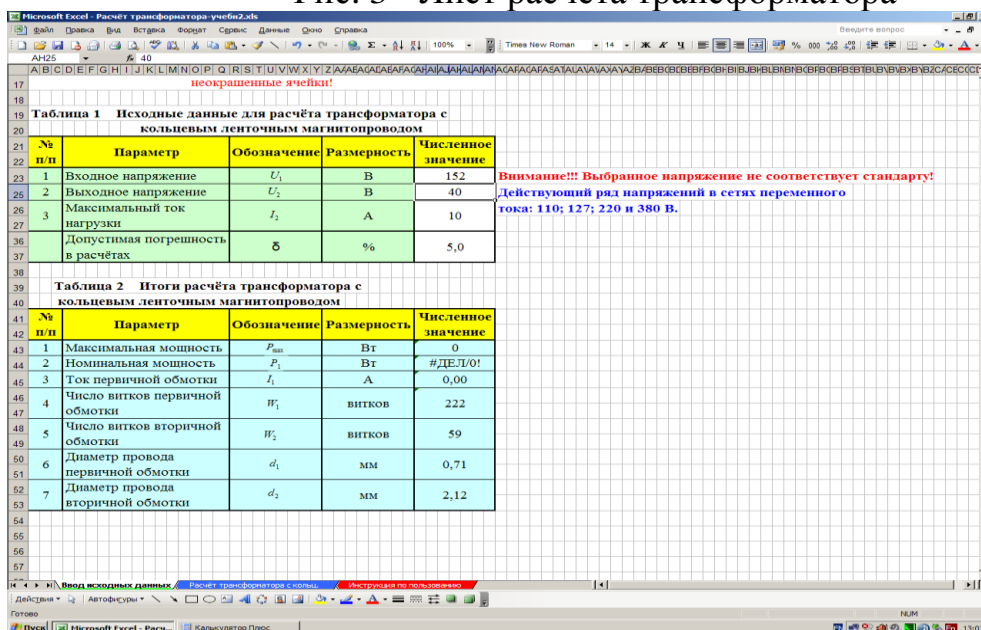


Рис. 4 - Вывод сообщения о вводе некорректных исходных данных

В случае необходимости, при введении некорректных данных, дальнейшая работа программы приостанавливается и проведение расчетов блокируется (рисунок 5).

**Microsoft Excel - Расчет трансформатора**

Г:\Расчет трансформатора.xls

Введите вопрос

AD53

**Таблица 1 Исходные данные для расчета трансформатора с кольцевым ленточным магнитопроводом**

| № п/п | Параметр                  | Обозначение | Размерность | Численное значение |
|-------|---------------------------|-------------|-------------|--------------------|
| 1     | Входное напряжение        | $U_1$       | В           | 150                |
| 2     | Выходное напряжение       | $U_2$       | В           | 22                 |
| 3     | Максимальный ток нагрузки | $I_2$       | А           | 10                 |
| 4     | Размеры магнитопровода    |             |             |                    |
|       | вышина                    | $b$         | см          | 4,0                |
|       | толщина набора            | $a$         | см          | 2,0                |
|       | диаметр окна              | $c$         | см          | 7,5                |

**Таблица 2 Итоги расчета трансформатора с кольцевым ленточным магнитопроводом**

| № п/п | Параметр                          | Обозначение      | Размерность | Численное значение |
|-------|-----------------------------------|------------------|-------------|--------------------|
| 1     | Максимальная мощность             | $P_{\text{max}}$ | Вт          | #ДЕЛ/0!            |
|       | Номинальная мощность              |                  | Вт          | #ДЕЛ/0!            |
| 2     | Ток первичной обмотки             | $I_1$            | А           | #ДЕЛ/0!            |
| 3     | Число витков первичной обмотки    | $W_1$            |             | #ДЕЛ/0!            |
| 4     | Число витков вторичной обмотки    | $W_2$            |             | #ДЕЛ/0!            |
| 5     | Диаметр провода первичной обмотки | $d_1$            | мм          | #ДЕЛ/0!            |
| 6     | Диаметр провода вторичной обмотки | $d_2$            | мм          | #ДЕЛ/0!            |

Внимание!!! Выбранное напряжение не соответствует стандарту!

Ввод исходных данных | Расчет | Инструкция по пользованию

Готово

ПУСК

Рис. 5 - Блокировка работы программы в случае ввода некорректных данных

Кроме того, программа защищена от несанкционированного доступа. При попытке проникновения в любую ячейку программы, кроме специально отведенных для ввода исходных данных, работа программы блокируется, а на экран монитора выводится соответствующее сообщение (рисунок 6).

Поскольку данная программа предназначена для выработки у студентов знаний, умений и навыков при расчете электронной техники, она базируется на основе практически полностью автоматизированной программе по расчёту трансформатора с ленточным магнитопроводом. При этом в программу введено множество справочных таблиц, по которым компьютер в зависимости от исходных данных выбирает необходимые вспомогательные справочные данные.



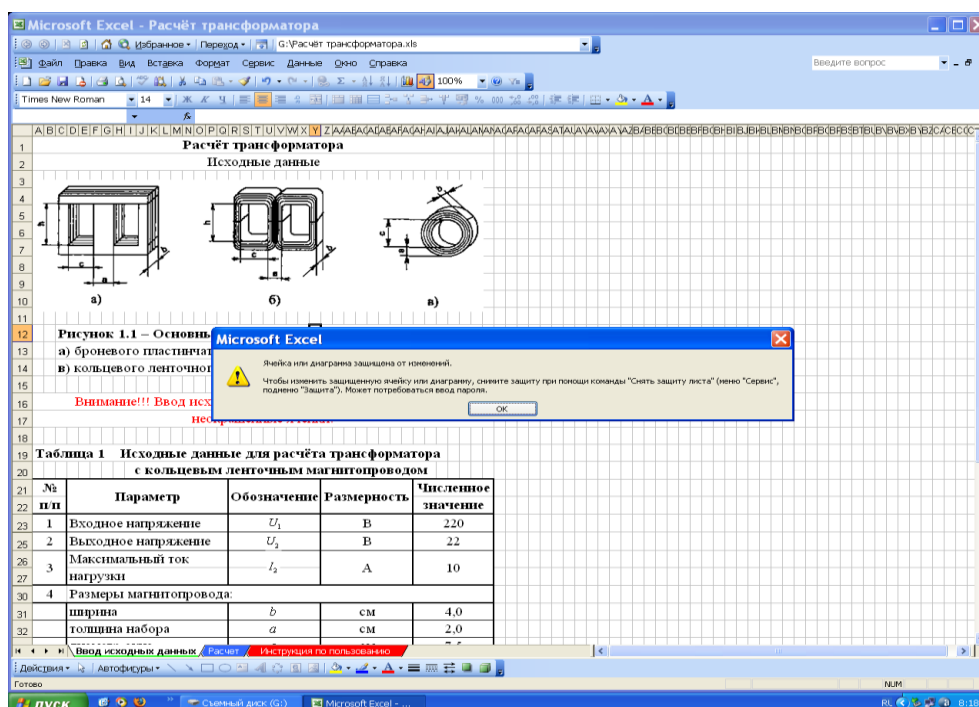


Рис. 6 - Блокировка работы программы в случае попытки несанкционированного доступа

При работе программы в качестве обучающей, все рабочее поле разделено на две части: правую, на которую выводятся необходимая справочная информация а так же указания по дальнейшей работе, и левую - на которой собственно проводятся расчёты и осваивается последовательность проведения расчётов.

Данная программа работает по принципу последовательного выполнения операций; если предыдущая операция выполнена неправильно, то на экране монитора появляется соответствующее сообщение, а дальнейшая работа по расчёту будет заблокирована. Если же данный раздел расчётов выполняется правильно, то студент получает задание на следующий расчёт.

При расчёте трансформатора, первая задача, которую необходимо решить студенту, является определение выходной мощности трансформатора. На левой стороне страницы имеется формула и исходные данные, студенту остается лишь подсчитать по формуле выходную мощность и ввести полученный результат в специальную ячейку, выделенную зеленым цветом (рисунок 7).

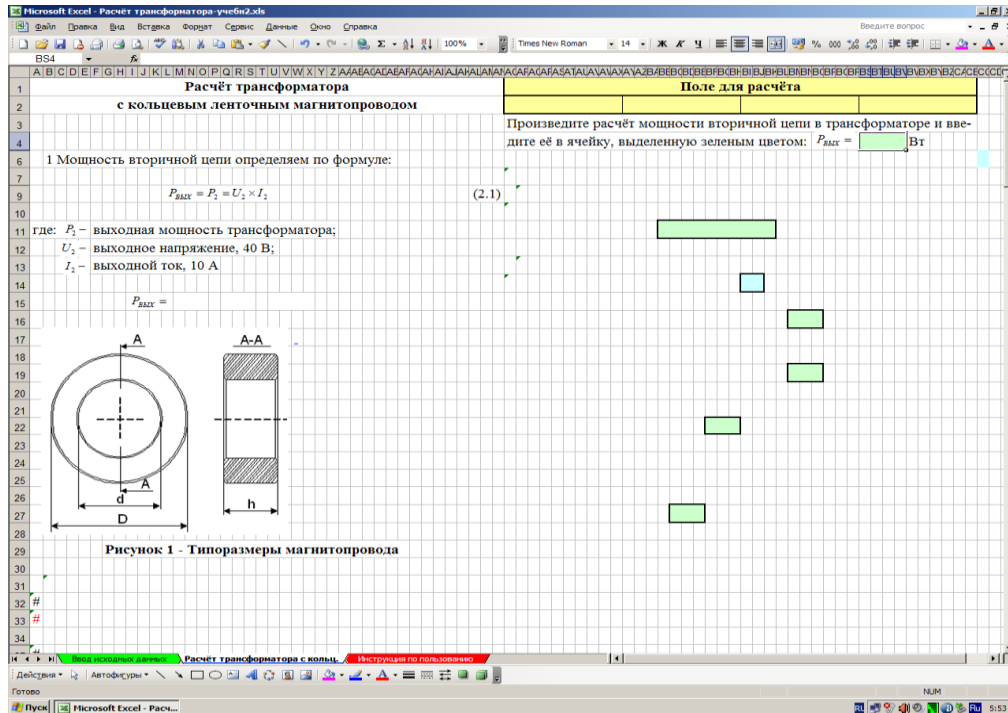


Рис. 7 - Начало работы программы - расчёт выходной мощности трансформатора

Для проведения собственно расчётов можно либо вывести на экран монитора калькулятор (рисунок 8), либо (если студентом используется довольно старая версия компьютера) использовать специальное поле для расчётов, выделенное на листе расчётов и окрашенное в желтый цвет. В последнем случае студент выбирает свободную ячейку в поле для расчёта, нажимает клавишу «=» и далее производит необходимые вычисления. После проведения расчётов студенту необходимо ввести полученный результат в специально выделенную зеленым цветом ячейку. Для вывода на экран калькулятора для проведения расчётов используются стандартные процедуры Microsoft Office.

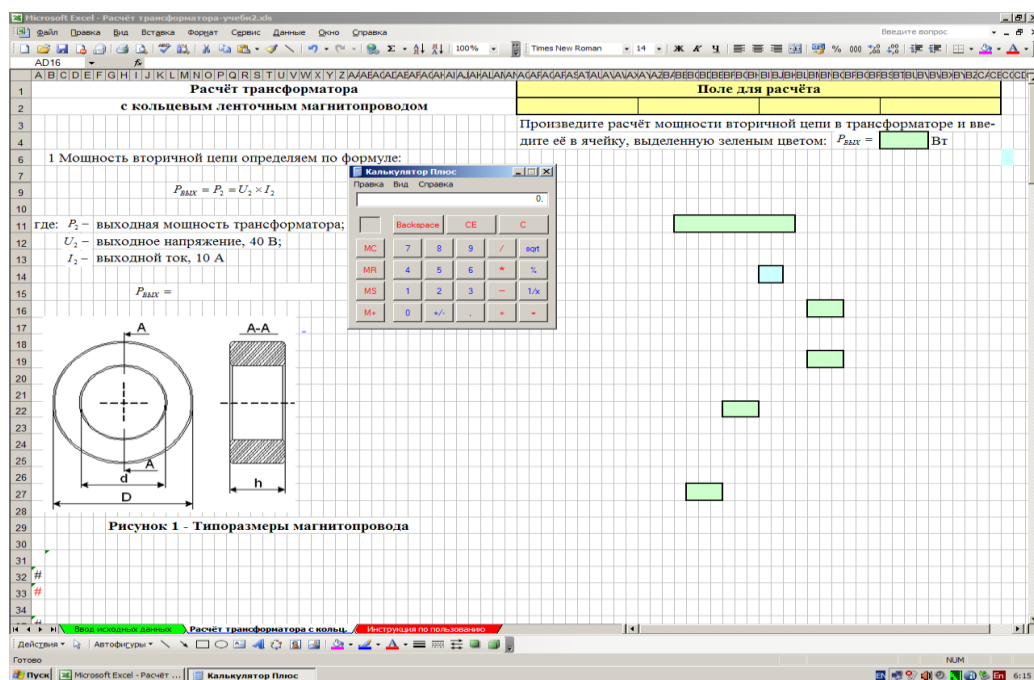


Рис. 8 – Вывод на экран монитора калькулятора или специального поля для расчётов

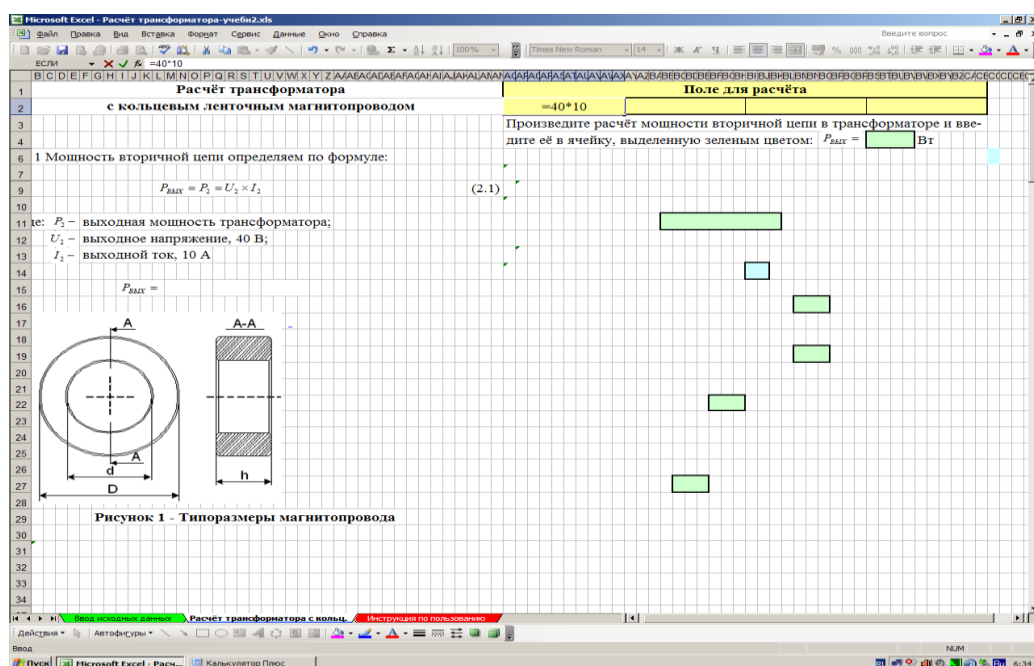


Рис. 9 – Проведение вычислений при помощи «поля расчёта»

Если полученные расчётные данные не превышают заранее заданную точность вычислений, которая задается преподавателем или самим студентом при самостоятельной работе, полученные данные сравниваются со зна-

чениями, полученными при работе программы в автоматическом режиме, компьютер выдает очередную «порцию» расчётов. Задается точность вычислений в таблице ввода исходных данных (рисунок 4).

Если же полученные результаты не удовлетворяют заданной точности, на экран монитора выводится соответствующее замечание и дальнейшая работа программы блокируется (рисунок 10). Дальнейшая работа программы возможна только при получении удовлетворительных результатов расчётных параметров.

Таким образом, продвигаясь шаг за шагом, студент осваивает методику расчёта того или иного электронного прибора, в данном случае трансформатора. В случае, если для дальнейшего расчёта необходимы справочные данные, то, введя в клеточку, выделенную голубым цветом, код доступа (цифра «1»), студент может получить все справочные данные, необходимые для проведения соответствующих расчётов (рисунок 11).

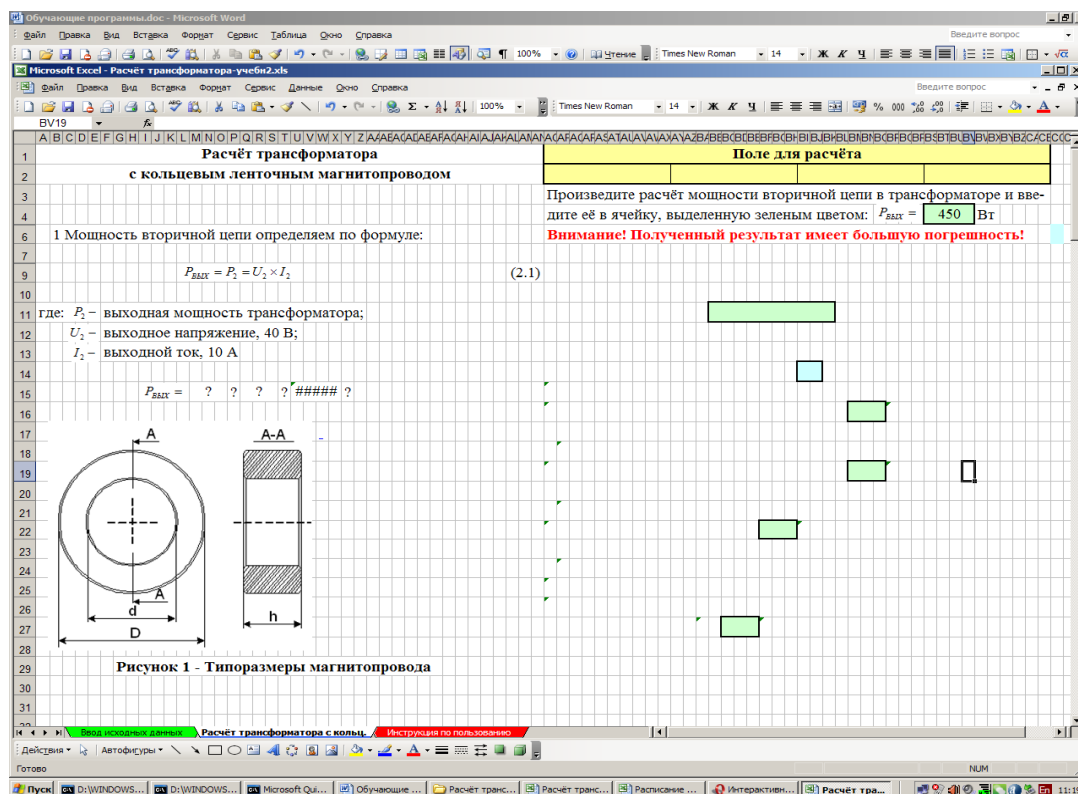


Рис. 10 - Вывод сообщения о несоответствии полученных данных истинным значениям параметра

Первоначально предполагалось, что справочные данные будут появляться только к соответствующему разделу, например, при определении типоразмеров магнитопровода – соответствующая таблица их типов и размеров в зависимости от расчётной мощности трансформатора.

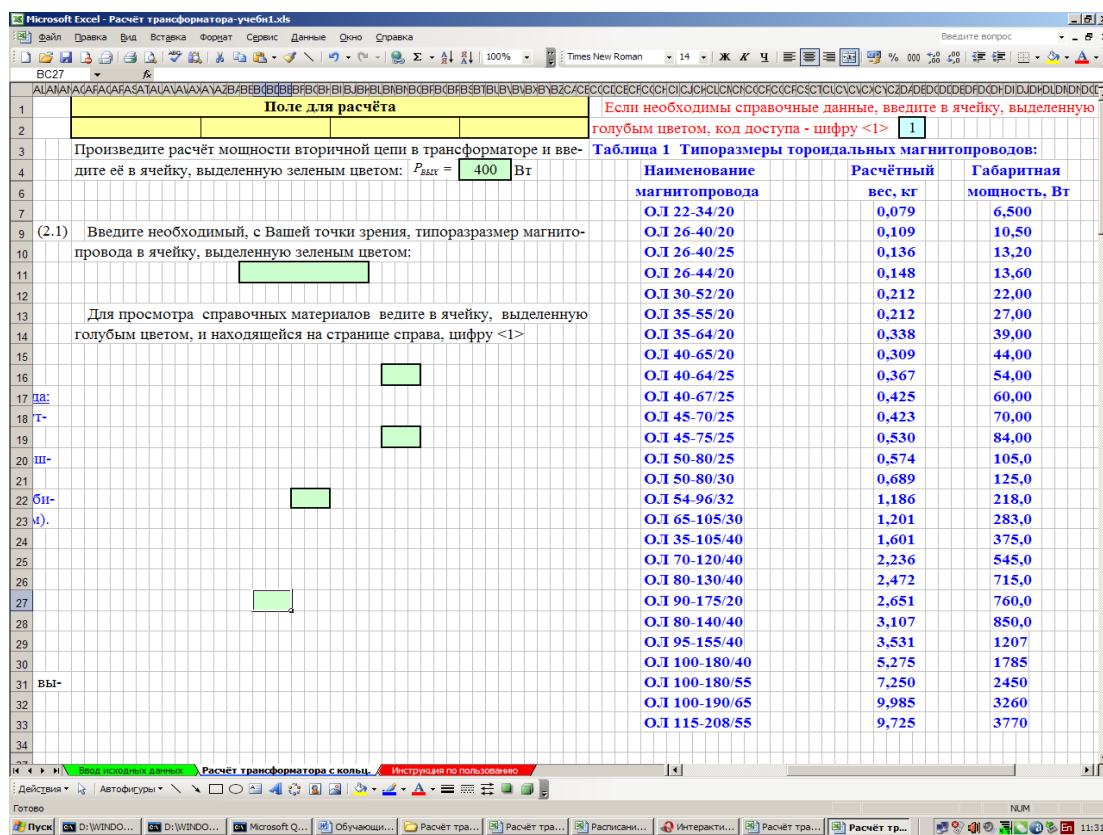


Рис. 11 – вывод справочных материалов, необходимых для проведения расчёта трансформатора

В дальнейшем от этого отказались из-за того, что это слишком облегчает проведение расчётов и студент не получает необходимых навыков поиска необходимых справочных данных. В новом варианте на полях станицы электронных таблиц появляются все необходимые (а иной раз и излишние) справочные данные, среди которых следует выбрать нужные для расчёта. Как уже отмечалось выше, в силу первоначальной задачи - проведение расчётов в полностью автоматическом режиме, если возникали какие-либо альтернативные решения при выборе того или иного параметра – это выносилось в таблицу исходных данных.

Таким образом, данная программа позволяет решать следующие педагогические задачи:

- 1) Ознакомить студента и заставить изучить (путем проведения контрольно-зачетного задания) основные теоретические принципы работы определенного типа электронных приборов;
- 2) Ознакомить студента с методикой расчёта и приобретения определенных знаний, умений и навыков для расчёта определенного типа электронных устройств;

3) Ознакомление студентов со справочными данными, необходимыми для расчёта электронной аппаратуры.

Согласно замыслу разработчиков системы, данная программа ни в коей не выполняет роль «электронного протеза», подменяя собою работу студента при подготовке курсового или дипломного проекта. Все расчёты студент выполняет сам, компьютер лишь контролирует правильность выполнения расчётов. Единственная операция, которую компьютерная программа выполняет за студента – это запись результата расчёта. С учетом того, что при запоминании информации, существенную роль играет т.н. «вазомоторная память» (грубо говоря – это память руки, которая записывала ту или иную информацию), данная программа дает несколько худший результат по непосредственному запоминанию непосредственно порядка расчёта данного устройства. Однако эта проблема имеет и другой аспект. Известно, что количество вариантов решения определенной проблемы, будет определяться лимитом времени, выделенным для этого. Таким образом, чтобы качественно решить поставленную задачу, необходимо рассмотреть несколько вариантов решения проблемы и выбрать из них наиболее оптимальный. Количество вариантов, рассмотренных студентом (проектировщиком) будет прямо пропорционально лимиту времени, отпущенному на решение этой задачи. Считая, что лимит времени у нас постоянен, можно за счет экономии времени на записи полученных результатов (запись ведется автоматически и осуществляется компьютером практически мгновенно) рассмотреть большее количество вариантов решения, что, несомненно, повысит качество выполненной работы.

Как уже отмечалось выше, одной из особенностей работы электронных таблиц Microsoft Excel является простота подключения отдельных программ (подпрограмм) для выполнения совместных расчётов. Так, например, расчёт электронного преобразователя напряжения состоит из расчёта нескольких узлов: трансформатора, выпрямителя, генератора и других устройств. Естественно, что расчёт выпрямителя возможен только после того, как будет рассчитан трансформатор, т.е. исходными данными для расчёта выпрямителя будут итоговые данные для расчёта трансформатора. Тогда, соединяя выходные (итоговые) данные для трансформатора с входными данными для выпрямителя аналогично тому, как мы осуществляем соединение типа «гнездо – штекер», можно осуществить комплексный расчёт электронного устройства. И дело здесь отнюдь не альтруизме преподавателя. Имея целую библиотеку соответствующих программ и применяя различные типы электронных устройств, студент может получить различные конфигурации электронных устройств и выбрать из них оптимальную. Таким образом, мы даем студенту возможность проявить творчество, поэкспериментировать с различными типами устройств и схемными решениями того или иного узла, оценить возможности каждого решения. Для окончательного выбора варианта можно воспользоваться методом, применяемым на некоторых факультетах

при дипломном проектировании в НТУ «ХПИ» - подключить дополнительную программу, которая будет оценивать ещё и экономическую эффективность каждого решения [3]. Другими словами, разработанный комплекс обучающих программ экономит студентам время, необходимое для проведения записей расчётов, но дает возможность им проявить творчество, рассмотреть большее количество вариантов решения данной проблемы, что, несомненно, положительно скажется на качестве подготовки специалистов.

Такие программы могут найти широкое применение для самостоятельной подготовки студентов, что является одним из основных условий вхождения Украины в Болонский процесс. Кроме того, такие программы будут очень полезны для системы дистанционного обучения, т.к. в отличие от методических пособий, выполненных на бумажных носителях, имеют обратную связь со студентом, что, несомненно, скажется на качестве подготовки специалистов.

**Выводы:** Разработан комплекс компьютерных программ, которые позволяют:

- 1) Ознакомить студента с основными теоретическими принципами работы определенного типа электронных приборов и проконтролировать прочность полученных знаний путем проведения контрольно-зачетного задания;
- 2) Ознакомить студента с методикой расчёта и привить ему определенные знания, умения и навыки для расчёта определенного типа электронных устройств;
- 3) Ознакомить студентов со справочными данными, необходимыми для расчёта электронной аппаратуры;
- 4) Используя библиотеку специализированных программ дать возможность студенту создавать электронные устройства различной конфигурации с целью разработки оптимальной конструкции;
- 5) Разработанный комплекс компьютерных программ позволит более эффективно осуществлять дистанционную подготовку специалистов.

**Список литературы:** 1. Слободской С.А., Сенкевич И.В., Журавский А.А., и др. Новые технологии в процессе образования: дипломное и курсовое проектирование. Энергосбережение, энергетика, энергоаудит, 2008, №6. С.45-51 2. Журавский А.А., Торяник Э.И., Беликов Д.В. и др. Автоматизированная система учёта приёма, складирования и расхода угольных концентратов, поступающих на коксование ОАО «Запорожжкокс, Углекимический журнал, 2009 , № 1-2. С. 20-25. 3. Слободской С.А., Журавский А.А., Сенкевич И.В. и др. «Компьютерные технологии при выполнении расчётов экономической эффективности технологических процессов», Энергосбережение, энергетика, энергоаудит, 2009, № 2. С. 65-73

А.А. Журавский, Е.Н. Касьянова, С.Г. Мищенко, М.А. Карпенко,

Т.А Буховцева, Г.В. Кушнарєнко, Е.В. Дороган

### **ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ОБУЧАЮЩИХ ПРОГРАММ В ПОДГОТОВКЕ БУДУЩИХ СПЕЦИАЛИСТОВ**

В настоящее время в системе высшей школы взят курс на увеличение количества времени, уделяемого студентами на самостоятельную работу. Одной из самых важных задач, которые должен освоить будущий специалист является умение производить сложные технологические расчёты. Однако самостоятельно овладеть техникой расчётов, когда рядом нет опытного специалиста, который смог бы вовремя подсказать нужный путь решения или предостеречь от вероятных ошибок, достаточно сложно. С этой целью был разработан пакет прикладных программ по расчёту электронных и электротехнических устройств, с помощью которых освоение подобных расчётов облегчается

А.О. Журавський, Є.Н. Касьянова, С.Г. Мищенко, М.А. Карпенко,  
Т.А. Буховцева, Г.В. Кушнарєнко, Є.В. Дороган

### **ВИКОРИСТАННЯ НАВЧАЛЬНИХ ПРОГРАМ В ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ**

У сучасній системі вищої школи взято курс на збільшення кількості часу, що виділяється студентам на самостійну роботу. Однією з найважливіших задач, котрі має опанувати майбутній фахівець, є вміння проводити складні технологічні розрахунки. Проте самостійно опанувати технікою розрахунків, особливо коли поруч немає кваліфікованого фахівця, який зміг би вчасно підказати шлях рішення та застерегти від помилок, досить важко. З цією метою був розроблено пакет прикладних комп'ютерних програм по розрахунку електронних та електротехнічних пристроїв, за допомогою яких можливо засвоєння подібних розрахунків суттєво полегшується.

À.Î. Zhuravskiy, E.N. Kas'yanova, S.G. Mischenko, M.A. Karpenko,  
T.A. Bukhovceva, G.V. Kushnarenko, E.V. Dorogan

### **THE USE OF ON-LINE TUTORIALS IS IN PREPARATION OF FUTURE SPECIALISTS**

In the modern system of higher school a course is taken on the increase of amount of time which is selected students on independent work. To one of the most difficult problems which a future specialist must capture, there is ability to conduct



difficult technological calculations. However independently to capture the technique of calculations, especially when alongside there is not a skilled specialist which would be able in time to prompt the way of decision and caution from errors, hardness enough. To that end was the package of applied computer programm is developed upon settlement of elektronikh and elekt-rotekhnichnikh built on, by which mastering of similar rozra-khunkiv is substantially facilitated possibly.

*Стаття надійшла до редакції 04.04.2010*

**УДК 159**

*А.А. Журавский, С.А. Слободской,  
И.В. Сенкевич, Н.П. Горбунов,  
И.И. Зеленская, И.В. Морквян  
г. Харьков, Украина*

### **СКВОЗНОЕ ДИПЛОМНОЕ ПРОЕКТИРОВАНИЕ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ КОМПЬЮТЕРНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ**

Дипломное проектирование является важным этапом в жизни каждого студента. От того, насколько успешным будет защита дипломного проекта, можно судить насколько полно освоил будущий специалист азы профессионального мастерства. Одной из важнейших составляющих, определяющих уровень выполнения дипломного проектирования, является экономическая часть. Действительно, каким образом, как не по экономическим результатам, можно судить насколько будут эффективными предлагаемые дипломантом разработки. При этом желательно рассмотреть не одно какое-либо предложение, а несколько, и из них выбрать самое лучшее. Однако непродолжительный отрезок времени, за который необходимо выполнить проект, иногда заставляет ограничиться рассмотрением только ограниченного числа предложений (а иногда – всего лишь одного), т.к. на просчёт большого количества вариантов требуется много времени, которого, как правило, у студента очень мало. Как же поступать в таком случае? Выход в этом случае видится в одном – использование компьютерных технологий.

На кафедре технологии топлива и углеродистых материалов применяется практика выполнения дипломных и курсовых проектов при помощи компьютера. За это время под руководством ведущих преподавателей университета студентами была разработана целая библиотека компьютерных программ, которая позволяет производить технологические расчёты в автоматическом режиме [1,2]. При разработке программ учитывались следующие требования:

1. Програма повинна бути простою в роботі, операційна система, що використовується в ній повинна входити в стандартний набір прикладних комп'ютерних програм, встановлених на більшості комп'ютерів. Це вимога є достатньо важливою, оскільки багато з існуючих розповсюджених алгоритмічних мов, які могли б використовуватися для розрахунків, такі, наприклад, як Visual Basic, має багато версій, не сумісних між собою, що суттєво ускладнює розповсюдження розроблених комп'ютерних програм.
2. При роботі програми необхідно передбачити блокування розрахунків в разі введення заздалегідь некоректних вихідних даних.
3. Передбачити захист розробленої програми від несанкціонованого доступу.

С цієї точки зору найбільш підходящим для проведення автоматизованих розрахунків є електронні таблиці Microsoft Excel. Цей вибір пояснюється багатьма причинами:

1. Електронні таблиці Microsoft Excel входять в пакет прикладних програм Microsoft Office, встановлений, практично, на всіх комп'ютерах. Різні версії електронних таблиць сумісні між собою, що є важливим фактором з точки зору розповсюдження програм.
2. Вивчення основ роботи з електронними таблицями Microsoft Excel проводиться в усіх навчальних закладах, починаючи з середньої школи і закінчуючи середніми спеціальними і вищими навчальними закладами. В зв'язі з цим можна сподіватися на знайомство з особливостями роботи з цими таблицями більшості студентів.
3. Електронні таблиці Microsoft Excel досить прості в обробці і, при достатньо професійно написаній програмі, не викликає труднощів при роботі навіть для операторів з невисоким рівнем підготовки.

При цьому слід віддавати собі звіт в тому, що комп'ютерні програми, написані на базі електронних таблиць Microsoft Excel, будуть більш громоздкими, і займатимуть, відповідно, великий обсяг оперативної пам'яті. Це може негативно сказатися на роботі програми, однак позитивні аспекти використання електронних таблиць при раціонально написаній програмі можуть в значительній мірі компенсувати зазначені недоліки.

Виходячи з вказаних принципів, співробітниками і студентами кафедри палива і вуглеводистих матеріалів НТУ «ХПІ» було розроблено кілька варіантів комп'ютерного розрахунку технологічних схем підприємств вуглеграфітової і коксохімічної промисловості. Однак наявність

## СУЧАСНІ ПЕДАГОГІЧНІ ТЕХНОЛОГІЇ

достаточно большого количества компьютерных программ по расчёту различных технологических решений еще не даёт возможности аргументированно выбрать ту или иную схему. Главным критерием использования того или иного решения в конечном итоге будет экономическая эффективность предлагаемой разработки.

Для проведения экспериментальной работы по экономическому обоснованию различных вариантов решения технологических задач было решено провести т.н. «сквозное проектирование», которое заключалось в творческом содружестве студентов и преподавателей двух подразделений НТУ «ХПИ»: кафедры технологии топлива и углеродистых веществ (факультет технологии органических веществ) и кафедры менеджмента (факультет «Бизнес и финансы»). При этом технологи разрабатывали новые технические решения в области автоматизированного расчёта производства углеграфитовых материалов, а экономисты – компьютерную программу по оценке эффективности полученных решений. Хотя эта программа и выполнена в виде отдельного блока, однако в ней была предусмотрена возможность подключения к программам, выполняющие технологические расчёты.

Компьютерная программа по расчёту экономической эффективности организационно состоит из двух частей, выполненных на разных листах электронных таблиц Microsoft Excel: таблицы ввода-вывода исходных данных (рисунки 1,2) и собственно расчёты эффективности производства (рисунок 3).

| № п/п  | Параметр   | Обозначение      | Размерность                | Численное значение |
|--|--|------------------|----------------------------|--------------------|
| <b>Технологические исходные данные</b>               |  |                  |                            |                    |
| 1  | Количество перерабатываемого сырья               | $Q$              | кг/ч                       | 5000,00            |
| 2  | Количество произведенной продукции               | $Q_k$            | кг/ч                       | 4450,00            |
| 3  | Годовой объём производства                       | $Q_k^{\text{г}}$ | т/год                      | 38982,00           |
| 4  | Количество произведенной продукции на 1 печи     |                  | кг/ч                       | 85,58              |
| 5  | Количество газа, подаваемого на обогрев          | $G_g$            | м <sup>3</sup> /ч          | 1008,39            |
| 6  | Количество воды, подаваемой на охлаждение        | $G_{н,о}$        | м <sup>3</sup> /ч          | 237,07             |
| 7  | Количество воды, подаваемой на производство пара |                  | м <sup>3</sup> /ч          | 1,63               |
| 8  | Тепло выработанного пара                         |                  | Гкал/ч                     | 4,48               |
| 9  | Число работающих установок                       | $N$              |                            | 52                 |
| <b>Стоимость сырья, материалов и энергоносителей</b> |  |                  |                            |                    |
| 1  | Нефтяной кокс                                    |                  | грн/т                      | 1100,00            |
| 2  | Природный газ                                    |                  | грн за 1000 м <sup>3</sup> | 1387,50            |
| 3  | Техническая вода                                 |                  | грн / м <sup>3</sup>       | 0,26               |

Рис. 1 – Таблица ввода исходных данных для экономических расчётов

Такое разделение вызвано тем, что при разнообразии вариантов решения технологических схем, оператор имеет возможность, изменив схему или режим

процесса, сразу оценить эффективность этого решения. Для того, чтобы проанализировать полученные результаты, необходимо изучить полученные расчёты, которые представлены на другом листе.

Таким образом, изменяя схему технологического процесса и режимы его проведения, можно сразу определить, насколько экономически эффективным будет то или иное мероприятие.

Так, при выполнении дипломного проекта по расчёту ретортной прокалочной печи, было предложено несколько вариантов энергосберегающих технологий: стандартная схема работы прокалочного отделения с охлаждением прокаленного материала водой в ватержакетах, использование тепла прокаленного материала либо для получения технологического пара, либо для предварительного подогрева исходного сырья. С точки зрения технологии, более выигрышным казался вариант с использованием тепла прокаленного материала для подогрева исходного сырья. Однако, расчёты показали, что с экономической точки зрения более рациональной оказалась схема, предусматривающая получение технологического пара. Как оказалось, на полученный результат влияли конъюнктурные условия, а именно – использование для обогрева вместо дорогого природного более дешевого коксового газа и относительно высокая стоимость пара. Именно этот факт и продемонстрировал действенность работы программы по оценке экономической эффективности.

**Таблица 11.1.2. Калькуляция себестоимости продукции и сравнение типового отделения с отделением, работающим по схеме "Подогрев-охлаждение" с использованием газа-теплоносителя**

| № п/п                                      | Наименование                   | Типовое отделение прокалики |         |         |             |        | С учётом мероприятий по экономии ЭЭР |         |         |             |        |
|--|--------------------------------|-----------------------------|---------|---------|-------------|--------|--------------------------------------|---------|---------|-------------|--------|
|  |                                | Затраты                     |         |         |             |        | Затраты                              |         |         |             |        |
|  |                                | На единицу продукции        | Цена    | Сумма   | На вес      | %      | На единицу продукции                 | Цена    | Сумма   | На вес      | %      |
| Норма                                      | грн/ед                         | грн/т                       | выпуск  | грн     | грн/ед      | грн/ед | грн/т                                | выпуск  | грн     | %           |        |
| Затраты на сырьё                           |                                |                             |         |         |             |        |                                      |         |         |             |        |
| 1  | Нефтяной кокс                  | 1,12                        | 1100,00 | 1235,96 | 48180000,00 | 72,95  | 1,12                                 | 1100,00 | 1235,96 | 48180000,00 | 73,89  |
| Расходы на топливно-энергетические ресурсы |                                |                             |         |         |             |        |                                      |         |         |             |        |
| 2  | Природный газ                  | 226,60                      | 1,39    | 314,41  | 12256440,21 | 18,56  | 226,60                               | 1,39    | 314,41  | 12256440,21 | 18,80  |
| 3  | Электроэнергия                 | 23,14                       | 0,27    | 6,25    | 243587,46   | 0,37   | 4,91                                 | 0,27    | 1,33    | 31726,86    | 0,08   |
| 4  | Вода техническая               | 64,72                       | 0,26    | 16,83   | 655996,99   | 0,99   | 0,00                                 | 0,00    | 0,00    | 0,00        | 0,00   |
| 5  | Технологический пар            |                             |         |         |             | 0,00   | 0,00                                 | 0,00    | 0,00    | 0,00        | 0,00   |
| Технико-экономические показатели работы    |                                |                             |         |         |             |        |                                      |         |         |             |        |
| 6  | Заработная плата               |                             |         | 17,54   | 683760,00   | 1,04   |                                      |         | 17,54   | 683760,00   | 1,05   |
| 7  | Начисления на заработную плату |                             |         | 6,58    | 256410,00   | 0,39   |                                      |         | 6,58    | 256410,00   | 0,39   |
| 8  | Отчисления на амортизацию      |                             |         | 55,00   | 2144010,00  | 3,25   |                                      |         | 55,00   | 2144010,00  | 3,29   |
| 9  | Отчисления на текущий ремонт   |                             |         | 38,50   | 1500807,00  | 2,27   |                                      |         | 38,50   | 1500807,00  | 2,30   |
| 10   | Цеховые затраты                |                             |         | 0,94    | 36448,17    | 0,06   |                                      |         | 0,94    | 36448,17    | 0,06   |
| 11   | Цеховая себестоимость          |                             |         | 1692,00 | 65957459,82 | 99,86  |                                      |         | 1670,25 | 65109602,24 | 99,86  |
| 12   | Общезаводские затраты          |                             |         | 1,87    | 66030356,16 | 0,11   |                                      |         | 1,87    | 72896,34    | 99,97  |
| 13   | Общезаводская себестоимость    |                             |         | 1693,87 | 66030356,16 | 99,97  |                                      |         | 1672,12 | 65182498,58 | 99,97  |
| 14   | Внепроизводственные отчисления |                             |         | 0,47    | 18224,09    | 0,03   |                                      |         | 0,47    | 18224,09    | 0,03   |
| 15   | Общая полная себестоимость     |                             |         | 1694,34 | 66048580,24 | 100,00 |                                      |         | 1672,59 | 65200722,66 | 100,00 |
| 16   | Отпускная цена                 |                             |         | 2456,79 |             |        |                                      |         | 2425,25 |             |        |

**Таблица 11.1.3. Калькуляция себестоимости продукции и сравнение типового отделения с отделением, работающим по схеме охлаждения прокаленного вещества inertным газом с последующей выработкой пара**

| № п/п                                      | Наименование  | Типовое отделение прокалики |         |         |             |        | С учётом мероприятий по экономии ЭЭР |         |         |             |       |
|--|---------------|-----------------------------|---------|---------|-------------|--------|--------------------------------------|---------|---------|-------------|-------|
|  |               | Затраты                     |         |         |             |        | Затраты                              |         |         |             |       |
|  |               | На единицу продукции        | Цена    | Сумма   | На вес      | %      | На единицу продукции                 | Цена    | Сумма   | На вес      | %     |
| Норма                                      | грн/ед        | грн/т                       | выпуск  | грн     | грн/ед      | грн/ед | грн/т                                | выпуск  | грн     | %           |       |
| Затраты на сырьё                           |               |                             |         |         |             |        |                                      |         |         |             |       |
| 1  | Нефтяной кокс | 1,12                        | 1100,00 | 1235,96 | 48180000,00 | 72,95  | 1,12                                 | 1100,00 | 1235,96 | 48180000,00 | 76,59 |
| Расходы на топливно-энергетические ресурсы |               |                             |         |         |             |        |                                      |         |         |             |       |

Рис. 2 – Таблица итогов расчёта экономической эффективности производства

11. ТЕХНИКО-ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ЭФФЕКТИВНОСТЬ  
(Расчёты)

Расчёт технико-экономических показателей работы  
типового прокаточного отделения

Исследование маркетинга свидетельствуют о потребности промышленности в производстве электродов и связанное с этим прокатка исходного сырья.

Базой для расчета основных показателей, характеризующих эффективность производства, является себестоимость продукции. Для расчета себестоимости продукции используются методические указания утвержденные Министерством экономики и законодательными актами Украины.

11.1.1 Расчёт технико-экономических показателей типового прокаточного отделения

Себестоимость продукции включает материальные, энергетические и трудовые ресурсы. Затраты на сырье и материалы рассчитаны по нормам материального баланса приведенного в технической части работы и ценам по состоянию на 2007 г для Приднепровья и г. Запорожье.

В таблице 11.1 приведен расчет затрат сырья на единицу выпускаемой продукции, а также для всего объема производства.

Таблица 11.1 Расчет стоимости сырья

| Наименование  | Единицы измерения | Норма расхода на ед. т/т | Цена грн | Стоимость на 1 т, грн | Затраты на весь выпуск, грн |
|---------------|-------------------|--------------------------|----------|-----------------------|-----------------------------|
| Нефтяной кокс | т                 | 1,12                     | 1100,00  | 1235,96               | 20393258,43                 |

Рис. 3 – Собственно расчёты экономической эффективности производства

Ввод исходных данных для расчёта экономической эффективности имеет три уровня. Первый уровень представляет собой исходные данные, полученные из технологических расчётов. Эти данные благодаря особенности электронных таблиц легко «подключаются» к исходным данным программы определения экономической эффективности: для этого достаточно навести курсор на нужную ячейку в таблице исходных данных экономической части, нажать клавишу «=», навести курсор на соответствующую ячейку таблицы выходных данных технологической программы и нажать клавишу «Enter». После этого выходные данные технологического расчёта «сцепляются» с исходными данными расчёта экономической эффективности и автоматически обновляются после каждого изменения условий работы изучаемого подразделения. Эти данные включают в себя информацию по объёму производимой продукции, потребности в топливно-энергетических ресурсах (электроэнергия, отопительный газ, оборотная вода и т.п.). Они защищены от постороннего вмешательства, помещены в окрашенные ячейки таблицы исходных данных экономической программы и выделены красным цветом (рисунок 1).

Второй уровень исходных данных представляют собой величины, которые могут меняться с течением времени. К ним относятся цены на исходное сырье, топливно-энергетические ресурсы, нормативы отчислений и т.п. Исходные данные этого уровня помещены в неокрашенных ячейках, которые не защищены от постороннего вмешательства и могут меняться по мере не-

обходимости. Следует отметить, что исходные данные второго уровня позволяют проследить, как изменится себестоимость продукции и основные показатели производственно-экономической деятельности предприятия при изменении тех или иных нормативов отчислений.

Исходные данные третьего уровня размещены в расчётной части программы и касаются некоторых специфических данных, которые выбираются индивидуально. К ним относятся численный состав и должностные оклады обслуживающего персонала, перечень технологического оборудования, данные по потреблению электрической энергии и т.п. (рисунок 4). Таблицы, куда заносятся исходные данные третьего уровня, имеют функциональную связь между отдельными ячейками. При вводе в них исходных данных результаты расчёта автоматически появляются в итоговых ячейках, защищенных от постороннего вмешательства. Количество строк в этих таблицах взято «с запасом» для того, чтобы данную программу можно было использовать для различных технологических подразделений. «Лишние» строки таблиц при работе конкретного подразделения обнуляются и скрываются. Отображаться они будут по мере необходимости.

| Стоимость сырья, материалов и энергоснабжателей |   |            |                                    |         |
|---|---|------------|------------------------------------|---------|
| 1   | Нефтяной кокс                                       |            | грн/т                              | 1100,00 |
| 2   | Природный газ                                       |            | грн/м <sup>1000м<sup>3</sup></sup> | 1387,50 |
| 3   | Техническая вода                                    |            | грн/м <sup>3</sup>                 | 0,26    |
| 4   | Умягченная вода для пара                            |            | грн/м <sup>3</sup>                 | 1,30    |
| 5   | Электронергия                                       |            | грн/кВтч                           | 0,27    |
| 6   | Технологический пар                                 |            | грн/Гкал                           | 61,68   |
| Экономические показатели работы                 |   |            |                                    |         |
| 1   | Начисления на ФЭП                                   | $\epsilon$ | %                                  | 37,50   |
| Продолжение таблицы 11.1.1                      |   |            |                                    |         |
| 1   | 2   | 3          | 4                                  | 5       |
| 2   | Удельные капиталовложения на единицу продукции      | $\nu$      | грн/т                              | 550,00  |
| 3   | Средневзвешенная величина амортизации               | $\alpha$   | %                                  | 10,00   |
| 4   | Норма отчисления на текущий ремонт                  | $\alpha_1$ | %                                  | 7,00    |
| 5   | Норма отчисления на ремонт расходов                 | $\alpha_2$ | %                                  | 1,00    |
| 6   | Норма отчисления на общезаводские расходы           | $\alpha_3$ | %                                  | 2,00    |
| 7   | Норма отчисления на внепроизводственные расходы     | $\alpha_4$ | %                                  | 0,50    |
| 8   | Норма прибыли                                       | $\alpha_5$ | %                                  | 25,00   |
| 9   | Норматив отчисления налога на добавленную стоимость | $\alpha_6$ | %                                  | 20,00   |
| 10  | Ставка налога на прибыль                            | $\beta$    | %                                  | 30,00   |
| 11  | Другие платежи на прибыль                           | $\gamma$   | %                                  | 10,00   |

Рис. 4 – Ввод исходных данных второго уровня

Расчётная часть защищена от несанкционированного доступа в программу кроме тех ячеек, в которые вводятся данные третьего уровня.

Итоги расчётов в виде таблицы приводится на той же электронной странице (рисунок 2). В этой таблице наглядно видно, какой фактор оказал

## СУЧАСНІ ПЕДАГОГІЧНІ ТЕХНОЛОГІЇ

наибольшее влияние на формирование себестоимости и цены продукции и на этом основании можно наметить пути их снижения. При использовании нескольких технологических вариантов можно сделать вывод о целесообразности использования того или иного варианта.

| № п/п | Наименование оборудования | Количество      |                      | Мощность | Параметры нагрузки |      | Расход электроэнергии |         |
|-------|---------------------------|-----------------|----------------------|----------|--------------------|------|-----------------------|---------|
|       |                           | Единиц в работе | Фонд времени в сутки |          | К                  | Р    | за сутки              | за год  |
|       |                           |                 |                      |          |                    |      |                       |         |
| 1     | 2                         | 3               | 4                    | 5        | 6                  | 7    | 8                     | 9       |
| 1     | Насос водяной             | 2               | 24                   | 0,75     | 0,62               | 0,47 | 22                    | 8147    |
| 2     | Дымосос                   | 4               | 24                   | 5        | 0,72               | 3,6  | 346                   | 126144  |
| 3     | Транспортер               | 2               | 18                   | 10       | 0,48               | 4,8  | 173                   | 63072   |
| 4     | Вентилятор                | 2               | 24                   | 1        | 0,51               | 0,51 | 24                    | 8935    |
| 5     | Вытяжная вентиляция       | 1               | 12                   | 5        | 0,54               | 2,7  | 32                    | 11826   |
| 6     | Привод барабана           | 4               | 24                   | 158      | 0,72               | 114  | 10929                 | 3989024 |
| 7     | Вентилятор градирни       | 1               | 0                    | 0        | 0,6                | 0    | 0                     | 0       |
| Всего |                           |                 |                      |          |                    |      | 598                   | 4207148 |

Рисунок 5 – Ввод исходных данных третьего уровня

При работе над этим разделом программы использовались последние методические рекомендации, разработанные ведущими научно-исследовательскими и проектными организациями Украины, а так же опыт применения расчёта отдельных технологических параметров на ряде заводов Украины [3-8].

При разработке программы особое внимание уделялось её сервисности и удобству пользования. Так, например, программа отслеживает ввод исходных данных и, если они выходят за технические и технологически обоснованные рамки (особенно это касается ввода исходных данных технологической части), то на полях электронной страницы появляются замечания об ошибке [1,2].

Для того, чтобы избежать проведения заведомо абсурдных расчётов (т.е. тех экономических расчётов, технологические исходные данные для которых не являются с технической точки зрения корректными), на полях ввода исходных данных как технологической (рисунок 6а), так и экономической (рисунок 6б) части появляется предупреждение. В случае необходимости, все

дальнейшие расчёты могут быть заблокированы. Таким образом, разработанная программа рассчитана на её использование неквалифицированным пользователем, что даст возможность высвободить высококвалифицированных специалистов для проведения более важных работ. Использование этой программы имеет еще один важный аспект. Она позволяет объединить усилия и знания специалистов смежных специальностей, повысив, при этом, эффективность их совместной деятельности. (Это одна из проблем, с которой сталкиваются выпускники, придя на предприятия). Подтверждением этого стало сквозное дипломное проектирование, т.е. содружество студентов двух кафедр НТУ «ХПИ». Студенты кафедры технологии топлива и углеродистых материалов, как будущие технологи, предложили и обосновали альтернативные технологии производства графитных электродов, а студентка кафедры менеджмента факультета «Бизнес и финансы», как экономист, используя программу, обосновала выбор экономически оптимальной и эффективной технологии.

**1.2 Вращающаяся барабанная печь**

Исходные данные

Таблица 1.2.1 Исходные данные для расчёта  
Внимание! Заполнять следует только неокрашенные ячейки!  
Данные, обозначенные красным цветом, заполняются автоматически

| № п/п | Параметр  | Обозначение | Размерность         | Численное значение |
|-------|---|-------------|---------------------|--------------------|
| 1     | Материал, подвергаемый прокалике:<br>(1 - антрацит; 2 - литейный кокс; 3 - нефтяной кокс)       |             |                     | 1                  |
| 2     | Время прокалики   | $t$         | мин                 | 30,0               |
| 3     | Производительность установки  | $Q$         | кг/ч                | 20000,0            |
| 4     | Длина барабана  | $L_n$       | м                   | 35,0               |
| 5     | Степень заполнения барабана   | $\alpha_n$  | %                   | 6,0                |
| 6     | Толщина футеровки барабана  | $\delta$    | мм                  | 250                |
| 7     | Количество работающих установок   | $N$         | шт                  | 2                  |
| 8     | Характеристики антрацита<br>(1 - дать рекомендацию; 2 - обходиться без подсказки)               |             |                     |                    |
| 9     | Насынная масса антрацита  | $\rho_k$    | кг / м <sup>3</sup> | 20                 |
| 10    | Угар антрацита  | $U$         | %                   | 10,0               |
| 11    | Выход летучих антрацита   | $Y$         | %                   | 5,5                |
| 12    | Влажность антрацита   | $W$         | %                   | 2,0                |
| 13    | Зольность антрацита   | $A_{cl}^a$  | %                   | 5,2                |
| 14    | Характеристики прокаленного материала   |             |                     |                    |
| 15    | - зольность   |             | %                   | 7,1                |
| 16    | - выход летучих   |             | %                   | 1,1                |
| 17    | Газ, используемый для обогрева:<br>(1 - природный; 2 - коксовый; 3 - генераторный)              |             |                     | 2                  |
| 18    | Состав коксового газа:<br>(1 - дать рекомендацию по составу газа; 2 - обходиться без подсказки) |             |                     |                    |
| 19    | - метан   | $CH_4$      | % объёмные          | 23,5               |
| 20    | - этан  | $C_2H_6$    | % объёмные          | 0,0                |
| 21    | - пропан  | $C_3H_8$    | % объёмные          | 0,0                |
| 22    | - бутан   | $C_4H_{10}$ | % объёмные          | 0,0                |
| 23    | - пентан  | $C_5H_{12}$ | % объёмные          | 0,0                |

Ошибки ввода исходной информации  
Ошибка в определении насынной массы прокаливаемого вещества

#ДЕЛ/0!

Насынная масса прокаливаемого вещества неправдоподобно мала!

а)



11.1 ТЕХНИКО-ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ЭФФЕКТИВНОСТЬ  
(Исходные данные)

Таблица 11.1.1 Исходные данные для расчёта экономической эффективности производства  
Внимание!!! Заполнять следует только неокрашенные ячейки!

| № п/п  | Параметр   | Обозначение | Размерность                 | Численное значение |
|--|--|-------------|-----------------------------|--------------------|
| 1  | 2  | 3           | 4                           | 5                  |
| <b>Технологические исходные данные</b>               |  |             |                             |                    |
| 1  | Количество перерабатываемого сырья               | $Q$         | кг/ч                        | 20000,00           |
| 2  | Количество произведенной продукции               | $Q_c$       | кг/ч                        | 16500,00           |
| 3  | Годовой объем производства                       | $Q_c^g$     | т/год                       | 144540,00          |
| 4  | Количество произведенной продукции на 1 печи     |             | кг/ч                        | #ДЕЛ/0!            |
| 5  | Количество газа, подаваемого на обогрев          | $G_g$       | м <sup>3</sup> /ч           | #ДЕЛ/0!            |
| 6  | Количество воды, подаваемой на охлаждение        | $G_{w,о}$   | м <sup>3</sup> /ч           | 1067,94            |
| 7  | Количество воды, подаваемой на производство пара | $G_{w,р}$   | м <sup>3</sup> /ч           | 6,55               |
| 8  | Тепло выработанного пара                         |             |                             | 18,04              |
| 9  | Число работающих установок                       | $N$         |                             | 2                  |
| <b>Стоимость сырья, материалов и энергоносителей</b> |  |             |                             |                    |
| 1  | Антрацит   |             | грн/т                       | 850,00             |
| 2  | Коксовый газ                                     |             | грн. за 1000 м <sup>3</sup> | 100,63             |
| 3  | Техническая вода                                 |             | грн / м <sup>3</sup>        | 0,26               |
| 4  | Умягченная вода для пара                         |             |                             | 1,30               |

Ошибки ввода исходной информации  
Ошибка в определении насыпной массы прокаливаемого вещества

б)

Рис. 6 – Вывод сообщения об ошибке ввода исходной информации

Таким образом, совместными усилиями специалистов двух кафедр удалось решить несколько практических задач дипломного проектирования:

- 1) Разработать компьютерную программу автоматизированного определения экономической эффективности решения различных технологических проблем;
- 2) Разработать систему трехуровневого ввода исходных данных, что, в свою очередь, позволило сделать систему оценки экономической эффективности технологических разработок достаточно гибкой, позволяющей применять её на разных производствах, по крайней мере, на углеграфитовых предприятиях;
- 3) Обеспечить совместную творческую работу специалистов нескольких разнопрофильных специальностей, что вполне соответствует их работе на реальных предприятиях.

**Выводы:** В результате проведенного эксперимента удалось разработать автоматизированную систему расчёта отдельных участков углеграфитового производства с одновременным определением их экономической эффективности. Данная система позволяет:

1. Автоматически сравнивать экономическую эффективность решения различных технологических решений;
2. Используя систему трехуровневого ввода исходных данных сделать систему оценки экономической эффективности технологических разработок достаточно гибкой, позволяющей применять её на разных участках углеграфитовых предприятиях.
3. Благодаря использованию контроля за корректностью вводимых данных, возможно использовать для проведения расчёта экономической эффектив-

ности низкоквалифицированных специалистов (или специалистов другого профиля, например, технологов вместо экономистов), высвободив высококлассных экономистов для более важных работ.

Кроме того, разработка такой системы позволило скоординировать совместную творческую работу специалистов нескольких разнопрофильных специальностей, что вполне соответствует их будущей работе на реальных предприятиях.

**Список литературы:** 1. Журавский А.А., Слободской С.А., Сенкевич И.В. и др. Новые технологии в процессе образования: дипломное и курсовое проектирование. Энергосбережение, энергетика, энергоаудит, 2008, № 6. С.45-51. 2. Журавский А.А., Слободской С.А., Сенкевич И.В. и др. Компьютерные технологии при выполнении дипломных работ по расчёту экономической эффективности технологических процессов. Энергосбережение, энергетика, энергоаудит, 2009, № 2, с.65-73. 3. Журавский А.А., Федорова С.В., Рафальский П.Н., Михайлусь А.А. Автоматизированная система прогнозирования расхода электрической энергии. Энергосбережение, энергетика, энергоаудит, 2009, № 5, с.65-78. 4. Методика определения расхода сырья и основных материалов на коксохимических предприятиях Украины, УХИН, 2004 г. 5. Характеристика печного фонда и мощностей основных цехов коксохимического производства Украины. Справочник. Государственный институт по проектированию предприятий коксохимической промышленности «ГИПРОКОКС», Харьков, 2004. 6. Зведена методика утворення коксового газу та витрати його на коксохімічних підприємствах України. УХШН – ДПРОКОКС – Коксохімічна станція, Харків, 2001 р. 7. Крышень И.Г., Мальцев А.Н., Журавский А.А. и др. Разработка нормативов и прогнозирование расхода тепла на обогрев коксовых печей. Углекимический журнал, 2006, № 3-4, с. 29-35. 8. Журавский А.А., Торяник Э.И., Беликов Д.В. и др. Автоматизированная система прогноза выхода основных продуктов коксования и расчёта норм расхода сырья и материалов. Углекимический журнал, 2009, № 1-2, с. 47-54.

А.А. Журавский, С.А. Слободской, И.В. Сенкевич,  
Н.П. Горбунов, И.И. Зеленская, И.В. Морквян

### **СКВОЗНОЕ ДИПЛОМНОЕ ПРОЕКТИРОВАНИЕ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ КОМПЬЮТЕРНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ**

В статье рассматриваются особенности дипломного проектирования с использованием компьютерных технологий; приведен практический опыт разработки информационных программ с учетом всех требований компьютерного программирования.

А.А. Журавський, С.А. Слобідський, І.В. Сенкевич,  
Н.П. Горбанов, І.І. Зеленська, І.В. Морквян

### **КРИЗНЕ ДИПЛОМНЕ ПРОЕКТУВАННЯ З ВИКОРИСТАННЯМ КОМП'ЮТЕРНИХ ТЕХНОЛОГІЙ**

У статті розглядаються особливості дипломного проектування з використанням комп'ютерних технологій; приведений практичний досвід розробітки інформаційних програм з врахуванням всіх вимог комп'ютерного програмування.

A.A. Zhuravskiy, S.A. Suburb, I.V. Senkevich,  
N.P. Hunchbacks, I.I. Zelenskaya, I.V. Morkvyan

### **THROUGH DIPLOMA PLANNING WITH THE USE OF COMPUTER TECHNOLOGIES**

In the article the features of the diploma planning are examined with the use of computer technologies; practical experience of once-work of informative program is resulted taking into account all requirements of the computer programming.

*Стаття надійшла до редакції 23.03.2010*

УДК 377.1:004 (07), ББК 74.5+32.973.202 p 20

*С.С. Кізім  
м. Вінниця, Україна*

### **ОСНОВНІ НАПРЯМИ ТА МЕТОДИЧНІ ПРИЙОМИ ЗАСТОСУВАННЯ МУЛЬТИМЕДІЙНИХ ЗАСОБІВ НАВЧАННЯ ПРИ ПІДГОТОВЦІ ФАХІВЦІВ ЕЛЕКТРОРАДІОТЕХНІЧНОГО ПРОФІЛЮ**

**Ключові слова:** засоби мультимедіа, інформаційно-комунікаційні технології, мультимедіа, професійна підготовка.

**Постановка проблеми.** Стрімкий розвиток техніки та активне використання в інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) призвели до істотних змін у системі професійної підготовки майбутніх робітників. Використання засобів ІКТ у професійній освіті є досить актуальним. Кожен учень професійно-технічних навчальних закладів (ПТНЗ) прагне адаптуватись до

вимог часу, бути конкурентоспроможним на ринку праці, відрізнитись професійною компетентністю, досконало володіти комп'ютерною технікою та інформаційними технологіями, мати високий рівень інтелекту, знань та вмінь, творчих здібностей, бути професійно обізнаним. Перед системою професійно-технічної освіти (ПТО) в умовах інформатизації суспільства особливо гостро постає питання професійної підготовки компетентних у галузі ІКТ працівників, адже рівень кваліфікації сучасного робітника має відповідати розвитку новітніх технологій виробництва та інформатизації суспільства. Актуальність цього питання вимагає детального розгляду всіх аспектів навчального процесу з використанням засобів ІКТ, зокрема засобів мультимедіа.

**Аналіз попередніх досліджень.** У сучасних педагогічних дослідженнях В. Ю. Биков, Р. С. Гуревич, М. Ю. Кадемія, Р. М. Собко зазначають, що застосування засобів мультимедіа у сфері професійної освіти дозволяє якісно змінити зміст, методи та організаційні форми навчання, що, в свою чергу, створює передумови для максимальної інтенсифікації та індивідуалізації процесу навчання.

**Метою статті є** висвітлення основних напрямів та методичних прийомів застосування засобів мультимедіа в професійній підготовці робітників електрорадіотехнічного профілю.

**Виклад основного матеріалу.** Проникнення інформаційних технологій у сферу освіти дозволяє педагогам якісно змінити зміст, методи та організаційні форми навчання, створює передумови для кардинального оновлення як змістово-цільових, так і технологічних сторін навчання, що відображається у суттєвому збагаченні системи дидактичних прийомів, засобів навчання і на цій основі – у формуванні нетрадиційних педагогічних технологій, заснованих на використанні комп'ютерів. Використання ІКТ на заняттях з кожної дисципліни дозволяє підвищити інформаційну насиченість навчального матеріалу, забезпечує наочне представлення інформації, розширює можливості для самостійної пізнавальної діяльності учнів і активізують їхнє мислення; дозволяє досягнути інтегрального результату педагогічної діяльності викладача [5, с.31-34]. Використання ІКТ у ПТО насамперед пов'язане з комп'ютеризацією навчального процесу, і це дозволяє забезпечити включення молоді людини до процесу міркування, що моделюється за допомогою комп'ютера, завдяки чому процес засвоєння здійснюється в умовах опосередкованого комп'ютером спілкування. Опосередковане комп'ютером спілкування забезпечує великі можливості щодо стимулювання творчого мислення учнів, надає можливість викладачу використовувати кількість творчих завдань під час навчального процесу.

У застосуванні ІКТ виокремлюють найважливіші чинники організації пізнавальної діяльності учнів, які орієнтовані на розвиток самостійності, ін-

формаційної культури, відповідальності, критичного мислення, здатності до прийняття рішень, забезпечення успішності в діяльності, емоційну комфортність.

Якщо раніше комп'ютер впроваджувався в навчальний процес лише як засіб, за допомогою якого ілюструвався, унаочнювався навчальний матеріал, то нині найчастіше комп'ютер переходить у ранг інструмента пізнання, інструмента побудови знань.

Нині засоби мультимедіа та гіпермедіа, електронні посібники та підручники, навчальні програми, автоматизовані навчальні курси, інтелектуальні навчальні системи – все це інструменти, створені для підвищення якості навчання, для стимулювання та організації розумової діяльності учнів, для розвитку критичного, емпіричного та евристичного мислення, а тому можуть бути використаними для підвищення загальнокультурного, інтелектуального та творчого потенціалу майбутніх кваліфікованих робітників, зокрема електрорадіотехнічних професій.

Складність поєднання професійної освіти фахівців з конкретної спеціальності з одночасною орієнтацією їх підготовки на інформаційні технології полягає, насамперед, у тому, що існує розходженість рівнів застосування ІКТ у різних навчальних закладах, що беруть участь у підготовці фахівців, а також відсутність конкретних рекомендацій застосування інформаційних технологій.

Перша з проблем у нашій практиці вирішується за рахунок проникнення інформаційних технологій у загальноосвітні дисципліни. Наприклад, деякі розділи технічного креслення, фізики і математики впроваджуються у навчальний процес з використанням інформаційних технологій. Друга проблема вирішується за рахунок поєднання програмних засобів універсального застосування (Electronics Workbench, LabView, Microsoft Excel, Microsoft Word, Corel Draw, MathCad, MatLab) та оригінальних розробок. До останніх відносяться всі різновиди програмних продуктів, що забезпечують методичну підтримку навчального процесу: електронні підручники, навчально-тестувальні системи, програми для моделювання, віртуальні лабораторії, засоби для проведення обчислювальних експериментів.

Заняття з електро- та радіотехнічних дисциплін відрізняються складністю устаткування, що використовується. І тому мультимедійні навчальні програми актуальні, насамперед, завдяки можливості спостереження (зокрема анімації) таких електротехнічних процесів і явищ, які або неможливо здійснити в аудиторії, або неможливо спостерігати і важко уявити, зрозуміти. Розвиток абстрактного, логічного мислення учнів з образним мисленням відбувається за допомогою образів. А учні з теоретичним типом мислення нерідко відрізняються формалізованими знаннями. Для них мультимедійні про-

грами з відеосюжетами, можливістю управління процесами, рухомими графіками, схемами є додатковим засобом розвитку образного мислення. Обидва види мислення однаково важливі для вивчення електро- та радіотехнічних дисциплін, оскільки, за твердженням сучасних психологів, фізичне мислення є синтетичним, інтегрованим як наочно-образним, так і абстрактно-теоретичним.

Виокремимо такі основні напрями навчально-пізнавальної діяльності учня під час роботи з мультимедійними засобами навчання:

- послідовне або вибіркоче опрацювання теоретичного матеріалу;
- закріплення навчального матеріалу, що вивчається традиційними методами;
- опанування змісту електро- та радіотехнічних явищ та процесів за допомогою імітаційного комп'ютерного моделювання;
- закріплення вивченого матеріалу за допомогою спеціально розробленої тестової системи;
- ознайомлення з технологією розв'язування практичних задач з основних розділів та тем курсу;
- перевірка вмінь та навичок розв'язування задач;
- виконання віртуальних лабораторних робіт;
- підготовка до виконання лабораторних робіт у лабораторії;
- одержання довідкової інформації (робота з бібліотекою та мережею Інтернет).

Як переконає власний педагогічний досвід, основні напрями діяльності викладача з використання мультимедійних засобів навчання можна класифікувати таким чином:

- організація групової та індивідуальної роботи учнів з використанням засобів мультимедіа;
- використання окремих ілюстративних матеріалів, відеофрагментів та моделей під час традиційних уроків шляхом їх проектування на інтерактивну дошку, монітор комп'ютера, тощо;
- створення оригінального мультимедійного уроку з використанням конструктора уроків;
- організація самоперевірки та перевірки рівня засвоєння навчального матеріалу засобами контролюючих програм
- навчання розв'язуванню задач та перевірка сформованості відповідних практичних вмінь та навичок тощо.

Упродовж педагогічного дослідження нами розроблено та апробовано електронний навчально-методичний комплекс (ЕНМК) для дисципліни «Електротехніка з основами промислової електроніки». ЕНМК забезпечують ефективну та якісну підтримку різноманітних форм загальноосвітньої та профе-

сійної підготовки висококваліфікованих фахівців електрорадіотехнічних професій. ЕНМК має максимально полегшити розуміння та запам'ятовування найбільш істотних понять, тверджень і прикладів, залучаючи до процесу навчання інші можливості людського мозку, зокрема, слухову та емоційну пам'ять.

Під час створення та використання ЕНМК ми намагались дотримуватись умов, розроблених у психологічній та дидактичній літературі, які полегшують учням процес сприймання навчального матеріалу. Зокрема було враховано, що сприймання об'єктів значно полегшується, якщо вони розташовані в певній системі й послідовності, а саме:

1. Відбір навчального матеріалу.
2. Структурування навчального матеріалу.
3. Формування ієрархії цілей у когнітивній сфері.
4. Розробка методів і засобів діагностики знань і вмінь.
5. Розробка моделі управління навчально-пізнавальною діяльністю тощо.

Для найбільш ефективного виконання цих завдань під час створення ЕНМК ми керувалися принципами, які висвітлені в працях науковців: принципи квантування, повноти, наочності, розгалуження, регулювання, адаптивності, комп'ютерної підтримки, структурності [2, с.18].

ЕНМК базується на гіпертекстовій основі, містить методичну інформацію, матеріали для *проведення практичних занять*, які вимагають від учнів здійснення рутинної праці під час проведення розрахунків; матеріали для *вивчення теоретичного матеріалу* для більш наглядного представлення теоретичного матеріалу та інформацію для проведення *лабораторних робіт* з метою доведення значення теоретичного матеріалу у практичній діяльності майбутніх фахівців електрорадіотехнічних професій. Навчальний матеріал ЕНМК включає в себе тексти, аудіо-, відео та анімаційні елементи, тобто ЕНМК виступає засобом мультимедіа.

Як переконає аналіз досвіду використання засобів мультимедіа, вони дозволяють організувати такі види уроків:

1. *Традиційний урок вивчення нового матеріалу з використанням засобів мультимедіа.*

2. *Урок вивчення нового матеріалу в середовищі ЕНМК.* Теоретичний матеріал доповнений ілюстраціями, схемами, відеофрагментами та моделями фізичних явищ і процесів.

3. *Урок розв'язування задач.* До основних тем додаються приклади та методичні вказівки щодо розв'язування електротехнічних задач. Учням пропонуються для самостійного розв'язування різнорівневі задачі. Передбачається можливість введення учнем відповіді та її перевірка.

4. *Комп'ютерна лабораторна робота.* Може передувати реальній лабораторній роботі, що буде виконуватися в лабораторії з метою підготовки до виконання роботи. Може виконуватися після проведення реальної лабораторної роботи з метою узагальнення одержаних результатів та розширення кола досліджуваних задач. Віртуальні лабораторні роботи стануть у нагоді за умови відсутності відповідного обладнання в лабораторії для виконання фронтальних лабораторних робіт.

Коротко зупинимося на методичних особливостях використання можливостей засобів мультимедіа.

1. *Заняття з вивчення нового матеріалу.* Організовуючи урок вивчення нового матеріалу, викладач з допомогою засобів мультимедіа може значно розширити можливості традиційного уроку, використовуючи значну кількість ілюстрацій, комп'ютерних моделей електротехнічних явищ та процесів, які забезпечують можливість одержання наочних динамічних демонстрацій різноманітних електротехнічних явищ та експериментів, відтворення їх важливих деталей, що часто неможливо зробити в умовах організації навчального процесу за традиційних умов

Комп'ютерні моделі забезпечують візуалізацію електротехнічних процесів, віртуальне зображення, при потребі спрощену і тому більш зрозумілу модель явища, її математичний опис. За цих умов викладач одержує можливість поетапно включати до розгляду додаткові фактори, поступово удосконалюючи модель та наближаючи її до реального явища або процесу.

2. Проаналізуємо алгоритм проведення *заняття з вироблення практичних умінь та навичок розв'язувати задачі з використанням ЕНМК з електротехніки.* До складу розробленого нами ЕНМК входить спеціальний комп'ютерний тренажер із розв'язування задач. Він передбачає можливість ілюстрації (прикладів) розв'язування найбільш типових електротехнічних і радіотехнічних задач з даного розділу або модулю, а також комп'ютерної перевірки правильності самостійно розв'язаних учнями задач. Кожний блок "Розв'язування задач" розпочинається з кількох (два, три) прикладів розв'язування задач (повна умова, скорочена умова, переведення одиниць у систему СІ, одержання формул, підстановка фізичних величин та перевірка розмірностей, відповідь). Потім учням пропонується самостійно розв'язати задачі, структуровані за рівнями складності (початковий, середній, достатній), по три задачі на кожний рівень. Коли учень самостійно розв'язав задачу, він може ввести у спеціальне вікно одержану відповідь. Якщо відповідь правильна, система заохочує учня. Якщо введена відповідь неправильна, учню пропонується спробувати ще. Якщо і після цього учень одержує неправильну відповідь, система поступово виводить на екран основні етапи розв'язання задачі, обчислення та відповідь.



3. *Заняття – комп'ютерна лабораторна робота.* ЕНМК містить певну кількість віртуальних лабораторних робіт. Комп'ютерні лабораторні роботи можуть виконуватися з метою підготовки до виконання реальної лабораторної роботи в лабораторії, або після її виконання з метою закріплення одержаних умінь і навичок та розширення можливостей експерименту.

Кожна комп'ютерна лабораторна робота крім короткого опису з основними завданнями, містить контрольні запитання, на які пропонується відповісти учневі після виконання роботи. Контрольні запитання реалізовані у вигляді тестів з одиничним або множинним вибором варіантів правильної відповіді.

Таким чином, методичні прийоми вивчення нового матеріалу з використанням засобів мультимедіа можна розділити на дві групи.

1. Під час вивчення текстового матеріалу діяльність учнів може полягати:

- у знаходженні відповідей на поставлені викладачем запитання;
- у дуже короткому конспектуванні;
- у заповненні заздалегідь підготовлених таблиць;
- у створенні єдиної логічної структури, схеми матеріалу, що вивчається.

2. Під час вивчення процесів, явищ, фундаментальних експериментів учням можуть бути поставлені наступні завдання:

- замалювати схему, зробити малюнок експериментальної установки;
- внести зміни до параметрів установки і записати результати;
- перетворити умови протікання технічних процесів і внести дані до таблиці;
- скласти, замалювати графік перебігу електротехнічного процесу та ін.

Зрозуміло, що розглянуті прийоми виходу на проблемні ситуації найбільш ефективні під час вивчення нового навчального матеріалу. Але з успіхом їх можна застосовувати і під час закріплення пройденого, вивченого матеріалу. Включення проблемних ситуацій надзвичайно активізує всіх учнів, їхню пам'ять, мову та мислення.

У нашій практиці широко практикуються виступи учнів з використанням мультимедіапроектора, а також заслуховування підсумків індивідуальної творчої роботи, виконаної за допомогою мультимедійних технологій.

**Висновок.** Отже, засоби мультимедіа можуть бути використані у поєднанні з традиційними педагогічними засобами з метою організації навчальних занять різних типів та форм. Багатофункціональні можливості засобів мультимедіа забезпечують високу індивідуалізацію навчання, а широке використання імітаційного моделювання дає можливість одержувати динамічні моделі явищ і процесів та візуалізувати процеси, які досить складно дослідити в реальному експерименті (мікро- та макро- явищ), відтворювати їх у режимі реального часу.

Зауважимо, що засоби мультимедіа не є підміною функцій викладача та заміною реального експерименту віртуальним. За умов комплексного використання засобів мультимедіа удосконалюється робота викладача з підготовки та проведення навчальних занять, розширюються можливості експерименту, поглиблюється розуміння фізичного змісту електричних та радіотехнічних явищ і процесів.

**Список літератури:** 1. *Биков В.Ю.* Моделі організаційних систем відкритої освіти : [монографія] / В. Ю. Биков. – К. : Атіка, 2009. – 684 с. 2. *Головань М.С.* Зміст дидактичних принципів в умовах навчання на основі нових інформаційних технологій / Головань М. С. // Педагогічні науки. Збірник наукових праць. – Суми: СДПУ ім. Макаренка, 2000. – С. 17 – 25. 3. *Гуревич Р.С.* Інформаційно-комунікаційні технології в навчальному процесі: посібник для педагогічних працівників; студентів педагогічних вищих навчальних закладів / Р. С. Гуревич, М. Ю. Кадемія. – Вінниця, ДОВ «Вінниця», 2002. – 116 с. 4. *Собко Р.М.* Дидактичні особливості інтегративного навчання комп'ютерних технологій у професійній підготовці електриків: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / Р. М. Собко – К., 2002. – 20 с. 5. *Коваленко В.* Науково-методичне забезпечення професійної підготовки фахівців з будівельної механізації / В. Коваленко // Професійно-технічна освіта. – 1999. – № 3. – С. 31-34.

С.С. Кізім

### **ОСНОВНІ НАПРЯМИ ТА МЕТОДИЧНІ ПРИЙОМИ ЗАСТОСУВАННЯ МУЛЬТИМЕДІЙНИХ ЗАСОБІВ НАВЧАННЯ ПРИ ПІДГОТОВЦІ ФАХІВЦІВ ЕЛЕКТРОРАДІОТЕХНІЧНОГО ПРОФІЛЮ**

Засоби мультимедіа можуть бути використані у поєднанні з традиційними педагогічними засобами з метою організації навчальних занять різних типів та форм. За умов комплексного використання засобів мультимедіа удосконалюється робота викладача з підготовки та проведення навчальних занять при вивченні дисциплін електрорадіотехнічних дисциплін.

С.С. Кизим

### **ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ И МЕТОДИЧЕСКИЕ ПРИЕМЫ ПРИМЕНЕНИЯ МУЛЬТИМЕДИЙНЫХ СРЕДСТВ ОБУЧЕНИЯ ПРИ ПОДГОТОВКЕ СПЕЦИАЛИСТОВ ЭЛЕКТРОРАДИОТЕХНИЧЕСКОГО ПРОФИЛЯ**

Средства мультимедиа могут быть использованы в сочетании с традиционными педагогическими средствами с целью организации учебных занятий разных типов и форм. При условиях комплексного использования средств мультимедиа совершенствуется работа преподавателя по подготовке и проведению учебных занятий при изучении дисциплин электротехнических дисциплин.

S.S. Kizim

**BASIC DIRECTIONS AND METHODOLOGICAL RECEPTIONS OF APPLICATION OF MULTIMEDIA FACILITIES OF TEACHING AT PREPARATION OF SPECIALISTS OF ELEKTORADIOTEKHNIЧЕСКОГО OF TYPE**

Facilities of multimedia can be used in combination with traditional pedagogical facilities with the purpose of organization of lessons of different types and forms. On conditions of the complex use of facilities of multimedia work of teacher is perfected on preparation and leadthrough of educational 'za-nyat' at the study of disciplines of radio electro-engineering disciplines

*Стаття надійшла до редакції 14.03.2010*

**УДК 378.172**

*В.М. Русскін, Г.М. Брославська,  
м. Харків, Україна*

**ВПРОВАДЖЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ПРИ ВИВЧЕННІ ДИСЦИПЛІН ФІЗИКО-МАТЕМАТИЧНОГО ЦИКЛУ В ПЕДАГОГІЧНОМУ ВУЗІ**

Facilities of multimedia can be used in combination with traditional pedagogical facilities with the purpose of organization of lessons of different types and forms. At the terms of the complex use of facilities of multimedia work of teacher is perfected on preparation and leadthrough of lessons at the study of disciplines of radio electro-engineering disciplines.

Сьогодні велика увага приділяється комп'ютеризації навчальних закладів, інформатизації навчально-виховного процесу, розробці індивідуальних завдань різних рівнів складності, створення електронних підручників, інтелектуальних комп'ютерних і дистанційних технологій навчання. І саме ство-

рення сучасних засобів навчання, що поєднують матеріал конкретної дисципліни з можливостями інформаційно-комп'ютерних технологій і є важливою передумовою досягнення цілей освіти.

Інформатизація сучасної вищої освіти, з одного боку, і поступове зменшення кількості годин, що відводяться на вивчення деяких навчальних дисциплін у вузах (зокрема математичного напрямку), з іншого, змушують шукати такі форми проведення традиційних навчальних занять (лекцій, лабораторних чи практичних робіт), які дозволили б в умовах зменшення часу навчання не тільки домогтися збереження рівня підготовки студентів, але навіть підвищити його.

Багато визначних науковців досліджують дану проблему, зокрема: використання засобів нових інформаційних технологій у навчально-виховному процесі (В.П. Безпалько, І.В. Водолазська, Р.С. Гуревич, Т.А. Ільїна, Е.С. Полат, І.О. Собко та ін.), реалізації дидактичних функцій комп'ютера (Н.В. Апатова, А.П. Єршов, Т.П. Гордієнко, І.М. Лагунов, Б.М. Ференчук та ін.), формування основ інформаційної культури (В.І. Гриценко, М.І. Жалдак, В.М. Монахов та ін.). У ряді досліджень справедливо вказується на необхідність здійснення на якісно більш високому рівні індивідуалізації навчання.

Багато викладачів здійснюють пояснення нового матеріалу традиційно, використовуючи у своїй практиці лекційний метод, орієнтуючись при цьому на рівень підготовки кожного студента. Вони вважають, що лекція - один з найважливіших видів навчальних занять, вона дозволяє педагогові викладати навчальний матеріал в узагальненій формі, адаптованій до рівня знань і професійної орієнтації студентів певного курсу відповідної спеціальності [2].

При проведенні лекції проявляється наукова ерудиція педагога, визначається його особиста позиція з окремих питань. Тому ті, хто говорить, що викладач не є головним й безпосереднім джерелом інформації, особливо під час лекції, дуже помиляються. Для того, щоб лекція була проведена на високому рівні, студенти одержали глибокі знання, необхідно на ній використовувати найпередовіше устаткування, а саме: комп'ютери, мультимедійну дошку Smart Board, сучасні технічні засоби навчання (діапроектор, епіпроектор) тощо. При цьому слід також враховувати те, що не кожна лекція може бути оснащена сучасним комп'ютерним устаткуванням, оскільки воно дуже дороге і не кожний навчальний заклад може собі дозволити його купити.

В цілому очевидно, що комп'ютеризація лекції не робить цей вид навчальних занять найбільш ефективним. Можна відмітити те, що традиційна форма проведення лекцій відповідає сучасному стану навчального процесу й не має потреби в значній комп'ютеризації.

Метою статті є показати переваги комп'ютерного забезпечення навчального процесу над традиційними формами проведення лабораторних робіт.

Комп'ютеризація навчального процесу повинна безумовно торкатись лабораторних занять, їх виконання при вивченні дисциплін фізико-математичного циклу, а саме: «Числові методи», «Комп'ютерне моделювання», «Сучасні інформаційні технології в освіті», «Фізика» та ін.

З метою підвищення ефективності професійної підготовки студентів Харківського гуманітарно-педагогічного інституту, майбутніх вчителів інформатики, нами був застосований комплекс комп'ютерних програм для застосування їх при проходженні лабораторного практикуму з вищеназваних дисциплін, який містить у собі взаємозв'язок «комп'ютера-викладача»:

- джерело навчальної інформації (електронний підручник, в якому багато графічних матеріалів, фото- та відео ілюстрацій);
- тренажер розвитку практичних навичок для професійної діяльності;
- засіб діагностики і контролю знань студентів (безпомилкова перевірка правильності ходу лабораторної роботи та висновків).

Ми вважаємо, що комп'ютеризація лабораторно-практичних робіт дозволить активізувати діяльність студентів, дасть можливість наочніше продемонструвати зв'язок теорії із практикою, підвищити рівень лабораторних експериментів, наблизивши їх до експериментально-дослідницьких методів досліджуваних наук, забезпечить зацікавленість молодих людей у сучасних формах роботи з інформацією, інтелектуалізацію навчальної діяльності [1].

Переваги комп'ютеризації лабораторних робіт очевидні. Це:

- відсутність підготовчої частини лабораторних робіт, що займає значну частину часу лабораторного заняття;
- швидкість виконання лабораторних робіт;
  - дешевизна устаткування в порівнянні із традиційними приладами, стендами;
  - можливість виконання більшої кількості робіт.

Ряд принципів, які були використані для навчання під час комп'ютерного лабораторного практикуму, тісно пов'язані з факторами, що впливають на швидкість засвоєння і використання отриманих знань, вивчали низка педагогів і психологів (В. Леонтьєва, М. Щербина, Д. Чернилевський та ін..)

Говорячи про лабораторні роботи, насамперед слід зазначити, що традиційна форма їх проведення опирається на наявність у навчальному закладі та підготовку для виконання роботи певної кількості приладів, або повинні бути наявні стенди чи навчальні лабораторні комплекси з допомогою яких моделюються досліди. Навчальний лабораторний комплекс - це пристрій, призначений для проведення експериментів в звичайному або частково автоматизованому режимах.

Якщо розглянути будову сучасних лабораторних стендів, то це найчастіше закриті ящики, в яких всередині відбуваються всі досліджувані процеси, назовні виводяться на екрані монітора чи осцилографа кінцеві результати. Таким чином, протікання зазначених експериментальних процесів залишається схованим від зору студента. Це є серйозним недоліком, тому що на старших курсах студентам пропонується самим створювати, а потім збирати найпростіші лабораторні стенди-схеми при вивченні фізики. Якщо ж така схема створюється студентом на комп'ютері, він одразу ж випробовує її дію у своїй дослідницькій діяльності.

Ще одним недоліком у традиційному виконанні лабораторних робіт є обмеження кількості студентів, що мають можливість одночасно виконувати її. При роботі зі стендом, протягом одного заняття, тільки два чоловіки можуть виконати одну роботу.

Для виконання лабораторної роботи всією групою необхідна велика кількість приладів, стендів, які потребують великої кількості коштів для їх покупки, багато місця для їх збереження. Щоб було зрозуміло вищесказане, наведемо приклади. Сьогодні вартість одного лабораторного стенда перебуває в межах від 55 до 850 тис. гривень. З огляду на їхню дорожнечу, переважна більшість вузів не здатна забезпечити свої лабораторії необхідною кількістю таких пристроїв. Навіть якщо вуз у стані купити такі навчальні лабораторні комплекси (яким у випадку їхнього використання потрібно не один і не два), це не є доцільним. До того ж досвід показує, що кількість лабораторних робіт, які проводяться на стендах, обмежена.

У той же час за ці гроші можна купити достатню кількість персональних комп'ютерів з відповідним програмним забезпеченням, на яких можливе виконання необмеженої кількості лабораторних робіт. При цьому кожен із студентів групи зможе виконати одну й ту ж саму лабораторну роботу одночасно на комп'ютері, за яким він сидить під час занять, з іншого боку - це заощадить велику кількість часу, тому що комп'ютер дозволяє кожному студентові в ході одного лабораторного заняття зробити в кілька разів більше експериментів (дослідів). Не слід забувати й того, що комп'ютер з погляду характеристики його як електроприладу набагато безпечніший, ніж інші лабораторні пристрої, чи стенди. Таким чином, комп'ютеризація лабораторних робіт, зокрема при викладанні фізико-математичних дисциплін, дозволяє вирішити важливі завдання навчального процесу, а саме дати можливість студентам експериментальним шляхом, самостійно переконатись у вірності того чи іншого твердження, чи явища. На основі всього вище сказаного можна зробити висновок: застосування комп'ютерів для виконання лабораторних робіт більш доцільне, ніж використання традиційних методів і засобів. Ми бачили, що:

- ✓ при виконанні лабораторних робіт з допомогою комп'ютера кожен студент був активним учасником навчального процесу. А в умовах традиційного виконання лабораторних робіт, у багатьох випадках, лише один студент виконував певний вид практичної роботи лабораторного завдання, а решта студентів були спочатку спостерігачами, а потім робили висновки на основі «чужих» показань.
- ✓ в кабінеті інформатики кожен студент, сидячи за комп'ютером, одержував індивідуальне завдання і під час виконання роботи чи дослідження керувався тільки своїми власними знаннями, самостійно робив висновки. При цьому вони виявляли зацікавленість, що дало їм швидше і глибше засвоїти навчальний матеріал.
- ✓ використання комп'ютерних імітаційних моделей та ситуацій (анімацій, фото- відеоматеріалу) наближало студентів до реальності, збільшувало ефективність набутих знань, умінь і навичок.
- ✓ студент за допомогою комп'ютерної програми, миттєво дізнавався про правильність його дій під час виконання лабораторної роботи, миттєво дізнавався про зміст помилки, міг одержати підказку щодо її виправлення.
- ✓ на комп'ютері можна задавати різну кількість варіантів вихідних даних, студент може вводити і свої дані, на основі яких одержить результат на який розрахована лабораторна робота. Це дає студенту усвідомити варіанти вирішення поставлених завдань, можливість переконатися у вірності теоретичних суджень на основі здійснення певних досліджень, підрахунків.

Підвищення ефективності навчального процесу спостерігається й у застосуванні комп'ютерів при проведенні практичних занять. По-перше, комп'ютери, придбані для проведення лабораторних робіт, можна використати й для виконання завдань практичного змісту на заняттях. По-друге, розв'язання завдань на комп'ютері дозволяє позбавити студента від рутинних розрахунків і досить значно заощаджує час. З методичної точки зору, виконання студентами завдань у спеціалізованих пакетах прикладних програм повинне заохочуватися, оскільки пакети спрощують важкі математичні розрахунки. Студенти, що використовують математичні пакети (наприклад Gran, DG, Maple, Mathcad, Matlab, Mathematica), в 2-4 рази швидше справляються з учбово-практичними завданнями. Перевагою прикладного програмного забезпечення є супровід його великою кількістю демонстраційного матеріалу. Користувачі можуть обмінюватися результатами своїх робіт, обговорювати виникаючі проблеми, тобто обмінюватись між собою інформацією, що сприяє їх розвитку як науковців, співрозмовників, особистостей, які на все мають свою думку. Набуті під час розв'язування завдань знання та практичні навички слугу-

ватимуть достатньо міцним підґрунтям для успішного розв'язування конкретних прикладних задач, зокрема з математики, фізики, інформатики тощо.

Таким чином, використання комп'ютерів при проведенні практичних занять представляється доцільним.

Є ще один момент, на який варто звернути увагу, - це контроль знань студентів. Його ми здійснюємо по-різному:

- ✓ традиційним способом, даючи завдання на листочках, а потім перевіряємо їх і оголошуємо оцінку. Здійснюємо аналіз кожної роботи.
- ✓ за допомогою комп'ютерної техніки.

Існують спеціальні програми для створення тестів (Краб, Конструктор тестів, Тест 2002 тощо), за допомогою яких викладачі створюють тести для перевірки знань студентів з різних дисциплін. Студенти, кожний сидячи за своїм комп'ютером, дають відповіді на поставлені запитання і в кінці, на екрані монітора, висвітлюється віконечко, в якому вказується кількість правильних відповідей і оцінка за тест. Позитивним у використанні цих програм є те, що затрачається менше часу на перевірку відповідей (знань) студентів. Але недоліком комп'ютерного тестування є те, що викладач не може точно сказати, на яке питання студент не дав відповіді, тобто не може її проаналізувати, оскільки постійно міняється порядок постановки питання.

Ми бачимо що, по-перше, завдання розробки надійних тестів відноситься до області високих технологій, є трудомістким й вимагає великих затрат часу в процесі створення. По-друге, сам вид контролю знань – тест, є для студентів, з одного боку, мотивуючим елементом, з іншого боку - створює стресову ситуацію, оскільки вони не завжди знають відповіді на поставлені запитання. Тому вважаємо, що на сьогоднішній день доцільно контролюючий компонент в освітньому процесі не піддавати помітним змінам (принаймні при навчанні студентів багатьох спеціальностей).

Таким чином, метою комп'ютеризації є створення умов для того, щоб зробити підготовку студентів більш якісною, відповідною сучасному рівню професійної придатності. Відповідно до цієї мети необхідно комп'ютеризувати проведення лабораторних робіт і практичних занять. Лекції й контроль знань студентів доцільніше здійснювати в традиційній формі, хоча не слід відмовлятися від одержання інформації за допомогою мережі Інтернет, електронних бібліотек, тестувати молодих людей за допомогою спеціальних програм (Краб, Конструктор тестів, Тест 2002 тощо).

З вищесказаного зрозуміло, що комп'ютерні лабораторні роботи є добрим доповненням до класичного циклу. Комп'ютерний практикум має ту перевагу, що оновлення лабораторних робіт є набагато простішим, ніж в класичному варіанті і потребує невеликих затрат.



У Харківському гуманітарно-педагогічному інституті навчальний план підготовки майбутніх учителів інформатики включає деякі прикладні дисципліни математичного циклу, такі як "Числові методи" і "Комп'ютерне моделювання".

Вивчення курсу "Чисельні методи", наприклад, містить у собі проведення лекційних і лабораторно-практичних занять. На лекціях основна увага приділяється знайомству студентів з основним змістом базових методів чисельного рішення прикладних завдань на основі побудови математичних моделей. Лабораторно-практичні заняття, головною функцією яких є формування в студентів умінь і навичок по самостійному застосуванню вивченого матеріалу, проводяться у два етапи. Закріплення лекційного матеріалу проводиться в комп'ютерному класі з використанням табличного процесора MS-Excel. Студенти одержують індивідуальні завдання по вивчених темах і проводять необхідні обчислення на комп'ютері. За допомогою процесора MS-Excel студенти освоюють теми "Розв'язання нелінійних рівнянь", "Розв'язання систем лінійних алгебраїчних рівнянь", "Обчислення певних інтегралів" і т.д. Використання табличного процесора дозволяє протягом одного заняття провести як аналітичне рішення поставленого завдання, так і провести необхідний числовий експеримент. Крім цього, табличний процесор дає можливість позбутися великої кількості проміжних обчислень, приділити більше уваги процесу систематизації й узагальненню отриманих даних, використовуючи дані декількох завдань, розв'язувати нові завдання на базі раніше вирішених, які вони зберігають в пам'яті комп'ютера, що безпосередньо задіє інтелектуальну творчість, а також представляти дані в різній формі (символьній, табличній, графічній) і здійснювати оперативний контроль при вивченні як окремих тем, так і всього розділу [4]. Виконуючи з його допомогою рутинні або несуттєві (у контексті досліджуваного матеріалу) операції, студенти за лічені хвилини можуть проводити складні, громіздкі обчислення, вирішувати змістовні завдання, моделювати різні ситуації.

Після проведення циклу лекційних і практичних занять запланована обчислювальна практика. Протягом часу, відведеного на цю практику, студенти закріплюють отримані знання шляхом розробки й налагодження комп'ютерних програм на мовах програмування високого рівня (наприклад, Pascal), а також знайомляться із можливостями пакетів прикладних програм символічних обчислень і "інтелектуальних калькуляторів" (Maple, Mathcad, Matlab, Mathematica).

У такий же спосіб проходить освоєння студентами курсу "Комп'ютерне моделювання". Проведення лабораторно-практичних занять у два етапи дозволяє скоротити час на освоєння основного змісту прикладних курсів, зро-

бити їх більш наочними, а також закріпити навички використання сучасних інформаційних технологій.

Під час виконання лабораторних робіт студенти Харківського гуманітарно-педагогічного інституту використовують навички набуті з математики, фізики та інформатики на попередніх курсах, закріплюють вміння, навички по створенню інформаційних об'єктів (текст, список, таблиця, діаграма, малюнок, програма і ін.) і навчальних моделей засобами табличних, текстових та графічних редакторів, вчаться здійснювати операції по обробці даних. Проводиться цілеспрямована робота по закріпленню вмінь і навичок правильно вибирати форму представлення інформації залежно від завдання, що стоїть, і представляти інформацію у вибраній формі, що дозволяє студентам "читати" і самостійно будувати схеми, таблиці, графіки, діаграми і інші інформаційні моделі, використовувати їх як інструмент систематизації навчального матеріалу, вільно переходити від однієї форми представлення інформації до іншої.

В результаті виконаної роботи в студентів буде сформована готовність до усвідомленого і ефективного використання засобів ІКТ не тільки для подальшого самостійного вивчення інформатики, самостійного створення мультимедійних засобів навчання, але для роботи в якості вчителя, що і є основою їх ІКТ-компетентності.

Ми бачимо, що забезпечення якісного проведення лабораторного практикуму є необхідною умовою підвищення ефективності навчально-виховного процесу.

Використання комп'ютерного забезпечення під час лабораторного практикуму при професійній підготовці майбутніх вчителів дає підстави зробити такі висновки:

- ✓ підвищується зацікавленість студентів до нової форми проведення лабораторних робіт;
- ✓ збільшується швидкість і глибина засвоєння отриманих знань;
- ✓ підвищується ефективність реалізації та можливості застосування загалом дидактичних принципів навчання;
- ✓ самі студенти можуть приймати участь у створенні нових робіт, програмуючи їх як завдання з курсу програмування, тощо.

Комп'ютерно-лабораторні практикуми дозволяють студентам закріпити і розширити знання, отримані на лекціях та при роботі з книгою. Процес виконання лабораторної роботи багато в чому відтворює процес перебігу наукової роботи: одержання "спостережних" даних, первинна їх обробка, обчислення, аналіз отриманих результатів та їх оформлення, формулювання висновків.

**Список літератури:** 1. *Бержанський В.Н., Лагунов І.М., Гордієнко Т.П.* Застосування інформаційних технологій при недостатності знань комп'ютерних дисциплін //Вісник Чернігівського державного педагогічного університету імені Т.Г.Шевченка. Випуск 3. Серія: Педагогічні науки: Збірник. - Чернігів: ЧДПУ, 2000, №3, С. 149-154. 2. *Леонтьєва В.* Компьютеризация и «креативная педагогика»/ В.Леонтьева, М.Щербина //Высшее образование в России. – 2002. – №3. – С. 138-141. 3. *Селевко Г.К.* Современные образовательные технологии: учебное пособие/ Г.К.Селевко. – М.: Народное образование, 1998. – 255 с. 4. *Чернилевский Д.В.* Дидактические технологии в высшей школе: учебное пособие для педагогических вузов/ Д.В.Чернилевский. – М.: ЮНИТИ, 2002. – 437 с.

В. М. Рускін, Г.М. Брославська

### **ВПРОВАДЖЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ПРИ ВИВЧЕННІ ДИСЦИПЛІН ФІЗИКО-МАТЕМАТИЧНОГО ЦИКЛУ В ПЕДАГОГІЧНОМУ ВУЗІ**

Комп'ютеризація лабораторних робіт при викладанні фізико-математичних дисциплін, дозволяє вирішити важливі завдання навчального процесу, а саме:

- ✓ дати можливість студентам експериментальним шляхом, самостійно переконатись у вірності того чи іншого твердження;
- ✓ дати можливість наочніше продемонструвати зв'язок теорії із практикою;
- ✓ підвищити рівень лабораторних експериментів;
- ✓ закріпити навички використання сучасних інформаційних технологій.

В.М Рускин, Г.М. Брославская

### **ВНЕДРЕНИЕ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ ПРИ ИЗУЧЕНИИ ДИСЦИПЛИН ФИЗИКО-МАТЕМАТИЧЕСКОГО ЦИКЛА В ПЕДАГОГИЧЕСКОМ ВУЗЕ**

Компьютеризация лабораторных работ при преподавании физико-математических дисциплин разрешает решить важные задачи учебного процесса, а именно:

- ✓ дать возможность студентам экспериментальным путем, самостоятельно убедиться в верности того или другого утверждения;
- ✓ дать возможность нагляднее продемонстрировать связь теории с практикой;

- ✓ підвищить рівень лабораторних експериментів;
- ✓ закріпить навички використання сучасних інформаційних технологій.

V. Russkin, G. Broslavskaya

**THE IMPLEMENTATION OF THE INFORMATIONAL  
TECHNOLOGIES DURING THE TEACHING OF PHYSICO-  
MATHEMATICAL DISCIPLINES IN THE PEDAGOGICAL  
INSTITUTION OF HIGHER EDUCATION**

The computerization of the laboratory works during the teaching of physico-mathematical disciplines gives the opportunities to solve such important tasks of the educational process as:

- to give students the opportunity to convince themselves of the rightness of some statement by the experimental way;
- to give students the opportunity to demonstrate the connection of theory and practice better;
- to raise the level of the laboratory experiments;
- to consolidate the skills of using of the modern informational technologies.

*Стаття надійшла до редакції 28.04.2010*

**УДК 378:004, ББК 74.58 + 32.973.202**

*Л.С. Шевченко  
м. Вінниця, Україна  
Т.В. Ткаченко  
м. Львів, Україна*

**ДИДАКТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ЗАСТОСУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ  
ТЕХНОЛОГІЙ НАВЧАННЯ У ВАЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ**

**Постановка проблеми.** Освіта нині виступає одним із основних соціокультурних інститутів і переживає кардинальні зміни. Ці зміни стосуються, в першу чергу впровадження інформаційних технологій у навчальний процес.

Під інформатизацією освіти часто розуміють процес інтелектуалізації діяльності вчителя і студента, який розвивається на основі реалізації можливостей інформаційних і комунікаційних технологій. Біля джерел інформатизації стояли видатні вчені – академіки А.П. Єршов, Є.П. Веліхов,

М.М. Красовський, В.О. Мельников, які створили концепцію інформатизації освіти. Під терміном “інформаційні технології” розуміють процеси накопичення, обробки, представлення і використання інформації за допомогою електронних засобів. Так, суть інформатизації визначають, як створення умов студентам для вільного доступу до значних об’ємів активної інформації у базах даних, базах знань, електронних архівах, довідниках, енциклопедіях [1, с. 14].

**Аналіз попередніх досліджень.** Інформаційний пошук в науковій і науково-методичній літературі, присвяченій проблемам інформатизації вищої освіти (роботи В.Ю. Бикова, Б.С. Гершунського, Р.С. Гуревича, Е.С. Полат, І.В. Роберт, та ін.) показав, що однозначного тлумачення поняття інформаційна технологія навчання (computerized teaching technology) дотепер так і не вироблено.

**Метою статті** є аналіз поняття “інформаційні технології” та розгляд дидактичних проблем застосування інформаційних технологій навчання у вищих навчальних закладах.

Так, наприклад, під інформаційною технологією навчання П.І. Образцов та В.М. Косухін розуміють “дидактичний процес із застосуванням цілісного комплексу комп’ютерних та інших засобів обробки інформації, який дозволяє на системній основі організовувати оптимальну взаємодію між викладачем і студентом з метою досягнення гарантованого педагогічного результату. Потрібно зазначити, що інформаційна технологія навчання може розглядатися не тільки як процес, але й як результат її проектування” [2, с. 45].

С.О. Христочевський дає наступне означення: “інформаційні технології навчання – це сукупність електронних засобів і способів їхнього функціонування, які використовуються для реалізації навчальної діяльності. До складу електронних засобів входять апаратні, програмні та інформаційні компоненти, способи застосування яких вказуються у методичному забезпеченні інформаційних технологій навчання” [1, с. 14].

У різних джерелах разом з цим поняттям можна зустріти такі однопорядкові синонімічні вирази як “нові інформаційні технології навчання – сучасні види інформаційного обслуговування, які організовані на базі засобів комп’ютерної техніки і засобів зв’язку”, “технології комп’ютерного навчання”, “комп’ютерні педагогічні технології” і т.д. Слід зазначити, що прикметник “нові” застосовується в педагогічних джерелах достатньо часто. В даному контексті йдеться про новаторський акт, який кардинально змінює зміст різних видів діяльності, у тому числі і педагогічної. Як показав аналіз педагогічної та технічної літератури можна зустріти різні варіації поняття “інформаційні технології”: “інформаційні та комунікаційні технології” (В.Ю.

Биков) [3, с. 502]; “інформаційно-телекомунікаційні технології” (Р.С. Гуревич) [4, с. 45]; “інформаційно-комунікаційні технології” (М.І. Жалдак) [5, с. 5], “нові інформаційні технології” (С.П. Новіков) [6, с. 32] та ін.

Є безліч визначень терміну “інформаційні технології” (ІТ). Більшість учених пов’язують це поняття з методами, засобами, прийомами, процесами і середовищами обробки різноманітної інформації. Так, наприклад:

– у Законі України “Про національну програму інформатизації” сказано, що “інформаційна технологія – цілеспрямована організована сукупність інформаційних процесів з використанням засобів обчислювальної техніки, що забезпечують високу швидкість обробки даних, швидкий пошук інформації, розосередження даних, доступ до джерел інформації незалежно від місця їх розташування” [7, с. 4];

– за визначенням В.М. Глушкова, ІТ – це “людино-машинна технологія накопичення, оброблення та передавання інформації, процеси пов’язані з обробкою інформації” [8, с. 12];

– за визначенням В.П. Безпалька, ІТ – інструмент, тобто “засіб підготовки та передавання інформації учневі (студенту), засобом здійснення якого є комп’ютер” [9, с. 112].

– В.І. Гриценко і Б.М. Паньшин вважають, що ІТ – це, по-перше, сукупність процесів руху і переробки інформації, по-друге, описи цих процесів. Об’єктом переробки і руху є інформація, дані. Складовими частинами описів є схеми технологічного процесу (маршруту) і сценарії (інструкції) процесів переробки інформації [10, с. 33];

– ІТ, як вважає М.І. Жалдак, – це “сукупність методів, засобів і прийомів, що використовуються для реалізації та забезпечення інформаційних процесів у різних галузях людської діяльності” [5, с. 3];

– на думку Г.К. Селевко, ІТ – технічні інформаційні засоби (електронно-обчислювальні машини, аудіо, кіно, відео) [11, с. 114];

– Р.С. Гуревич і М.Ю. Кадемія зазначають, що “інформаційні технології нині визначають міру доступу до освітнього середовища, встановлюють межі можливості перетворення знань, що стимулюють професійні та загальнолюдські процеси” [4, с. 31];

– розглядаючи поняття “інформаційні технології” та їх види, А.С. Грінберг і І.А. Король визначають їх як сукупність методів, способів, прийомів і засобів обробки документованої інформації, що містить прикладні програмні засоби, і регламентованого порядку їх використання, а також реалізує інформаційний процес у відповідності до заданих вимог [12, с. 23];

Змістовний аналіз визначень даної дефініції, які найбільш часто зустрічаються нині в педагогічній літературі, дозволив виділити два явно ви-

ражених підходи до їхнього трактування. В рамках першого з них Ф.Є. Темніков [13, с. 125] пропонує розглядати ІТ навчання як дидактичний процес, організований з використанням сукупності впроваджених (вбудованих) у систему навчання принципово нових засобів і методів обробки даних (методів навчання), що представляють цілеспрямоване створення, передачу, збереження і відображення інформаційних продуктів (даних, знань, ідей) з якнайменшими затратами і відповідно до закономірностей пізнавальної діяльності тих, кого навчають. Інший підхід передбачає створення певного технічного середовища навчання, в якому ключове місце займають інформаційні засоби, що використовуються. Таким чином, у першому випадку йдеться про технологію як про процес навчання, а в другому – про використання у навчальному процесі специфічних програмно-технічних засобів.

Аналіз наукової, науково-популярної та науково-методичної літератури з проблеми інформатизації вищої освіти, дозволяє стверджувати, що домінуючим нині є другий підхід, який умовно можна назвати технократичним. Про це переконливо свідчить той факт, що всі нормативні документи – програми, концепції, інструкції й освітні стандарти, інформатизації освіти, витримані в даному плані. Бурхливий розвиток у 80-90 роках ХХ століття комп'ютерної техніки і програмного забезпечення призвів до необхідності їх активного упровадження в навчально-виховний процес ВНЗ.

Проте освоєння, а тим більше їх прикладне використання у педагогічній практиці виявилось у цей час можливим далеко не всім представникам вузівської інтелігенції. Лідерство захопили представники технічних наук, що мають відповідну підготовку і кваліфікацію. Представники гуманітарних наук явно відставали. На жаль, доводиться констатувати, що ці тенденції продовжують зберігатися і до теперішнього часу. Все це привело до того, що розробка дидактико-методологічних і теоретико-методичних основ інформатизації освіти зараз явно не встигає за розвитком науково-технічного прогресу в області інформатики, хоча в даний час на Україні здійснюється значна кількість психолого-педагогічних досліджень, здатних корінним чином змінити дану ситуацію.

Проте, вважаємо, що розгляд інформаційної технології навчання тільки з погляду впровадження комп'ютерних й інших інформаційних засобів у навчально-виховний процес значно звужує рамки розуміння самої суті інформатизації навчання. У цьому випадку доцільно говорити лише про автоматизацію тих або інших сторін процесу навчання, перенесення інформації з паперових носіїв на комп'ютерні, можливості візуалізації матеріалу, що вивчається студентами.

На підставі аналізу наукових досліджень у галузі ІТ знаних

науковців ми дійшли висновку, що оснащення ВНЗ новими апаратними і програмними засобами, що нарощують можливості комп'ютера, поступово привели до витіснення терміну “комп'ютерні технології” поняттям “інформаційні технології”, що характеризуються середовищем, в якому вони реалізуються, і компонентами, які воно містить: технічне середовище (вид техніки, що використовується, для вирішення основних задач); програмне середовище (набір програмних засобів); предметне середовище (зміст конкретної наочної області науки, техніки, знання); технологічне (методичне) середовище (інструкції, порядок користування, оцінка ефективності і ін.).

Сутність процесу навчання вивчається дидактикою (теорією навчання) вищої школи. Досліджуючи закономірності навчального процесу, вона визначає дидактичні принципи, виявляє ефективні методи, форми, засоби й технології навчання, шляхи їхнього розвитку й удосконалення. Вирішуючи названі завдання, дидактика вищої школи створює теоретичні моделі навчання, які знаходять своє вираження в методичних системах, що використовуються педагогами в навчальному процесі. Як теоретична основа методик і технологій навчання дидактика визначає загальні вимоги до них, орієнтує педагогів на виявлення й реалізацію специфічних сторін й умов, що характерні лише для конкретних навчальних дисциплін. Дидактика вищої школи також узагальнює дані методик і технологій навчання, збагачуючи цим свій теоретичний і практичний арсенал.

Про те, як раціонально розподілити обов'язки між педагогом і студентом, дуже мудро й повчально говорив А. Дистервег. Він уважав, що поганий учитель підносить істину, а гарний – учить її знаходити. Навчання варто розуміти не як процес “передачі” готових знань від педагога до студента, а як широку взаємодію між ними, з метою розвитку його особистості за допомогою організації засвоєння ним наукових знань і способів діяльності.

Як зазначають у своїх працях І.А. Зязюн, І.Я. Лернер, П.І. Образцов, В.В. Ягупов та ін. необхідність комплексної реалізації всіх компонентів змісту навчання й спрямованість дидактичного процесу на всебічний творчий саморозвиток особистості студента, обумовлюють наступні функції навчання: освітню (озброєння студентів системою спеціальних знань, навичок й умінь); виховну (формування особистісних якостей майбутнього фахівця); розвивальну (розвиток інтелектуальних і фізичних сил). Усі названі функції взаємозалежні й взаємозумовлені. Освітня функція серед них є базовою.

Розвиток технічних засобів інформаційно-комунікаційних технологій створює нові дидактичні можливості, ефективність реалізації яких знач-



ною мірою залежить від дидактичної обґрунтованості, рівня розвитку й “технологічності” методичного забезпечення. При цьому, методичні аспекти застосування засобів ІТ відстають від розвитку технічного забезпечення, тому, що потрібно інтегрувати знання таких різномірних дисциплін, як психологія, педагогіка, математика, філософія, інформатика та інших предметів професійно теоретичної та професійно практичної підготовки.

Аналіз наукових досліджень показав, що розроблення засобів ІТ для підтримки професійної освіти ускладнюється ще й необхідністю добре знати зміст предметної області й урахувати властиву їй специфіку навчання. Саме відставання в розробці методологічних проблем, “нетехнологічність” наявних методик є одними з основних причин розриву між потенційними й реальними можливостями засобів інформаційно-комунікаційних технологій навчання.

Аналіз процесу інформатизації освіти, розгляд змін основних положень педагогічної науки, дозволив нам провести порівняльний аналіз основних компонентів парадигми традиційної педагогічної науки і парадигми педагогічної науки в умовах упровадження ІТ та ін., який наведено в табл. 1.

*Таблиця 1*

Порівняльний аналіз основних компонентів парадигми традиційної педагогічної науки і парадигми педагогічної науки в умовах упровадження ІТ

| <b>Традиційна педагогічна наука</b>  | <b>Педагогічна наука в умовах ІТ</b>   |
|--|--|
| <b>Дидактика</b>   |  |
| Теорія освіти і навчання, що займається вивченням процесу навчання як керованого процесу, мета якого – надання суми знань, вироблення вмінь і навичок навчальної діяльності, розумовий розвиток студента | Теорія освіти, як система знань про процес розвитку особистості студента, в умовах забезпечення педагогічного впливу лонгованого (довготривалого) характеру, який спрямований на досягнення цілей освіти, що відповідають сучасному рівневі інформатизації суспільства |

| <b>Традиційна педагогічна наука</b>   | <b>Педагогічна наука в умовах ІТ</b>   |
|---|--|
| <b>Об'єкт дидактики</b>   |  |
| Процес навчання як взаємодія об'єктивного й суб'єктивного, соціального досвіду й можливостей самого студента, який перетворюється в знання, уміння й навички, а також у розумовий розвиток і загальну культуру  | Процес навчання, як взаємодія суб'єктивних можливостей студента і результатів педагогічного впливу, що забезпечує розкриття, розвиток і реалізацію інтелектуального потенціалу студента, який спрямовано на досягнення освітніх цілей, що відповідають сучасному рівню   |
| <b>Предмет дидактики</b>  |  |
| Навчальний процес, який включає:<br>– зміст навчального процесу, який реалізовано в навчальних планах, програмах, підручниках;<br>– засоби навчання;<br>– організаційні форми, методи навчання;<br>– виховна роль навчального процесу;<br>– умови, які сприяють активній і творчій праці, розумовому розвитку студентів | Навчальний процес, який включає:<br>– зміст навчального процесу, який реалізується як у навчально-методичних матеріалах, так і засобами ІТ, із врахуванням ступеня інформатизації суспільства та розрахований на рівень знань і умінь визначеного студента;<br>– система засобів навчання, яка орієнтована на використання засобів ІТ;<br>– організаційні форми і методи |
|   | навчання, які орієнтовані на інтенсифікацію процесу розвитку особистості студента  |
| <b>Цілі процесу навчання</b>  |  |
| Установлення найбільш сприятливої взаємодії основних компонентів навчання для максимальної ефективності засвоєння знань і умінь студента  | Створення умов функціонування ІОС ВНЗ, що забезпечує розвиток і саморозвиток особистості студента, реалізацію його   |

| Традиційна педагогічна наука   | Педагогічна наука в умовах ІТ  |
|--|--|
|  | інтелектуального потенціалу відповідно до навчальних цілей   |
| <b>Завдання дидактики</b>  |  |
| <p>–Визначення структури, обсягу та змісту освіти;</p> <p>– визначення ефективних способів передачі знань, умінь і навичок студентам;</p> <p>– розкриття тих закономірностей процесу навчання, які сприяють ефективному засвоєнню навчального матеріалу</p>  | <p>– Визначення структури, обсягу, та змісту освіти, які відповідають сучасному рівню інформатизації суспільства та можливому рівню інтелектуального розвитку студента;</p> <p>– з’ясування та розвиток індивідуальних здібностей студента;</p> <p>– розробка методів й організаційних форм навчання, які враховують індивідуальні здібності студентів та відповідають сучасному рівню розвитку ІТ</p>                                       |
| <b>Характеристика методики викладання</b>  |  |
| <p>Авторитарно-наставницький стиль викладання:</p> <p>–зосередження у викладача переважної більшості навчальної й методичної інформації;</p> <p>– майже повне усунення студентів, від вибору методів й організаційних форм навчання, режиму навчальної діяльності;</p> <p>– вплив на студента, (як правило) методами переконання або примусу до навчання</p> | <p>Розвиток, саморозвиток, реалізація інтелектуального потенціалу забезпе-чується наданням студентам, інструментів дослідження, конструювання, виміру й формалізації знань про предметний світ для:</p> <p>– самостійного одержання знань;</p> <p>– самостійного вибору режиму навчальної діяльності;</p> <p>– самостійного вибору організаційних форм і методів навчання;</p> <p>– оволодіння загальними методами пізнання і стратегією</p> |

| Традиційна педагогічна наука   | Педагогічна наука в умовах ІТ  |
|--|--|
|  | засвоєння навчального матеріалу  |
| <b>Результати педагогічного впливу</b>   |  |
| <p>– Набуття знань, умінь, навичок, рівень яких (як якісно так і кількісно), переважно, нижчий, а у найкращому випадку – рівноцінний;<br/>– виховання індивіда відповідно до поставлених мети і завдань.</p> | <p>– Розкриття, розвиток інтелектуального потенціалу індивіда, реалізація його можливостей і здібностей до пізнання нового, до творчої ініціати-ви, їхнє постійне вдосконалення;<br/>– розвиток мислення;<br/>– формування умінь самостійно представляти і одержувати знання;<br/>– формування умінь отримувати та аналізувати інформацію засобами ІТ;<br/>– естетичне виховання;<br/>– виховання культури навчальної діяльності, інформаційної культури студентів і викладачів.</p> |

Заслуговує на увагу позиція А.В. Хуторського [14, с. 156], який вважає, що з погляду дидактики можна вести мову про інформаційну технологію навчання тільки в тому випадку, якщо вона: задовольняє основні ознаки технологізації навчання (попереднє проектування, діагностика, системна цілісність, відтворність і т. п.); вирішує завдання, які раніше у навчальному процесі не були теоретично або практично розв'язані; використовується як засіб збирання, оброблення, зберігання і представлення навчальної інформації, та як цілісний комплекс комп'ютерних та інших інформаційних засобів, вибір або розробка яких обумовлені цілями і дидактичними задачами, які вирішуються педагогом.

**Висновки.** Отже, аналіз наукової літератури та педагогічна практика свідчать про те, що дидактика в умовах ІТ ставить за основну мету розкриття, розвиток та реалізацію інтелектуального потенціалу особистості за умови забезпечення педагогічної дії лонгуючого характеру; забезпечує реалізацію різнопланових видів навчальної діяльності

(інформаційна, ігрова, експериментально-дослідницька, самостійна, індивідуальна та ін.). Реалізовуватися це може за умов створення та розвитку нового покоління засобів навчання на основі ІТ, у рамках конкретної методичної системи та технології навчання.

**Список літератури:** 1. Христочевский С. А. Информатизация образования / С. А. Христочевский // Информатика и образование. — 1994. — № 1. — С. 13—19. 2. Образцов П. И. Дидактика высшей военной школы : учебное пособие / П. И. Образцов, В. М. Косухин. — Орел : Академия Спецсвязи России, 2004. — 317 с. 3. Биков В. Ю. Информатизация загалноосвітньої і професійно-технічної школи України : концептуальні засади і пріоритетні напрямки / В. Ю. Биков // Професійна освіта : педагогіка і психологія. Польсько-Український журнал. Ченстохова-Київ. — 2003. — [вип. IV]. — С. 501—514. 4. Гуревич Р. С. Інформаційно-телекомунікаційні технології в навчальному процесі та наукових дослідженнях : навчальний посібник [для студ. пед. ВНЗ і слух. інст. в післядипл. пед. освіти] / Р. С. Гуревич, М. Ю. Кадемія. — Вінниця : ООО “Планер”, 2005. — 366 с. 5. Жалдак М. І. Педагогічний потенціал комп’ютерно-орієнтованих систем навчання математики / М. І. Жалдак // Комп’ютерно-орієнтовані системи навчання : зб. наук. пр. — К. : НПУ ім. М. П. Драгоманова — 2003. — [вип. 5]. — С. 3—13. 6. Новиков С. П. Применение новых информационных технологий в образовательном процессе / С. П. Новиков // Педагогика. — 2003. — № 9. — С. 32—38. 7. Закон України “Про Національну програму інформатизації”. Урядовий кур’єр : № 8 // Орієнтир. Інформаційний додаток. — 2002. — № 31. — С. 1—9. 8. Глушков И. М. Мышление и кибернетика / И. М. Глушков // Вопросы философии. — 1963. — № 1. — С. 10—24. 9. Беспалько В. П. Педагогика и прогрессивные технологии обучения / Беспалько В. П. — М., 1995. — 208 с. 10. Гриценко В. И. Информационная технология : вопросы развития и применения / В. И. Гриценко, Б. М. Паныпин. — К. : Наук, думка, 1989. — 272 с. 11. Селевко Г. К. Современные образовательные технологии : учебное пособие / Селевко Г. К. — М. : Народное образование, 1998. — 256 с. 12. Гринберг А. С. Информационный менеджмент / А. С. Гринберг, И. А. Король. — М. : Юнити-Дана, 2003 — 344 с. 13. Темников Ф. Е. Теоретические основы информационной техники / [Темников Ф. Е. и др. ]. — М. : Энергия, 1979. — 512 с. 14. Хуторской А. В. Современная дидактика : учебник для вузов / Хуторской А. В. — СПб : Питер, 2001. — 544 с. — (Серия “Учебник нового века”).

Л.С. Шевченко, Т.В. Ткаченко

## **ДИДАКТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ЗАСТОСУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ НАВЧАННЯ У ВАЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ**

У статті проаналізовано поняття “інформаційні технології”, проведено порівняльний аналіз основних компонентів парадигми педагогічної науки в традиційних умовах та в умовах упровадження інформаційних технологій. Ключові слова: дидактика, інформаційні технології, комп’ютерні технології.

Л.С. Шевченко, Т.В. Ткаченко

## **ДИДАКТИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ ОБУЧЕНИЯ В ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ**

В статье проанализированы понятия 'информационные технологии', проведен сравнительный анализ основных компонентов парадигмы педагогической науки в традиционных условиях и в условиях внедрения информационных технологий. Ключевые слова: дидактика, информационные технологии, компьютерные технологии.

Н.Р. Shevchenko, Т.В. Tkachenko

## **DIDACTIC PROBLEMS OF USE OF INFORMATION TECHNOLOGIES OF TRAINING IN HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS**

A concept of “information technologies” is analysed in the article, the comparative analysis of basic components of paradigm of pedagogical science in traditional conditions and under the provisions of introduction of information technologies is investigated. Key words: didactics, information technologies, computer technologies.

*Стаття надійшла до редакції 11.04.2010*

## VI РОЗДІЛ

## ПСИХОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ

УДК 159

*M.C. Schmidt*  
*o. Petroșani, România*

**THEORIES REGARDING THE ESTABLISHMENT  
AND FUNCTION OF THE FAMILY**

*Abstract: The paper deals with several distinctive historical aspects regarding the family, as well as with other important family writings made by the great founding figures.*

The 19<sup>th</sup> century sociologists consider the family to be a natural intermediate purpose which connects the individual to the society. It gives the scientist a special method to observe and discover the hidden laws of the social world, also constituting a double entrance: theoretical and methodological.

Several founding figures that have come up with important writings on the family will be illustrated in the following lines (Cicchelli-Pugeault & Cicchelli 1998):

*Family – an important component of the sociological study (Auguste Comte)*

Follower of the positivistic philosophy, Auguste Comte<sup>6</sup> (1798-1857), in his works dedicated to social order he defines the real domestic regimes represented through the healthy conscience of our nature. Comte does not imagine studying family life and social life separately: if the family is the source and the element of society, society will apply an autonomous action on to the family. Analogically, he highlights the natural and spontaneous character of family and society, character ensuring an objective observation both of the family as an element of the society and of the society as a whole. In principle, the family constitutes a real sociologic element.

Defining the nature of positive morality based on the principle of universal love, Comte argues that there is continuity between the individual, the family and the society. Affection of the family contributes to raising the moral individual. Domestic affection (or conjugal affection) is fundamental to Comte, because it

---

<sup>6</sup> Auguste Comte (1798-1857) – French philosopher and sociologist, founder of positivism and one of the founders of sociology.

crystallizes in a way the feeling of devotion based on a mutual agreement, being even a guarantee of the matrimonial link of indissolubility.

*The Family and the Social Status (Alexis de Tocqueville)*

Alexis de Tocqueville<sup>7</sup> (1805-1859) is remarked amongst the founding figures who have elaborated valuable studies on the family. Even if France has misunderstood the contribution of his work for a long time, his writings on the family represent a sociological undeniable interest.

In Tocqueville's conception, organising the family depends on the organization and form of the society, and on the internal operation varying according to social status. He highlights the primacy of society over the politic and believes that a democratic state based on the equalization of living conditions, on the progress of a market economy where social mobility is much greater, and impregnates all the social institutions with its characteristics.

Tocqueville discovered the American society due to a trip in 1831, with his friend Gustav of Beaumont, in order to study the penitentiary system. On this occasion he is able to study the American family comparing it to the European one from the perspective of the consequences of social democratic status and other beliefs, attitudes, behaviour of people. Following his analysis, he tries to identify the contribution of families for maintaining the social order. Evoking the American family, he compares it to the European one which does not form a pure type but retains many features of aristocracy. Regarding the American side, the most important element which characterizes the family is the flattening of family relationships between generations and in particular the lack of worries regarding the perpetuation of human kind. This is the element which characterizes the series of transformations that Tocqueville detected and examined based on the European example. If family remains in the same stage in aristocratic nations for several decades, in democratic ones the contrary happens.

In Tocqueville's conception, the earth is the inheritance ensuring the future. The family represents the earth and earth represents the family: it perpetuates the name, origin, glory, power, virtue. The right to succession is the centre of attention. There where succession is organized around the first born, earth is passed from generation to generation without being divided. But, where succession legislation establishes the equal division, the family is preoccupied with the present and providing for the future generations.

Opposing the aristocratic family to the democratic one, Tocqueville is one of the first to elaborate a veritable sociology of family relations.

***The Evolution of Family Organization Forms (Lewis Henry Morgan)***

---

<sup>7</sup> Alexis de Tocqueville (1805-1859) – French liberal aristocrat, renowned for his studies related to the family, being one of first to elaborate a true sociology of domestic relations.



With his studies, mainly field studies, Lewis Henry Morgan<sup>8</sup> (1818-1881), came closer to the scientific harshness. He has studied the life of Hurons in the State of New York for 20 years, and based on the discovered domestic relations he has obtained useful information in correctly explaining and interpreting the family in other regions of the globe. His important finding is that in Huron family life there are two different types of relations (Iluț, 1993): emotional relations between the family group members; domestic relations based on clearly defined norms and regulations.

Following his research, Morgan discovered that Hurons have a monogamous type of family named pair family, weak and unstable, where the real father is being recognized, a thing which is not realized in anterior marriage forms. The task for supplying with food and working tools is taken over by the male. Enhancing the economical and social importance of the male, he becomes interested that the goods of the family will be inherited by his legitimate children and therefore he imposes the interdiction that the female will be in a relation with other males. Therefore, the change from a matriarchal to a patriarchal family, the appearance of the private property and of the right to succession, have changed the relation between sexes and afterwards between classes.

Morgan manages for the first time to draw the family history based on the classical steps of its development. He discovers several forms for the family in its historical development. (Voinea, 1978):

- *Blood related family* where there is no regulation for sexual relations; the conjugal groups are divided on generations not excluding brothers, sisters, or cousins from the sexual relations;
- *The punalua family*, which excludes marriage between the closest relatives (e.g. brothers and sisters);
- *The pair family* (male and female) appears based on the extension of the sexual and marital restrictions to 2<sup>nd</sup> and 3<sup>rd</sup> degree cousins and other relatives; this formula is weak and unstable and therefore may be easily broken.

Morgan's as well as Bachofen's studies need to be regarded critically, because they have not studied the problems of the family and the evolution of its forms from a sociological point of view, and only from a religious, ethnic or other nature point of view.

#### *The Family – The Image of Society (Frederic Le Play)*

Examples of the first sociologic thinking are perceived in the work of the catholic conservator Frederic Le Play<sup>9</sup> (1806-1882), witness to the political crises

<sup>8</sup> Lewis Henry Morgan (1818-1881) – American anthropologist and ethnographer known for his studies on Indian tribes.

<sup>9</sup> Frederic Le Play (1806-1882) – French thinker known through his wide research on the family, especially his fundamental monographic method of approaching the family.

of 1830, 1848, 1870, moments which have marked his thinking for the solution of the social problem.

Le Play's postulate is clearly enounced "Society is composed of both isolated individuals and families and the structure of the society varies depending on the family's regime" (Cicchelli-Pugeault, 1998, p.35). Social and family organisation are connected, the first expresses the smaller scale of the later, keeping its proportions, the family being the exact image of the society.

The theoretic core of Le Play's sociology is based on field work and the methodology is based on a monographic observation of working families. He has studied the prosperous families of labourers being convinced that their life is influenced by the environment, being able to offer conclusive aspects for the survey of the society influence on the domestic life. Presented only after fifteen years, his work, "*European Labourers*" describes the means of existence and the way of life of a labourer family. The collected data (ethnographic, demographic, etc.) regarding the family budget, ensures the scientific character of his study. The establishment of the budget of a family is preceded by preliminary observations which define the condition of several family members, accompanied by information regarding the frame of life, civil status, family history, and its moral traditions. The family budget is presented together with the use of the familial economies. This expresses an essential supposition of Le Play's approaches: if families are the source of social life, the organisation of this one forms a cosmos subordinated to the domestic universe.

Granting a main place to the social environment, Le Play's sociology presents the existence of a connection between the family and the society and uses a series of observations on the established connections between them. The analysis of these proportions introduces the theoretical study of the social function of the family and of its moral place in society.

The typology is based on the mean of transmission of the patrimony, which is not the exclusive object of the analysis. He classifies the family in three main types:

- *The Patriarchal Family* is a first type studied by Le Play. He takes care of maintaining the patrimony and the tradition, the patriarchal family values the designation of an heir and does not impose celibacy, allowing all the children to get married. After marriage, the children do not leave the parents' home.
- *The Modern Family (unstable)*, where children, after marriage, leave the parents and become independent. Children do not stay in their parents' home only until they get married and form a family limited in size, menacing the society with depopulation. This type of family seems to be unstable, as long as it does not really depend on a home. The unstable family decreases slowly

once the adult children leave and disappears when parents die, dividing the inheritance, leaving nothing behind and not being able to stimulate brothers and sisters to keep in touch. The equal division of the patrimony by the children creates less favourable conditions in maintaining a social organisation based on family unity. He identifies equal division as being a destruction factor of the family stability, and menacing the continuity of the family.

- *The Stem Family*, where only one of the children remains with the parents, leaving together with them and his own family. The organisation of the family is structured by the ownership of the home, transmitted from generation to generation. The first born marries, has children, inherits everything and learns the same occupation as his father.

In his opinion, the ideal type is the Stem Family, which represents the optimum environment capable to fight against social disorganisation.

As well as Tocqueville, Le Play has been slightly forgotten in France, while in Anglo-Saxon countries his image still lives.

### ***The Family – a Social Fact (Emile Durkheim)***

Emile Durkheim<sup>10</sup> shows a profound interest towards the family. Until his death he deals with the “Household Organisation” column from the sociologic Annual, magazine founded by him in 1898. In an introductory lecture on the sociology of the family he taught 10 years before the important works in 1890, he left aside any psychological explanation, establishing a rank of the societies which he adds to the study of the family and constitutes, and in his opinion, the oldest and the simplest *social space* possible. In all his works the modality of defining the social under the angle of his spontaneous character, of his own reality and family organisation is distinguished. He proposes to examine the family respecting the natural order of things. In order to reach the structure of a real family type clearing any prejudice, the identification of collective, regulated and constant practices is imposed. With the example of the family, Durkheim defines his study object to be the *social fact*. Considering this aspect, the social analysis is based on demographics, on law and on vice, with ethnographic and historical sources.

Durkheim is one of the most ardent critics of contractualists qualified as artificialists. For him, who gives to the affection an important place in his works on marriage, the family, even if it is not legally united, it is not really reduced to its legal expression. If divorce results from the decision of both partners, marriage should be supported by the will of the partners. The origin and the mutations of the family are a priority to him. The study of the past should allow the appreciation of the present. By

---

<sup>10</sup> Emile Durkheim (1858-1917) – French sociologist who, influenced by de A. Comte, defined the object and method of sociology, considering the social phenomena as exterior in relation to the individual, and the representation and common feelings or collective as sources of religion and moral.

sociologically knowing the family, Durkheim states his most famous saying “Going back in the past, we never lose sight of the present” (Cicchelli-Pugeault, 1998). The intergenerational dimension is no longer the essential element which structures the family relation.

Durkheim does not isolate the family from its social environment. He is interested by the contemporary family inserted into a liberal, industrial, democratic European society and defines the main family relations stopping on those viewing the state as an expression of the connections between the domestic area and the social one. He emphasises the external structures’ force pushing down on the family, in other terms on the definition of the social.

### *The Perspective of the American School*

In the U.S.A., the sociology of the family has developed before the European one. In the '30 one of the analyses represents the study of the traditional immigrant family decomposition in the American society. This form is studied by the Sociologic School of Chicago sensitive to the urbanisation phenomenon. The American Society of that period confronts with serious social problems (unemployment, crisis, cultural adaptation, etc.) which are acutely felt on a family level. These problems impose the immediate intervention of the state which wanted to take decisions especially based on scientific information and therefore they have encouraged a series of studies in this direction.

In such a research, with an essential role in the evolution of family studies *The Polish Peasant in Europe and America: The Monography of an Immigrant Group* (appeared on 1918-1920, in Chicago) W. Thomas and F. Znaniecki, based on the analysis of correspondence of Polish families to immigrant members (to America) highlights several changes in the authority structure inside the family. The authors try to demonstrate that the comunitary solidarity function, which animate the families in the beginning, disappear with the second generation. With all its theoretical composition, this monography, together with other works, does not surpass the level empirical data comment, mainly researching the historical dimension. The studies of this period have used a series of procedures (document analysis, questionnaires, talks with the family members, etc) and envisaged especially the families with serious problems, mainly economical problems. All these researches may be reunited under the name of the *Social Assistance American School* the contribution of which has been the elaboration microtheories related to misunderstandings inside the family (Iluț, 1993).

The American sociologist Reuben Hill, highlights in his studies the superiority of the isolated nuclear family, compared to the widened family because it may adequately respond to the requests of the industrialised society. Hill make the distinction between 7 possibilities of approaching the family (Mitrofan, 1989): the historical institutional perspective; the perspective of learning analysis and intellec-

tual development; the perspective of family roles interaction; the situational – psychological perspective; the structural – functional perspective; the economical organisation of the household perspective; family development or family cycle of life perspective.

Previously, in 1960, Hill and Hansen reduce the schematics of theoretical approaches within the study of the family to five criteria: interactional criterion; structural-functional criterion; situational criterion; institutional criterion; family development criterion.

Another reference item in American sociology is the study of **William Goode**, mainly his most famous work “*World Revolution and Family Patterns*”. Without contesting the general influence of industrialisation and urbanisation on to the family, Good considers that all the factors of industrialisation and urbanisation, which are the cause for the appearance of the conjugal family, can not be identified. Moreover, his conception is that the changes of a family are not just mere consequences of industrialisation but there are a series of internal factors which may influence the development of the industrial society. His affirmation – with examples from world cultures – is that not only the industrial revolution has managed to change the family but the family has changed the revolution as well: the types of family have determined, or at least have facilitated the industrial revolution. In Western Europe, especially in England where industrialism was born, the nuclear family is massively represented before its official appearance. In Goode’s conception, the family is the social institution which ensures the cohesion of the entire society. He develops as universal functions of the family those which prepare the individual for the society.

### *The Theory of Nuclearisation (Talcott Parsons)*

The theme of western family progressive decrease developed by the American Talcott Parsons<sup>11</sup> (1902-1979) is often interpreted as a coronation of the classical tradition. Parsons considers the nuclear family to be a product specific for modernity. He believes into a reduction of the number of members and a transfer of family functions in favour of other institutions. For example the state, school, work, mass-media, all of them compete with the family both in the educational area as well as in the productive one. This aspect is correlated with the dimension decrease of the paternal authority, the American parental system being organised, mainly, around the conjugal dimension. Parsons has reduced the political, religious and productive functions almost completely, the most significant being, in his opinion, the socialisation, partner affective security ensuring, and consumption functions. The socialisation function is realised through the relation parents-children,

---

<sup>11</sup> Talcott Parsons (1902-1979) – American sociologist, representative of structural-functionalism, one of the founders of the social action theory.

and implies their attachment to one another. This kind of relation and implicitly the socialisation function depends on: the specific of the society and the family organisation inside the given society; the social class to which the family group belongs; the parent's occupation and the training level; the (urban or rural) environment to which the family belongs; the habits and mentalities specific to the environment (Voinea, 1978).

Parsons highlights two types of family: the first one is the one where the individual is born, also called *orientating family*, and the second one *reproduction family* created by marriage. The 'typical' conjugal family leaves in an independent home with its own economical resources, earned with the acquisition of household incomes independent of any particular connection to the parents. The adult presented by Parsons attributes more importance to the conjugal relations, with the extent where the relations with the ascendants and collaterals fall down.

Accordingly, Parsons' sociology about the family is based on the value of two central functions:

- On one hand, the author emphasises the primary socialisation, on the interiorisation of the values of society where the child is born. With the help of parents, and also the school, children manage to integrate in their age group, learn to develop the necessary motivations for personal success, important condition for the integration into the society founded on perfection;
- On the other hand, Parsons argues that couple's life and family life may ensure the condition for maintaining adult personality stability: choosing the partner is based on the feeling of love opposed to parents controlled marriages.

Considering these two functions, Parsons affirms that this type of family contributes to the formation of an individual capable of self control and action into a liberal and democratic society. The analysis of these two functions allows him to discover the eventual internal struggles. If the child is the object of an increased affection, he is exposed since his childhood to several constrains: the relations with his peers will depend on the status of his family; he will have to succeed in life on his own. Between the first socialisation and the beginning of his life in a couple, adolescence and youth do not form only periods of apprenticeship in life but is the tension period between the parental affective dependency and the orientation towards the acquisition of the personal status (Cicchelli-Pugeault, 1998).

In conclusion, the essence of his thesis refers to reducing the domestic group: the contemporary American family may carry out undiscovered functions, which agree with the needs of a modern society, the product of which it really is.

**Referinte:** 1. *Cicchelli-Pugeault, C., Cicchelli, V. (1998), Les théories sociologiques de la famille, Editions La Découverte, Paris.* 2. *Giddens, A. (2000)*

(coord.), Sociologie, Editura ALL, București. **3. Iluț, P.** (1993), Sociologia familiei, Biblioteca Clujană Universitară, Cluj – Napoca. **4. Iluț, P.** (1995), Familia. Cunoaștere și asistență, Editura Argonaut, Cluj-Napoca. **5. Mitrofan, I.** (1989), Cuplul conjugal. Armonie și dizarmonie, Editura Științifică și Enciclopedică, București. **6. Voinea, M.** (1978), Familia și evoluția sa istorică, Editura Științifică și Enciclopedică, București. **7. Zamfir, C., Vlăsceanu, L.** (coord.) (1993), Dicționar de sociologie urmat de indicatori demografici, economici, sociali și sociologici, Editura Babel, București.

M.C. Schmidt

### **THEORIES REGARDING THE ESTABLISHMENT AND FUNCTION OF THE FAMILY**

Articol descrie teoria de bază ale creării și funcționării de familie. The paper deals with several distinctive historical aspects regarding the family, as well as with other important family writings made by the great founding figures.

М.К. Шмидт

### **ТЕОРИИ СОЗДАНИЯ И ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ СЕМЬИ**

В статье рассматриваются основные направления создания и функционирования семьи. Рассматривается особый исторический ряд аспектов, касающихся семьи, а также записи важных выступлений великих деятелей образования.

М. К. Шмідт

### **ТЕОРІЇ ФОРМУВАННЯ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ СІМ'Ї**

В статті розглядаються головні напрямки формування та функціонування сім'ї. Розглядається особлива історична низка аспектів, що стосуються сім'ї, а також нотатки важливих виступів великих діячів освіти.

*Стаття надійшла до редакції 19.04.2010*

**УДК 159**

*В.И.Бондаренко, Я.Р.Шевель  
г. Харьков, Украина*

### **РОЛЬ ФОБИЙ В СОВРЕМЕННОМ МИРЕ**

**Постановка проблемы.** Количество фобий увеличивается с каждым днем и уже перевалило за тысячу. Только на букву «А» их 69. Наличие фо-

бий - показатель каких-либо невротических отклонений у человека. Так как жить сейчас все труднее и беспокойнее – у одного человека вполне могут присутствовать и 2, и 5, и 20 фобий. Поэтому каждый должен быть проинформирован на счет того, как понять что у тебя фобия, куда обращаться и как ее вылечить.

**Анализ исследований.** Началом систематического изучения фобий принято считать 1871г., когда американцем была описана агорафобия. И хоть с того времени уже немало написано по поводу этого невротического отклонения, ученых, психологов, психиатров вновь и вновь притягивает эта тема. Так же свои исследования и мнения выложил на бумаге профессорско-педагогический состав: Померанцев Д. «Фобии, мании и фетиши», Черныш М. «О страхах и фобиях реальных и мнимых», Горшков М. «Фобии, угрозы, страхи».

**Целью данной статьи является** обозначение роли фобий человека.

**Изложение основного материала.** Фобия – это интенсивный, нереалистичный страх, который может мешать способности социализироваться, работать и взаимодействовать с людьми и предметами в повседневной жизни. Он привязан к определенному объекту, человеку или ситуации. Специфические фобии – это боязнь конкретной ситуации или объекта, включая все, что угодно, от полетов на самолете до дантистов. Фобии чаще всего встречаются у людей семейных, причем у женщин чуть ли не в два раза чаще, чем у мужчин. Если человек редко встречает объект своего страха, то никакого существенного вреда не произойдет. Однако если причина испуга встречается постоянно, она может разрушить налаженный быт.

Есть три типа фобий:

1. Социальные фобии - боязнь социальных ситуаций.
2. Агорафобия - страх оказаться в ловушке в неизбежной месте или ситуации.
3. Специфические фобии - страх перед конкретным объектом (например, страх змей).

Есть четыре главных типа специфических фобий:

1. Природные среды – боязнь молний, воды, шторма и т.д.
2. Опасение животных – страх перед змеями, грызунами, пауками и т.д.
3. Медицинское опасения - связанные с боязнью крови, получения инъекции, посещения врача и т.д.
4. Ситуативные - боязнь мостов, оставления дома, вождения и т.д.

В настоящее время многие ученые утверждают, что рамки фобий размыты и неоконкретизованы. Наше мнение заключается в том, что страхи есть у каждого человека и это не невротическое отклонение, лечение его необязательно. В то время как фобия не только мешает жить человеку, из-за многих из них человек может прожить как растение (антропофобия — боязнь людей



## ***ПСИХОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ***

---

вообще, аутомизофобия (мизофобия, рипофобия) — боязнь загрязнения, прикосновения к окружающим предметам, амбулофобия (базофобия, базифобия) — боязнь ходить пешком) или не продолжить свой род, не познать такое прекрасное чувство, как любовь (андрофобия (аррхенфобия, гоминофобия) — боязнь мужчин, венстрафобия (калигинефобия) — боязнь красивых женщин, гамофобия (гаметофобия) — боязнь женитьбы, брака), но и нанести вред себе или окружающим с угрозой для жизни: при контрастных навязчивостях (сочетание эмоциональных переживаний и нарушений мотивации) страх возникает по поводу возможных действий пациента, которые он может, но не желает совершить. Например, неожиданно возникающая навязчивая идея и страх молодого человека столкнуть собственную мать под колеса проезжающего поезда, несмотря на то, что он ее обожает. Или пароксизмально возникающий страх водителя врезаться на полном ходу в толпу людей, ожидающих автобуса, при явном осознании пагубности подобного действия и нежелании его совершать.

Для оценки степени патологичности страхов используют параметры адекватности (обоснованности), интенсивности, длительности, степени контролируемости человеком чувства страха. Под обоснованностью понимают соответствие выраженности страха степени реальной опасности, исходящей из ситуации или от окружающих людей. Так, навязчивый страх умереть от падения кирпича на голову можно считать малообоснованным по сравнению со страхом умереть от иной травмы. Интенсивность и контролируемость определяются на основании дезорганизации деятельности и самочувствия человека, охваченного страхом, и способности преодолеть его. Длительность характеризуется продолжительностью по времени. Если страх становится навязчивым, т.е. переживается пациентом часто, плохо контролируется или не контролируется вообще, и существенно нарушает самочувствие, деятельность человека, то он обозначается как фобия. Наиболее часто встречаются в клинике: агорафобия – боязнь пространств, которые надлежит пересечь (площади, улицы, залы и пр.); клаустрофобия – боязнь замкнутых пространств, закрытых помещений; гипсофобия – боязнь высоты; антропофобия – боязнь людей, толпы, так как больной убежден, что среди людей его здоровье (благополучие) катастрофически ухудшится; нозофобия – навязчивый страх болезней; мизофобия – страх загрязнения; бактериофобия – страх заражения возбудителями простудных и иных болезней; канцерофобия – боязнь заболеть раком; танатофобия – страх непредвиденной смерти; оксифобия – боязнь острых предметов, и наконец, фобофобия – страх возникновения навязчивого страха, боязнь испугаться.

Еще со времен Фрейда, страх принято делить на реальный и невротический.

Некоторые из объектов и ситуаций, внушающих страх у невротиков, и для нормальных людей, являются чем-то страшным и имеют отношение к опасности, и поэтому эти фобии кажутся нам понятными, хотя и преувеличенными по своей силе. Например, общераспространенный страх перед пресмыкающимися: змеи, лягушки; а также мыши, крысы и т.д. Или страхи, связанные с опасностью летать на самолете и ездить на машине. Но также есть люди, чьи страхи нам непонятны: некоторые досмерти боятся пуговиц, другие моток ниток, третьи - золото.

Тяжело для человека переживаются так называемые социофобии, разнообразны навязчивые страхи, объединенные опасением осуждения человека со стороны окружающих (социума) за какие-либо действия, например, страх покраснеть при людях (эрейтофобия), страх не сдержать газы, страх рассмеяться в неподходящее время и в неподходящем месте. К нозофобиям относятся навязчивые страхи заболеть каким-либо заболеванием: канцерофобия (раком), спидофобия (СПИДом), сифилофобия (сифилисом), лиссофобия (страх сойти с ума).

В ряду фобий в подростковом возрасте особое значение имеет симптом дисморфофобии – навязчивое убеждение в нарушении пропорциональности сложения, в наличии какого-либо другого дефекта собственного тела либо в нарушении обыденных отправлений организма. Подросток мучительно переживает мнимую «уродливость» своего лица; его удручает форма его носа, чрезмерное увеличение надбровных дуг, нарушение «симметрии» лица, кажущаяся асимметрия глазных щелей, «выпячивание» глаз и пр. Он постоянно рассматривает себя в зеркале, находит в нем подтверждение «обоснованности» неотступных страхов («симптом зеркала»).

Таким образом, эмоция страха может носить как обоснованный характер и в этом случае служить биологическому выживанию индивида, так и принимать патологические формы, требующие вмешательства психолога или психотерапевта.

Очень подвержены, скажем так, созданию личных фобий - невротики. У таких людей в фобию превращается все, что у них не получается или когда-то не получилось в жизни. Достаточно одного раза споткнуться, чтобы этот человек начал бояться ходить пешком, а если при этом с него еще кто-то посмеялся, то вообще выходить на улицу. В таком случае лечить надо не фобии, а, непосредственно, невротические отклонения, восстанавливать нервную систему.

Чаще всего за вспышкой тревожной истерии следует развитие фобии, т. е. избегание ситуации, вызвавшей тревогу. Иногда тревогу удается фактически предотвратить благодаря развитию соответствующей фобии, за счет некоторого ограничения свободы эго. Болезнь может успокоиться, ес-

ли инстинктивная угроза полностью и успешно превращается в перцептивную опасность.

Однако в других случаях развитие неблагоприятно. На первых стадиях невроз может осложниться вторичным травматическим неврозом, индуцированным первым приступом тревоги, который переживается как травма. Нередко образуется порочный круг из страха перед тревогой и одновременно повышенной готовности к возникновению тревоги. Проекция фобий не всегда успешна, и тогда заболевание прогрессирует: проекции становятся неадекватными, границы фобий расширяются. Например, вначале пациент не способен перейти площадь, затем не может выйти на улицу и, наконец, не выходит даже из комнаты.

Лечение фобий. Есть множество подходов для лечения фобий. Эффективность лечения зависит от человека и типа фобии. Вот лишь несколько способов лечения фобии:

В процессе лечения, пациент подвергается воздействию объекта страха с тем, чтобы помочь ему преодолеть свои страхи. Одним из видов такого лечения, является воздействие ситуации, в которой пациент сталкивается с объектом страха на длительный срок, без возможности спастись. Цель этого метода состоит в том, чтобы помочь человеку оказаться лицом к лицу со своим страхом и понять, что объект опасения не вредит ему.

Другой метод, часто используемый в лечении фобии противопоставление. В этом методе, пациента обучают другому ответу на объект опасения. Вместо того, чтобы паниковать в условиях страха предмета или ситуации, человек узнает методы релаксации, чтобы заменить беспокойство и опасение. Это новое поведение несовместимо с паникованием, таким образом, страдающий фобией, уходит от предыдущего ответа на ситуацию и страх постепенно исчезает. Противопоставление условий часто используется на пациентах, которые неспособны обращаться за лечением с помощью первого метода борьбы со страхом.

**Заключение.** Не следует забывать, что в некоторых случаях, человек может оказаться сам не в состоянии контролировать свои фобии или избавиться от них. И если это состояние имеет прогрессирующий характер, следует обратиться к специалисту. Своевременное обращение поможет избавиться от возможных последствий.

**Список литературы:** 1. *Рубинштейн С.П.* Основы общей психологии Питербург, 2002 г. 720 стр. 2. *Рогов Е.Ф.* Основы психологии Курс лекций. М. – 2004. С. 119-223

## **РОЛЬ ФОБИЙ В СОВРЕМЕННОМ МИРЕ**

У каждого человека в современном мире существуют страхи и тревоги, которые при определенных обстоятельствах перерастают в фобии. Поэтому каждый должен уметь выявить у себя фобию и не дать ей развиваться.

В.І. Бондаренко, Я.Р. Шевель

## **РОЛЬ ФОБІЙ В СУЧАСНОМУ СВІТІ**

У кожної людини в сучасному світі існують страхи і тривоги, які за певних обставин переростають у фобії. Тому кожен повинен вміти виявити у себе фобію і не дати їй розвинути.

V.I. Bondarenko, Y.R. Shevel

## **ROLE OF PHOBIAS IN THE MODERN WORLD**

In the modern world each person has fears and alarms which under the certain circumstances develop into phobias. Therefore everyone should be able to reveal at itself(himself) a phobia and doesn't allow it to develop.

*Стаття надійшла до редакції 24.04.2010*

**УДК 159**

*А.А. Давыдова  
г. Харьков, Украина*

## **ОРГАНИЗАЦИОННАЯ КУЛЬТУРА КАК ВАЖНЫЙ ФАКТОР УСПЕХА**

Организации и предприятия, как известно, существуют для того, чтобы производить материальные блага и услуги. Это производство связано в определенную технологическую цепочку. Для приведения в действие всех звеньев этой цепочки действует система управления, в которой весь персонал выполняет функции руководителей и подчиненных. Однако деятельность организаций и предприятий не может осуществляться только на основе технологии или управленческой иерархии. На предприятиях, в организациях действуют люди. А это значит, что в своей деятельности они

руководствуются какими-то конкретными ценностями, совершают определенные обряды и т.д. В этом смысле каждое предприятие или организация представляет собой культурное пространство. Нам предстоит разобраться в том, что представляет собой культура организации или организационная культура, и какую роль она играет в ее функционировании.

Каждая организация создается для реализации поставленной ее основателем (руководителем) цели, для осуществления какой-то деятельности. Этот способ придает организации индивидуальную окраску, персонифицирует ее. Так вот, с этих позиций культуру организации можно охарактеризовать как специфическую, характерную для данной организации систему связей, действий, взаимодействий и отношений, осуществляющихся в рамках конкретной деятельности, достижения определенных целей.

Будет уместно вспомнить определение организационной культуры, данное американским специалистом по управлению Э. Шейном: «Организационная культура есть набор приемов и правил решения проблемы внешней адаптации и внутренней интеграции работников, правил, оправдавших себя в прошлом и подтвердивших свою актуальность в настоящем. Эти правила и приемы представляют собой отправной момент в выборе сотрудниками приемлемого способа действия, анализа и принятия решений. Члены организации не задумываются об их смысле, они рассматривают их как изначально верные» [5]. Содержание организационной культуры не является чем-то надуманным или случайным, а вырабатывается в ходе практической предпринимательской деятельности, как ответ на проблемы, которые ставит перед организацией внешняя и внутренняя среда. Это содержание действует достаточно долго, оно прошло испытание временем. Но для каждого конкретного члена организации они существуют как нечто данное.

Таким образом, организационная культура выражает определенные коллективные представления о целях и способе деятельности данной организации или предприятия.

Французский исследователь Н. Деметр подчеркивает, что культура организации – это система представлений, символов, ценностей и образцов поведения, разделяемая всеми его членами. Это означает, что в организации каждый связан общим взглядом на то, что представляет собой данная организация, какова ее экономическая и социальная роль, какое место она занимает по отношению к своим конкурентам, каковы ее обязательства перед клиентами и т.д. Основная функция организационной культуры – создать ощущение идентичности всех членов организации, образ коллективного «мы».

Организационные ценности играют ведущую роль в культуре организации. Это предметы, явления и процессы, направленные на удовлетво-

рение потребностей членов организации и признающиеся в качестве таких большинством членов организации. Способность организации создать ключевые ценности, которые объединят усилия всех структур той или иной организации, является одним из самых глубоких источников успешной деятельности организации.

Формирование ключевых ценностей или принципов деятельности организации имеет своей главной целью создать в окружающей среде и в глазах сотрудников организации ее предельный образ или, как принято сейчас выражаться, «имидж организации». Эти принципы громогласно провозглашаются в речах основателей или руководителей организаций, различного рода информационных документах, включая и рекламные ролики, вывески, табло и т.д. Эти принципы, объединенные в систему, определяются как «кредо» организации, его «символ веры». Совокупность таких принципов зачастую называют «философией» данной организации.

Так, знаменитая компания по производству электронной и бытовой техники “Samsung” в качестве символов, выражающих свою философскую концепцию, выбрала деревья хиноки и сосны. Величественное пирамидальное хиноки растет по 25 сантиметров в год и высоты в 30 метров достигает за 120 лет. За это время древесина хиноки приобретает высочайшее качество и служит прекрасным материалом для изысканной мебели. Простая доска из хиноки может стоить 30 000 долларов. “Samsung” взял хиноки в качестве символа при планировании длительного развития, имеющего большое значение. Здесь спешка неуместна. Но компания не всегда может себе позволить долго ждать. Поэтому, еще одним символом развития “Samsung” является сосна, которая растет быстрее, не требует особого ухода и больших затрат. “Пока растут хиноки, доход дают сосны”: вот так, в символической форме, по-восточному понимается развитие [6].

Всем знакома трехконечная звезда “Мерседеса” в кольце, но мало кто знает, что основатели компании “Даймлер Бенц”, которая теперь выпускает автомобили, трактовали ее, как “господствующее положение в воздухе, на воде и на земле”.

Становится понятной большая значимость лозунгов и символов для большинства компаний, как для их руководства, так и для рядовых сотрудников. Для украинской практики бизнеса характерны случаи неточно выбранных, “пустых” лозунгов, ничего не выражающих фирменных знаков. Складывается впечатление, что роль этих элементов организационной культуры сильно недооценивается в нашей стране.

В тоже время концептуальный знак и лозунг, ясно и просто выражающий философию компании, являются сильнейшими элементами, вокруг которых строится организационная культура.

Организационная культура является одной из важнейших составляющих работы любой организации. Когда организация реализует выбранную стратегию, она начинает осуществлять ряд действий. Шаги, которые противоположны культурной реальности, будут вызывать сопротивление. Действия, соответствующие сложившейся организационной культуре, будут приниматься с большей готовностью. Основные возможности развития для многих организаций лежат именно в области культурной политики. И победы добиваются те руководители, которые могут сделать так, чтобы организационная культура работала на поддержку и успешную реализацию краткосрочных и долгосрочных целей компании.

Организационная культура может быть важным и мощным инструментом при создании настроения персонала на высокую производительность и высокое качество в работе. Формирование и поддержание такой культуры, которая повышала бы отдачу от людей, работающих в организации, способствовала повышению ее эффективности и конкурентоспособности, - это одна из важнейших стратегических задач высшего руководства. Эффективность руководства зависит от создания культурных систем, которые будут создавать условия для формирования у работников приверженности своей организации и ее целям, заинтересованного отношения к делу и развития творчества, инициативы. Такая культура обеспечит максимально полное раскрытие потенциала людей, работающих в организации.

Формирование корпоративной культуры осуществляется на основе ценностей и организационных норм. Под нормами понимаются управляющие поведением сотрудников обобщенные правила, которые приводят к достижению целей организации. Роли определяют вклад каждого в совместную деятельность, в зависимости от занимаемой им формальной или неформальной позиции в организации, а также взаимные ожидания и взаимный контроль сотрудников. Сила организационной культуры определяется, по крайней мере, двумя важными факторами: степенью принятия членами организации основных ценностей компании и степенью их преданности этим ценностям. Очевидно, что даже преуспевающие зарубежные компании с сильной организационной культурой, такие как, например, Procter & Gamble, PepsiCo и Coca-Cola, также нуждаются в постоянном поддержании и развитии своих культурных ценностей. Трудность поддержания требуемого уровня организационной культуры заключается в том, что вновь принятые сотрудники приносят с собой не только новые идеи и индивидуальные подходы к решению профессиональных задач, но и свои собственные ценности, взгляды, убеждения. Индивидуальные личностные ценности сотрудников могут существенно поколебать сложившиеся культурные традиции внутри организации. Для

поддержания сложившейся системы культурных ценностей организации, необходимо постоянно оказывать влияние на формирование ценностных ориентаций сотрудников для максимального сближения их с культурой самой организации.

Существует ли где-нибудь организация без культуры, так сказать, «бескультурная» организация? Можно ли представить себе такую организацию, где не сложилось никаких правил, норм поведения, ожиданий и ценностей, определяющих поведение ее членов? Ответ будет однозначным – нет. Организационная культура складывается независимо от того, занимается руководство ее формированием или нет. Вопрос состоит только в том, поддерживает ли эта организационная культура эффективную работу организации, или, напротив, тормозит, являясь серьезным препятствием в реализации поставленных стратегических целей.

Если руководство хочет, чтобы работники исповедовали такие ценности и нормы поведения, которые будут способствовать успеху организации, то формирование организационной культуры нельзя пускать на самотек. Для построения организационной культуры, которая поддерживала бы разработанную стратегию, руководство должно предпринять ряд шагов, которые представлены на рисунке 1.

Итак, в целом культуру организации можно определить как совокупность идей, корпоративных ценностей и норм поведения, присущих только данной организации и формирующихся в ходе совместной деятельности для достижения общих целей. Организационная культура представляет собой важный компонент и условие существования организации. Цель организационной культуры – обеспечение высокой прибыльности организации за счет максимизации эффективности производственного менеджмента и качественного улучшения деятельности организации в целом посредством:

- совершенствования управления человеческими ресурсами для обеспечения лояльности сотрудников к руководству и принимаемым решениям;
- воспитания у работников отношения к организации как к своему дому;
- развития способности и в деловых, и в личных отношениях опираться на установленные нормы поведения, решать любые проблемы без конфликтов [3].

1. Выработка миссии организации, определение стратегии, основных целей и ценностей (приоритетов, принципов, подходов, норм и желательных образцов поведения)

2. Изучение уже существующей организационной культуры и доминирующих в ней ценностей

3. Определение степени соответствия сложившейся оргкультуры, выработанной руководством, стратегии развития организации. Выявление позитивных и негативных ценностей





Рис. 1. Шаги для формирования организационной культуры



Рис. 1 – Шаги для формирования организационной культуры

Организационная культура является важным фактором успеха, настолько, насколько она является общепринятой, согласованной, целостной системой разделяемых ценностей, идей, норм поведения, способствующих стратегии развития организации.

**Список литературы:** 1. *Грошев И.В., Емельянов П.В., Юрьев В.М.* Организационная культура. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2004. 2. *Жалило Б.А.* Как изменить корпоративную культуру? // Справочник кадровика. - № 9. – 2003. 3. *К. Камерон, Р. Куин* Диагностика и изменение организационной культуры / пер. с англ. Под ред. И. В. Андреевой. – СПб.: Питер, 2001. 4. *Максименко А.А.* Организационная культура: системно-психологические описания. – Кострома: КГУ им. Н.А.Некрасова, 2003. 5. *Райгородский Д.Я.* Организационное поведение. Хрестоматия. Бахрах – М, 2006. 6. *Шейн Э.* Организационная

культура и лидерство / Пер. с англ. под ред. В.А. Спивака. – СПб: Питер, 2002.

А.А. Давыдова

### **ОРГАНИЗАЦИОННАЯ КУЛЬТУРА КАК ВАЖНЫЙ ФАКТОР УСПЕХА**

В статье проанализирована организационная культура как наиболее важный фактор достижения успеха. Культурные образцы (идеи, ценности, нормы поведения, символы) принятые и усвоенные в данном коллективе, оказывают значительное влияние на деятельность персонала и достижение ими общих целей организации. Поэтому, задача высшего руководства – формировать и поддерживать такую культуру, которая бы способствовала стратегии развития организации.

А.А. Давидова

### **ОРГАНІЗАЦІЙНА КУЛЬТУРА ЯК ВАЖЛИВИЙ ФАКТОР УСПІХУ**

У статті проаналізована організаційна культура як найважливіший фактор досягнення успіху. Культурні зразки (ідеї, цінності, норми поведінки, символи) прийняті і засвоєні в даному колективі, значно впливають на діяльність персоналу і досягнення ними спільних цілей організації. Тому, завдання вищого керівництва – формувати і підтримувати таку культуру, яка б сприяла стратегії розвитку організації.

A.A. Davidova

### **ORGANIZATIONAL CULTURE AS AN IMPORTANT FACTOR OF SUCCESS**

An organizational culture (work ethic) as the most important factor to achieve success has been analyzed in the article. The cultural models (ideas, values, behavioral norms, symbols) accepted and acquired in this collective, have considerable influence on work of the personnel and its achievement of general aims of an organization. Therefore, the task of top management is to form and support such culture which would assist the strategy of development of an organization.

*Стаття надійшла до редакції 26.03.2010*

УДК 159

*В.Н. Колесниченко  
г. Харьков, Украина***ФОРМИРОВАНИЕ «Я»- КОНЦЕЦИИ У СТУДЕНТОВ - ПСИХОЛОГОВ**

**Постановка проблемы.** Развитие самосознания человека неразрывно связано с самопознанием, которое является процессом наполнения самосознания содержанием, связывающим человека с другими людьми, с культурой и обществом в целом, процесс, происходящий внутри реального общения и благодаря ему, в рамках жизнедеятельности субъекта и его специфических деятельностей.

Феномены самопознания касаются вопроса о том, как происходит самопознание, в том числе и того, что уже усвоено или присвоено, превращено в «Я» субъекта и в его личность, и какие формы приобретают результаты этого процесса в самосознании.

Проблема развития самосознания является одной из ключевых в психологии. Она широко обсуждается в рамках отечественных и зарубежных психологических исследований. Изучение структуры самосознания, динамики его развития представляет большой интерес, как в теоретическом, так и в практическом плане, поскольку позволяет приблизиться к пониманию механизмов формирования личности в онтогенезе. Самосознание является и важным показателем Я-концепции, особым её измерением, а также оказывает большое влияние на многие сферы жизнедеятельности человека: на взаимоотношение с окружающими, его критичность, требовательность к себе, на отношение к успехам и неудачам в своей деятельности, на её эффективность.

**Анализ последующих трудов и публикаций.** Проблему самосознания в своих трудах изучают: Л.И.Божович, А.В.Захарова, И.С.Кон, А.И.Липкина, М.И.Лисина, С.Л.Рубинштейн, А.Г.Спиркин, В.В.Столин, А.И.Титаренко, И.И.Чеснокова. Феномен «Я» - концепции исследовали: Р.Бернс, У.Джеймс, Крайг Г, [А. Маслоу](#), [К. Роджерс](#), Э. Эриксон и др.

По-мнению Р.Бернса: «Я» - концепция- это совокупность всех представлений человека о самом себе, сопряженная с их оценкой. Я-концепция, в сущности, определяет не просто то, что собой представляет индивид, но и то, что он о себе думает, как смотрит на свое деятельное начало и возможности развития в будущем [5].

Самосознание представляет собой совокупность психических процессов, посредством которых индивид осознает себя в качестве субъекта деятельности, а его представления о самом себе складываются в определенный «образ «Я».

**Цель данной работы** состоит в рассмотрении особенности формирования «Я»- концепции у студентов- психологов как о важной составляющей личностного и профессионального самоопределения.

**Изложение основного материала.** Как научное понятие Я-концепция вошла в обиход специальной литературы сравнительно недавно, может быть потому в литературе, как отечественной, так и зарубежной, нет единой его трактовки; ближе всего по смыслу к нему находится самосознание. Но Я-концепция - понятие менее нейтральное, включающее в себя оценочный аспект самосознания. Это динамическая система представлений человека о самом себе, в которую входит как собственно осознание своих физических, интеллектуальных и других качеств, так и самооценка, а также субъективное восприятие влияющих на данную личность внешних факторов.

Внутренний мир личности, ее самосознание всегда находились в центре внимания не только философов, ученых, но и писателей и художников. Интерес человека к себе, к своему внутреннему миру издавна являлся предметом особого внимания. Первоначально вопрос о «Я» соотносился главным образом с познанием человеком самого себя как существа мыслящего. В состав «Я» входит все то самое дорогое для человека, расставаясь с которым он как бы утрачивает частицу самого себя. Поведение человека всегда, так или иначе, сочетается с его представлением о себе и с тем, каким он хотел бы быть.

Самосознание является важнейшим личностным образованием, интегрирующим началом самосознания, связанным с оценочными функциями, отражающими эмоционально-ценностное отношение к себе. А профессия психолога в зависимости от неё формирует такую значимую характеристику как уровень профессионализма. Самосознание является и важным показателем Я-концепции, особым её измерением, а также оказывает большое влияние на многие сферы жизнедеятельности человека: на взаимоотношение с окружающими, его критичность, требовательность к себе, на отношение к успехам и неудачам в своей деятельности, на её эффективность.

Самосознание определяется как смысловое единство мира, внутреннего и внешнего, оно универсально детерминирует миропонимание, которое складывается вне зависимости от имеющихся знаний об окружающей действительности и о себе. Оно является существенным моментом сознания в целом. Самосознание личности является сложным по структуре, многоаспектным феноменом. Оно не сводится к процессу познания себя или знанию о себе.

Этапы развития самосознания.

1 этап - пассивный; самосознание развивается вслед за развитием личности, автоматическое следствие.

2 этап - активный (с подросткового возраста); самосознание включается в процесс развития личности и во многом его определяет.

Самосознание является относительно поздним продуктом развития сознания, предполагающим в качестве своей основы реальное становление ребенка с практическим субъектом, сознательно выделяющимся из окружения.

Эмоциональная сторона самосознания описывается с помощью терминов «отношение к себе» и «самооценка». «Образ Я» рассматривается, как структурное образование самосознания, своего рода «итоговый продукт» неразрывной деятельности трех его сторон – когнитивной, эмоциональной и регуляторной.

Уровни самосознания:

- **Природный:** выделение субъекта из среды, переживание субъектной отнесенности своих действий: то, что я переживаю – именно я (филогенетические предпосылки самосознания появляются одновременно с предпосылками сознания).

- **Социальный:** сравнение себя с другими. Критерий – появление речи, возникновение продуктивного диалога ребенка со взрослым, у ребенка появляется возможность децентрации. Возможность говорить не означает возможности вести продуктивный разговор, мешает эгоцентризм (пока он не преодолен, нет осознания себя, понимания что это – моя точка зрения).

- **Личностный:** рефлексия собственных переживаний; осознание собственных мотивов.

И.И.Чеснокова [4] предлагает различать два уровня самосознания по критерию тех рамок, в которых происходит соотнесение знаний о себе. На первом уровне такое соотнесение происходит в рамках сапостовления «Я» и «другого человека». Сначала некое качество воспринимается и понимается в другом человеке, а затем переносится на себя. Соответствующими внутренними приемами самосознания являются преимущественно самовосприятие и самонаблюдение. На втором уровне соотнесения знаний о себе происходит в процессе аутокоммуникации, т.е. в рамках «Я и Я». Человек оперирует уже готовыми знаниями о себе, в какой-то степени уже сформированными, полученными уже в разное время, в разных ситуациях. В качестве специфического внутреннего приема самосознания указывается самоанализ и самоосмысление. На этом втором уровне человек соотносит свое поведение с той мотивацией, которую он реализует. Оцениваются и сами мотивы с точки зрения общественных и внутренних требований. Высшего развития самосознание на втором уровне достигает при формировании жизненных планов и целей. Своей общественной ценности, собственного достоинства. И.М.Чеснокова, И.С. Кон несколько иначе формулирует уровневую концепцию образа «Я». Образ «Я» понимается, как уста-

новочная система; установки обладают тремя компонентами когнитивным, аффективным и производным от первых двух поведенческим. Нижний уровень образа «Я» составляют неосознанные, представленные только в переживании установки, традиционно ассоциирующиеся в психологии с «самочувствием» и эмоциональным отношением к себе, выше расположены осознание и самооценка отдельных свойств и качеств, затем эти частные самооценки складываются в относительно целостный образ и сам этот образ «Я» вписывается в общую систему ценностных ориентаций личности, связанных с осознанием его целей своей жизнедеятельности и средств, необходимых для достижения этих целей.

По мнению В.В.Столина [3] самосознание осуществляется на трех уровнях: это отражение субъекта в системе его органической активности, в системе его коллективной предметной деятельности и детерминированных его отношениях и в системе его личностного развития, связанного с множественностью его деятельностей.

По мнению М.И.Лисиной образ себя имеет аффективно-когнитивный характер и состоит из эмоционального отношения человека к себе и когнитивных представлений (знаний) о себе. Она считает, что Я-образ имеет сложную архитектуру: есть центральное, ядерное образование, в котором представлено в наиболее переработанной форме знание о себе, как субъекте, в нем рождается общая самооценка, тут она постоянно существует и функционирует; существует так же «периферия», на которую поступают самые новые и свежие сведения человека о себе, оказывающие влияние на изменение представлений о себе.

Как мы имели возможность убедиться, во многих психологических теориях проблема самосознания является одной из центральных. Большинство исследователей проблемы самосознания считают, что самосознание – это, прежде всего процесс, с помощью которого человек познаёт себя и относится к самому себе. Самосознание в психической деятельности личности выступает как особо сложный процесс опосредованного познания себя, развернутый во времени, связанный с движением от единичных ситуативных образов через интеграцию подобных многочисленных образов в целостное образование – в понятие своего собственного Я как субъекта, отличного от других субъектов. Многоступенчатый и сложный процесс самопознания сопряжен с разнообразными переживаниями, которые в дальнейшем также обобщаются в эмоционально-ценностное отношение личности к себе”.

Одной из основных функций самосознания, выделяемой большинством авторов - рефлексия на себя (авторerefлексия), в процессе которой познается собственная личность и определяется отношение к себе самой. Этот процесс может называться персонификацией, а результат – личностной идентичностью.

Самосознание – это динамическая система, которая на разных возрастных этапах имеет свои особенности.

Интеракционная школа (Кули, Мид и др.) полагают, что человеческое «Я» изначально социально и формируется в ходе социального взаимодействия. Интеракционисты указывают на то, что самосознание и ценностная ориентация личности, как бы зеркально отражают реакции на нее окружающих людей. Под действием механизма взаимного обогащения происходит становление Я- концепции индивида. В теории Э. Эриксона проблематика Я- концепции рассматривается сквозь призму эго-идентичности, понимаемой как возникающий на биологической основе продукта определенной культуры. Формирование идентичности Я- процесса, служит основой постоянного расширения самосознания и самопознания. Эриксон рассматривает развитие личности, её самосознания как последовательную смену стадий, имеющих свои особенности.

Немного рассмотрим как у психологов самосознание происходит в разные возрастные периоды.

Подростковый возраст: главное содержание подросткового возраста составляет его переход от детства к взрослости. Медицинская, психологическая, педагогическая, юридическая, социологическая литература определяет разные границы подросткового возраста: 10-14 лет, 14-18 лет, 12-20 лет и т.д. Главная новая черта, появляющаяся в психологии подростка по сравнению с ребенком младшего школьного возраста, - это более высокий уровень самосознания, потребность осознать себя как личность. Л.С. Выгодский считает, что формирование самосознания составляет главный итог переходного возраста. Подросток начинает всматриваться в самого себя, как бы открывает для себя свое «Я», стремится познать сильные и слабые стороны своей личности. У него возникает интерес к себе, к качествам собственной личности, потребность сопоставления себя с другими людьми, потребность в самооценке. К факторам, определяющим самосознание подростка можно отнести следующие:

1. интеллектуальная зрелость, в которую включается и нравственное мировоззрение;
2. понимание своего индивидуального единства и отличия от других;
3. формирование нравственного самосознания; самоопределение в будущем, выбор профессии;
4. окончательное становление социальных установок (общей системы в целом);
5. своеобразие акцентуации характера; формирование дружеских отношений, появление первой любви, а вместе с ними таких нравственных чувств и убеждений как честность, верность, порядочность.

Юношеский возраст: К.Д. Ушинский считал молодежный период 16-23 годами. Д.Б. Бромлей признавал периодом от 18 до 21 года. Б.Г. Ананьев назы-

вал возраст от 18 до 21 года. В.В. Гинзбург полагал, что возрастные рамки юности для мужчин от 16 до 24, у женщин от 15 до 20 лет. Центральный психологический процесс юношеского возраста – развитие самосознания, которое побуждает личность соизмерять все свои стремления и поступки с определенными приступами и образом собственного “Я”. Юноша привыкает к своей внешности, формирует относительно устойчивый образ своего тела, принимает свою внешность и соответственно стабилизирует связанный с ней уровень притязаний. Самосознание в юношеском возрасте приобретает качественно-специфический характер. Оно связано с необходимостью оценивать качества своей личности с учетом конкретных жизненных устремлений, в связи с решением задачи профессионального самоопределения.

Молодость: ценнейшее психологическое приобретение ранней молодости - открытие собственного внутреннего мира. Для молодости единственной познаваемой реальностью является внешний мир, куда он проецирует и свою фантазию. Молодость в особенности чувствительна к “внутренним”, психологическим проблемам. Чем старше (не по возрасту лишь, а по уровню развития) ребенок, тем больше его тревожит психологическое содержание происходящего деяния, реальность и тем меньше для него означает “внешний” событийный контекст. Открытие собственного внутреннего мира совсем принципиальное, удовлетворённое и волнующее событие, но оно вызывает также много тревожных и драматических переживаний. Совместно с сознанием собственной уникальности, неповторимости, непохожести на остальных приходит чувство одиночества.

Под самосознанием будем понимать совокупность психических процессов, посредством которых индивид осознает себя в качестве субъекта деятельности, а его представления о самом себе складываются в определенный «образ Я». В литературе используется множество самых разнообразных терминов: «самосознание», «я», «я - концепция», «представление о себе», «отношение к себе», «самооценка», «образ Я» и т.п. Одной из основных функций самосознания, выделяемой большинством авторов - рефлексия на себя (авторerefлексия), в процессе которой познается собственная личность и определяется отношение к себе самой. Этот процесс может называться персонификацией, а результат – личностной идентичностью.

Возрастные границы во многом зависят от действия социальных факторов. Может быть, именно поэтому авторы, живущие в других социально-экономических условиях, выделяли для нее различные возрастные рамки и давали разные названия.

Важно отметить, что структура самосознания не статична, находится в постоянном развитии, т.е. это развернутый во времени процесс.



**Список литературы:** 1. А. Захарова Самосознание и самооценка подростка. Журнал "Семья и школа", №11, 1979г., стр. 21 2. Джемс У. Психология. М., 1991 г. 3. Столин В.В. Самосознание личности. М., 1984 г. 4. Чеснокова И.И. Проблема самосознания в психологии. М., 1977 г. 5. Бернс Р. Развитие Я-концепции и воспитание. М., 1986

В.Н. Колесниченко

### **ФОРМИРОВАНИЕ «Я» - КОНЦЕПЦИИ У СТУДЕНТОВ - ПСИХОЛОГОВ**

В данной статье были рассмотрены основные особенности Я- концепции студентов - психологов, а также развитие самосознание в разные возрастные периоды.

В.М. Колісниченко

### **ФОРМУВАННЯ «Я» - КОНЦЕПЦІЇ У СТУДЕНТІВ – ПСИХОЛОГІВ**

У даній статті були розглянуті основні особливості Я-концепції студентів - психологів, а також розвиток самосвідомість в різні вікові періоди.

V.N. Kolesnichenko

### **FORMATION "I" - CONCEPTS AT STUDENTS – PSYCHOLOGISTS**

This article discussed the main features of self-concept of students - psychologists, as well as the development of self-consciousness in different age periods.

*Стаття надійшла до редакції 28.03.2010 р.*

**УДК 37.015.3**

*С.М. Кучеренко, Б.Г. Лях, Ю.І. Сичов,  
І.І. Литвиненко, В.В. Самчук,  
м. Харків, Україна*

**ОДИН З НАПРЯМКІВ ПСИХОЛОГІЧНОЇ КОРЕКЦІЇ ОСОБИСТОСТІ  
В ХОДІ НАВЧАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ**

Людство пройшло і проходить тривалий та важкий шлях від незнання до знання, безупинно замінюючи на цьому шляху неповні і недосконалі знання усе більш повними і досконалими.

Довгий час продовжували вважати, що методика викладання досягла досконалої ідеальної форми, але подібно мистецтву продовжувала удосконалюватися.

Можна висловити, що педагогічна діяльність людини із самого початку складалась так, що якби вона методики не застосовувала, змушувало її спостерігати за психологічним станом навчаємого і робити з цього висновки. Їй доводилось удосконалювати виклад матеріалу, тобто займатися в міру своїх можливостей усім тим, що пізніше стало формуватися в процес навчання, який ускладнюється з кожним днем, і зрозуміти основи викладання стає усе складніше та складніше.

Саме тому науковий метод перетворив світ, у якому ми живемо, і саме на основі успіхів цього методу, наука дала людині владу над природою. Тобто суть багатьох явищ природи можна записати у вигляді рівнянь, що встановлюють зв'язки між числами. Наукові методи, що прийшли на зміну чистому умогляду, дозволили «перевіряти алгеброю гармонію», що виступає в ролі стрункої погодженості частин одного цілого.

Усі методики викладання матеріалу були сформовані на практиці, що в подальшому так чи інакше зміст та організація навчально-виховної роботи були удосконалені послідовниками за допомогою знання багатьох фундаментальних і прикладних наук, таких як психологія, медицина, біологія, математика, статистика та багато інших, що і відбувається і на сьогоднішній день.

З цієї причини кожен метод навчання в початкових закладах обираються у залежності від поставлених цілей та задач, особливостями зовнішніх умов, закономірностями, можливостями викладачів та навчаємих.

Швидкі темпи зростання інформатизації нашого суспільства і неможливості індивідуального підходу навчання, вимагають переосмислення попереднього досвіду навчального процесу, що спонукає до розробки нових освітніх концепцій, форм, методів навчання і виховання у відповідності до вимог та потреб суспільства, використання у навчальному процесі нових інформаційних технологій, створення умов для професійного саморозвитку майбутнього фахівця, що набуває важливого значення, оскільки сучасне суспільство значною мірою зацікавлене у психологічних ресурсах особистості.

Також умови високої конкуренції та швидкозмінні функції діяльності фахівця на робочому місці, призвело до вимагання від навчальних закладів підготовки, яка б включала додаткову професійну підготовку, скорочувала період адаптації, була більш мотивованою, здатною до планування складних технологічних процесів, мала б креативні, прогностичні здібності, хист до

самостійного прийняття рішень, здатність до спільної праці та співробітництва, відповідальність та багато іншого.

Так попередні процеси навчання були спрямовані лише з метою того щоб навчаємий, засвоїв матеріал за як може короткий час, при цьому, маючи великий ряд негативних факторів не врахованих при навчанні для формування нинішніх необхідних якостей майбутнього робітника.

Так на першу сходинку можна висунути негативні прояви психологічного стану навчаємого, який має складну динамічну структуру, вражаючу сукупністю інтелектуальних, емоційних, мотиваційних, вольових, темпераментних сторін психіки.

Нині на дослідження стресових факторів у навчальному процесі та в опублікованих роботах на наш погляд досить багато приділяється уваги питанню їхнього усунення. Частіше задача полягає у з'ясуванні причин виникнення стресів і їхньому запобіганні.

Особливу увагу приділяють технології навчання, акцентуючи увагу на раціональній та оптимальній подачі інформації, а також шляхом застосування різних крокових алгоритмічних методів мотивації навчального процесу на основі чіткої постановки мети і її досягнення на кожному етапі навчання у навчальному закладі і створення панорамної картини, що дозволяє бачити всю необхідність копіткої роботи для придбання ЗУН необхідних для людини, щоб вона все життя була спроможна творити і жити щасливою та здоровою. І зазвичай аналізують етапи розвитку особистості і причин виникнення психологічного дискомфорту на основі не гармонійності її розвитку на протязі всього життя.

Досягши визначних знань та досвіду у різних психологічних, медичних та педагогічних галузях, стало можливим отримання більш високої професійної підготовки фахівця у навчальних закладах, яка залежить від багатьох різноманітних сприятливих суб'єктивних та об'єктивних вимог.

Уся сукупність цих вимог у деякій мірі при підготовці фахівця складає в навчальному процесі гармонію, при якій досягається висока якість навчання, а порушення цієї гармонії, призведе швидше до незадовільної підготовки фахівця чим до відкриття нових знань.

Один з негативно діючих факторів, який сприяє порушенню психофізичного і психологічного стану навчаємого – це стрес, який виникає з процесом навчання.

Автори ставлять перед собою мету розробити новий напрямок методики створення технології процесу навчання, що дасть можливість зниженню негативних психологічних та психофізіологічних проявів, що є головним джерелом перешкодою практично усіх позитивних показників при навчанні.

Усі процеси у природі зокрема і у психології проходять відповідно до різних вільних гармонійних коливань, які описуються диференційованим рівнянням:  $\ddot{x} + k^2 x = 0$ , рішення, якого має вид

$$x = A \sin(kt + \alpha). \quad (1)$$

Згідно до цього рівняння, працюють всі системи людини, поки вона спокійна і здорова.

При протіканні навчального процесу, виникає збурюючий вплив, який діє на нервову систему людини. В такому випадку робота навчаємого протікає згідно диференціального рівняння:  $\ddot{x} + k^2 x = h \sin(pt + \delta)$ , рішення, якого має вид

$$x = A_1 \sin(kt + \alpha) + \frac{h}{k^2 - p^2} \sin(pt + \delta), \quad (2)$$

а при  $p = k$  частота власних коливань збігається з частотою збурюючих факторів, це явище називається резонансом, диференціальне рівняння якого:  $\ddot{x} + k^2 x = h \sin(ht + \delta)$ , а його рішення

$$x = A_1 \sin(kt + \alpha) + \frac{h}{2k} t \cos(kt + \delta). \quad (3)$$

Але резонансний стан, як ми знаємо із техніки приводить до руйнування, якого можна уникнути, якщо всі процеси проводити відповідно до рівняння вільних гармонійних коливань.

Цього можна досягти, якщо разом зі збурюючим впливом, при необхідності додати дію емоціонального опору. Тоді можна досягти, щоб процес навчання проходив відповідно до диференціального рівняння:

$$\ddot{x} + 2n\dot{x} + k^2 x = h \sin(pt + \delta).$$

Рішення такого рівняння, як відомо дорівнює сумі рішень однорідного рівняння  $x_1$  і згідно рішення  $x_2$ .

Рішення  $x_1$  визначає власні коливання матеріальної точки і має вид, при  $n < k$

$$x_1 = A_1 e^{-nt} \sin(k_1 t + \alpha), \quad (4)$$

де  $k_1 = \sqrt{k^2 - n^2}$ ;

при  $n > k$

$$x_1 = C_1^{\lambda_1 t} + C_2^{\lambda_2 t}, \quad (5)$$

де  $\lambda_1$  і  $\lambda_2$  – корені характеристичного рівняння;

при  $n = k$

$$x_1 = e^{-nt} + (C_1 + C_2 t). \quad (6)$$

Приватне рішення  $x_2$  визначає змушені коливання точки. Це приватне рішення може бути записане, як  $x_2 = A_2 (\sin pt + \delta - \varepsilon)$ .

Накладення коливань (при  $n < k$ ) дозволяє одержати гармонійну залежність  $x = A \sin(kt + \alpha)$ .

Розуміння цього, дає змогу створювати навчальні процеси, які могли б корегувати психологічний стан навчаємого.

На прикладі, можна розглянути як дію поданого обсягу навчального матеріалу з боку викладача навчаємому, як збурюючий вплив, що призведуть до його стресового стану, якого практично можна виключити за допомогою включення пауз різного роду при викладанні матеріалу, що будуть виступати понижуючими факторами, що в підсумку призведе до зрівноваження психіки та до гармонійного навчання, що допоможе придбати психологічний комфорт і захист.

Розглянутий один з напрямків психологічної корекції навчаємих, від виникнення негативних психологічних відхилень нормального стану студента, що виникають у ході навчального процесу під впливом зовнішніх, так і внутрішніх збурюючих факторів на нервову систему. Що дає можливість педагогам новий напрямок при створенні нової технології навчання, що приведе до одержання психологічного комфорту навчаємих, яке сприяє формуванню особистості до професійної діяльності, що є джерелом впевненості в собі і становить основу розвитку знань, умінь та навичок.

**Список літератури:** 1. Яблонский А.А., Норейко С.С. Курс теории колебаний. – М.: Высшая школа, 1966. – 254с. 2. Пановко Я.Г. Введение в теорию механических колебаний. – М.: Наука, 1971. – 240с. 3. Психолого-педагогический словарь / Сост. Рапацевич Е.С. – Минск: «Современное слово», 2006. – 928с. 4. Сисоєва С.О. Поясок Т.Б. Психологія та педагогіка: Підручник для вищих навчальних закладів непедагогічного профілю традиційної та дистанційної формі навчання. – Вид. 2-ге, доп., випр. – Кременчук: ПП Щербатий О.В., 2008. – 532с. 5. Кукушкин В.С. Введение в педагогическую деятельность: Учеб. Пособие /. – Ростов на Дону: МарТ, 2002. – 217 с. 6. Вилма Л. Без зла в себе. – Екатеринбург: У-Фактория, 2000. – 240с.

С.М. Кучеренко, Б.Г. Лях, Ю.І. Сичов,  
І.І. Литвиненко, В.В. Самчук

### **ОДИН З НАПРЯМКІВ ПСИХОЛОГІЧНОЇ КОРЕКЦІЇ ОСОБИСТОСТІ В ХОДІ НАВЧАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ**

У статті розглядається один з напрямків психологічної корекції навчаємих, від виникнення негативних психологічних відхилень нормального стану, що виникають у ході навчального процесу під впливом зовнішніх і внутрішніх збурюючих джерел на нервову систему. Що дає можливість педагогам новий напрямок при створенні технологій навчання, які приведуть до одержання психологічного комфорту навчаємих, яке сприяє формуванню особис-

тості до професійної діяльності, що є джерелом впевненості в собі і становить основу розвитку знань, умінь та навичок.

С.М. Кучеренко, Б.Г. Лях, Ю.И. Сычов,  
И.И. Литвиненко, В.В. Самчук

### **ОДНО ИЗ НАПРАВЛЕНИЙ ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ КОРРЕКЦИИ ЛИЧНОСТИ В ХОДЕ УЧЕБНОГО ПРОЦЕССА**

В статье рассматривается одно из направлений психологической коррекции личности, от возникновения отрицательных психологических отклонений нормального состояния, которые возникают в ходе учебного процесса от влияния внешних и внутренних возбуждающих источников на нервную систему. Что дает возможность педагогам новое направление при создании технологий обучения, которые приведут к получению психологического комфорта личности, что окажет содействие формированию обучающихся к профессиональной деятельности, которая есть источником уверенности в себе и составляет основу развития знаний, умений и навыков.

S.M. Kucherenko, B.G. Ljakh, U.I. Sychov,  
I.I. Iytvynenko, V.V. Samchuk

### **ONE OF DIRECTIONS PSYCHOLOGICAL CORRECTION OF PERSONALITY DURING EDUCATIONAL PROCESS**

The article deals with one of the directions of psychological correction students, from the appearance of negative psychological deviations of the normal state, which arise during the teaching process the influence of external and internal of excitatory sources the nervous system. What allows teachers to create a new direction of technology education which will result in the psychological comfort of students that will help shape the individual to the profession, which is the source of self-confidence and the foundation of knowledge, skills and skills.

*Стаття надійшла до редакції 04.05.2010*

**УДК 37.017.4**

*О.В. Кузьменко  
м. Харків, Україна*

### **ВИВЧЕННЯ ДЕРЖАВНОГО УСТРОЮ КРАЇНИ МОЛОДШИМИ ШКОЛЯРАМИ В США**

Педагогами США накопичено цікавий досвід організації вивчення кон-

ституції молодшими школярами на уроках громадянознавства. Ця публікація має на меті ознайомити педагогів України зі змістом другого та третього розділів підручника, що використовується в сучасному навчально-виховному процесі американської школи [1].

РОЗДІЛ 2 (уроки 8–10). Тема: *Як була створена наша конституція?* Учням говорять, що матеріал цього розділу дозволить їм зрозуміти як двісті років тому протягом чотирьох місяців розроблялася чинна конституція. Зауважується, що без якісної конституції держава може істотно обмежити і навіть відняти у людини її права. Підкреслюється, що батькам-засновникам, які мали суттєві розбіжності в поглядах на текст конституції, було вкрай складно працювати над цим документом.

Урок 8. Тема: *Скільки представників в конгресі повинен мати кожен штат?* Мета: зрозуміти, які розбіжності були між делегатами Філадельфійського конвенту щодо представництва штатів у законодавчому органі країни. Пропонується проблемне завдання на тему: «*Скільки представників в конгресі повинен мати ваш штат?*». Школярам необхідно уявити себе делегатами згаданого конвенту. Треба розділитися на групи по шість учнів, кожна з яких буде відігравати його роль. Половина членів групи будуть представляти штати з великою кількістю населення, решта школярів – невеличкі штати. Групи мусять відповісти на запитання: скільки представників повинен мати в конгресі кожен штат? Після закінчення обговорення кожна група викладає свої відповіді на класній дошці або великому аркуші. Представник групи готується їх обґрунтувати. Клас обговорює відповіді і намагається з'ясувати, які з них є найкращими. Після вивчення матеріалу уроку треба порівняти відповіді учнів з рішеннями, які насправді прийняли делегати філадельфійського конвенту.

- Питання 1 уроку. *Спір між великими та маленькими штатами.* Зазначається, що одним із найскладніших питань для батьків-засновників було визначення кількості представників від штатів в конгресі. Делегати від невеличких штатів турбувалися. Вони побоювались, що багатонаселені штати будуть мати більше голосів в конгресі і таким чином контролюватимуть владу в країні. На їх думку усі штати, незалежно від кількості населення, повинні були мати однакову кількість конгресменів. Делегати від великих штатів вважали такий підхід несправедливим. Згадана розбіжність здавалася настільки нездоланною, що учасники тодішніх дискусій були готові роз'їхатися по домівках. Кінець кінцем було створено спеціальну комісію, в яку ввійшли по одному представнику від кожного штата. Завданням комісії було шукати вихід.
- Питання 2. *Великий компроміс.* Школярам пояснюють поняття «компроміс». Повідомляється, що згадана комісія знайшла визначне рішення, яке задовольнило обидві сторони. Зміст так званого великого компромісу полягав у наступному. Конгрес складається з двох частин: палати представників і сена-

ту. В палаті представників штати мають делегатів залежно від кількості населення. В сенаті кожен штат має двох представників. Учням кажуть, що великий компроміс зрівняв штати з точки зору впливу на прийняття загальноамериканських законів і захисту своїх інтересів. Це пов'язане з тим, що законопроект повинен бути підтриманий обома палатами конгреса. Увагу учнів звертають на те, що багатьом делегатам конвента такий компроміс не сподобався. Кінець кінцем згадане рішення було ухвалене делегатами з перевагою в один голос. Завдання та запитання для закріплення: *якщо б спір про представництво в конгресі поновився в сучасних умовах, які штати ви б підтримали – великі чи маленькі? Скільки сенаторів має в конгресі ваш штат? Чи знаєте ви їх прізвища? Скільки членів палати представників має ваш штат? Хто це? Поясніть терміни: населення, компроміс, більшість, великий компроміс, палата представників, сенат.*

Урок 9. Тема: *Питання про рабство на філадельфійському конвенті.*  
**Мета:** дізнатися, як батьки-засновники знайшли компроміс відносно використання праці рабів. • Питання 1. *Рабство в Америці.* Повідомляється, що на момент написання «Декларації незалежності» в країні було 500 тис. рабів. Пояснюється походження цього явища, особливе економічне значення рабства та работоргівлі на півдні США. • Питання 2. *Як батьки-засновники ставилися до рабства?* Зазначається, що на конвенті виникла суперечка між делегатами від північних та південних штатів. Останні заявили, що їх штати не будуть визнавати конституцію та не увійдуть до складу нової федеративної держави, якщо не буде збережене рабство. В ході засідань визначились три основні спірні моменти: чи може зберігатися работоргівля?; чи можуть раби вважатися складовою населення штату?; як слід вирішувати питання про біглих рабів? Друге з цих питань мало політичне значення, бо у разі позитивної відповіді на нього південні штати могли мати у конгресі більше представників. • Питання 3. *До яких компромісів прийшли делегати?* Повідомляється, що жителі північних штатів не вели плантаторського господарства і значно менше, ніж мешканці півдня, використовували працю рабів. Тому на філадельфійському конвенті делегати з півночі ставилися до рабства переважно негативно. В ході палких спорів опоненти дійшли таких компромісів: рабство конституцією не скасовується; бігли раби повертаються колишнім господарям; федеральна влада не може перешкоджати до 1808 р. работоргівлі; кожен раб на півдні США статистично розглядався як три п'ятих вільної людини в штаті. • Питання 4. *Скасування рабства.* Школярам кажуть, що сперечаючись про проблему рабства, делегати не цікавилися думкою щодо цього рабів. Повідомляється, що рабство тривало в країні майже вісімдесят років після прийняття конституції. Згадується громадянська війна другої половини XIX ст. Завдання і запитання для закріплення: *Чому у делегатів з півдня та з*



## ***ПСИХОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ***

*півночі були неоднакові погляди на рабство? Чому рішення вважати раба з півдня як три п'ятих вільної людини є прикладом компромісу між делегатами? Уявіть себе делегатом філадельфійського конвенту. Напишіть «лист додому», в якому роз'ясніть своїм родичам зміст спорів між делегатами щодо рабства та визначте свою позицію з цього питання. Поясніть терміни: рабство, раб як три п'ятих вільної людини.*

Урок 10. Тема: *У чому полягають основні положення преамбули конституції?* Мета: пояснювати основоположні ідеї про державу і владу, що містить преамбула. • Питання 1. *Про що говорить преамбула?* Пояснюється, що вона відбиває основні цілі конституції, напрями розвитку держави та суспільства. Цитуються перші слова конституції: «Ми, народ...» Школярам кажуть, що цей документ походить від народу як джерела влади. На підставі конституції народ сформував систему управління в країні для захисту прав громадян та зміцнення їх добробуту. Пропонується проблемне завдання на тему: «Основні ідеї преамбули». Учням пропонують уважно прочитати її текст: «Ми, народ Сполучених Штатів, намагаючись вдосконалити наш союз, забезпечити справедливість, спокій в країні, зовнішню безпеку, суспільне благо, захистити цінності свободи для нинішнього та прийдешніх поколінь, устанавлюємо цю Конституцію...». Далі дітям пропонують розділитися на шість груп, кожна з яких буде аналізувати певне положення преамбули. Результати роботи групи представлять класу. Завдання для групи 1. *Дослідити положення: «Ми, народ, ...встанавлюємо цю Конституцію для Сполучених Штатів Америки».* Завдання для групи 2. *Проаналізувати формулювання: «забезпечити справедливість...».* Завдання для групи 3. *Вивчити положення: «забезпечити спокій в країні...».* Завдання для групи 4. *Дослідити формулювання: «забезпечити зовнішню безпеку...».* Завдання для групи 5: *Проаналізувати положення: «забезпечити суспільне благо...».* Завдання для групи 6: *Вивчити формулювання: «захистити цінності свободи...».* Досліджуючи преамбулу, школярі повинні відповісти на запитання: *що значить положення, яке вивчає ваша група? Які приклади ілюструють його зміст? У чому полягає важливість цього формулювання? Яким чином воно пов'язане із захистом ваших прав та добробуту?* Завдання та запитання для закріплення: *які важливі ідеї увійшли до преамбули? Є думка, що найважливішими словами в конституції є перші два слова преамбули: «Ми, народ...» Чи погоджуєтесь ви з цим? Поясніть терміни: преамбула, справедливість, спокій в країні, зовнішня безпека, суспільне благо.*

РОЗДІЛ 3 (уроки 11–15). Тема: *Як батьки-засновники сформували державну владу в нашій країні?* Учням кажуть, що матеріал цього розділу дозволить їм зрозуміти як творці американської державності шукали компроміс між інтересами держави та правами громадянина. Звертається увага на те, що

вони намагалися забезпечити в конституції пріоритет народу відносно держави, яка слугує людині.

Урок 11. Тема: *Як батьки-засновники обмежили повноваження державної влади?* Мета: ознайомитися з тим, як були використані ідеї поділу влади, стримувань та противаг для обмеження владних повноважень. Пропонується проблемне завдання на тему: *«Як би ви організували систему управління в нашій країні?»*. Діти працюють за методикою групової пізнавальної діяльності. Слід уявити, що належить створити систему управління для свого класа. Під час її «формування» треба мати на увазі, що влада мусить поділитися на законодавчу, виконавчу та судову гілки. Пояснюється, що перша гілка буде створювати правила поведінки, друга забезпечуватиме їх виконання, а третій належить розв'язувати спори та колізії, тлумачити правила. Запитання для обговорення школярами в групах: *припустимо, що створюючи систему управління для класу, ви надали всі вказані вище функції якійсь одній групі однокласників. У чому будуть полягати переваги та недоліки такого підходу? Тепер уявіть собі, що ви поділили законодавчі, виконавчі та судові повноваження між трьома групами однокласників. В чому будуть полягати позитивні та негативні сторони цього способу побудови влади?* • Питання 1. *Які теоретичні положення використали батьки-засновники?* Звертається увага на те, що в XVIII ст. французький філософ Ш. Монтеск'є розробив теорію поділу державної влади для запобігання виникненню тиранії та порушенню прав людини. Нагадується, що в США загальнонаціональний законодавчий орган має назву конгрес, складаючись з палати представників та сенату. Главою виконавчої влади є президент. Вищим судовим органом країни вважається верховний суд. Учням наводять приклад з президентським вето, підкреслюючи, що таким чином виконавча влада контролює (стримує) законодавчу. Вказується, що конгрес може подолати вето. • Питання 2. *Чому батьки-засновники намагалися обмежити державну владу?* Школярам говорять, що видатні американці знали про властивість державних органів розширювати свої повноваження. Це загрожувало громадянам порушенням їх прав, створювало небезпеку служіння посадових осіб інтересам певної групи людей, а не усього суспільства. Поділ влади мав на меті зокрема запобігти цьому. Завдання і запитання для закріплення: *які гілки влади існують в нашій державі? Які вони мають повноваження? Чому батьки-засновники вважали за доцільне поділяти державну владу на гілки? Чому вони намагалися їх врівноважити? Навіщо батьки-засновники створили систему стримувань та противаг? Як функціонує ця система в США? Яким чином у вашій школі побудована система управління? Як розподіляються між шкільними керівниками повноваження? Поясніть терміни: поділ влади, система стримувань та противаг, законодавча влада, виконавча влада, судова влада, виконання*

законів.

Урок 12. Тема: *Що таке законодавча влада?* Мета: ознайомитися з роботою конгресу; зрозуміти, яким чином його повноваження обмежуються. • Питання 1. *Що таке конгрес?* Школярам кажуть, що цей орган видає закони, дія яких поширюється на всю територію США. Нагадується, що конгрес складається з палати представників (435 людей) та сенату (100 senatorів). Учнів просять згадати «великий компроміс», відповідно до якого було розв'язано проблему представництва штатів у конгресі. • Питання 2. *Які повноваження має конгрес?* Вказується, що повноваження цього органу в конституції визначено в різний спосіб. Деякі з повноважень є конкретними. Наприклад, конгрес може вводити загальнодержавні податки, формувати судову систему, оголошувати війну. Інші повноваження носять менш конкретний характер. Зокрема, в конституції говориться, що цей орган відповідає за забезпечення блага Сполучених Штатів Америки. Учнів запитують: що це значить, яким чином конгрес може це робити? • Питання 3. *Як конгрес ухвалює закони?* Зазначається, що цей орган забезпечує благо країни шляхом прийняття законів. Школярам говорять, що законотворча діяльність складається з трьох основних стадій: підготовка законопроекту; підтримання цього документа більшістю членів конгреса; підписання закону президентом. Звертається увага на відмінність понять «законопроект» та «закон». Під час конкретизації згаданих стадій дітей просять уявити собі, що саме так діють представники їх штату в конгресі. Згадуються право президентського вето та можливість конгресменів його подолати. • Питання 4. *Які обов'язки є у представників вашого штату в конгресі?* Зазначається, що для прийняття законів конгресмени мусять добре знати проблеми країни та способи їх розв'язання. Джерелами інформації для них зокрема є спілкування, матеріали ЗМІ, вивчення листів виборців. Конгресмени зобов'язані бути присутніми на засіданнях комітетів та пленарних засіданнях конгреса. Вони знають, що закон може одним громадянам принести користь, а іншим – зашкодити. Пропонується проблемне завдання на тему: *«Як проголосує сенатор Сміт?»* Школярів ознайомлюють із інформацією про шкоду тютюнопаління. Зазначається, що це явище є в США загальнонаціональною проблемою. Щорічно тисячі американців помирають від хвороб, які пов'язані з палінням. Уявний сенатор Сміт представляє в конгресі штат, для якого тютюн є дуже важливою в економічному відношенні сільськогосподарською культурою. Чимало жителів штату вирощують тютюн або виготовляють сигарети. Незабаром в конгресі обговорюватиметься законопроект про заборону паління в громадських місцях. Сенатор Сміт вважає, що не слід дозволяти палити в громадських місцях. Водночас вона розуміє ймовірні збитки тютюнової промисловості в штаті та передбачає зростання безробіття. Учніам кажуть, що сенатор Сміт опинився перед

важким вибором: голосувати на підтримку чи проти згаданого законопроекта. Звертається увага дітей на те, що до першочергових обов'язків сенатора належить захист прав людини. Класу слід розділитися на групи по три-п'ять учнів. Одна з груп буде представляти сенатора Сміт та його помічників. Решта учнів – це «населення штату», який в конгресі представляє сенатор. Після ознайомлення з наведеною вище інформацією школярі відповідають на запитання: *про які права людини йдеться в наведеній ситуації? Які з цих прав є більш важливими? В чому полягає суспільне благо в описаній ситуації? Як слід голосувати сенаторові Сміт?* Далі клас бере участь у «громадських слуханнях». «Населення штату» переконує «сенатора» в тому, як слід голосувати щодо вказаного законопроекта. Потім сенатор обговорить зі своїми помічниками цю проблему, прийме рішення та повідомить клас про його зміст і мотиви. • Питання 5. *Як обмежуються повноваження конгреса?* Зазначається, що конгрес не може ухвалювати закони, що обмежують основоположні права людини. Наводиться уявний приклад, що конгрес заборонив брати участь у виборах громадянам, які не сповідують певну релігію. Дітям кажуть, що якщо президент підпише такий закон, то верховний суд може визнати його неконституційним. Після цього закон втратить силу. **Завдання та запитання для закріплення:** *які вимоги конституція пред'являє до кандидатів в палату представників та в сенат? Знайдіть в конституції те або інше повноваження конгреса, поясніть його. Хто представляє ваш штат у палаті представників та в сенаті? З яких джерел інформації можна про це дізнатися? Знайдіть газетну публікацію про діяльність конгреса. Підготуйтеся до виступу перед класом про зміст прочитаного. Поясніть терміни: законопроект, закон, вето, неконституційний закон.*

Урок 13. Тема: *Що таке виконавча влада?* Мета: зрозуміти завдання виконавчої влади; дізнатися про повноваження президента як глави виконавчої влади; з'ясувати, яким чином конгрес контролює президента. • Питання 1. *Створення виконавчої влади.* Школярам говорять, що батьки-засновники палко сперечалися з приводу того, який обсяг повноважень слід надати виконавчій владі. На їх думку президент повинен був мати досить повноважень, щоб ефективно проводити в життя закони. З іншого боку, він не мусив використовувати занадто велику владу, бо це загрожувало країні тиранічним правлінням. • Питання 2. *Які повноваження має президент?* Зазначається, що творці американської державності, розглядаючи президента як главу держави і лідера нації, наділили його досить вагомими повноваженнями. Зокрема він є: главою виконавчої влади; верховним головнокомандувачем; особою, яка відповідає за зовнішню політику США. Підкреслюється, що президент є єдиною посадовою особою в країні, яка має такі значні повноваження. • Питання 3. *Як конгрес контролює діяльність президента?* Звертається увага на те, що батьки-засновники передбачили в конституції механізм противаг з боку законодавчої влади, який зава-

## ***ПСИХОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ***

---

жає главі держави стати диктатором. Зазначається, що більшість важливих питань президент вирішує за участю конгреса. Це насамперед стосується кадрової політики, міжнародних договорів, військових питань, права вето. Так, глава держави призначає за згодою сената впливних чиновників в сфері виконавчої та судової влади. Якщо президент уклав договір з іншою державою, то вимагається згода сената на його дію в країні. Президент керує воєнними діями, але війну може оголосити конгрес. Конгрес також може достроково усунути главу держави з поста за вчинення ним злочину.

• Питання 4. *Дж. Вашингтон був першим президентом.* Повідомляється, що в 1789 р. цю людину було обрано на пост глави держави. На той час американці погано уявляли собі, яким повинен бути президент. Навіть конгресмени не знали, як слід звертатися до президента. Деякі з них вважали, що слід використовувати звернення «Ваша величність». Інші з цим не погоджувались, бо вважали, що джерелом влади є народ і президент отримує повноваження шляхом обрання. Учням розповідають про хлопчика, батько якого був послом в США за часів президентства Вашингтона. Одного дня підлітку пощастило поспілкуватися з президентом. Побачивши Вашингтона, він поклонився і сказав «Ваша величність». Президент заперечив: «Не треба кланятися. Звертайся до мене «містер президент». Хлопчик спитав: «Коли я одного дня спілкувався з королем Пруссії, він сказав мені, що вчився бути королем у свого батька. Ви теж вчилися бути президентом у батька? Чи буде Ваш син президентом після Вас?» Вашингтон відповів: «Я не король. До того ж у мене немає сина. Однак якщо б він у мене був, то не зміг би стати президентом без обрання народом. Повноваження президента в нашій країні визначаються конституцією, яка теж виходить від народу. Вона також лежить в основі повноважень інших посадових осіб». Після вивчення учнями цієї історії їм належить відповісти на запитання: *від імені кого, за словами Вашингтона, приймалась конституція США? Хто надав Вашингтону повноваження? Які важливі ідеї про державу та владу, відомі вам з попередніх уроків, відбиті в наведеній історії про хлопчика?*

• Питання 5. *Який устрій має виконавча влада?* Школярам кажуть, що батьки-засновники не розробили цей устрій. При цьому вони розуміли, що президенту знадобиться допомога в керівництві виконавчою владою. Вони залишили розробку її устрою як завдання на майбутнє для конгреса та першого президента. Пізніше були створені міністерства на чолі з міністрами. Ці посадові особи увійшли до складу уряду. Перший кабінет міністрів складався з чотирьох міністрів, які до того ж були радниками президента. Останній як глава виконавчої влади безпосередньо керує урядом. Сучасний уряд складається з тринадцяти міністрів. Сьогодні у виконавчій владі США, кажуть учням, працює більше чиновників, ніж було населення в перших тринадцяти колоніях разом. Запитання і завдання для закріплення: *прочитайте відповідну статтю конституції та скажіть, які вимоги пред'являються до кандидата у президе-*

нти? Знайдіть в тексті конституції будь-яке повноваження президента та поясніть його. Який орган влади в нашій країні є урядом? Як конгрес та верховний суд можуть контролювати президента? Хто є президентом США? Знайдіть в газетах статтю, яка розповідає про діяльність президента. Підготуйтеся зробити повідомлення класу про зміст прочитаного. Поясніть терміни: імпичмент, міністри, уряд.

Урок 14. Тема: *Що таке судова влада?* Мета: дізнатися, як вона діє. • Питання 1. *Як працює судова влада?* Повідомляється, що суди покликані розв'язувати спори про право та тлумачити закони. Суд також може захистити громадянина від свавілля з боку влади. • Питання 2. *Як побудовано судову владу?* Школярам кажуть, що в країні існують різноманітні суди, які спеціалізуються на розгляді певних категорій справ. Наприклад, федеральні суди розглядають справи, пов'язані з конституцією США та законами федерального рівня. Також ці суди розглядають справи, що стосуються інтересів більш ніж одного штата. Верховний суд – вища інстанція в судовій системі. Його судді, як і судді інших федеральних судів, призначаються президентом за згодою сената. Батьки-засновники вважали, що якщо суддів верховного суду буде обирати народ, то вони не завжди можуть бути неупередженими під час розгляду справ. Суддя зазвичай залишає свою посаду у випадках виходу на пенсію, імпичменту, смерті. • Питання 3. *Що таке питання про конституційність?* Учням говорять, що суди повноважні визнавати дії та рішення органів влади такими, що суперечать конституції. Дітей просять уявити собі, що конгрес ухвалив закон, який зобов'язує населення сповідувати певну релігію. Верховний суд може визнати цей закон неконституційним, після чого закон втрачає силу. Школярам повідомляється така історія. В 50-ті роки ХХ ст. штат Меріленд мав закон, який вимагав від пошукувача посади в органах влади штата присягнути, що він вірить в бога. Чоловік на прізвище Торкасо шукав таку роботу. Йому було відмовлено, бо він не погодився присягати. Торкасо звернувся до суду, вважаючи, що цей закон обмежує право громадян на свободу релігії. Верховний суд погодився з позивачем і визнав закон неконституційним. *Який суд в США очолює судову владу? Чому судді верховного суду призначаються, а не обираються народом? Чи погоджуєтесь ви з такою практикою? Чи правильно те, що верховному суду надано право визнавати неконституційним закон, за який проголосувала більшість конгресменів? Знайдіть в газеті статтю, яка розповідає про діяльність верховного суду. Підготуйтеся, щоб зробити повідомлення класу про зміст прочитаного. Поясніть терміни: тлумачення законів, верховний суд, суддя верховного суду, голова верховного суду, неконституційність закону.*

Урок 15. Тема: *Що таке федеративна держава?* Мета: з'ясувати основні особливості федеративного устрою; зрозуміти його сильні та слабкі сторони; пояснювати, чому батьки-засновники обрали для США саме такий устрій. Про-

## ПСИХОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ

понується проблемне завдання на тему: «Що таке федеративна держава?» Повідомляється, що в такій державі народ не передає всі повноваження центральному уряду. Влада розподіляється між центром, штатами та місцевим самоврядуванням. При цьому певні права народ залишає в себе. Учням пропонують відповісти на запитання: *звідки органи влади в федеративній державі отримують повноваження? Які види органів державної влади існують в США? Чому батьки-засновники обрали для нашої країни федеративну форму устрою?* Далі класу пропонують обговорити відповіді на згадані запитання.

- Питання 1. *Яким чином народ розподілив повноваження?* Школярам наводять приклади повноважень федеральної влади: встановлювати податки загальнодержавного характеру; утворювати поштові відділення; контролювати торгівлю між штатами та з іншими країнами; оголошувати війну та керувати військовими діями; друкувати гроші. Наводяться приклади повноважень штатів: встановлювати місцеві податки; створювати державні школи; вводити правила дорожнього руху; регламентувати порядок укладення та розірвання шлюбу; контролювати торгівлю всередині штату. Повідомляються деякі права, які народ залишив собі: вирішення питання про ставлення до релігії; вибір професії та роду діяльності; свобода пересування та вибір місця проживання. Звертається увага учнів, що існують повноваження, які відносяться одночасно до компетенції федеральної влади та штатів. Це зокрема питання оподаткування, охорони здоров'я, сприяння зростанню добробуту населення.
- Питання 2. *Верховенство федеральної влади.* Учням говорять, що закони штатів не можуть суперечити конституції США та федеральним законам, які мають більшу юридичну силу.
- Питання 3. *Обмеження влади.* Повідомляється, що федеральний устрій, розподіл повноважень між різними рівнями влади слугує меті її обмеження та забезпечення прав людини. Зауважується, що в кінці XVIII ст. деякі американці вважали, що конституція наділила федеральну владу занадто великими повноваженнями. Вони відмовлялись визнавати цей документ доти, доки він не буде доповнений переліком основоположних прав громадян. «Білль про права», таким чином, став ще одним способом обмеження влади в інтересах громадянина. Завдання та запитання для закріплення: *поясніть, що значить федеративний устрій держави? Підготуйте малюнок або схему, яка відбиває функціонування згаданого устрою в США. Визначить, які переваги та недоліки має федеративний устрій. Уявіть собі, що ви разом з батьками-засновниками створюєте нову державу. Які повноваження ви б надали федеральній владі? Які повноваження ви б закріпили за штатами? Які права ви б залишили в компетенції народу? Знайдіть в газетах приклади того, як федеральна влада, штати та місцеве самоврядування використовують свої повноваження. Підготуйте повідомити клас про зміст прочитаного. Поясніть терміни: федеративний устрій, верховенство конституції США та федеральних законів, «Білль про права».*

Ця публікація є конспектом другого та третього розділів підручника громадянознавства. Навчальна книга містить їх ще два: «Як конституція забезпечує твої основоположні права?», «Які обов'язки мають громадяни?» Автори планують ознайомити читачів зі змістом згаданих розділів в наступній статті.

**Список літератури:** 1. We the people. Student text. Level I. Center for civic education. Eleventh printing. Calabasas, 1996. – 184 P. 2. *Fraenkel J. R., Kane F. T., Wolf A.* Government and citizenship. Massachusetts, New Jersey. – Prentice Hall, 1990. – 554 P. 3. *Watt J., Sinfield I., Hawkes C.* Civics today. Toronto, Vancouver, Canada, 2000. – 184 P.

О.В. Кузьменко

### **КОНСТИТУЦИОНАЛІЗМ ЯК ОБ'ЄКТ ВИВЧЕННЯ В АМЕРИКАНСЬКІЙ ШКОЛІ**

В статті аналізується досвід педагогів США з питання навчання й виховання юних громадян. Обґрунтовується доцільність вдосконалення дидактичної моделі вітчизняного громадянознавства.

А.В. Кузьменко

### **КОНСТИТУЦИОНАЛИЗМ КАК ОБЪЕКТ ИЗУЧЕНИЯ В АМЕРИКАНСКОЙ ШКОЛЕ**

В статье анализируется опыт педагогов США по вопросу обучения и воспитания юных граждан. Обосновывается целесообразность усовершенствования дидактической модели отечественного граждановедения.

O. Kuzmenko

### **CONSTITUTIONALISM AS A SUBJECT OF STUDYING IN AMERICAN SCHOOL**

The article deals with pedagogical experience of American teachers involved in education of young citizens. The author tends to prove the importance of improvement of the didactic model of Ukrainian civic education.

*Стаття надійшла до редакції 16.06.2010*



УДК 159

*М.О. Науменко, Є.Г. Олійник  
м.Харків, Україна*

## **ПСИХОЕМОЦІЙНА ПІДГОТОВКА СПОРТСМЕНА**

Сучасний світовий спортивний досвід показує, що крім гарної фізичної підготовки, індивідуальної спортивної майстерності для максимального використання морально-вольового потенціалу в досягненні високих спортивних результатів істотну роль відіграє психологічний настрій як безпосередньо кожної особистості, так і всього колективу в цілому.

Відомий психотерапевт Алексєєв А.В., що займається протягом більше 40 років психологічною підготовкою спортсменів та створив унікальні методики, які не мають аналогів у світовій практиці, зазначає, що «... якщо спортсмен має якісну і стабільну спортивну техніку, у нього значно підвищується почуття впевненості в своїх силах, у своїх змагальних можливостях». А почуття впевненості, яке можна віднести до психологічної складової — одна з найбільш значущих якостей, що визначають успіх у будь-якій справі, в тому числі і в такій складній, як сучасний спорт вищих досягнень. Отже, цілеспрямована, науково обгрунтована методика роботи з психікою спортсмена з ефективного використання її резервів для оптимізації професійної діяльності, у тому числі і в екстремальних умовах є найважливішою складовою частиною в дуже складному процесі, який прийнято називати не психологічною, а (психічною підготовкою до змагань) [1, с 6, с 238].

Без хорошої спортивної техніки і без почуття високої впевненості, що породжується нею, просто не доводиться розраховувати на успіх у змагальній боротьбі. Корекція особистісних (індивідуально-психологічних) особливостей членів команди при індивідуальному психотерапевтичному підході, оздоровлення психологічного клімату мікросоціуму (внутрішньосімейного, найближчого оточення, колективу), а також гармонізація міжособовних взаємовідносин спортсменів, тренерського складу, з урахуванням специфіки командних видів спорту, сприяють розкриттю найкращих досягнень спортсменів у колективі, якісному поліпшенню їх адаптаційних здібностей.

Необхідність і високу ефективність роботи фахівця-психотерапевта (особливо з розряду тих, хто раніше займався великим спортом і не з чуток знає, що таке спорт у всіх його проявах, у тому числі і його психологічні проблеми) підтверджують дані цієї роботи.

Для прикладу хочеться навести витяги з звіту Президенту Федерації водного поло Росії після роботи зі спортсменками і аналіза отриманих результатів у роботі зі збірною командою Росії з водного поло (жінки) під час

навчально-тренувального збору і подальшого міжнародного передолімпійського турніру в м. Кириши (11-21.05. 2004).

«... 22 з 26 спортсменок охоче і з інтересом брали участь в індивідуальній роботі, що містила в собі психотерапевтичне, психологічне консультування, з використанням сучасних високоефективних психоаналітичних методик, у тому числі «психотехнології особистісної ефективності» експериментально-психологічного обстеження з обговоренням отриманих результатів. Спортсменів цікавили питання, що стосуються психологічної складової в процесі підготовки до різного роду змагань. Наприклад, як досягати більш високих спортивних досягнень, результативності, безпомилковості дій в грі; як боротися з деякими станами, типу, «передстартова лихоманка» або, з так званою, «м'язовою скутістю» під час передачі м'яча або перед кидком по воротах тощо [2].

На думку ряду спортсменок індивідуальна психотерапевтична допомога дозволила зменшити напруженість загального стану. Одноразове нетривале (30 хв.) консультування однією з провідних спортсменок збірної Росії на прохання ст. тренера лікаря команди і лікаря-стоматолога бази відпочинку «Мрія», де проходили збори, дозволило поліпшити хронічний (близько 10 років) невротичний стан страху перед стоматологічними маніпуляціями і почати лікування у стоматолога (слід підкреслити, що ця спортсменка через 3 місяці на Олімпійських іграх в Афінах показала прекрасні спортивні результати).

Психологічне консультування ряду спортсменок дозволило поліпшити межперсональні взаємини в мікрогрупах з, подальшим підвищенням настрою в процесі тренувань, що позначилося і на результативності в ігрових моментах. На прохання тренерського складу проводилась ефективна психотерапевтична допомога у післяматчевих емоційно-стресових станах. Психологічне консультування та корекція мотиваційних установок дозволили поліпшити психологічний стан провідної спортсменки і, ймовірно, скоротити згодом матеріальні витрати для вирішення сімейної психогенно-травмуючої ситуації [3].

Ряд провідних спортсменок, у тому числі капітан збірної команди висловлювали думку про необхідність постійної роботи фахівця-психотерапевта в команді для вирішення питань психологічного і психотерапевтичного характеру (в т.ч. корекції індивідуально-психологічних особливостей), психологічної релаксації і інше. Цими спортсменками відзначалися ефективність роботи психотерапевта та як наслідок результативні дії гравців під час гри. Індивідуальна робота зі спортсменками на прохання ст. тренера дозволила уточнити розуміння мотиваційних установок спортсменок у складі збірної команди, що, в кінцевому рахунку,

призвело до поліпшення межперсональних взаємин між тренером і спортсменками.

Корекція неточного розуміння тренерським складом індивідуально-психологічних особливостей спортсменок дозволила поліпшити в цілому психологічну атмосферу емоційної напруженості в колективі. Подібний досвід роботи з використанням сучасних психологічних і психотерапевтичних методик, які дозволяють поліпшувати спортивну майстерність як кожного спортсмена окремо, так і колективу в цілому, враховувати індивідуально-психологічні особливості, емоційно-вольові та мотиваційні установки спортсмена може прогнозувати дії спортсменів у різних ситуаціях, у тому числі і в змаганнях самого високого рівня .

**Список літератури:** 1. *Алексеев А.В.* Преодолей себя! Психическая подготовка в спорте. Издание 5-е, переработанное и дополненное. Ростов-на-Дону., Феникс. 2006 2. *Ковальов С.В.* Психотехнологии экстенсивного развития . КСП+ ., 2003 3. Шлахтер В.О. Введение и основы психологической и психофизической подготовки спортсменов. 5. <http://aboutyourself.ru>

М.О. Науменко, Є.Г. Олійник

### **ПСИХОЕМОЦІЙНА ПІДГОТОВКА СПОРТСМЕНА**

Стаття присвячена проблемі психоемоційної підготовки спортсменів. Відомо, що крім гарної фізичної підготовки, індивідуальної спортивної майстерності для максимального використання морально-вольового потенціалу в досягненні високих спортивних результатів істотну роль відіграє психологічний настрій як безпосередньо кожної особистості, так і всього колективу в цілому.

**Ключові слова:** психоемоційна підготовка, спортсмени, спортивні результати, спортивна майстерність.

М.О. Науменко, Е.Г. Олейник

### **ПСИХОЭМОЦИОНАЛЬНАЯ ПОДГОТОВКА СПОРТСМЕНА**

Статья посвящена проблеме психоэмоциональной подготовки спортсменов. Известно что помимо хорошей физической подготовки индивидуального спортивного мастерства для максимального использования морально-волевого потенциала в достижении высоких спортивных результатов су-

щественную роль играет психологический настрой как непосредственно каждой личности, так и всего коллектива в целом.

**Ключевые слова:** психоэмоциональная подготовка, спортсмены, спортивное мастерство, высокие спортивные результаты.

M.O. Naumenko, E.G. Olynyk

### **PSYCHOEMOTIONAL PREPARATION OF SPORTSMAN**

Article is devoted to the problem of psychoemotional training of athletes. It is known that in addition to good physical fitness, individual sports skills for maximum use of moral and volitional capacity in achievement of high sport results an important role is played with the psychological mood of each person and the whole team.

**Key words:** psychoemotional training, athletes, sport skills, high sport results.

*Стаття надійшла до редакції 28.03.2010*

**УДК 81-11-057.4**

*Е.Е. Немерцова, С.Н. Чернявская  
г. Харьков, Украина*

### **НАУЧНЫЙ ТЕКСТ КАК КОММУНИКАТИВНАЯ ЕДИНИЦА ОБУЧЕНИЯ**

**Постановка проблемы.** Одной из наиболее важных и в тоже время сложных проблем методики преподавания русского языка иностранным учащимся является поиск путей организации и управления текстовой деятельностью при обучении научному общению. Являясь отрезком коммуникации, научный текст представляет собой структуру, где сохраняется определенный порядок следования высказываний. Только связный текст в полной мере отражает профессиональную компетентность и особенности мировоззрения студента, уровень тренированности его мышления. Текст должен стать центром, на который ориентированы все упражнения, вся без исключения лексика и все синтаксические конструкции. Как дать понятие о соотношении отдельных сегментов текста с интенцией автора и способом ее реализации? Как научить пониманию логико-смысловой структуры текста? Данные проблему нуждаются в их решении.

Целью данной статьи является изложение определенного подхода к работе с научным текстом вытекающего из характеристик, присущих данному виду текстов.

**Анализ предыдущих исследований.** Этой проблемой занимались Метс Н.А., Митрофанова О.Д., Одинцова Т.Б., Львовская З.Д., Трубникова Т.И., Лариохина Н.М., Колшанский Г.В. [1-5]. Однако некоторые аспекты данного научного направления остались недостаточно раскрыты.

**Актуальность исследования.** Попытки непосредственного соотнесения логико-смысловой структуры текста с определенными единицами языка не дали положительных результатов. Более перспективным может оказаться путь, много ступенчатый и опосредованный, предполагающий следующие последовательные этапы: 1) соотнесение каждого компонента логико-смысловой структуры с более или менее регулярно встречающимися в ее рамках значениями (категориальными и некатегориальными); 2) соотнесение этих значений со средствами их выражения, наиболее типичными для научной статьи; 3) соотнесение компонентов логико-смысловой структуры с типами речи, в которых они реализуются (рассуждение, описание, повествование); 4) определение приоритетного использования в каждом типе речи выделенных языковых значений и средств их выражения.

### **Изложение основных положений.**

#### **I. Лингвопсихологические посылки.**

Исходной посылкой излагаемого подхода является то, что в любом корректно построенном тексте существует два взаимосвязанных в взаимопроницающих видах связности, пронизывающие весь текст от начала до конца. Во-первых, это линейная связность текста, соответствующая его линейному порождению слева направо, и во-вторых, это связность прагматических функций последовательных сегментов текста, расположенных по вертикальной оси [1].

Линейная связность текста исследована довольно полно. Вертикальная связность до сих пор исследовалась в основном применительно к литературным и, преимущественно к поэтическим текстам. Однако в любом тексте существует не только линейная когерентность, сводимая в общем виде к различным реализациям анафоры и катафоры, повторной номинации и прочее, но и глобальная когерентность всего текста, не сводимая к этим явлениям и находящая выражение в прагматической связности компонентов логико-смысловой структуры текста, поскольку текст есть не просто совокупность цепочных микроструктур, а также и некое глобальное единство, объединенное интенцией автора и способом ее реализации [2].

Функциональная связность отдельных сегментов текста «сверху-вниз» наиболее четко просматривается в текстах, построенных строго по правилам жанра, т.е. имеющих достаточно жесткую логико-смысловую модель (инструкции к пользованию приборами, театральные афиши и др.), хотя вертикальная логико-смысловая связность – явление присущее любому тексту, различие заключается лишь в степени жесткости ее модели. К текстам с наиболее жесткими логико-смысловыми моделями можно отнести, например, газетную информацию и научную статью.

Универсальная логико-смысловая модель научной статьи реализуется в следующих компонентах: постановка проблемы, тезис / постулат / гипотеза, доказательство, вывод. Эта общая модель имеет свои варианты, вытекающие из узуса науки и характерных для нее методов исследования, а также из личных пристрастий автора, однако, эти факторы не приводят к нарушению общепринятых норм. Число вариантов, т.е. возможных реализации логико-смысловой модели текста научной статьи не столь уж велики. Скажем, постановка проблемы в одних случаях может осуществляться путем обзора литературы, в других – путем обоснования актуальности темы или указаний цели работы, или же включать то и другое. Вместо изложения постулата может присутствовать указание на цель эксперимента и условия его проведения (экспериментальные науки). В последнем случае доказательство может представлять собой описание результатов эксперименты, а заключение – обсуждение этих результатов. Однако все указанные варианты не выходят за рамки единой логико-смысловой модели,

## **II. Лингводидактические посылки.**

Понимание логико-смысловой структуры научного текста можно рассматривать как одну из основных целей обучения чтению, а порождение этой структуры является одной из основных целей обучения говорению. Однако как добиться этих целей? Описание только языковых особенностей научного текста не дает ответа на данный вопрос. Коммуникативная направленность обучения может быть достигнута только в том случае, если удастся соотнести прагматическую структуру, текста с более или менее регулярными средствами ее реализации. В этом направлении делаются определенные шаги [3].

В результате такого многоступенчатого соотнесения компонентов логико-смысловой структуры и языковых средств удастся предъявить обучаемым учебный текст, характеризующимся достаточной образцовостью. Отобранный языковой материал оказывается представленным в случае категориальных значений (темпоральность, качество, состояние, возможность, вероятность, причина, цель, уступка, условие и др.) соответствующими функционально-семантическими полями (ФСП), а в случае некатегориальных

значений (увеличение/уменьшение, совпадение/расхождение и др.) соответствующими лексико-семантическими группами (ЛСГ).

### **III. Ситуация в научном тексте.**

Реализация этого подхода в процессе обучения облегчается введением понятия «ситуация» применительно к научному тексту. Выделяются два типа ситуаций: макроситуации и микроситуации. Микроситуации ориентированы непосредственно на прагматику и представлены в научной статье следующими типами: постановка проблемы, тезис/постулат/гипотеза, доказательство, выводы. В случае экспериментальных наук к макроситуациям относятся: описание эксперимента и условий его проведения, обсуждение его результатов.

Микроситуации не являются прагматически ориентированными, они ориентированы только семантически на определенные категориальные или иные значения; причины, следствия, уступки, цели, условия, необходимости, возможности, предшествования, одновременности, следования, состояния, качества и др. Микроситуации представлены микротекстами, состоящими из одного или более предложений. В зависимости от их семантической до статечности. Теоретически такие микроситуации могут встречаться в любом компоненте логико-смысловой структуры текста. В действительности же они оказываются более или менее жестко привязанными (хотя бы по частотности употребления) к одному или двум прагматически ориентированным компонентам текста, т.е. к определенной макроситуации, реализованной в определенном типе речи

### **IV. Образцы в обучении.**

Как макро-, так и микроситуации научного текста служат образцами в обучении, но на разных этапах для разных целей. Микроситуации являются материалом для обучения отдельным действиям, являющимися компонентами сложных речевых операций, и могут быть использованы при обучении пониманию текста и говорению на «предтекстовом» этапе. Они формируют микротексты, на которых строятся тренировочные упражнения.

Макроситуации, представленные компонентами логико-смысловой структуры, соотнесены с определенным типом речи, сами формируют учебные тексты и служат одновременно материалом для работы с текстом в коммуникативных упражнениях. Уместно сказать, что некоторые компоненты смысловой структуры обладают большей самостоятельностью в общей смысловой структуре текста (например, постановка проблемы или изложение постулата/тезиса/гипотезы) и их можно предъявить как учебные тексты. Другие, обладая меньшей степенью самостоятельности, требуют предъявления вместе с предшествующим компонентом (например, доказате-

льство обретає достаточну смислову самостійність, якщо оно пред'являється разом з тезисом/постулатом/гіпотезою).

Образцовість подібних навчальних текстів різко зростає, а число текстів-образців різко скорочується, коли мова йде про конкретну науку з її власним узусом. Навіть, важко собі уявити в математиці текст-доказательство в формі повествовання або описання, скоріше за все це буде висновок. З іншого боку, в будь-якому науковому тексті присутні універсальні значення і більш або менш регулярні засоби їх вираження [4]. При умові попереднього відбору значень разом з засобами їх вираження, введення відповідних ФСП і ЛСГ, можна підійти до розробки універсальної системи вправ для навчання розуміння наукового тексту, мовленню в межах наукової тематики.

#### **V. Система вправ.**

Розглянемо можливість і доцільність використання мікро- і макроситуацій наукового тексту на прикладі навчання читання, звернувшись до системи вправ, побудованої на матеріалі відповідних ситуацій. Матеріалом для них слугують семантично орієнтовані мікротексти (мікроситуації), що включають те або інші засоби вираження категоріальних або інших значень, характерних для наукового тексту (відібрані засоби вираження причини, поступки, стану, якості, збігання/розбігання думки, величин і т.д. і т.п.).

*Перший блок вправ. Пред'явлення матеріалу в мікротекстах.*

В разі необхідності матеріал супроводжується коментарем (неспадність засобів вираження з рідною мовою, наприклад: використовується тільки з такими предлогами, тільки в такій формі т.д.) *Другий блок.* Розуміння в мікротекстах функцій значень визначених мовних засобів. Сюди ж відносяться і більш складні завдання по експліцитному імпліцитно виражених зв'язків і значень.

*Третій блок. Рівнозначні заміни і перетворення.* Робота з явищами однорівневої і нерівневої синонімії з опорою на матеріали, пред'явлювані в формі ФСП, ЛСГ або в будь-якій іншій зручній формі.

*Четвертий блок.* Диференціація полісемії в разі, коли мова йде про полісемічних і поліфункціональних структурах.

*П'ятий блок. Прогнозування функцій і значень опущеного елемента і його реконструювання.* Реконструювання здійснюється з вказівкою на семантику опущеного елемента, в одних випадках з опорою на довідковий матеріал, в інших – тільки з опорою на контекст і на екстралінгвістичні значення.

*Шостий блок.* Встановлення логічних зв'язків між «розірваними» фрагментами тексту на основі логіки мікротекстів, експліцитних засобів вираження зв'язності і фонових знань.



В каждый блок входит ряд упражнений. Их число зависит от количества средств выражения того или иного значений в научных текстах, от наличия полисемии и пр. Задания варьируются, могут иметь разную формулировку, но они всегда преследуют одну обобщенную дидактическую цель в рамках каждого блока.

Цель предтекстовых заданий – подготовить чтение текста без обращения к словарю и реализоваться она может через серию лексико-грамматических заданий (на синонимическую замену одних словосочетаний другими, на синонимы в антонимии, на сочетаемость слов, на функционирование падежных и предложно-падежных форм и др.).

Овладение лексико-грамматическим материалом, свойственным научной речи, является необходимым условием для полноты и точности извлечения и понимания информации текста, которые проверяются в процессе работы как над микротекстами, так и над макротекстами. Понимание – акт творческий и предполагает «восприятие языковых форм как содержательно наполненных, а всю соответствующую языковую конструкцию как осмысленную» [5].

Таким образом, мы пришли к выводу, что изложенный подход позволяет обеспечить образцовость учебных текстов, отобрать и предъявить лексический и грамматический материал, объединенный по принципам его функционирования в определенном стиле речи. Кроме того, изложенный подход помогает учащимся осмыслить и легче понять структуру и систему изучаемого языка, нормы функционирования его единиц в речи.

**Перспективы дальнейших исследований.** Этот подход передается в дальнейшем усовершенствовании для обучения иностранных студентов технических и филологических специальностей высшей школы чтению научных текстов для общения в профессиональной сфере.

**Список литературы:** 1. Метс Н.Л., Митрофанова О.Д., Одинцова Т.Б. Структура научного текста и обучение монологической речи. – М.: Наука, 1989. – 182 с. 2. Львовская З.Д. Глубинная и поверхностная структуры научного текста и их роль в обучении чтению//Научный и общественно-политический текст: Лингвистические и лингводидактические аспекты. – 1992. – № 2. – С. 18-21. 3. Трубинова Т.И. Влияние особенностей языка специальностей на характер учебных пособий//Русский язык и литература в общении народов мира: проблемы функционирования и преподавания. – 1993. – № 2. – С. 16-19. 4. Лариохина Н.М. Обучение грамматике научной речи и виды упражнений. – М.: Наука, 1989. – 218 с. 5. Колиманский Г.В. Коммуникативная функция и структура текста. – М.: Наука, 1995. – 203 с

## **НАУЧНЫЙ ТЕКСТ КАК КОММУНИКАТИВНАЯ ЕДИНИЦА ОБУЧЕНИЯ**

В статье изложен определенный подход к работе с научным текстом, вытекающий из характеристик, присущих данному виду текстов.

Е.Е. Немерцова, С.Н. Чернявська

## **НАУКОВИЙ ТЕКСТ ЯК КОМУНІКАТИВНА ОДИНИЦЯ НАВЧАННЯ**

У статті викладений повний підхід до роботи з науковим текстом, що витікає з характеристик, які властиві цьому виду текстів.

A.A. Nemercova, S.N. Chernyavskaya

## **SCIENTIFIC TEXT AS COMMUNICATIVE UNIT OF TEACHING**

In the article the definite approach to activity with the scientific text which is flowing out from the characteristics, texts, intrinsic to the given kind is set up.

*Стаття надійшла до редакції 28.04.2010*

**УДК 159**

*Н.В. Нестеренко,  
г. Харьков, Украина*

## **СОЦИАЛЬНО – ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ АДАПТАЦИЯ СТУДЕНТОВ К ОБУЧЕНИЮ В ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ**

**Постановка проблемы.** Динамика развития современного общества, переоценка ценностей в сфере профессионального труда требуют умения личности адаптироваться к быстро изменяющимся условиям жизни. Значительную роль в этом процессе играет высшее образование, которое занимает особое место в социальном пространстве. Особенность высших учебных заведений (ВУЗ) обусловлена тем, что они закладывают основы социального проекта будущего личности и общества в целом, поэтому педагогический мир остро ставил проблему социальной адаптации студентов.

Проблема социально - психологической адаптации актуальна для всех уровней образования. В процессе развития личности будущего специалиста особую роль играет начальный этап обучения в вузе. Сложность его заключается в том, что у студента происходит перестройка всей системы ценностно-познавательных ориентаций личности, осваиваются новые способы познавательной деятельности и формируются определенные типы и формы межличностных связей и отношений. И чем эффективнее пройдет адаптация студентов, тем выше будет психологический комфорт, учебная мотивация, направленность и характер учебной деятельности на старших курсах.

**Анализ публикаций и исследований.** В научной литературе широко представлена проблема адаптации первокурсника к условиям обучения в вузе (В.А. Абидов, Д.А. Андреева, З.В. Аустерс, Г.А. Балл, В.И. Брудный, С.А. Гапонова, С.В. Дроздов, А.В. Комаровская, В.В. Лагерев). Существует немало исследований, связанных с изучением возрастных особенностей адаптации (Л.В. Абрамова, М.Е. Зеленова, М.Р. Битянова), адаптации студентов к условиям обучения в вузе (Д.А. Андреева, С.В. Дроздов, С.И. Самыгин).

Авторы, занимающиеся проблемой адаптации студентов к вузовским условиям обучения, считают, что под адаптацией студента следует понимать процесс приведения основных параметров его социальной и личностной характеристик в соответствие, в состояние динамического равновесия с новыми условиями вузовской среды как внешнего фактора по отношению к студенту. Говоря об адаптации, Л.К. Гришанов имеет в виду не только функционирование, взаимосвязь личности с широким кругом внешних обстоятельств, но и развитие студента, его саморазвитие.

По мнению Д.А. Андреевой, в основе специфики адаптации к вузовской среде лежит общепризнанный факт несовпадения дидактической ситуации в средней школе и вузе. Трудность заключается в выявлении характера этого несовпадения.

Другие ученые, пользуясь иной терминологией указывают на несовпадение организации и методов обучения в средней и высшей школах. Так, К.И. Васильев отмечает, что «неизбежность перестройки у студентов-первокурсников сложившегося за многие годы обучения в школе стереотипа, соответствующего методам обучения основам наук, для которых характерна передача знаний небольшими регулярными «порциями» с последующим столь же регулярным повторением и контролем, и установление нового стереотипа, адекватного вузовским методам обучения». На это же указывает В.П. Кондратова, которая справедливо считает формирование нового стереотипа главным моментом адаптации студентов.

**Цель данной работы** – состоит в рассмотрении социально – психологической адаптации студентов к обучению в высших учебных заведениях.

В процессе развития личности будущего специалиста особую роль играет начальный этап обучения в вузе. Сложность его заключается в том, что у студента происходит перестройка всей системы ценностно-познавательных ориентаций личности, осваиваются новые способы познавательной деятельности и формируются определенные типы и формы межличностных связей и отношений. И чем эффективнее пройдет адаптация студентов к вузовскому обучению, тем выше будет психологический комфорт, учебная мотивация, направленность и характер учебной деятельности на старших курсах.

В общем, под адаптацией понимают приспособление организма к различным требованиям среды (как социальным, так и физическим) без ощущения внутреннего дискомфорта и без конфликта со средой.

Процессы адаптации направлены, на сохранение гомеостаза и реализуются на трех функциональных уровнях: психологическом и социальном. Важным аспектом социальной адаптации является принятие индивидом социальной роли. Психологическую адаптацию человека можно определить как приспособление личности к существованию в обществе в соответствии с социальными требованиями этого общества и динамика развития современного общества, переоценка ценностей в сфере профессионального труда требуют умения личности адаптироваться к быстро изменяющимся условиям жизни.

Адаптация студентов к обучению в вузе имеет свои особенности. Вхождение молодых людей в систему вузовского обучения, приобретение ими нового социального статуса студента требуют от них выработки новых способов поведения, позволяющих им в наибольшей степени соответствовать своему новому статусу. Такой процесс приспособления может проходить достаточно длительное время, что может вызвать у человека перенапряжение как на психологическом, так и на физиологическом уровнях, вследствие чего у студента снижается активность, и он не может не только выработать новые способы поведения, но и выполнить привычные для него виды деятельности.

Специфика процесса адаптации в вузах определяется различием в методах обучения и в его организации в средней и высшей школах, что порождает своеобразный отрицательный эффект - дидактический барьер. Первокурсникам не достает различных навыков и умений, которые необходимы в вузе для успешного овладения программой. Приспособление к новым условиям требует много сил, из-за чего возникают существенные различия в дея-

тельности и результатах обучения в школе и вузе. Известно, что процесс адаптации к обучению в вузе - явление весьма сложное, многогранное, завершающееся к концу третьего курса.

Если процесс адаптации не происходит вовремя, то развитие неудовлетворенности обучением в вузе и нарушений психических функций (мышление, внимание, память, восприятие) происходит по принципу усиливающей обратной связи: чем больше накапливается нарушений, тем больше они усугубляют процесс дальнейшей дезадаптации. Начинаются нарушения со стороны здоровья. Искаженное или недостаточно развитое представление о себе ведет к нарушению адаптации, что может сопровождаться повышенной конфликтностью, непониманием своей социальной роли, снижением работоспособности, ухудшением состояния здоровья. Случаи глубокого нарушения адаптации могут приводить к развитию болезней, срывам в учебной, профессиональной деятельности, антисоциальным поступкам.

Выделяют две стороны социальной адаптации студентов:

- профессиональную адаптацию, под которой понимается приспособление к характеру, содержанию, условиям и организации учебного процесса, выработка навыков самостоятельности в учебной и научной работе;

- социально-психологическую адаптацию - приспособление индивида к группе, взаимоотношениям в ней, выработка собственного стиля поведения.

Профессиональная адаптация - предпосылка активной деятельности и необходимое условие ее эффективности. В этом заключено положительное значение адаптации для успешного функционирования индивида (студента) в той или иной социальной роли.

Различают три формы адаптации студентов-первокурсников к условиям вуза:

- адаптация формальная, касающаяся познавательно-информационного приспособления студентов к новому окружению, к структуре высшей школы, к содержанию обучения в ней, ее требованиям к своим обязанностям;

- адаптация общественная, то есть процесс внутренней интеграции (объединения) групп студентов-первокурсников и интеграция этих же групп со студенческим окружением в целом;

- адаптация дидактическая, касающаяся подготовки студентов к новым формам и методам учебной работы в высшей школе.

Одним из важнейших социальных факторов, оказывающим влияние на поведение студента первого курса, на его взаимоотношения с другими учащимися и преподавателями вуза является произошедшая смена социальной ситуации, необходимость привыкания к новым условиям обучения, освоения новой социальной роли - учащегося высшего учебного заведения.

Задача вуза в этот сложный для молодого человека период помочь ему как можно быстрее и успешнее адаптироваться к новым условиям обучения, влиться в ряды студенчества.

Психолого-возрастные особенности студенчества характеризуются эмоциональной незрелостью, открытостью, внушаемостью, самоидентификацией. В этот период студентам важно именно окружение, в котором они находятся. Очень часто в одну группу попадают юноши и девушки с разным социальным уровнем, а именно – провинциалы и городские жители. Исходя из вышесказанного, можно считать, что процесс адаптации студентов-первокурсников очень значимый, сложный и долгий.

Будет ли студент овладевать знаниями с радостью и желанием и будет ли тем самым обеспечена высокая успеваемость, не в последнюю очередь зависит от того, как сложатся отношения внутри учебных коллективов, между студентами и преподавательским составом, между студенчеством и администрацией вуза на начальном этапе обучения.

Поэтому в непростой работе профессорско-преподавательского состава и кураторов с академическими группами первого курса можно выделить несколько моментов.

Первое – ориентация в пространстве вуза – обычно решается путём проведения экскурсий. Однако это не везде и не в полном, необходимом для студентов первого курса объёме проводится. Более того, данное мероприятие может осуществляться фрагментарно и даже не в начале первого семестра.

Вторая проблема – неумения студентов самостоятельно перерабатывать изучаемые ими материалы, часто приходится сталкиваться со списыванием из учебников, причём бездумным; отсутствием собственных мыслей по изучаемым предметам, отражаемых студентами, как в устной, так и в письменной речи; практически полным копированием работ друг друга. Более того, некоторые вдумчивые, самостоятельные, грамотные первокурсники даже не понимают, что они должны не переписать материал из какого-либо источника, а творчески его осмыслить и высказать своими словами собственное мнение по изучаемой проблеме. Практически никто из студентов первого курса не знает, что используемые ими материалы какого-либо автора необходимо включать в свои работы как цитаты. В данной проблеме, в первую очередь, речь идёт о выработке у молодых людей умения логически мыслить и алгоритмизировать различные, в т.ч. учебные задачи и жизненные ситуации. Этому надо учить хотя бы в школе. Ныне же высшая школа вынуждена и обязана внести свой посильный вклад в решение данной задачи.

Третья – занятость студентов во вне учебное время. Корни проблемы таких негативных явлений, как правонарушения, употребление алкоголя, наркотиков связаны с не востребованностью студентов в вузе. Студент, особенно первокурсник, приехавший на учебу, сталкивается с рядом проблем, связанных с условиями обучения, проживания, быта, отдыха и не находя поддержки и помощи со стороны преподавателя, куратора, воспитателя общежития, зачастую находит решение проблем в компании с асоциальной направленностью. Отсюда распитие спиртных напитков, употребление наркотиков, нарушение правопорядка, учебной дисциплины, слабая успеваемость. По сути, у молодежи формируется собственная социокультурная среда, со своими «правилами» и «порядками». И задача профессорско-преподавательского состава и кураторов оказывать активное влияние на ее формирование.

Следовательно, чтобы «студенты-новички» не чувствовали себя чужими и в свободное от учебы время могли найти занятия по интересам, необходимо довести до сведения первокурсников информацию о существующих на базе университета творческих коллективах и кружках.

Таким образом, выявление трудностей, выступающих перед студентами на первом курсе в вузовской системе обучения, и определение путей их преодоления позволит повысить академическую активность студентов, успеваемость и качество знаний. Решение этой проблемы позволит избежать отчисления студентов на первом курсе, сохранить знания, полученные в средней школе, и выработанную привычку к дисциплине и труду; усилить интеллектуальный потенциал нашей страны.

Как вывод, следует отметить, что поступление в вуз, с одной стороны, приходится на один из критических периодов развития личности - поздний подростковый и ранний юношеский, когда учащихся беспокоит полоса неопределенности, которая начинается за школьным порогом. Будущий успех зависит от способности строить конструктивные отношения, преодолевать возникающие препятствия, управлять своим эмоциональным состоянием. Если необходимые умения не приобретаются на пороге взрослой жизни, человек оказывается незащищенным перед трудностями, стрессовыми ситуациями, терпит неудачу в неформальных отношениях, оказывается коммуникативно-некомпетентным и личностно-зависимым.

С другой стороны, процесс обучения в вузе является новым этапом в жизни школьника и требует от него большей самостоятельности и активности в получении и усвоении знаний на фоне возросшей информационной нагрузки, а также умения, способности быть психологически и социально адекватным изменившимся условиям учебы и социального бытия.

**Список литературы:** 1. *Симаева И.Н.* Динамика эмоционально-чувственного состояния личности в процессе адаптации к деятельности. - Калининград, 2002. 2. *Годник, С.М.* Трудности первокурсников: что о них полезно знать педагогам высшей и средней школы / Воронеж. гос. ун-т; С. М. Годник, В. С. Листенгартен. – Воронеж, 1997. 3. *Монахова, Л.Ю.* Адаптация студентов к процессу обучения в высшей школе // Современные адаптивные системы образования взрослых: [Сб.] / Ин-т образования взрослых.-СПб., 2002. 4. Социально-психологическая и профессиональная адаптация студентов вузов Центрального региона России: (По материалам социол. исслед.) / В. И. Уварова, В.Г. Шуметов, Т.Н. Афонина, Т.А. Иваненко.-Орел: Изд-во Орел ГАУ, 2001.

Н.В. Нестеренко

### **СОЦИАЛЬНО–ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ АДАПТАЦИЯ СТУДЕНТОВ К ОБУЧЕНИЮ В ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ**

В данной статье рассмотрена проблема социально – психологической адаптации студентов к обучению в высших учебных заведениях. Важным аспектом социальной адаптации является принятие индивидом социальной роли. Психологическую адаптацию человека можно определить как приспособление личности к существованию в обществе в соответствии с социальными требованиями этого общества и динамика развития современного общества, переоценка ценностей в сфере профессионального труда требуют умения личности адаптироваться к быстро изменяющимся условиям жизни.

Н.В. Нестеренко

### **СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНА АДАПТАЦІЯ СТУДЕНТІВ ДО НАВЧАННЯ У ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ**

У цій статті розглянута проблема соціально - психологічній адаптації студентів до навчання у вищих учбових закладах. Важливим аспектом соціальної адаптації є прийняття індивідом соціальної ролі. Психологічну адаптацію людини можна визначити як пристосування особи до існування в суспільстві відповідно до соціальних вимог цього суспільства і динаміка розвитку сучасного суспільства переоцінка цінностей у сфері професійної праці вимагають уміння особи адаптуватися до умов життя, що швидко змінюються.

N.V. Nesterenko



## **SOCIAL AND PSYCHOLOGICAL ADAPTATION OF STUDENTS TO TEACHING IN HIGHER EDUCATIONAL ESTABLISHMENTS**

In this article a problem is considered socially - to psychological adaptation of students to teaching in higher educational establishments. The important aspect of social adaptation is an acceptance of social role an individual. Psychological adaptation of man can be defined as adaptation of personality to existence in society in accordance with the social requirements of this society and loud speaker of development of modern society, overvalue of values in the field of professional labour require ability of personality to adapt oneself to the quickly changing terms of life.

*Стаття надійшла до редакції 24.04.2010*

**УДК 159**

*В.К. Тесленко  
г. Харьков, Украина*

## **ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ ГОТОВНОСТЬ ДЕТЕЙ К ШКОЛЬНОМУ ОБУЧЕНИЮ**

**Актуальность.** Поступление в школу - это начало нового этапа в жизни ребенка, вхождение его в мир знаний, новых прав и обязанностей, сложных и разнообразных отношений со взрослыми и сверстниками.

В настоящее время наши дети приступают к обучению в школе с 6-7 лет. Как показывают исследования, у семилетнего ребенка готовность к школе в целом сформирована, а у шестилеток ее окончательное завершение осуществляется в первый год школьного обучения. Этому способствует индивидуальный подход к детям. Следовательно, важнейшая задача, стоящая перед системой дошкольного воспитания - всестороннее развитие личности ребенка и подготовка его к школе. Исследование подготовки детей к школе было начато непосредственно под руководством психолога-академика А. В. Запорожца. Так же этой проблемой занимался Д. Б. Эльконин. Эти учёные боролись за сохранение детям детства, за максимальное использование возможностей этого возрастного этапа, за безболезненный переход от дошкольного к младшему школьному возрасту.

В отечественной литературе имеется немало работ психологов, целью которых является изучение проблемы подготовки детей к школьному обуче-

нию, среди которых необходимо выделить В.В. Давыдова, Р.Я. Гузмана, В.В. Рубцова, Г.А. Цукермана, Л.С. Выготского, Божович и др.

Проблемами диагностирования детей поступающих в школу, занимались Л.А. Венгер, Д.Б. Эльконин и др.

Исследуемая проблема является очень актуальной. С каждым днём программа подготовки дошкольников к школьному обучению всё более совершенствуется, появляются новые идеи, методы преподавания и сама программа обучения расширяется.

**Цель** статьи - проанализировать психологическую готовность детей к школьному обучению, аспекты готовности ребенка к началу обучения в школе.

**Изложение основного материала.** Школьное обучение – один из важнейших этапов в жизни ребенка. Поэтому вполне понятна та озабоченность, которую проявляют и взрослые, и дети при приближающемся поступлении в школу. Школа предъявляет требования к самым разным психологическим качествам ребенка. Поэтому естественно возникает вопрос: соответствует ли ребенок столь многообразным требованиям к нему? Так как психологическая готовность является важной предпосылкой успешного обучения в школе, то от её сформированности зависит, как сложится отношение ребенка к учению, как будут относиться к нему учитель, одноклассники, как оценят его родители и даже незнакомые взрослые. Существуют различные виды готовности к школе. Во -первых у ребенка должно быть желание идти в школу, т. е. мотивация к обучению.

Во-вторых быть сформирована социальная позиция школьника: он должен уметь взаимодействовать со сверстниками, выполнять требования учителя, контролировать свое поведение.

И самое главное - у него должно быть хорошее умственное развитие, которое является основой для успешного овладения школьными знаниями, умениями и навыками, а также для поддержания оптимального темпа интеллектуальной деятельности [ 1]

Стойкая не успешность в начале обучения опасна тем, что ребенок может потерять веру в свои силы, у него может сложиться заниженная самооценка, могут нарушиться взаимоотношения с родителями, закономерно возникает негативное отношение к учению и стремление избежать учебной деятельности.

Нередко проблема со школьной успеваемостью приводят ребенка к потере эмоционального равновесия и даже к ухудшению здоровья. Поэтому так важно знать уровень психологической и умственной готовности детей заранее. Следует так же отметить, что высокие показатели психологической готовности, как правило, обеспечивают успешность адаптации ребенка к шко-

ле, однако не гарантируют, что в начальной школе у ребенка не возникнет проблем[5].

Следовательно, под психологической готовностью к школьному обучению понимается необходимый и достаточный уровень психического развития ребенка для освоения школьной учебной программы в условиях обучения в коллективе сверстников. Психологическая готовность ребенка к школьному обучению - это один из важнейших итогов психического развития в период дошкольного детства. Так же психологическая готовность к школе – только один из аспектов этой задачи. Но внутри этого аспекта выделяются различные подходы:

1. Исследования, направленные на формирование у детей дошкольного возраста определенных изменений и навыков, необходимых для обучения в школе.

2. Исследования новообразований и изменений в психике ребенка.

3. Исследования генезиса отдельных компонентов учебной деятельности и выявление путей их формирования.

4. Изучение изменений ребенка сознательно подчинять свои действия заданному при последовательном выполнении словесных указаний взрослого. Это умение связывается со способностью овладения общим способом выполнения словесных указаний взрослого.

Готовность к школе в современных условиях рассматривается, прежде всего, как готовность к школьному обучению или учебной деятельности. Этот подход обоснован взглядом на проблему со стороны периодизации психического развития ребенка и смены ведущих видов деятельности.

Таким образом, исходя из многих психологических и педагогических исследований следует признать, что готовность к школе является сложным по структуре, многокомпонентным понятием, в котором можно выделить следующие "пласты":

а) личностная готовность включает в себя готовность ребенка к принятию позиции ученика. Сюда входит определенный уровень развития мотивационной сферы, способность к произвольному управлению собственной деятельностью, развитие познавательных интересов - сформированная иерархия мотивов с высоко развитой учебной мотивацией. Здесь также учитывается уровень развития эмоциональной сферы ребенка, сравнительно хорошая эмоциональная устойчивость.

б) интеллектуальная готовность предполагает наличие у ребенка конкретного набора знаний и представлений об окружающем мире, а также наличие у него предпосылок к формированию учебной деятельности.

Е.И.Рогов [7, 38-39] указывает на следующие критерии интеллектуальной готовности к школьному обучению:

- дифференцированное восприятие;
- аналитическое мышление (способность постижения основных признаков и связей между явлениями, способность воспроизвести образец);
- рациональный подход к деятельности (ослабление роли фантазии);
- логическое запоминание;
- интерес к знаниям, процессу их получения за счет дополнительных усилий;
- овладение на слух разговорной речью и способность к пониманию и применению символов;
- развитие тонких движений руки и зрительно-двигательных координаций.

Таким образом, интеллектуальная готовность ребенка характеризуется созреванием аналитических психологических процессов, овладением навыками мыслительной деятельности.

в) социально-психологическая готовность включает в себя формирование у детей качеств, благодаря которым они могли бы общаться с другими детьми и учителем. Этот компонент предполагает достижения детьми соответствующего уровня развития общения со сверстниками и взрослыми (вне ситуативно-личностное, по Лисиной) и переход от эгоцентризма к децентрации. Ученики с социально-психологической неготовностью к обучению, проявляя детскую непосредственность, на уроке отвечают одновременно, не поднимая руки и перебивая друг друга, делятся с учителем своими соображениями и чувствами. Что естественно несёт ряд негативных последствий в первую очередь для ребёнка и его дальнейшего развития. На основании опроса родителей о готовности детей к школьному обучению, получили следующие результаты:

95% опрошенных родителей утверждают, что ребёнка необходимо отдавать в школу в 7 лет; 97% - что дети бти лет ещё не готовы к полноценному обучению в школе, так как ещё не полностью сформировались на физическом и интеллектуальном уровне и, что для того, чтобы определить готов ли ребёнок к школе необходимо, как выделили сами родители, проводить с детьми беседу, наблюдать за их развитием, развивать ребёнка, а так же проводить различные упражнения, тесты, методики.

Вывод. Таким образом, обобщая все изложенное можно сказать, что школьная готовность – это комплексное явление, включающее в себя интеллектуальную, личностную, социально-психологическую готовность. Для успешного обучения ребёнок должен соответствовать предъявляемым ему требованиям.

Отставание в развитии одного из компонентов психологической готовности влечет за собой отставание развития других, что определяет своеобраз-

ные варианты перехода от дошкольного детства к младшему школьному возрасту.

По данной проблеме была проведена исследовательская работа, которая заключалась в опросе среди родителей о готовности детей к школьному обучению, в каком возрасте целесообразней отдавать детей в школу.

**Список литературы:** 1. *Авраменко Н.К.* Подготовка ребенка к школе. Москва, 1972 – 48 с. 2. *Венгер Л.А.* «Готов ли ваш ребенок к школе?» Москва, 1994 – 189 с. 3. Готовность к школе / Под редакцией Дубровиной. Москва, 1995 – 289 с. 4. *Запорожец, А.В.* Психологическое развитие ребенка / А.В. Запорожец. // Избранные психологические труды в 2-х томах: Москва. Просвещение 1986. 280с. 5. *Кравцов Е.Е.* «Психологические проблемы, готовности детей к обучению в школе», Москва, 1991 - 145 с. 6. *Петроченко Г.Г.* «Развитие детей 6 – 7 летнего возраста и подготовка их к школе», Москва, 1978 – 291 с. 7. *Рогов Е.И.* Настольная книга практического психолога в образовании – Москва. "Владос", 1999. 384с .

В.К. Тесленко

### **ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ ГОТОВНОСТЬ ДЕТЕЙ К ШКОЛЬНОМУ ОБУЧЕНИЮ**

Рассмотрели и проанализировали, что представляет собой психологическая готовность детей к школьному обучению; аспекты готовности ребёнка к началу обучения в школе. И на основании проведенного опроса, выявили наиболее подходящий возраст, когда ребёнок психологически и физически готов к школьному обучению.

В.К. Тесленко

### **ПСИХОЛОГІЧНА ГОТОВНІСТЬ ДІТЕЙ ДО ШКІЛЬНОГО НАВЧАННЯ**

Розглянули й проаналізували, що являє собою психологічна готовність дітей до шкільного навчання; аспекти готовності дитини до початку навчання в школі. І на підставі проведеного опитування, виявили найбільш підходящий вік, коли дитина психологічно й фізично готова до шкільного навчання.

V.K. Teslenko

### **PSYCHOLOGICAL READINESS OF CHILDREN TO SCHOOL TEACHING**

Considered and analysed, that was psychological readiness of children to the school teaching; aspects of readiness of child to beginning of teaching at school. And on the basis of the conducted questioning, educed most suitable age, when child psychologically and physically ready to the school teaching.

*Стаття надійшла до редакції 14.04.2010*

## ЗМІСТ

### І РОЗДІЛ ДО 125-РІЧЧЯ НТУ «ХПІ»

|   |   |
|---|---|
| <i>Лабскир В.М., Любиев А.И., Юшко А.В.</i> Социальные факторы спортивных достижений НТУ «ХПИ» в 1999 - 2010 годах..... | 3 |
|---|---|

### ІІ РОЗДІЛ ФІЛОСОФІЯ ОСВІТИ

|   |    |
|---|----|
| <i>Романовський О.Г.</i> Самовдосконалення та самоосвіта як показники рівня професіоналізму випускників ВТНЗ..... | 11 |
| <i>Пономарьов О.С.</i> Філософські аспекти кадрового забезпечення інноваційного розвитку .....                    | 19 |
| <i>Пазиніч С.М.</i> Філософський погляд на педагогічну діяльність в системі потреб сучасності.....                | 31 |
| <i>Товажнянська О.Л.</i> Культурологічні аспекти підготовки майбутніх фахівців.....                               | 40 |

### ІІІ РОЗДІЛ ІННОВАЦІЙНІ ТЕНДЕНЦІЇ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

|  |     |
|--|-----|
| <i>Ciocodeică Vasile</i> The influence of the mining unions over the employees' socio-economical conditions in the jiu valley.....   | 50  |
| <i>Алимов О.М., Бигов В.Ю., Бушуев С.Д., Бушуева Н.С., Тесля Ю.М., Кононенко І.В., Рибак С.О., Ярошенко Ю.Ф.</i> Системи управління проектами та програмами – сучасні інструменти інноваційного соціально-економічного розвитку України..... | 65  |
| <i>Гурина Н.В.</i> Кадровая политика национальных предприятий: особенности, роль и место в процессах инновационной деятельности.....   | 77  |
| <i>Калита В.О.</i> Удосконалення моделі інноваційного процесу.....   | 81  |
| <i>Соловійов Є.О.</i> Соціальні та психологічні аспекти децентралізації управління в Україні.....  | 87  |
| <i>Шушляпин О.И.</i> Новое междисциплинарное знание на стыках форм человеческого опыта в контексте сознания, мышления и духовности.....  | 92  |
| <i>Заветный С.А.</i> Особенности информационного обеспечения управления.....   | 104 |
| <i>Требін М.П.</i> Політична культура владної еліти України в умовах розбудови демократичної правової держави.....   | 110 |

#### IV РОЗДІЛ

### ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕЛІТИ

|   |     |
|---|-----|
| <i>Mihaela-Luminița Staicu</i> Salutogenesis – an important condition for the development of a humanistic elite.....  | 119 |
| <i>Єременко І.В.</i> Особливості формування комунікативної компетентності студентів.....  | 130 |
| <i>Карпенко М.А.</i> Набуття професійних компетентностей у студентів машинобудівних спеціальностей вищих навчальних закладів.....   | 141 |
| <i>Куцак Л.В.</i> Особливості формування професійної компетентності майбутніх вчителів трудового навчання в умовах професійної підготовки.....  | 153 |
| <i>Нор К.Ф.</i> Формування педагогічної культури майбутнього вчителя.....   | 150 |
| <i>Подбуцкая Н.В., Курявская Е.</i> Мотивационная направленность студентов высших технических учебных заведений.....  | 161 |
| <i>Середа І.В.</i> Культура самовиховання особистості.....  | 167 |
| <i>Тарасова С.М.</i> Духовна культура особистості вчителя у просторі культур.....   | 174 |
| <i>Уманець В.О.</i> Модель формування базових професійних компетенцій майбутніх кваліфікованих робітників з ремонту та обслуговування лічильно-обчислювальних машин у фаховій підготовці..... | 180 |
| <i>Рибин С.В.</i> Співпраця Харкова і Черкас у розвитку дизайн-освіти.....  | 193 |
| <i>Квасник О.В., Ільїна Ю.Ю.</i> Дослідження структури цінностей та уявлень про майбутнє у старшокласників.....   | 204 |

#### V РОЗДІЛ

### СУЧАСНІ ПЕДАГОГІЧНІ ТЕХНОЛОГІЇ

|  |     |
|--|-----|
| <i>Гезей О.М.</i> Оцінювання сформованості дидактичної компетентності вчителя початкових класів.....   | 216 |
| <i>Журавський А.А., Касьянова Е.Н., Мищенко С.Г., Карпенко М.А.</i> Использование обучающих программ в подготовке будущих специалистов..                             | 225 |
| <i>Журавский А.А., Слободской С.А., Сенкевич И.В., Горбунов Н.П., Зеленская И.И.</i> Сквозное дипломное проектирование с использованием компьютерных технологий..... | 239 |
| <i>Кізім С.С.</i> Основні напрями та методичні прийоми застосування мультимедійних засобів навчання при підготовці фахівців електрорадіотехнічного профілю.....      | 249 |
| <i>Русскін В. М., Брославська Г. М.</i> Впровадження інформаційних технологій при вивченні дисциплін фізико-математичного циклу в педагогічному ВУЗі.....            | 257 |
| <i>Шевченко Л.С., Ткаченко Т.В.</i> Дидактичні проблеми застосування інформаційних технологій навчання у вищих навчальних закладах.....                              | 266 |



## VI РОЗДІЛ ПСИХОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ

|   |     |
|---|-----|
| <i>Schmidt Mihaela Camelia</i> Theories regarding the establishment and function of the family.....   | 277 |
| <i>Бондаренко В., Шевель Я.</i> Роль фобий в жизни человека.....  | 285 |
| <i>Давыдова А.А.</i> Организационная культура как важный фактор успеха.....   | 290 |
| <i>Колесниченко В.</i> Формирование «Я»- концепции у студентов-психологов.....  | 297 |
| <i>Кучеренко С.М., Лях Б.Г., Сичов Ю.І., Литвиненко І.І., Самчук В.В.</i> Один з напрямків психологічної корекції особистості в ході навчального процесу..... | 303 |
| <i>Кузьменко О. В</i> Вивчення державного устрою країни молодшими школярами в США.....  | 308 |
| <i>Науменко М.О, Олійник Є.Г</i> Психоемоційна підготовка спортсмена.....   | 319 |
| <i>Немерцова Е.Е., Чернявская С.Н.</i> Научный текст как коммуникативная единица обучения.....  | 322 |
| <i>Нестеренко Н.В.</i> Социально – психологическая адаптация студентов к обучению в высших учебных заведениях.....  | 328 |
| <i>Тесленко В.К.</i> Психологическая готовность детей к школьному обучению.....   | 335 |

До уваги авторів щоквартального збірника наукових праць

## **“ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ГУМАНІТАРНО-ТЕХНІЧНОЇ ЕЛІТИ”:**

Головна мета видання – надати можливість опублікувати наукові праці та статті викладачам, науковим співробітникам, аспірантам і здобувачам наукового ступеня, а також поширити можливості обміну науково-практичною інформацією з філософії, психології, педагогіки, соціології та теорії і практики соціального управління.

До друку приймаються статті за такими науковими напрямками:

- проблеми формування національної управлінської гуманітарно-технічної еліти;
- сучасна філософія освіти;
- освіта і культура;
- педагогічна майстерність;
- синергетика соціальних процесів;
- психолого-педагогічні проблеми формування особистості;
- гуманітарні та культурологічні аспекти підготовки фахівців;
- проблеми професійної освіти;
- формування педагога вищої школи XXI століття;
- сучасні технології підготовки майбутніх фахівців;
- проблеми формування політичної еліти;
- теорія і практика соціального управління;
- проблеми формування особистості менеджера вищого та середнього рівнів.

Матеріали, подані до друку, повинні бути підготовлені на IBM сумісному комп'ютері і подаватися у друкованому вигляді на диску CD-RW, CD-R. Текст повинен бути набраний у редакторі MS Word for Windows.

Допускається пересилка статей електронною поштою.

### **ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТТІ**

- загальний обсяг – від 4 до 7 сторінок;
- розмір аркуша – А-4 (210 x 297 мм);
- ліве, верхнє, праве та нижнє поля – 25 мм;
- рекомендований шрифт – Times New Roman Cyr;
- розмір шрифту – 12;
- міжрядковий інтервал – 1.

## ПОРЯДОК РОЗТАШУВАННЯ МАТЕРІАЛУ

- безпосередньо під верхньою межею зліва **ВЕЛИКИМИ ЛІТЕРАМИ НАПІВЖИРНИМ ШРИФТОМ ДРУКУЄТЬСЯ УДК** статті;
  - через рядок по правому краю друкуються курсивом прізвища авторів та ініціали, через кому з нового абзацу місто та країна;
  - через рядок по центру напівжирним шрифтом **ВЕЛИКИМИ ЛІТЕРАМИ** друкуються назва статті;
  - через рядок з відступом (1,25 см) друкуються текст статті, відформатований по ширині рядка;
  - перед і після формул і рівнянь має бути пропущений один рядок від тексту з інтервалом 1;
  - номери формул і рівнянь мають бути вирівняними по правому краю;
  - розмір шрифту формул і рівнянь для основного тексту – 14 пт.;
  - рисунки, схеми і графіки мають бути виконані у чорно-білому варіанті;
  - через один рядок друкуються список літератури, оформлений згідно з вимогами ДСТУ та відповідно до Бюлетеню ВАК № 3,2008;
  - через рядок з відступом (1,25 см) друкуються анотації: українською, російською й англійською мовами. Порядок анотацій:
    - ініціали та прізвища авторів (посередині рядка);
    - через рядок з відступом (1,25 см) великими літерами посередині назва статті;
    - через рядок з відступом (1,25 см) друкуються текст анотації.
- До статей, що надсилаються до друку, повинна додаватись рекомендація (рецензія).

Статті, що рекомендовані до друку членами редколегії збірника, рецензії не потребують.

### УМОВИ ПУБЛІКАЦІЇ

Статті, оформлені згідно з Правилами, надсилаються авторами на адресу: 61002, Харків, вул. Фрунзе, 21, НТУ “ХПІ”, редколегія збірника «**Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти**». Головному редакторові проф. О.Г. Романовському.

Електронна адреса: romanovskiy\_khpi@mail.ru  
podbutskaya\_nina@ukr.net  
kvasnykov@mail.ru

Телефон: (057) 700-40-25, (057) 707-68-60, (057) 707-64-90  
050-98-56-304 – канд. пед. наук Підбуцька Ніна Вікторівна

Про прийняття рішення щодо публікації статті та умови оплати автори повідомляються після їхнього запиту.

**Статті, оформлені з порушеннями Правил, редколегією не розглядаються.**

Наукове видання

**ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ  
ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ  
ГУМАНІТАРНО-ТЕХНІЧНОЇ ЕЛІТИ**

**Збірник наукових праць**

**Випуск 26 (30)**

Відповідальний за випуск к.пед.н. *Н.В. Підбуцька*  
Технічне редагування асистент *О.В. Квасник*

Підп. до друку                    р. Формат 60 × 84 1/8. Папір Prima Copy  
Друк – ризографія. Гарнітура Times. Умов. друк.    арк. Обл.-видав.    арк.  
Наклад 100 прим. Зам. №    . Ціна договірна.

---

**НТУ “ХП”, 61002, Харків-2, вул. Фрунзе, 21**

---

Видавничий центр НТУ “ХП”. Свідоцтво ДК № 116 від 10.07.2000 р.

Друкарня НТУ “ХП”, 61002, Харків, вул. Фрунзе, 21